

Русија и Украјина порекло једне трагедије

Владимир ТРАПАРА

Фотографију аутора на полеђини снимио Александар Трапара.

др Владимир Трапара

**Русија и Украјина:
порекло једне трагедије**

Београд, 2023.

Издавач:

Институт за међународну политику и привреду,
Београд, Македонска 25

За издавача:

проф. др Бранислав Ђорђевић, директор

Рецензенти:

Ана Јовић-Лазић, виши научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд
Миша Ђурковић, научни саветник,
Институт за европске студије, Београд
Мина Зиројевић, виши научни сарадник,
Институт за упоредно право, Београд

Дизајн корице:

Милица Марковић

Компјутерска обрада:

Сања Баловић

Лектура:

Маја Јовановић

Штампа:

Бирограф комп доо, Атанасија Пуље 22, Београд

Тираж: 100 примерака

ISBN 978-86-7067-319-9

Монографија је настала у оквиру пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2023. године”, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2023. године.

Јелени

САДРЖАЈ

Предговор	9
УВОД	13
Како разумети руско-украјински сукоб?	19
Граница	31
РУС(ИЈА)	35
Чија је Рус?	39
Поделе и окупљање	53
Козаци	63
Закључак	71
ИМПЕРИЈА	75
Петар и Катарина	79
Рађање нација	91
Пад Царства	105
Закључак	115
РЕВОЛУЦИЈА	119
У раљама (анти)утопије	123
На „животном простору“	139
Хладни рат	153
Закључак	171

ТРАГЕДИЈА	173
Чин први: асиметрије и неспоразуми	177
Чин други: клацкалица	211
Чин трећи: пут у катастрофу	249
Закључак	277
ЗАКЉУЧАК	281
БИБЛИОГРАФИЈА	299

Предговор

Када сам у октобру 2019, након инспиративне шетње по Миљаковачкој шуми у Београду, напоскон довршио писање своје претходне књиге *Ратови Русије 1999–2019*, у којој сам обрадио четири рата која је Русија водила у последњих 20 година (Чеченија, Грузија, Украјина и Сирија), у глави су ми се јавила два питања: где ће се одиграти следећи руски рат?; шта ће бити тема моје следеће књиге? Нисам ни помишљао да ће нови руски рат поново бити у Украјини, нити да ћу баш о њему написати наредну књигу. На ум су ми падала нека нова подручја и неке нове теме. Па ипак, након што је историја свега две и по године касније дала одговоре на оба питања мимо мојих очекивања, покорио сам јој се и као резултат је настала књига која је пред вама. Њу, међутим, никако не треба посматрати као прост наставак моје претходне књиге, као њен додатак који прича о петом руском рату у периоду владавине Владимира Путина. Зашто, биће јасније када будем описао пут који сам морао да пређем од једне ка другој књизи.

Завршивши претходну књигу, хтео сам да задржим истраживачку „форму“ у коју сам био ушао радећи на њој, те сам у јесен и зиму 2019/2020. наставио да се бавим врло широким опсегом нових тема, од балканизације, преко кинеско-америчког поморског ривалства, до положаја и улоге Венецуеле у међународним односима. У једном тренутку имао сам утисак да сам у стању да се квалитетно бавим било којом актуелном међународном темом. А онда се појавио „црни лабуд“ који ме је на одређено време избацио из колосека. Деветог марта 2020. писао сам у својој канцеларији на Институту предговор за *Ратове Русије*, ни не помишљајући да у њему поменем вирус корона, иако је он већ неко време уназад био главна светска тема. За мене, међутим, у том тренутку још увек није био. Нисам га сматрао озбиљном претњом, нити слутио какав ће хаос да произведе на глобалном нивоу, али и у мом личном и професионалном животу и то у року од свега недељу дана. Већ сутрадан сам, додуше, чувши за национални карантин који је уведен у Италији, напоскон схватио шта се спрема. Испоставиће се да је моја књига предата штампарији у последњем тренутку пред општи локдаун, те ће из ње изаћи у јеку ванредног стања због пандемије. То ће ме свакако омести у

идеји да је промовишем, али далеко од тога да ми је њена промоција била највећи изазов.

Шокиран сазнањем да један вирус у 21. веку може буквално да заустави цео свет, па и међународне односе, те да „новом нормалношћу“ учини стање какво не само ја већ нико жив на планети не памти, једно време ми није било до истраживања међународних односа. Довршио сам по инерцији већ започете пројекте, а онда неко време споро, испрекидано и невољно тражио нове теме како бих прикупио довољно бодова за унапређење у звање вишег научног сарадника. Срећом да ми није много недостајало, па сам у томе без већих проблема успео, те сам у јесен 2021. изабран у звање. Заправо, тек тада – годину и по дана након шока од короне – сам се вратио у стару „форму“ и почео интензивно да радим на нечему што је требало да буде моја нова књига, о америчкој спољној политици. Само да би ми ускоро историја приредила још један шок. Јесен и зима 2021/2022. обележени су кризом око (друге рунде) гомилања руских трупа на украјинској граници и упозоравања са више страна (а нарочито са Запада) да ће бити рата, односно да ће уследити пуна руска инвазија Украјине. Таква упозорења сматрао сам пропагандом, те сам у разговорима са колегама, медијским наступима, као и у тексту који ћу објавити свега неколико дана пред инвазију, самоуверено тврдио да рата неће бити, те да је циљ гомилања трупа да Русија извуче још који уступак од Запада, макар он био и „козметички“ (као што је био случај са првом рундом кризе, у пролеће 2021). Самоувереност је произилазила из моје процене да такав рат ниједном од умешаних актера не би ишао у рачун, а пре свега Русији, чијег сам председника Путина посматрао као рационалног лидера. Признање независности НР Доњецк и Луганск срушило ми је ту слику и навело на помисао да би се рат ипак могао догодити у будућности, али га и даље нисам очекивао тако брзо.

Па ипак, пробудивши се 24. фебруара 2022. ујутру, и видевши бројне пропуштене позиве и поруке на телефону, знао сам – медији ме зову да коментаришем почетак руске инвазије Украјине. Ушавши у вести, брзо сам потврдио своју слутњу. Израз који ми је већ у тим минутима прошао кроз главу – *трагедија* – неће ме напустити до данас. У року од месец дана повратио сам се од другог великог личног и професионалног шока услед збивања која су ван моје контроле у свега две године, и донео једину могућу одлуку – да напустим рад на планираној књизи и уместо тога напишем књигу о овом рату, како бих дао себи одговор где сам погрешио у предвиђању, те зашто сам готово до последњег тренутка негирао оно што се иза брда ваљало. Наслов није било тешко смислити. Сетио сам се

књиге некадашњег амбасадора САД у Београду, Ворена Зимермана – *Порекло једне катастрофе* – и парафразирао га. Много тежи је био пут истраживања узрока и путање доласка до руско-украјинске трагедије, заправо испашће још тежи и дужи него што сам првобитно замишљао. Од тренутка када сам почео да читам први нови наслов у библиографији о руско-украјинском питању (књигу Серхија Плохог, *Канџа Европе*), па до писања овог предговора непосредно након завршетка књиге, проћи ће седамнаест месеци интензивног и напорног рада. На том путу проћи ћу кроз спознају да сам могао да предвидим рат, само да сам више знао о материји и дубље ушао у историју него што је то био случај при раду на мојој претходној књизи, да бих завршио с негацијом те спознаје – заправо, нисам могао да предвидим рат, барем не на основу науке којом се бавим (да сам неки обавештајац, то би била друга прича), јер је чинилац који је одлучујуће допринео да он избије био непредвидљив. Који је то чинилац, читаоци ће установити до краја књиге.

Сложеност и тежина рада на овој књизи, у поређењу с делом претходне књиге посвећеном Украјини, први је разлог зашто се ова књига не може посматрати као наставак претходне. Други разлог је тај што овај рат није као претходна четири. Они су, невезано за различит ниво политичке користи коју је Русија имала од њих, били *разумни*, у смислу да је у датим околностима и у односу на постављене политичке циљеве имало резона водити их, а три међу њима била су ограниченог карактера. Уз то, сва четири рата Русија је, строго војно гледано, добила. Нови рат против Украјине је тотални рат против једне респектабилне војне силе, логистички потпомогнуте највећом армадом у историји човечанства, који, све и да га Русија на крају војно добије – што у овом тренутку делује тешко замисливо – на дужи рок не обећава јачање њеног међународног положаја споља, нити економску и политичку консолидацију изнутра (што су критеријуми које сам користио за процену успешности руских ратова у претходној књизи). За неке друге негативне последице ни не морамо да чекамо дужи рок, оне су биле очигледне већ након прве фазе рата. Стабилизација након последица коронавируса још није била ни почела, а избила је нова економска криза (у виду енергетске кризе и инфлације), америчком хегемонизму удахнут је нов живот, а Србија се суочила с никад већим притисцима да попусти у решавању проблема Косова и Метохије, јер је утицај њеног главног савезника по том питању, Москве, компромитован. Трагедија заиста није прејака реч.

Но, ту трагедију треба разумети и објаснити. Надам се да читаоци неће судити по корицама, аутору или овом предговору, него да ће

прочитати целу књигу и уверити се да је у њој дат макар наговештај тог разумевања и објашњења. Могу да буду сигурни да ће, све и да се не сложе са основним закључцима књиге, на другим местима пронаћи нешто с чиме ће боље да резонују, а уколико их књига наведе да макар почну да преиспитују своје ставове, утолико боље. То гарантује специфичан приступ који сам заузео у књизи, вођен историјом и праксом, уз добру теоријску потпору, али без ригидног робовања овој или оној теорији, као и уз консултовање најбоље литературе која постоји о овом питању. Трагајући за начином разумевања руско-украјинског сукоба, из „нафталина“ сам извукао нека од драгоцених дела из којих сам пре пуних 20 година почињао да учим међународне односе (која потписују велика имена попут Наја и Кисинџера), али и применио концепте који су се добро показали у раду на претходним књигама (иза којих стоје Капчан, Луис, Швелер...). И то би требало да буде коначни аргумент зашто ова књига није обичан додатак прошлој – у њу је на неки начин уткана читава моја студијска и професионална каријера бављења међународним односима.

На крају бих се захвалио и појединим људима који су ми помогли да у овом подухвату успем. Најпре бих поменуо рецензенте књиге, Мишу Ђурковића, Мину Зиројевић и Ану Јовић Лазић. Затим, и друге колеге с којима сам се консултовао у процесу рада на књизи, у првом реду Марину Костић Шулејић, Ненада Стекића и Михајла Кобању. Захвалан сам и својим претпостављенима на Институту, директору Браниславу Ђорђевићу и заменици директора Ивони Лађевац, што су подржали да се ова књига уврсти у издавачки план Института. Посебну захвалност дугујем и Рудију Бејкеру, јер су ме бројне размене мишљења које смо имали док је био на академском боравку у мом институту инспирисале и у трагању за креативним закључцима о теми којом сам се бавио. Коначно, захвалио бих се и свим мени драгим и блиским људима из приватног живота, а нарочито супрузи Јелени, која је била уз мене, храбрила ме и подржавала и у периодима најтежих личних и професионалних изазова који су пратили кретање ка овој књизи. Уверен сам да ће резултат оправдати и њен напор.

Београд, 26. август 2023. године

Владимир Трапара

У В О Д

Двадесетчетвртог фебруара 2022. године, округло три деценије откако су Руска Федерација и Украјина распадом Совјетског Савеза наставиле свој живот као две независне државе, међу њима је отпочео тотални оружани сукоб. Тог јутра, руске војне снаге кренуле су у пуну инвазију Украјине, са севера (из Белорусије), истока и југа, те са копна, мора и из ваздуха. Рат који су Руси назвали „специјалном војном операцијом“, а која је по опаженим показатељима била планирана да траје неколико дана и резултира заузимањем Кијева и украјинским пристанком на руске мировне услове, у тренутку када ово пишемо траје већ годину и по дана и не показује тенденцију да се скоро оконча.¹ Повлачење руских трупа са кијевског бојишта у раној фази рата коинцидирало је с крахом ионако млаких покушаја да се сукоб реши преговорима. Последична локализација фронта на јужне и источне делове Украјине, уз неколико успешних и неуспешних руских офанзива и украјинских контраофанзива, руску делимичну мобилизацију, нападе на украјинску цивилну инфраструктуру и проглашење анексија окупираних територија, те украјинска настојања да асиметричним средствима пренесу сукоб и на тло Русије, резултирала је ратом изнуривања у коме се, у овом тренутку, било победа једне од страна било „корејски сценарио“ примирја на линији фронта, након што се стране буду довољно исцрпеле, чине јако удаљеним. У међувремену, политички Запад предвођен Сједињеним Државама снабдева Украјину огромним испорукама наоружања како би јој помогао да се одупре нападачу, па ипак чини све да не пређе „црвену линију“ директног уласка у рат, бојећи се ескалације ка употреби нуклеарног оружја.²

¹ О бици за Кијев и показатељима који говоре у прилог томе да је иницијални војни циљ руске инвазије било брзо заузимање украјинске престонице, видети: Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, W. W. Allen Lane, 2023, pp. 155–175.

² О могућностима употребе нуклеарног наоружања у Руско-украјинском рату, видети: Богдан Стојановић, „Употреба тактичког нуклеарног оружја у рату у Украјини: изгледи и перспективе“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Копања (урс.), Институт за међународну

Руско-украјински рат несумњиво је једна велика трагедија. Оружаног сукоба таквих размера у Европи није било још од Другог светског рата, дакле пуних осам деценија. Иако је прецизан број погинулих до сада тешко утврдити, а „хваљење“ сукобљених страна преувеличаним губицима противника постало опште место, јасно је да се укупне борбене и цивилне жртве мере десетинама хиљада, те да је та бројка вероватно већ увелико шестоцифрена. Материјална разарања дуж линије фронта, али и шире, немерљива су. Неки од градова (Мариупол, Бахмут...) морали су да буду разорени до темеља да би били заузети. Број избеглих и расељених лица, који је у почетку рата достигао и четвртину украјинског становништва, у међувремену је опао, али се и даље мери милионима. „Најдебљи крај“ извлачи рускојезично (етнички руско и украјинско) становништво југоисточне Украјине, које су Руси према једном од прокламованих циљева своје операције дошли да спасу „геноцида“ и ослободе „неонацистичког“ режима у Кијеву. Ни цивили на другим местима нису сасвим поштеђени, о чему рецимо сведочи масакр у Бучи приликом руског повлачења са кијевског фронта. Гранатирање на подручју нуклеарне централе у Запорожју у више наврата је запретило радиоактивном катастрофом, а стварна еколошка катастрофа догодила се разарањем бране у Новој Каховки и плављењем обала доњег тока Дњепра.

Рат наноси краткорочну и дугорочну штету свим странама умешаним у њега, али и шире, те увелико производи тектонске промене у међународним односима. Због агресије против Украјине, коју је у Уједињеним нацијама осудило 140 држава, Русији су западне и још неке државе увеле свеобухватне санкције, које се крећу од економске, преко политичке, до саобраћајне, културне и спортске изолације. Руски председник, Владимир Путин, нашао се и на потерници Међународног кривичног суда за ратне злочине. Осим штете коју наносе руској економији,

политику и привреду, Београд, 2023, стр. 181–194; Марина Костић Шулејић, „Нормативни аспекти употребе нуклеарног оружја Руске Федерације у контексту рата у Украјини од 2022. године“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кобања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 195–210. О новим типовима конвенционалног наоружања на обе стране пак, који на посебан начин боје овај оружани сукоб, видети: Ненад Стекић, „Дрони у рату у Украјини: ново поље шаховске табле глобалног надметања“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кобања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 233–246.

одсецајући је од финансијског и других тржишта која контролише Запад и угрожавајући за њу виталну трговину енергентима, те је терајући да се „баци у наручје“ економски много моћније Кине, санкције погађају и оне који су их увели, изазивајући одавно невиђену инфлацију у развијеном западном свету. Најсиромашнијим земљама Африке све време прети опасност од глади, услед потешкоћа око извоза украјинског жита. Незадовољство стањем на ратишту прети и политичком дестабилизацијом у Русији, што се могло видети при побуни Јевгенија Пригожина и плаћеничке формације Вагнер у јуну 2023. За јачање националног идентитета отпором агресору Украјина плаћа високу цену јер се рат води на њеној међународно признатој територији, уз њено хронично незадовољство количином, квалитетом и динамиком испорука западног наоружања. Иако је Запад кроз одговор на руску агресију изнова „пронашао“ своје геополитичко-идеолошко јединство, а хегемонизам САД добио „ветар у леђа“, јасно је да и та страна на дужи рок ризикује исцрпљивање ресурса у сукобу с Русијом, у освит неизбежног заоштравања кинеско-америчког ривалства и нарастајућих глобалних проблема.

Како је ова трагедија уопште постала могућа и да ли се могла избећи? Како и зашто су се две суседне европске, словенске и већински православне државе, након три и по века заједничког живота, нашле у ситуацији да се туку на живот и смрт? Како и зашто је дошло до тога да Русија и САД, две нуклеарне силе које за четири деценије Хладног рата нису ни метак опалиле преко линије поделе у Европи, данас, када су Хладни рат и идеолошко сукобљавање којим се одликовао далеко иза нас, у срцу Европе индиректно воде рат, уз сталну опасност да он ескалира до директног? Ово су питања на која ћемо настојати да одговоримо у овој књизи. Она се не бави самим Руско-украјинским ратом, већ његовим *узроцима и путањом доласка до њега*, а детаљи из самог рата биће коришћени спорадично, да би дочарали о коликој трагедији се ради и помогли у анализи како и зашто је он избио. Књига се, дакле, хронолошки завршава 24. фебруара 2022, а почиње више од једног миленијума раније, јер смо ради разумевања актуелне трагедије имали потребу да се вратимо далеко у историју. Први корак ка томе, у наставку *Увода* књиге, биће критички преглед до сада постојеће литературе о руско-украјинском сукобу, те постављање нашег теоријског и ширег оквира разумевања тог сукоба. На крају *Увода* бавимо се *границом*, односно геополитичком чињеницом да је у највећем делу своје историје Украјина била „гранична земља“, као једним од чинилаца сукоба. Следи главни део књиге који се састоји од четири поглавља – *Рус(ија), Империја*,

Револуција и Трагедија, која обрађују по један историјски период у руско-украјинској историји (уз узгредно помињање Белорусије, као споредног, али не и безначајног актера руско-украјинске трагедије), а свако је подељено на по три одељка и има и сопствени закључак. *Рус(ија)* говори о историји Кијевске Рус, њеним поделама, окупљању њеног источног дела под вођством Москве и стављању украјинских козака под њен суверенитет у 17. веку. *Империја* се бави историјом Руске империје, која постаје део европског система држава, укида аутономију козацима и шири се на нове украјинске земље, да би затим прошла кроз период рађања нација и нарушавања европске равнотеже снага, што ће резултирати њеном пропашћу. *Револуција* покрива совјетски период, који обухвата међуратно доба, Други светски рат и Хладни рат, те нову динамику руско-украјинских односа, закључно са распадом Совјетског Савеза и настанком Руске Федерације и Украјине као независних и међународно признатих држава. Последње поглавље – *Трагедија* – бави се периодом од распада Совјетског Савеза до почетка Руско-украјинског рата, и већ његов наслов наговештава да заправо читаве те три деценије за Украјину и Русију, услед њиховог неуспеха да развију модел равноправних добросуседских односа, сматрамо трагичним, закључно с ратом као катастрофалним расплетом. *Закључак* књиге требало би да сумира учинак бројних чинилаца који су на сложен начин управљали руско-украјинским сукобом и напослетку, нажалост, омогућили његову ескалацију до тоталног рата, али и да понуди могући излаз из ове трагедије – ма колико то у овом тренутку утопијски звучало.

Како разумети руско-украјински сукоб?

Један од водећих савремених америчких теоретичара међународних односа, Џозеф Нај, аутор је уџбеника *Како разумевати међународне сукобе*, који се већ деценијама користи на катедрама широм света, па и у Србији.³ Та књига на разноврсним историјским примерима приказује начине на који се могу анализирати узроци међународних сукоба и путање доласка до њих. Наш први корак у анализи узрока руско-украјинског сукоба и путање доласка до његове трагичне ескалације јесте да такође размотримо различите начине на који се тај задатак може обавити. У томе не крећемо од нуле, већ поред сопственог теоријског знања и минулог рада узимамо у обзир и постојећи фонд литературе других аутора. Како је актуелни Руско-украјински рат још увек у току, од његовог почетка је протекло свега годину и по дана и, сходно томе, не постоји временска дистанца у односу на њега, логично је да је и научна литература о њему засад оскудна. Изузетак је књига Серхија Плохог, *Руско-украјински рат*,⁴ која се појавила у пролеће 2023, као и неколицина чланака различитих аутора, док бисмо са српског тржишта издвојили књигу Драгана Петровића, *Украјинска криза и украјинско-руски конфликт 2019–2022*,⁵ која је објављена нешто раније. Највећи део литературе који користимо за израду ове књиге, а чији ћемо репрезентативни део представити у критичком прегледу који управо предстоји, међутим, бави се развојем руско-украјинског сукоба пре ескалације ка актуелном рату, а објављен је у периоду 2014–2022, дакле између две украјинске кризе. Притом смо предност намерно дали књигама у односу на чланке, јер сматрамо да је у њима проблематика руско-украјинског сукоба

³ Наслов смо дали онако како гласи у српском издању књиге, искористивши његову парафразу и за наслов овог одељка, али се за сврхе ове књиге служимо једним од изворних издања на енглеском језику: Joseph S. Nye, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 2003 (fourth edition).

⁴ Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit.

⁵ Драган Петровић, *Украјинска криза и украјинско-руски конфликт 2019–2022*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2022.

најтемељније и најсвеобухватније приказана – што је циљ коме тежимо и у нашој књизи.

Начине разумевања руско-украјинског сукоба, односно приступе његовом објашњењу присутне у постојећем фонду литературе, можемо да класификујемо на четири начина, и тиме поставимо координате у којима ћемо обликовати наш приступ. Прва подела коју можемо да направимо је на оне који додељују кривицу једној од сукобљених страна, и оне који заузимају уравнотеженији приступ (подељена кривица), или чак не криве ниједну од страна, већ узроке сукоба траже у системским и другим чиниоцима изван воље актера. Друга подела била би на основу нивоа анализе, односно да ли се за узроцима сукоба трага на нивоу међународног система (међународни – системски ниво), да ли унутар самих сукобљених актера (државни/унутрашњи – јединични ниво), или на нивоу појединаца – политичких лидера који у име тих актера доносе одлуке (појединачни ниво). Трећа подела узима у обзир школу мишљења о међународним односима којој аутор припада, те на основу чијих постулата објашњава сукоб, а то може бити реализам, либерализам, конструктивизам, неки четврти приступ, или евентуално мешавина више њих. Коначно, четврта подела била би на историјски и аисторијски приступ објашњењу актуелног сукоба.

Додељивање кривице једној од страна у сукобу чест је случај међу ауторима, било да произилази из њихове пристрасности према некој од њих, било да их њихов теоријски приступ и чињенице којима баратају на то наводе. Већина западних аутора кривицу додељује Русији, настојећи да прећуте, ублажено прикажу или оправдају поступке украјинске и западне стране који би указивали и на њихову одговорност. Међу њима предњаче двојица англоамеричких историчара украјинског порекла – Серхи Плохи и Тарас Кузио – с тим што овај први заузима нешто умеренију оријентацију, нпр. када одбија да прихвати савремени украјински наратив, својевремено формулисан од стране „оца“ украјинске историографије, Михаила Хрушевског, који украјинску историју посматра као историју народа који постоји још од средњег века.⁶ Ипак, код њега је јасно да превасходну кривицу за сукоб сноси Русија, која, у немогућности да свој национални идентитет одвоји од империјалног

⁶ Плохи се експлицитно изјаснио против пројектовања савремених идентитета тако далеко у прошлост. Serhii Plokhyy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, Basic Books, New York, 2015, pp. xx–xxi.

и услед тежње да обнови „изгубљено краљевство“, Украјину сматра вештачком творевином и тежи да је присаједини „јединственој руској нацији“ која би обухватила све Источне Словене обједињене руским језиком и културом, док је, с друге стране, украјински национални програм укључив и „од почетка“ дозвољава и друге језике и културе.⁷ Кузио тек нема дилему – извор сукоба види у неспособности Русије да прихвати независност Украјине још откако је проглашена, те у јачању руског империјалног национализма који не признаје посебност украјинске нације, већ сматра да Украјина треба да следи „источнословенску националну политику“ попут Белорусије.⁸ Поредиши руски и украјински национализам он истиче негативне карактеристике првог, док их код другог ублажава или претвара у позитивне – нпр. када каже да Русија жели хегемонију над Евроазијом, док Украјина само тежи очувању суверенитета (прећуткујући западно угрожавање суверенитета Русије), или када оцењује да Русија негира украјински језик, док мере против руског језика од стране Украјине назива „афирмативном акцијом“, или пак кад наводи да су Украјинци изабрали „европске вредности“, за разлику од Руса који западне вредности сматрају декадентним, а сопствене супериорним итд.⁹ Од оних који кривицу за сукоб додељују руској страни издвојићемо још Ендрјуа Вилсона, који нпр. много бенигније посматра западни допринос украјинској кризи и сукобу, између осталог супротстављајући „неефикасну западну меку моћ“ „руској ломљивој тврдој моћи“.¹⁰

На Западу, међутим, има и аутора који настоје да аболирају Русију од одговорности, а кривицу претежно припишу Западу и украјинским националистима. Међу њима бисмо истакли Ричарда Сакву и Џона

⁷ Ibid., pp. 349–351; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, Penguin Books, 2017 (e-book), pp. 11–14.

⁸ Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, Routledge, London and New York, 2022, pp. 9–10, 37–38, 45–46.

⁹ Ibid., pp. 21–25. Кузио у прозивању руског национализма иде чак до тврдње да је Русима „шовинистички комплекс“ дубоко укорењен у идентитет, док, с друге стране, националисти у Украјини никада нису против Руса користили „геноцидни дискурс“ какав против Украјинаца користе „руски евроазијци, фашисти и неонацисти“, нити је иједна украјинска националистичка група икада негирала постојање руске државе или нације. Ibid., pp. 133, 196.

¹⁰ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, Yale University Press, New Haven and London, 2014, p. 204.

Миршајмера. Саква сматра да се украјинска криза заправо састоји од две међуповезане кризе – украјинске кризе као кризе унутар саме Украјине (*Ukrainian crisis*), и кризе око Украјине, као кризе ширег европског система повезане с дешавањима у Украјини (*Ukraine crisis*). За другу је крив Запад, који је у свом ширењу НАТО на исток и „агресивном промовисању демократије“ занемарио безбедносне интересе Русије, која се уместо западне идеје „шире Европе“, односно на исток проширене евроатлантске безбедносне и политичке заједнице, залагала за „велику Европу“ од Лисабона до Владивостока, са више независних центара моћи.¹¹ За прву су криви украјински националисти, који су пригрлили „монистичку“ визију украјинства, према којој Украјина мора да буде заснована искључиво на украјинском етносу, унитарна, једнојезична, политички и културно одвојена од Русије, за разлику од „плуралистичке“ визије украјинске државности, која Украјину види као дом више различитих народа, култура и језика, обликован под утицајем дуге историје фрагментиране државности и промена граница.¹² Миршајмер пак главну одговорност за украјинску кризу види у идеолошки мотивисаном западном ширењу НАТО и ЕУ на исток, те промовисању демократије које је задрло у сферу утицаја Русије као велике силе и испровоцирало њену војну реакцију.¹³ И српски аутор Драган Петровић недвосмислен је у погледу украјинске/западне кривице за актуелни рат, јер је по његовом мишљењу ново руководство у Кијеву након пуча 2014, „усмеравао од атлантистичких центара моћи“, настојало да „неутралише проруски идентитет на унутрашњем плану“ и заоштри односе са Москвом.¹⁴

Трећу групу аутора чине они који настоје да заузму уравнотеженији приступ у погледу кривице/одговорности сукобљених страна. Тако Пол

¹¹ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I. B. Taurus, 2014 (e-book), pp. 51–52.

¹² Ibid., pp. 29–50.

¹³ John J. Mearsheimer, “Why the Ukraine Crisis is the West’s Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin”, *Foreign Affairs*, September–October 2014, pp. 1–12. За детаљније сумирање Миршајмерових аргумената, видети: Павле Недић и Небојша Вуковић, „Пливање против струје: аргументи Џона Миршајмера о одговорности за рат у Украјини“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Копанџа (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 249–262.

¹⁴ Драган Петровић, *Украјинска криза и украјинско-руски конфликт 2019–2022*, op. cit., стр. 17.

Д'Анијери експлицитно критикује оне који сваљују кривицу, сматрајући да је сваљивање кривице ствар субјективног мишљења и вредности које неко усваја.¹⁵ По њему украјински сукоб има корене у „дубоком неслагању како постхладноратовски свет треба да изгледа“, те спремности актера да преузму повећане ризике када би им се учинило да је њихова концепција под претњом. Сукоб је покренут трима паралелним динамикама: безбедносном дилемом између Русије и Запада; спојем демократизације и геополитике; унутрашњом политиком, која је на све три стране (руској, украјинској и западној) фаворизовала „чврсторукашка“ решења.¹⁶ Русија и Украјина спорице су се око тога да ли њихов однос треба да се заснива на сувереној једнакости или традиционалној руској хегемонији, а Русија и Запад око тога треба ли Русија да буде „нормална“ држава, или велика сила са сфером утицаја и правом вета на безбедносне аранжмане.¹⁷ Ипак, Д'Анијеријеву „неутралност“ донекле доводи у питање форсирање тезе о западној демократизацији као претњи за Русију, те коауторство књиге са Кузиом.¹⁸ Семјуел Чарап и Тимоти Колтон сматрају да у украјинском сукобу нико нема „чисте руке“, те да су конструктивне политике и деловање пре изузетак него правило код свих страна. Према њима, сукоб карактерише игра „негативне суме“ у којој су све стране у горем положају него пре његовог почетка, а као производ игре „нулте суме“ коју према „државама између“, у које спада и Украјина, воде Русија, САД и ЕУ.¹⁹ Андреј Циганков, који је раније био наклоњенији Русији, за актуелни рат такође износи оцену о подељеној кривици, између Запада, који жели да обликује свет према својим правилима, и Русије, која поседује „историјски установљени комплекс размишљања Петра Великог“.²⁰ Коначно, уравнотежени

¹⁵ Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, pp. 263–264.

¹⁶ Ibid., p. 9.

¹⁷ Ibid., pp. 10–11.

¹⁸ Видети: Taras Kuzio and Paul D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, E-International Relations Publishing, Bristol, 2018.

¹⁹ Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, The International Institute for Strategic Studies, London, 2017, pp. 23, 27.

²⁰ Andrei P. Tsygankov, “The Harvest of Globalism: How Russia Can Move from Confrontation to Construction”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 3, 2022, p. 64.

приступ заузима и Милан Суботић, који у својој књизи о „политици историје“ подједнако критикује и украјински и руски национализам.²¹

Другу поделу начина разумевања руско-украјинског сукоба извели смо на основу чувеног концепта нивоа анализе који је развио Кенет Волц, према коме се узроци међународних феномена могу тражити на нивоу међународног система (*systemic level of analysis*), држава као његових јединица (*unit level*) и појединаца који доносе политичке одлуке (*individual level*). Поједини аутори које смо консултовали фаворизују неки од нивоа анализе, други их комбинују. Избор нивоа анализе повезан је с питањем додељивања кривице – рецимо, логично је да ће они који додељују кривицу фаворизовати државни и појединачни, а „неутрални“ бити склонији увођењу у игру системског нивоа. Највећи значај појединачном нивоу придаје Вилсон, који на више места апострофира лично Путина као кривца за сукоб, услед његове идеолошке еволуције и постајања „жртвом сопствене пропаганде“.²² Иако и Кузио и Плохи говоре о Путиновој еволуцији и одлукама које су започеле сукоб, код њих ипак доминира државни ниво анализе. За Кузија проблем није у самом Путину, колико у томе што је овај пригрлио „цивилизационистички национализам“, који у Русији заступа знатно шира политичка групација коју он назива „дрвено-бело-браон коалицијом“, а с којом ставове у погледу Украјине деле чак и многи либерали, из чега произилази предвиђање да би се непријатељство према Украјини наставило и након Путина.²³ Према Плохом, руском елитом данас доминирају наследници славјанофила и антизападњака, док сукоб само учвршћује украјински национални идентитет и тежњу ка независности.²⁴ Саква разликовањем украјинске и кризе око Украјине комбинује државни и међународни ниво. Миршајмер би као неореалиста требало да фаворизује системски ниво, али се навођењем либералне идеологије као узрока неадекватне америчке политике спушта на државни. Чарап и Колтон комбинују системски и државни приступ, али указују и на „динамичку интеракцију“ која се одвија на овом другом,

²¹ Видети: Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, Фабрика књига, Пешчаник, Београд, 2019, стр. 91–179, 193–292.

²² Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 3, 195.

²³ Конкретно предвиђање је изнето овде: Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 266.

²⁴ Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 353.

односно међу спољним политикама актера.²⁵ Најсклонији системском приступу је Д'Анијери, јер цитира безбедносну дилему као кључни узрок сукоба, али смо видели да се обилато служи и државним нивоом (питање демократизације, унутрашњополитичка динамика код актера), док је најскептичнији према појединцу, истичући како у његовом приступу лидери имају мању слободу него што им друге анализе приписују.²⁶

Када је реч о теоријској оријентацији аутора, једини „прави“ реалиста међу наведеним ауторима је Миршајмер. И Д'Анијери себе експлицитно проглашава за неокласичног реалисту, спајајући безбедносну дилему као системски чинилац који условљава међународну политику, са унутрашњим чиниоцима који утичу на то како ће државе на њу одговорити.²⁷ Он, међутим, у књизи са Кузиом отворено критикује реализам, посебно Миршајмера, укључивањем национализма као чиниоца у игру (под Кузиовим утицајем) приклања се конструктивизму, а „демократским“ аргументом приближава се либерализму.²⁸ Условно речено, либералом се може сматрати и Вилсон јер указује на Путинов ауторитарни режим, који за њега воде „неки врло чудни људи“, политтехнолози који настоје да у Украјину извезу методе манипулације и контроле већ примењене у Русији.²⁹ Код Сакве провејава комбинација реалистичких и конструктивистичких аргумената, мада га поменути Кузио и Д'Анијери сматрају „левичарем“.³⁰ Као конструктивиста се изјашњава Циганков, таквим се може сматрати и Суботић, док би Плохи могао да се оцени као историчар који на еклектички начин користи концепте међународних односа, што нарочито долази до изражаја у његовој најновијој књизи.

²⁵ Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 25.

²⁶ Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 8.

²⁷ Ibid., p. 8.

²⁸ За Д'Анијери/Кузиову критику реалистичког приступа украјинском сукобу, која је на Миршајмеров рачун посебно занимљива јер га оптужује да сваљујући кривицу за украјинску кризу на Запад заправо одступа од реалистичког аргумента, видети: Taras Kuzio and Paul D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., pp. 8–10.

²⁹ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 19–20.

³⁰ Taras Kuzio and Paul D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., pp. 5, 18.

Напокон, ту је и историјски или аисторијски приступ као основ поделе. Логично је да ће историчари, попут Плохог, Кузија или Суботића, примењивати историјски приступ. Остали, по нашој оцени, то чине спорадично и селективно, што се посебно односи на Сакву и Вилсона, док Чарап, Колтон и Миршајмер готово и да немају историјске чиниоце у својим анализама. Прелазни случај је Д'Анијери, који критикује ауторе који своје анализе почињу у 2013. години и селективно разматрају раније догађаје, али се сâм у прошлост враћа само до 1991, односно до распада Совјетског Савеза.³¹

Полазећи од изнетог критичког прегледа најцитираније литературе у овој књизи, можемо да навестимо приступ који ћемо применити у њој, а који подразумева комбинацију елемената каква не постоји ни код једног од наведених аутора. Најпре, наш приступ не почива на додељивању кривице некој од страна (којих у овом случају има три – Русија, Украјина и политички Запад на челу са САД), већ установљавању где лежи одговорност сваке од њих, али и узимању у обзир системских чинилаца, независних од њихове воље.³² Системски приступ и критичност према доприносу сваке од страна актуелној трагедији се не искључују међусобно – сасвим је легитимно да оба буду заступљена. Притом се делимично ослањамо и на минули рад, који је такође узимао у обзир како системске чиниоце тако и одговорност сукобљених страна, али је стављао благи нагласак на одговорност Украјине и Запада. Како је Русија та која је донела трагичну одлуку да започне актуелни рат, ова књига ће настојати да то уравнотежи и додели више простора анализи њене одговорности. Равнотежа којој тежимо не значи да наша анализа напослетку неће резултирати закључком да је нека од страна *одговорнија* од осталих за сукоб, односно да је неки од разматраних чинилаца доминантан у односу на остале, али не постоји ниједан разлог, укључујући и чињеницу да се Русија налази у улози агресора, који би на то указивао *a priori*.³³

³¹ Видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 4–6.

³² У том смислу, наш приступ се уклапа у оно што Нај назива моралним скептицизмом, који избегава да у анализи међународних сукоба тражи морално исправну и погрешну страну. Joseph S. Nye, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, op. cit., pp. 23, 28.

³³ Ако би агресија била критеријум, подсетили бисмо на пример да су у Првом балканском рату 1912–1913. државе чланице Балканског савеза (Србија,

Што се тиче нивоа анализе, наш приступ једнаку пажњу поклања међународном и државном нивоу. На међународном су нам битни: *структура* – расподела моћи међу јединицама (државама) у међународном систему, а посебно међу сукобљеним странама; и *процес* – обрасци и типови интеракције међу јединицама (и с њим повезано питање *легитимитета* – који су типови понашања и интеракције прихватљиви). На државном нивоу долазе у обзир сви унутрашњи чиниоци који (заједно са системским) обликују спољне политике држава, а посебно у правцу да ли се те политике могу сматрати *status quo* (задовољним постојећим стањем), или ревизионистичким (теже измени постојећег стања). Правило *парсимоније* налаже да се крене од међународног нивоа, не би ли се објашњење поједноставило, односно „малим објаснило много“, па да се тек уколико то не буде могуће пређе на увођење државног нивоа.³⁴ Наша анализа, међутим, неће строго поштовати тај редослед, јер је и у овом случају минули рад показао да чиниоци са државног нивоа заправо често нуде једноставнија објашњења. При комбиновању два нивоа анализе водимо рачуна и о њиховој динамичкој интеракцији, односно како они утичу један на други, али и како чиниоци са државног нивоа присутни код различитих сукобљених страна утичу међусобно. Начелно, системске чиниоце посматрамо као оне који креирају услове, односно омогућавају и подстичу актере на одређено спољнополитичко понашање, али какво ће оно заиста бити зависи од одговора актера на те инпуте, који се обликује пре свега под утицајем унутрашњих чинилаца. Како стоји ствар са појединачним нивоом анализе? Иако смо у начелу скептични према улози појединца у међународној политици, јер сматрамо његову слободу одлучивања битно ограниченом деловањем чинилаца са друга два нивоа, признајемо да се повремено јављају историјске околности када ти чиниоци делују на начин да оставе појединцу много већу слободу да обликује догађаје. Неопходно је испитати је ли то, можда, случај и у руско-украјинском сукобу.

У погледу теоријске оријентације, наш приступ је реалистички. Ово зато што полази од неколико основних претпоставки о међународним

Бугарска, Грчка и Црна Гора) технички извршиле агресију на Османлијску империју, па ипак нико данас не спори да је тај рат из њиховог угла био ослободилачки. Ни Русија не види своју тренутну војну акцију као агресорску, већ је правда „ослободилачком“ мисијом.

³⁴ Видети: *Ibid.*, pp. 34–37.

односима којима се одликује реалистичка школа мишљења: *држава* је, без конкуренције, најважнији субјект међународних односа; међународни односи су *анархични*, јер не постоји светска влада која би била надређена државама; *моћ* (макар била и „мека“) је основни атрибут државе и „јединица мере“ њене вредности на међународној сцени; *интерес* је оно што државе примарно следе наступајући на светској сцени – могу следити и друге вредности, али ако то иде на штету интереса прогноза успешности њихове спољне политике није добра; *сукоб* је редовно стање ствари у међународним односима (*дифолт*), управо услед анархичности система, супротстављених интереса и борбе за моћ међу државама, док је за успостављање сарадње неопходан плански напор (*дизајн*). Конкретније, служимо се неокласичним реализмом, који управо комбинује међународни и државни ниво анализе.³⁵ Неореализам, фокусиран само на међународни ниво, испушта из вида битне нијансе разлика у спољним политикама држава (или једне државе у различитим периодима), које су важне за разумевање руско-украјинског сукоба. Држање реализма, међутим, не значи потпуно одбацавање других школа мишљења. Напротив, управо неокласични реализам омогућава да се неки од корисних концепата боље развијених код других школа мишљења – попут националног идентитета, идеологије, наратива итд. – инкорпорира у приступ посредством државног нивоа (на коме су ови чиниоци и присутни), што важи и за нашу анализу. Неки ниво еkleктицизма у проучавању међународних односа је стога увек пожељан, али и одређена доза скепсе у погледу теорија међународних односа уопште, односно опасности од удаљавања од стварности уколико се буде робовало неопходности опредељења за неку од етаблираних теорија. У друштвеним наукама разборитост, здрав разум и интуиција каткад умеју да буду кориснији за разумевање стварности од теорије.³⁶

Конечно, приступ примењен у овој књизи је историјски и то у најпунијем могућем смислу – наша анализа руско-украјинских односа иде у прошлост више од једног миленијума, све до 9. века и оснивања Кијевске Рус, на чије се наслеђе данас позивају и Русија и Украјина. То, наравно, не значи да ова књига намерава да „глуми“ историју Русије и Украјине – прво, што њен аутор није историчар и не служи се историјском методологијом, друго, што из историје узима само

³⁵ Видети: Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, Vol. 51, No. 1, 1998, pp. 144–172.

³⁶ Видети: Слободан Јанковић, *Англоамеричка обмана*, Catena Mundi, Београд, 2017.

елементе које, сходно осталим (пре свега теоријским) аспектима примењеног приступа, сматра релевантним за актуелни сукоб. Два су начина на које ти елементи могу да буду релевантни: један је директна релевантност, тј. утицај конкретних историјских догађаја и процеса на савремене; други је индиректна релевантност, посредством тзв. „политике историје“, односно савремених наратива о прошлости који се формулишу у служби актуелних политичких циљева.³⁷ Историјски приступ подразумева коришћење алата попут аналогии, противчињеничног резонувања и левка избора. Аналогиије (упадљиве сличности међу временски удаљеним историјским догађајима и процесима) се најчешће саме намећу у току проучавања историје, али с њима треба бити опрезан услед разлике у контексту код различитих епоха. Многе аналогиије у овој књизи зато неће ни бити експлицитно изведене, већ ће остати читаоцима да их „домисле“ (на сопствену одговорност). Противчињенично резонување (*counterfactuals*), односно „шта би било да је било“, подразумева мисаони експеримент који полази од претпоставке да се неки догађај другачије одиграо или није уопште, па онда разматра какав би у том случају био даљи след догађаја (и ово ће у неким случајевима бити остављено читаоцима).³⁸ Напокон, како се ова књига не бави само узроцима руско-украјинског сукоба, већ и путањом доласка до његове трагичне ескалације, корисно средство је и левак избора (*funnel of choices*), односно опсег опција на располагању политичким одлучиоцима, који се у току времена може смањивати (сужавање левка), што повећава вероватноћу ескалације сукоба, или повећавати (ширење левка), што би пружио шансу да се избегне ескалација.³⁹ Закључно, историјски приступ ће у књизи бити

³⁷ Милан Суботић нуди дефиницију „политике историје“ као „злоупотребе историје као средства за одржање или стицање политичке власти, за њену легитимизацију, као и за политичку мобилизацију становништва“, а рат у Украјини сматра „наставком ‘политике историје’ другим средствима“. Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 12, 96.

³⁸ Према Нају, за успешно противчињенично резонување битно је задовољити четири критеријума: изводљивост (не може се претпостављати немогуће), блискост у времену (што су догађаји међусобно временски удаљенији, већи је и опсег могућих сценарија који би се одиграли у међувремену), однос с теоријом и заснованост на чињеницама. Joseph S. Nye, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, op. cit., pp. 50–53.

³⁹ Видети: *Ibid.*, pp. 78–79.

примењен на начин да она изгледа као својеврсни „дијалог између теорије и историје“, што је бриљантна синтагма коју је Нај употребио за опис своје књиге.⁴⁰

За крај одељка о томе како разумети руско-украјински сукоб додаћемо да при анализи његових узрока водимо рачуна о две битне разлике. Једна је између актуелног Руско-украјинског рата и дуготрајнијег руско-украјинског сукоба чији је овај само кулминација – сваки од њих има своје узроке, који се не морају поклапати, а и ако се поклапају могу имати различиту „тежину“ у сваком од случајева. Зашто су се Русија и Украјина нашле у сукобу, и зашто је избио овај и овакав Руско-украјински рат су, дакле, два одвојена (мада уско повезана) истраживачка питања. Друга разлика је између непосредних повода и дубљих узрока сукоба, односно његових различитих фаза, укључујући и актуелни рат. Ово је битно зарад одговора на питања попут оног је ли сукоб/рат био неизбежан и шта је потребно да се он превазиђе, јер је утицај дубљих узрока теже избећи и отклонити него када је реч о конкретним поводима.⁴¹ И, за сам крај, а с тим у вези је и одељак који следи, постоји један чинилац који надилази све теоријске правце и друге начине разумевања руско-украјинског и било ког другог сукоба – географски, односно геополитички. Утицај географије на политику сматрамо неизбежним у свим епохама и на свим подручјима, те ће и он играти значајну улогу у нашој даљој анализи.

⁴⁰ Ibid., p. xi.

⁴¹ О дубљим и средњим узроцима, те непосредним поводима сукоба, видети: Ibid., p. 74.

Граница

Човек је територијално биће. Организована људска друштва одувек су настојала да поседују и контролишу одређену територију коју би њени припадници настанили, експлоатисали њене ресурсе и користили је за одбрану од других друштава (чак и номадска друштва би то чинила макар привремено). У модерно доба, територија са прецизно утврђеним границама постала је један од конститутивних елемената државе, уз становништво и суверену власт. Како је улога граница да буду баријера и контакт међу организованим територијалним друштвима/државама, логично је да ће се и сукоби најпре одвијати преко њих. Тако је и када се ради о надметању великих сила, империја и цивилизација за сфере утицаја – од римског *limes*-а до Хантингтонових „крвавих граница ислама“, историја показује да су гранична подручја међу тим сферама увек била најподложнија сукобима, те да су државе и друштва која се налазе у граничним зонама највише страдали. Чињеница да се савремена Украјина нашла на граници сфера утицаја Русије и политичког Запада предвођеног Сједињеним Државама, свакако је битан чинилац који је допринео да се на њеном тлу тренутно води најразорнији европски сукоб у последњих неколико деценија.

Када је реч о Украјини, ова ситуација није никаква новост. Украјина је у највећем делу своје историја била гранична земља. Чак и њено име значи дословно то, и забележено је да је први пут било употребљено у *Кијевским хроникама* у 12. веку, за гранично подручје тадашње Кијевске Рус – колевке данашње Русије, Украјине и Белорусије – према туркијским племенима која су насељавала степска подручја данашње јужне Украјине.⁴² Украјина је заправо била гранична земља и много пре помена свог имена, а и много пре него што је настала Рус као њена прва претеча. На неки начин је она и својим физичко-географским карактеристикама била предодређена за то – на њеном тлу сусрећу се евроазијска степа и источноевропска шума.⁴³ Прво поимање подручја данашње Украјине као

⁴² Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, Twelve, New York, Boston, 2019, p. 177.

⁴³ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. xxii.

границе развили су стари Грци, односно Херодот, који га је назвао *Pontus Euxeinus* (гостољубиво море), докле се грчка цивилизација протегла најдаље на север и сусрела с варварима. Варвари који су насељавали украјинску степу у то време били су Скити.⁴⁴ У доба Римљана Ските замењују Сармати, а украјинско подручје уместо северне постаје источна граница цивилизације ка варварству, која ће од историчара Страбона па надаље бити сматрана и источном границом европског континента, све док је уздизање Руске империје у 18. веку не буде померило до Урала.⁴⁵

Сви варвари који се кроз „врата народа“ између Урала и Каспијског језера буду кретали од Азије ка Европи, прећи ће и преко Украјине, краће или дуже се задржавајући на њој, укључујући и Словене који ће остати и од Викинга добити државу Рус. Када се та држава буде дефинитивно распала доласком Монгола 1240, већи део данашње Украјине припашће Литванији и Пољској, те ће добити двојаку функцију границе: према Кримским Татарима, који остају на степском подручју јужне Украјине и Крима као наследници монголске Златне хорде; као баријера између западног хришћанства, оличеног у католичком Пољско-литванском Комонвелту (формално проглашеном 1569), и православне Московске Русије, која настаје „окупљањем“ земаља источне Рус око Московске Велике кнежевине, и види себе као наследницу Византије. Ова граница век и по биће попреште оштрих сукоба, док средином 17. века равнотежа не буде почела да се мења у корист Истока, преласком дњепарских козака – војничке дружине која је управо играла улогу граничара, а уједно и још једне претече данашњих Украјинаца – на страну Москве. У 18. веку Москва – сада на челу Руске империје – помера границу у своју корист у оба смера: ка југу, где уништава татарски Кримски канат и заузима Крим и Новорусију (данашњу јужну Украјину); ка западу, где у три поделе Пољско-литванског Комонвелта са Аустријом и Пруском припаја себи највећи део средишње и западне Украјине.

Украјина, међутим, и даље остаје граница – Галиција и још неке западне територије припале су Аустрији, тј. Хабзбуршкој империји. Чињеница да ће се у току читавог 19. и почетком 20. века кроз украјинске

⁴⁴ Плохи каже да је то била „прва граница политичке и културне сфере која ће постати позната као западни свет“, те да је ту „Запад почео да дефинише себе и своје друго“. О Херодоту, северној граници грчког света и Скитима, видети: *Ibid.*, pp. 3–9 (цитат на р. 3).

⁴⁵ Видети: *Ibid.*, pp. 9–12.

земље протезати граница двеју источноевропских империја, добиће на значају развитком два процеса: рађањем европских нација, које отвара и руско и украјинско национално питање, а чије решавање ће у великој мери бити обликовано граничним положајем Украјине; надметањем великих европских сила у условима нарушене равнотеже снага почев од краја 19. века, а кулминација ће бити у три крвава рата који ће се, између осталог, водити и на украјинском тлу. Први међу њима, Први светски рат, на свом источном фронту водио се око тога где ће бити постављена граница између Германа и Словена, а „главна награда“ била је управо Украјина. У другом, Руском грађанском рату, а закључно са Совјетско-пољским ратом, Украјина је без успеха покушала да одбрани своју први пут проглашену независност између три актера који су се међусобно тукли за њену територију – Совјетске Русије, Беле Русије и обновљене Пољске, која напослетку припаја себи западне делове Украјине и продужава њену функцију границе и у току међуратног периода. Из тог времена датира и геополитичка концепција Источне Европе Британца Халфорда Макиндера, који ју је дефинисао као спој балтичког и црноморског слива и означио као пречицу за овладавање светом, а чији је управо Украјина средишњи део.⁴⁶ У складу с том концепцијом, Пољаци ће лансирати свој пројекат „међуморја“ који је требало да обухвати подручје бившег Комонвелта и потисне Русију даље ка Азији, а у трећем рату о коме говоримо – Другом светском – Адолф Хитлер ће светско господство нацистичке Немачке покушати да оствари управо заузимањем Источне Европе, а пре свега Украјине, коју је дефинисао као „животни простор“ за немачку „аријевску расу“.

Када совјетске трупе у Берлину буду донеле слом Хитлеровог подухвата, наступиће јединих пола века у историји Украјине када она у геополитичком смислу није играла улогу границе. Нова граница између сфера утицаја суперсила које ће се надметати у Хладном рату – Сједињених Држава и Совјетског Савеза – протезаће се знатно западније, између Источне и Западне Немачке, док ће Украјина, коначно уједињена, остати далеко у позадини Источног блока. Крај Хладног рата, одлука Москве да напусти источноевропску сферу утицаја (коју ће касније запосести САД), распад Совјетског Савеза, а затим и ново геополитичко надметање америчког хегемонизма и руског *великосилства*, сада

⁴⁶ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Faber and Faber, 2009 (1919), pp. 120–121, 150, 161.

независну и међународно признату Украјину још једном ће довести на границу и постепено је учинити поприштем новог сукоба. То је међу првима наговестио Семјуел Хантингтон, када је почетком деведесетих прошлог века преко Украјине повукао цивилизацијску границу, између руске православне и западне католичко-протестантске цивилизације.⁴⁷ На то се надовезао и Збигњев Бжежински, који је Украјину сврстао међу „геополитичке стожере“ – државе осетљивог географског положаја који могу да утичу на понашање већих сила („геостратешких играча“).⁴⁸ Актуелна руско-украјинска, али и шира европска и светска трагедија, међутим, не може се искључиво објаснити готово судбинском улогом границе коју Украјина игра кроз историју, јер би онда изостао одговор на питање зашто баш Украјина, а не неко друго актуелно или „хронично“ гранично подручје. Неопходно је да сагледамо и конгломерат других чинилаца који су деловали и развијали се у току 1140 година дуге руско-украјинске историје, а управо тиме се бави предстојећи, главни део ове књиге.

⁴⁷ Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000, стр. 177.

⁴⁸ Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2001, стр. 42, 47.

РУС (ИЈА)

Тема овог поглавља јесте историјски пут од Кијевске Рус до Московске Русије, касније и Руске империје, који ће поставити темељ савремених руско-украјинских односа и, нажалост, сукоба. Наслов поглавља одражава континуитет, али и различитост, како међу називима Рус и Русија тако и између држава које они означавају, што је посебно значајно ако се има у виду да ова књига излази на српском језику и писана је за српску публику. У српској историографији Рус се често неоправдано изједначава с Русијом, па се говори о Кијевској Русији, што онда при сагледавању руско-украјинских односа доприноси фаворизовању наратива да је данашња Русија једини изворни наследник средњовековне кијевске државе, а да је Украјина творевина савремене епохе. Средњовековна држава о којој је реч у току свог постојања звала се просто Рус (рус. и укр. *Русь*, енгл. *Rus'*), а тек у 19. веку ће у руској историографији почети да буде називана Кијевском Рус (паралелно с тим говориће се и о Древној Рус), како би се прецизирало да се мисли на инкарнацију ове државе са центром у Кијеву, која је постојала до његовог пада 1240. и направила разлика у односу на касније инкарнације Рус, пре свега Московску Велику кнежевину. Управо ће Московска кнежевина (а затим и царство) најпре неформално почети да се назива данашњим називом Русија (*Россия*), иначе хеленизованом варијантом Рус, да би тај назив постао и званичан тек 1721. за време Петра Великог, који ће га дати империји под својом влашћу. Поглавље ће обухватити период формирања, успона и пада Кијевске Рус, затим поделу њене територије између Московске (која „окупља руске земље“) и Литванске Велике кнежевине (касније Пољско-литванског Комонвелта) и, напослетку, појаву козачког Хетманата као самосталног политичког актера, чијим потчињавањем Москви (која тиме заокружује свој преображај ка империји) отпочиње и модерна историја руско-украјинских односа. Све ово биће смештено у контекст преображаја Европе од средњовековља ка модерности, те од империјалних и феудалних односа (структура) уз битну улогу религије (процес) ка модерном европском систему држава.

Чија је Рус?

„Ми смо потомци моћне државе која је била средиште Европе... Ми смо наследници државности која је постојала пре више од хиљаду година... Њеном почетном тачком сматрамо годину оснивања Кијева, престонице Кијевске Рус – Украјине... Овде је настало православље, овде је настао старословенски језик, а његов наследник је модерни украјински језик. Ту је наша државност почела. Ми ћемо славити рођење наше државности на дан њеног цветања – на Дан покрштавања Кијевске Рус – Украјине“.

(Володимир Зеленски, председник Украјине, у говору на тридесетогодишњицу независности Украјине, 24.8.2021)⁴⁹

„И Руси, и Украјинци, и Белоруси су потомци Древне Рус, која је била највећа држава у Европи. Словенска и друга племена на огромном простору – од Ладого, Новгорода и Пскова до Кијева и Чернигова – су била сједињена једним језиком (који данас називамо староруским), економским везама, владавином кнежева династије Рјуриковича. А након крштења Рус – и једном православном вером. Духовни избор Светог Владимира, који је био истовремено Кнез Новгорода и Велики кнез Кијева, и данас претежно опредељује нашу сродност“.

(Владимир Путин, председник Руске Федерације, из ауторског чланка „О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)⁵⁰

Председник Руске Федерације, Владимир Путин, на Дан народног јединства четвртог новембра 2016. године свечано је отворио нови споменик Великом кнезу Кијевске Рус, Владимиру Великом, постављен

⁴⁹ “Speech by President Volodymyr Zelenskyy on the occasion of the 30th anniversary of Ukraine’s independence”, President of Ukraine/Volodymyr Zelenskyy, 24 August 2021. Интернет: <https://www.president.gov.ua/en/news/promova-prezidenta-volodimira-zelenskogo-z-nagodi-30-yi-rich-70333>, 31/1/2023.

⁵⁰ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», Президент России, 12 июля 2021 года. Интернет: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>, 27/1/2023.

недалеко од зидина московског Кремља. Том приликом је констатовао да је његов имењак Владимир био „окупљач и заштитник руских земаља“, који је поставио темеље јаке и централизоване државе „једнаких народа, језика, култура и религије“, а хришћанство које је примио постало је „заједничка духовна снага народа Русије, Белорусије и Украјине“.⁵¹ У исто време, у суседној Украјини, по том истом Владимиру Великом (кога Украјинци зову Володимир) зове се једна од главних улица у центру Кијева, његов грандиозни споменик краси истоимено брдо, његов трозубац налази се на украјинском државном грбу, а украјинска валута гривна назива се по новцу коришћеним у његово доба. Други знаменити владар Кијевске Рус, Јарослав Мудри, такође је слављен и у Русији и у Украјини. Његов лик налази се на новчаницама од 1000 рубаља и 2 гривне (од 2020. само на кованици), али је различито приказан – на руској новчаници у виду споменика у Јарослављу где носи традиционалну дугу руску браду, а на украјинској са дугим козачким брковима.⁵² Очигледно је да се и Русија и Украјина позивају на наслеђе Кијевске Рус, само га на различите начине тумаче и различито оцењују везу оне друге с њим. Цитати у мотоу овог одељка указују на три контроверзна елемента која ваља продискутовати како би се разумео значај историје Кијевске Рус за актуелну трагедију: *народ* – Руси и Украјинци (и Белоруси с њима) као Источни Словени, подељени у различита племена и политички уједињени од стране викиншке династије Рјуриковича; *држава* – Кијевска Рус као некада јединствена, али феудално структурисана политичка целина, чија је територија заузимала највећи део Источне Европе, а која ће бити под снажним утицајем „меке моћи“ Византије и коју ће срушити Монголи 1240; *религија* – православно хришћанство као (цивилизацијски) избор кијевског Великог кнеза и још једна веза (али и још један извор раскола) међу данас раздвојеним и сукобљеним Русима и Украјинцима.

⁵¹ Наведено према: Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 10.

⁵² Јарослављеви посмртни остаци највероватније се налазе код украјинских свештеника у САД, након што су 1944. нестали из цркве Свете Софије у Кијеву. Ти свештеници и данас одбијају да размотре њихов повратак у Кијев, у страху да остаци не падну у руске руке. Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 41–42.

Од свих народа који су у сеобама од Азије ка Европи у доба Римског царства и непосредно након његовог пада прешли преко територије Украјине, краће или дуже се задржавајући на њој, једино Словени су решили да остану за стално. Након што буду потиснути из црноморских степских области од стране других варварских народа, подручје данашње северозападне Украјине постаће део њихове европске прапостојбине, са које ће ови кренути да насељавају подручја у три правца, формирајући Јужне, Западне и Источне Словене. Седам од дванаест источнословенских племена остала су на данашњој украјинској територији, између осталих и Деревљани (људи шуме) и Пољани (људи поља). Они су једно време плаћали данак моћној хазарској држави која је контролисала степско подручје данашње јужне Украјине. Међу њима је вероватно био и Киј, легендарни оснивач града Кијева у петом веку.⁵³ Од оснивања града до формирања државе са центром у њему проћи ће пуна четири века, а тај задатак неће ни испунити Словени већ ће он припасти Викинзима.

Викинзи, прецизније Варјази (енг. *Varangians*), трговали су и сукобљавали се са Источним римским царством (Византијом) преко источнословенских територија, користећи погодности њиховог речно-језерског система, као и подобност својих бродова за преношење краћим копненим деоницама. У 9. веку неки од њих ће почети и да се насељавају дуж ове руте, те да оснивају прве државе – најпре у Новгороду 862, а затим и у Кијеву 882. Нови господари Источне Европе имаће и ново име – Рус (рус. и укр. *Русь*, енг. *Rus'*), највероватније изведено из финске речи *ruotsi* за „људе који веслају“. Оснивач Новгорода звао се Рјурик (по коме ће цела династија понети име), док ће његов рођак и наследник Олег заузети Кијев и прогласити га за нову престоницу средњовековне државе назване по дотичном народу, која ће се на врхунцу своје експанзије простирати од Карпата на југу па све до Белог мора на северу. Његовог наследника Игора сурово ће убити Деревљани, који су се побунили против плаћања данка, а чијим лидерима ће се Игорова супруга Олга (иначе прва владарка Рус која је примила хришћанство) још суровије осветити. Олгин син Свјатослав остаће упамћен као „последњи Викинг“, а са владавином његовог сина Владимира (у украјинској верзији

⁵³ О раним Источним Словенима, видети: Serhii Plokhly, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 13–21.

Володимира), који ће понети нову титулу Великог кнеза Кијева, почеће део историје Кијевске Рус који нас највише занима.⁵⁴

Иако су њоме владали Викинзи и по њима је чак добила име, Рус је у етно-културном смислу била словенска држава. Њени владари су се временом у потпуности асимиловали (што се претежно може рећи и за угро-финске народе са њеног подручја, док су једино балтички народи сачували посебност), а то се види и по њиховим именима – док је Олег остао познат и у скандинавској варијанти *Helgi*, а Игор и као *Ingvar*, од Свјатослава па надаље остаће само словенске варијанте. Оно што је такође неспорно је да Источни Словени у етно-културном (а то најпре значи језичком) смислу нису били диференцирани на одвојене народе (за разлику од рецимо Јужних и Западних Словена), тј. да се основ за данашњу етничку поделу међу Русима, Украјинцима и Белорусима не може тражити у средњем веку. Чак и ако прихватимо племенску поделу као могући основ, те вежемо савремене народе за племена која су насељавала њихове данашње територије (тако се рецимо племе Кровића сматра претечом данашњих Белоруса), то не би решило питање „граничних“ племена, чије смо потомке касније могли да пронађемо у сва три народа (рецимо Радимићи).⁵⁵ Но, народ још увек није *нација* – ова последња је термин модерног доба, повезан са модерном државом, а до стварања модерних држава и (видећемо, недовршених) нација на источноевропском простору проћи ће још много векова, и некада јединствен етнос ће се у међувремену раздвојити. Стога је ослањање идеје да би Руси и Украјинци данас требало да буду припадници исте нације на то што су некад били исти народ (а нарочито да су Руси у том односу „старија браћа“), једнако проблематично као и пројектовање њихове националне различитости дубоко у средњи век. Ипак, битно је да будемо свесни да та два наратива постоје, јер су управо они данас у оружаном сукобу на тлу Украјине.

Етно-културној јединствености Источних Словена (пре него што боравак у различитим политичким целинама буде почео да их раздваја) умногоме је допринео географски чинилац. За разлику од остатка Европе, која садржи неколико полуострва и испресецана је планинским

⁵⁴ О доласку Викинга, оснивању Рус и побуну Деревљана, видети: Serhii Plokhу, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 23–30.

⁵⁵ Видети: Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, Yale University Press, New Haven, London, 2011, pp. 13–16.

венцима, што је условило етничку диференцијацију, Источна Европа је веће и компактније подручје без таквих баријера. Временом ће се, због заостајања у изградњи модерне државе, јавити још једна, за процесну компоненту међународних односа битна разлика у односу на Западну Европу (а касније и ваневропски свет који западноевропске силе буду покориле), а то је непоклапање народа као етничке групе са нацијом као скупом припадника – грађана једне државе. Разликовање које се и данас испољава кроз две језичке варијанте за Русе (*рускије*, за етничке Русе, и *россијане*, за грађане Русије као државе), као и кроз проблем савремене Украјине да у јединствену нацију интегрише и оне своје грађане који себе сматрају етничким Русима, те Украјинце којима матерњи језик није украјински.

Толико што се тиче народа, а како стоје ствари са државом? Каква је заправо Рус била држава и које је било њено место у тадашњим међународним односима? Нагласивши да је Рус била највећа држава у Европи свог времена, Путин је послао јасну поруку – величина је битна, она држави даје одговарајуће место у свету, а онда такво место заслужује и данашња Руска Федерација, као наследник Рус и такође територијално највећа држава света. Ова аналогија, међутим, проблематична је јер Рус није била суверена држава у модерном смислу – суверенитет у њено време није постојао ни као појава, ни као појам, нити је она оперисала у оквиру модерног међународног система. Рус је заправо била класична феудална држава састављена од више мањих државица (кнежевина) чији су владоци (кнежеви, већина њих такође из династије Рјуриковича) били у вазалном односу према кијевском Великом кнезу као свом сизерену. Сизеренско-вазални односи, у којима вазал плаћа данак и одриче се дела самосталности у корист сизерена који му заузврат гарантује безбедност, били су доминантан облик уређења политичких односа у Европи у феудално доба, и они ће тек након Вестфалског мира 1648. уступити место систему равноправних суверених држава, иако неће нестати. Штавише, у најновије време, посебно у Хладном рату и након њега, међународни односи поново почињу да све више наликују сизеренско-вазалним, па тако један од узрока актуелне трагедије можемо да тражимо у одбијању Украјине да прихвати вазални статус у односу на Русију (која то исто одбија у односу на политички Запад предвођен Сједињеним Државама).⁵⁶

⁵⁶ Сизеренско-вазалним, односно хијерархијским односима у савремено доба, теоријски се бавио Дејвид Лејк. Видети: David A. Lake, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, New York, 2009.

За време Великог кнеза Јарослава, прозваног Мудрим (владао 1019–1054), сматра се да је Рус била на врхунцу јединства. Кључни актер у његовом постизању био је Владимир Велики (980–1015), пре заузимања Кијева кнез Новгорода. Он је са војним снагама које је довео из Скандинавије поразио брата Јарополка, а на путу за Кијев се брутално обрачунао и са полоцким кнезом Рогволодом, Викингом који није припадао Рјуриковој лози.⁵⁷ Након Јарослава, уз кратку паузу за време његовог унука Владимира Мономаха (1113–1125), долази до постепеног осамостаљивања кнежевина, и та дезинтеграција Рус олакшаће посао Монголима који ће 1240. срушити кијевску државу. Данашњи украјински наратив ту дезинтеграцију користи као један од аргумената да се корени одвојене руске и украјинске државности могу тражити још у доба трајања Рус.⁵⁸ Притом се не наглашава само осамостаљивање Халича (касније Галиције-Волињ) као наводног корена украјинске државности, већ и тврди да је кнежевина Владимир-Суздаљ као наводна претеча савремене Русије такође покидала своје везе с Кијевом онда када га је 1169. њен кнез Андреј Богољубски заузео, али је одбио да се пресели и пренесе престоницу у њега.⁵⁹

На овом месту је битно да размотримо и однос Рус према још једној политичкој форми присутној у старом и средњем веку, а то је *империја*.

⁵⁷ Полоцка кнежевина налазила се на тлу данашње Белорусије (те се каткад узима и за претечу белоруске државности), и у почетку је била релативно самостална и од Новгорода и од Кијева. Повод за Владимиров напад било је Рогволодово одбијање да му за жену да кћер Рогнеду. Владимир је убио Рогволода и његову супругу и силовао пред родитељима пре него што их је убио). Као једна од неколико његових законитих жена (што је паганска религија дозвољавала), Рогнеда му је родила неколико деце, а након што је овај услед пријема хришћанства и венчања с византијском принцезом морао да отера, вратила се у Полоцк са сином Изијаславом, с којим ће се наставити владавина Владимирових потомака Полоцком као кијевским вазалом, све до 1240-их, када Полоцк потпада под литванску власт. Видети: Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 3–10.

⁵⁸ Плохи пореди дезинтеграцију Рус након Јарослава са дезинтеграцијом Франачке државе након Карла Великог, оцењујући да је последица ове прве била настанак Русије и Украјине, попут Француске и Немачке у другом случају, потпуно занемарујући далеко мању (а у оно време и непостојећу) етно-културну различитост Руса и Украјинаца у односу на ону међу Французима и Немцима. Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 42.

⁵⁹ Ibid., pp. 44–46.

У империјалној владавини присутан је много виши ниво субординације периферије (провинција) у односу на центар (метрополу) него што је то случај у сизеренско-вазалном односу, налик сувереној држави, од које се она пак разликује хетерогеношћу те субординације (не влада се свим потчињеним територијама и народима по истом обрасцу), нераздвајањем личности државе од личности владара, непостојањем фиксних државних граница (империја се шири у свим правцима и скупља кад наиђе на препреку), и – што је најважније – док суверене државе макар формално признају суверенитет једне другима, империја види себе као једини легитимни ауторитет на свету, а све остале сматра мање вредним од себе (варварима). Европом у старом веку неприкосновено је владало Римско царство, да би након пропасти његовог западног дела и краткотрајног покушаја Франачке државе да обнови империјалну контролу над континентом, било формирано Свето римско царство са само номиналном контролом над немачким и италијанским земљама уређеним по феудалним правилима. На истоку Европе пак још читав миленијум опстаће Источно римско царство (Византија) у чијој ће се орбити наћи и Рус.

Византија, међутим, никада неће успети да стави Рус под своју империјалну контролу, нити макар у вазални положај, али ће вршити снажан утицај на њу на суптилнији начин – оним што се данас назива „меком моћи“, а у конкретном случају привлачношћу своје религије и културе, те политичког и правног система. Када је Владимир 988. опсео Херсонес на Криму (данас предграђе Севастопоља) тражећи руку сестре византијског цара (сетимо се полоцке епизоде), овај му је сестру и послао, али под условом да и Владимир и цео његов народ пређу у хришћанство. Покрштавање Рус ће, додуше, трајати вековима (посебно ће се опирати северни крајеви), али избор је био начињен – од тог тренутка Рус ће све више личити на Византију. Нарочито ће Јарослав бити упамћен као градитељ државе користећи искуства јужног империјалног суседа. Кијев је својом архитектуром имитирао Константинопољ (укључујући и величанствену цркву Свете Софије), а онда су други градови широм Рус имитирали Кијев, услед чега ће он на неки начин оправдати назив „мајке градова Рус“ који му је још Олег наденуо.⁶⁰ Јарослав је ширио писменост на ћириличном писму и

⁶⁰ У савременом руском наративу ово се интерпретира као „мајка руских градова“, како би се подвукао континуитет Рус и Русије. Тако је и Путин у говору при присаједињењу Крима марта 2014. рекао: „Дозволите ми да искрено кажем да нас

црквенословенском језику, а као вероватно главно достигнуће извршио је кодификацију права. За време Јарослава, Рус је постала „пуноправна чланица хришћанске заједнице народа“, а он је називан и „европским зетом“ јер је удао сестре и ћерке за европске владаре.⁶¹

Након што зенит Византије буде прошао њеним падом под крсташе 1204, Рус ће пасти као жртва једне друге империје – монголске Златне хорде, чији ће лидер Бату Кан (унук чувеног Џингис Кана) 1240. ући у Кијев и разорити га до темеља. Географија је учинила своје: каснији продори Монгола у средњу Европу доживеће неуспех, али ће се источноевропска равница показати много повољнијом за коњанике Хорде – степа ће још једном савладати шуму, већина градова Рус доживеће судбину Кијева, а периферне кнежевине, чак и оне попут Новгорода и Пскова до којих освајачка војска неће физички доћи, прихватиће вазални положај (сем Полоцка, који ће преузети Велика кнежевина Литванија).⁶² Савремени украјински наратив истиче да је монголска владавина довршила раздвајање Владимира-Суздаља и Галиције-Волињ као претеча Русије и Украјине, не пропуштајући да нагласи и како је она била непосреднија, опресивнија и дуготрајнија у руском него у украјинском делу.⁶³ Као посебно значајна личност наводи се Данило од Халича. Он је у једном тренутку, осокољен обећаном помоћи европских савезника, предузео војну офанзиву против Хорде, али је морао још једном да прихвати вазални статус након што је помоћ изостала. Под Даниловом влашћу и формалним монголским сизеренством Галиција-Волињ успела

срца боле када видимо шта се тренутно дешава у Украјини... ми нисмо просто блиски суседи, већ, као што сам много пута рекао, један народ. Кијев је мајка руских градова. Древна Рус је наш заједнички извор и не можемо да живимо једни без других“. “Address by President of the Russian Federation”, President of Russia, March 18, 2014. Интернет: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>, 11/2/2023.

⁶¹ Јарослављева ћерка Ана, удата за француског краља Анрија I, писала је оцу о Француској као „варварској земљи“, сматрајући Париз заосталим градом не само у односу на Константинопољ већ и на Кијев. О владавини Владимира и Јарослава и византијским утицајима видети код Плоховог у поглављу карактеристичног назива „Северна Византија“: Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 31–39.

⁶² Једно од тумачења порекла назива Белорусије је да је Белом Рус називан онај део Рус који је остао нетакнут од Златне хорде. Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., p. 19.

⁶³ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 18.

је да окупи већину украјинских земаља и чак прерасте у „Краљевство Рус“ након што Данило 1253. буде добио краљевску круну од римског папе. Галиција-Волињ остаће вазал Златне хорде до 1349. када је преузимају Пољаци, укинувши јој тиме и било какву аутономију и изложивши је полонизацији у културном смислу.⁶⁴

Јединственост савременог руско-украјинског сукоба, у односу на вероватно било који други случај где се једна политичка јединица одупире доминацији друге, јесте у томе што се обе позивају на потпуно исту политичку јединицу као колевку своје државности (иако средњовековна државност не може да буде истог квалитета као модерна/савремена). Уз разлику што Украјина Русији негира право на наслеђе Рус, док га Русија Украјини негира, али зато позивањем на сопствено наслеђе Рус правда тежњу ка доминацији над Украјином. Док украјински наратив посматра кнежевине остале иза распада Рус као претече савремених нација (Владимир-Суздаљ и Новгород руске, Галицију-Волињ украјинске и Полоцк белоруске), чињеница да се центар Рус налазио баш у Кијеву, Украјинцима према Плохом даје „јединствену предност: могу да трагају за својим пореклом и да не напусте своју престоницу“.⁶⁵ И док је јасно да владајућа елита у Украјини од 2014. наовамо недвосмислено стоји на том становишту, истраживања јавног мњења из периода непосредно пре избијања текућег рата показивала су да и 75 посто украјинског становништва сматра Украјину искључивим наследником Рус.⁶⁶ У украјинској историографији (и добром делу западне) преовлађује став да је Кијевска Рус почетак историје Украјине, јер се налазила на украјинској територији, па је тако и модерни утемељивач ове историографије, Михаило Хрушевски, тврдио да је Украјина повукла наслеђе Рус преко Галиције-Волињ, док је Московија (претеча Русије) била потпуно нова држава.⁶⁷ Територијални аргумент, међутим, има једну озбиљну ману која га чини мачем с две оштрице. Ако

⁶⁴ О Галицији-Волињ и Данилу, видети: Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 52–59.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 48.

⁶⁶ Тај проценат је, додуше, 2006. износио свега 25. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 13, 82.

⁶⁷ На то се надовезује Зеленски, који у наступима уочи рата истиче како поменуто наслеђе даље иде преко козачког Хетманата, Украјинске и Западноукрајинске Народне Републике, Карпато-Украјине (проглашене у Закарпатју 1939) до савремене Украјине. Украјински наратив иначе не пропушта да укаже на то да је Кијев преко шест векова старији од Москве. *Ibid.*, pp. 13–14, 82, 215.

Украјина присваја наслеђе Рус позивајући се на то што је Кијев на њеној територији, онда би ваљало подсетити и на чињеницу да највећи део јужних и источних области данашње Украјине – оних истих око којих се тренутни сукоб понајвише и води – никада није био део Рус, већ су на њему између доба Хазарског каната и Монголског освајања обитавала различита туркијска племена (Печенези, Кумани). Те области ће касније припадати Кримском канату и будућа Руска империја ће довршити њихово заузимање тек крајем 18. века.

Након народа и државе, остаје да размотримо и трећи елемент историје Кијевске Рус значајан за савремени руско-украјински сукоб – религију. Швајцарски публициста Ги Метан противчињенично је закључио да би читава европска историја изгледала другачије да је Владимир 988. на Криму уместо источног примио западно хришћанство, јер нико не би сумњао у припадност Русије Европи, а та сумња (испрва религијски утемељена, а касније ће мењати облике) по Метану је поставила основ „хиљадугодишње“ русофобије Запада.⁶⁸ Ги Метан спада у групу западних мислилаца које противници Русије на Западу погрдно називају *Putinverstehers*, односно „они који разумеју Путина“, те не изненађује да изједначава Рус са Русијом, као и да не поставља питање о утицају Владимировог избора на питање припадности Украјине Европи. Но, дилема јесте значајна, што због битно различитог односа присутног у савременом руском и украјинском наративу према Владимировом избору, што због историјског контекста у коме је избор био начињен, а у коме је религија играла изузетно значајну улогу.

И руски и украјински наратив сматрају Владимиров избор религије цивилизацијским, али га различито тумаче. За Украјинце Владимиров избор хришћанства – небитно је ли оно било источно или западно – значио је потврду цивилизацијске припадности Украјине Европи.⁶⁹ То је и пре Зеленског констатовао некадашњи председник Кучма, кога су

⁶⁸ Ги Метан, *Запад – Россия: тысячелетняя война – История русофобии от Карла Великого до украинского кризиса*, Paulsen, Москва, 2016, стр. 136. У том тренутку раскол између источног и западног хришћанства није био довршен (то ће се десити тек 1054), али је фактички постојао још од Карла Великог и његове експлоатације спора око *filioque* (да ли Свети Дух проистиче само из Оца посредством Сина, или подједнако и од Оца и од Сина) у сврхе ривалства с Византијом. Ibid., pp. 135–157.

⁶⁹ Да би направили раскид са схватањем да источни и западни хришћани не припадају истој цивилизацији, које би њих оставило на нежељеној страни те поделе, Украјинци су 2022. по први пут прославили Божић по грегоријанском календару.

иначе сматрали наклоњеним Русији, када је још 1996. рекао да Украјина треба да превазиђе „вештачку изолацију од Европе“ и поврати „осећај једне породице“ са Европом, додајући да је „колевка европске културе европска хришћанска цивилизација“.⁷⁰ Руски наратив пак садржи оцену да је управо источно хришћанство – православље, са својим традиционалним вредностима, цивилизацијски супериорније од новог западног либерализма, који се удаљио од „хришћанских вредности“.⁷¹ Овај наратив подржао је сам Путин приликом своје последње посете Кијеву с патријархом Кирилом, јула 2013, на обележавању 1025 година од Владимировог пријема хришћанства, на шта ће се у новембру (дакле, пред саму украјинску кризу, у време најинтензивнијег наговарања Јануковича да одустане од Споразума о придруживању с Европском унијом, у корист „историјског јединства“ Русије и Украјине) врло прозаично надовезати његов саветник Сергеј Глазјев.⁷²

Невезано за место раскола источног и западног хришћанства у савременим наративима, у средњем веку је овај раскол био итекако значајан, као и питање религије уопште. Метан је у праву када га истиче као првобитни основ поделе између Русије и Запада, која ће временом, а с њом и русофобија као феномен односа Запада према Русији, добијати и друге основе. Као први „европски крсташки поход против руског православља“ он наводи инвазију Новгорода од стране витезова Тевтонског реда, које ће Александар Невски 1242. поразити у бици на Чудском језеру.⁷³ Отпор Невског покушају Тевтонаца да злоупотребе тешку

⁷⁰ Наведено према: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 95.

⁷¹ Ibid., pp. 193–194.

⁷² Глазјев је том приликом изрекао квинтесенцију руског наратива којим се руководи актуелна инвазија Украјине: „У руској и украјинској историографији нико не спори елементарну чињеницу да је савремена Русија, заправо, наставак Кијевске Рус. Цивилизацијски избор начињен је пре више од хиљаду година... Захваљујући њему, наша земља је постала суперсила и најмоћнија земља на свету... Ако ово озбиљно анализирамо, морамо да разумемо да је главна разлика између европског цивилизацијског избора и нашег, одступање од хришћанских вредности, дехристијанизација Европе, слављење отворених знакова Содоме, слављење порока... То није Божији, већ ђавољи избор, што значи да они вуку Украјину, рецимо то духовним језиком, у краљевство Антихриста... Све што нам данас кажу украјински евроинтеграционисти је потпуна лаж“. Наведено према: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 201.

⁷³ Ги Меттан, *Запад – Россия: тысячелетняя война – История русофобии от Карла Великого до украинского кризиса*, op. cit., стр. 160–162.

ситуацију у којој се Новгород нашао након пада Кијева не би ли преобратили његово становништво у католике, остаће дубоко утиснут у колективно памћење руског народа као први успешан пример одупирања западним завојевачима.⁷⁴ Век и по касније, раскол ће имати још једну значајну последицу. Парафразирајући Метаново противчињенично резонување о Владимиру, можемо да претпоставимо и следеће: да је Велики кнез Литваније Јогаила, у том тренутку још увек паганин, 1386. године примио православље уместо католицизма, историја Источне Европе би изгледала тотално другачије, јер би Велика кнежевина Литванија (која ће до тог тренутка већ контролисати највећи део западне Рус, што су данас Белорусија и веки део Украјине) делила исту религију са Москвом, што би вероватно омогућило ранију реунификацију Рус и спречило диференцирање националних идентитета. Јогаила се једно време заиста носио мишљу о савезу с Москвом Дмитрија Донског и пријему православља, али ће се ипак одлучити за Пољску – најпре 1385. с њом потписује Унију из Креве, затим 1386. прихвата католичанство и жени се краљицом Јадвигом, чиме постаје пољски краљ Владислав II Јагеловић, да би 1387. и целу Литванију, сада у персоналној унији с Пољском, формално преобратио у западну хришћанску веру.⁷⁵ Земље Рус ће тако у наредних неколико векова, осим политички, бити подељене и религијом.

Поред источно-западног раскола хришћанства, остаје да наведемо још један верски догађај од значаја за савремене руско-украјинске односе. Рекли смо да је Данило од Халича добио краљевску круну од римског папе, а уз то је и преко њега тражио западну подршку за потенцијалну офанзиву против Монгола. Очијукање Данила с папом није се свидело Константинопољу који 1251. пребацује седиште митрополије Рус у Владимир (касније ће бити пренето у Москву), која ће задржати назив „Све Руси“ док ће у Галицији основати нову митрополију под називом „Мале Рус“. Подела на две митрополије, осим што ће сама по себи бити још једна од основа украјинског наратива о раздвајању двеју нација, односно руског о сељењу центра руских земаља ка Москви, биће и етимолошки значајна – додељивање украјинској митрополитији назива

⁷⁴ Галеоти наводи да су Тевтонци били католички крсташи који нису сматрали православце бољим од муслимана. Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, Hanover Square Press, 2020 (e-book), p. 37.

⁷⁵ Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 24–26.

„Мала Рус“ омогућиће и руски наратив о Украјинцима као „Малорусима“, односно „млађој браћи“ московских Руса („Великоруса“).⁷⁶

У овом одељку анализирана је тријада елемената присутних у историји средњовековне Рус – *народ, држава и религија* – чија су различита тумачења у савременом руском и украјинском наративу битна за разумевање актуелне трагедије. На територији Рус, односно делова данашње Русије, Украјине и Белорусије, у средњем веку живело је источнословенско становништво, диференцирано само на племена не и на народе какви данас постоје (Русе, Украјинце и Белорусе). Рус је била типична феудална држава, са сизеренско-вазалним односима између центра у Кијеву и периферних кнежевина, и под великим утицајем Византије. До тренутка када је 1240. дефинитивно буду срушили Монголи, њу ће већ увелико захватити дезинтегративни процеси. Избор православног хришћанства од стране Кијевског Великог кнеза Владимира 988, односно католичанства од стране Литванца Јогаиле 1386, и религијски ће поделити територију некадашње Рус.

Док сваки од ова три елемента пружа квазиоснову за савремену „политику историје“ и сукобљени руски и украјински наратив, њихова објективна анализа не може једнозначно да одговори на питање из наслова овог одељка – чија је Рус? Јасно је да њено наслеђе припада и Украјини и Русији, али је проблем у различитом тумачењу тог наслеђа. Док га Украјинци Русима потпуно одричу да би оправдали своју самосталност, Руси представљањем кијевског наслеђа као заједничког правдају амбиције да потчине Украјинце. За ову анализу је битно и да се она не обавља у вакууму, већ узима у обзир укупан међународни контекст. У каснијим одељцима и поглављима видећемо како је управо контекст условио да отпадну опције за алтернативне наративе: да рецимо Украјина буде та која ће позивањем на Кијев као свој центар покушати да „окупи“ земље Рус и створи империју, односно да Русија нагласи своју самосталност одбацавањем кијевског и позивањем на

⁷⁶ У украјинском наративу се оспорава и да „Мала Рус“ има везе с величином, већ се тврди да су Грци под тиме мислили на изворну Рус, као језгру шире (Велике) Руси. О пресељењу митрополитије и овој дилеми видети: Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 56–57.

наслеђе Новгорода и Владимир-Суздаља; или, да обе стране поделе наратив о заједничком наслеђу на начин који не би давао право ниједној од њих на доминацију над оном другом. Засад је битно да подвучемо географски чинилац, који је пресудно утицао како на територијални обухват Рус тако и на њену етничку недиференцираност и одвојеност од Запада/изложеност Истоку, као и империјално-феудалну природу средњовековних међународних односа, због које са резервом треба узимати аналогије са савременим периодом. Ово последње ће се битно променити на путу од Рус ка Русији.

Поделе и окупљање

„Сва хришћанска краљевства су обједињена у твоме: два Рима су пала, трећи стоји, а четвртог никада неће бити; твоје хришћанско краљевство неће бити смењено другим“.

(Филотеј, монах Псковског манастира у писму
Великом кнезу Москве Василију III, 1510)⁷⁷

„У новој етапи историјског развоја, тачке привлачења и консолидације територије Древне Рус могле су да постану и Литванска и све снажнија Московска Рус. Историја се одиграла тако да центар обједињавања, настављајући традицију староруске државности, постане Москва. Московски кнежеви – потомци кнеза Александра Невског – одбацили су страни јарам и почели да окупљају историјске руске земље“.

(Владимир Путин, у чланку
„О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)⁷⁸

Видели смо да је Кијевска Рус након Јарослава Мудрог кренула путем дезинтеграције: најпре осамостаљивањем периферних кнежевина, а затим услед монголског освајања. Но, ниједна подела неће оставити тако дугорочне последице – и напослетку утицати на етно-културно раздвајање Источних Словена на савремене Русе, Белорусе и Украјинце – као што је то она између Московске Русије, с једне, и Велике кнежевине Литваније (називане и Литванијом – Рус), касније Пољско-литванског Комонвелта, с друге стране. Од касног 15. па до средине 17. века граница међу њима ће, уз повремене корекције, бити скоро идентична западној граници постсовјетске Руске Федерације. И, с обзиром на пад Источног римског царства под османлијску власт 1453, то ће уједно постати и граница европског Истока и Запада. Чињеница да Москва – град основан тек у 12. веку, а од Монгола формално ослобођен тек крајем 15. века –

⁷⁷ Наведено према: Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 34.

⁷⁸ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

постаје центар изградње нове државе, која ће дочекати модерно доба и у различитим инкарнацијама опстати кроз њега све до данас, отвориће „руско питање“ у историји Европе и остварити фундаменталан утицај на целокупан развој међународних односа.⁷⁹ Москва неће бити само нови „окупљач руских земаља“, већ ће полагати право и на империјално наслеђе покорене Византије и – преко ње – Рима. Украјинске (и белоруске) земље у исто време развијаће се по потпуно другачијој матрици.

Након што је овладала белоруским, Литванија је почела да се шири на украјинске земље (укључујући Кијев) под Гедиминасом у другој половини 14. века. За разлику од Пољака, који су у Галицији наметали колонизацију, Литванци су у земљама под својом контролом били склонији чувању политичког утицаја локалних елита и културне традиције становништва за које ће се временом одомаћити назив Рутени (Русини), због чега ће Велику кнежевину и прозвати Литванијом – Рус.⁸⁰ Унија са Пољском, међутим, коштаће Литванију територија – када оне напослетку 1569. у Лублину буду образовале Пољско-литвански Комонвелт, само белоруске земље остаће у Литванији, а украјинске ће припасти Пољској. Унутар једне поделе – земаља Рус између Литваније и Москве – догодила се и друга подела значајна за савремене односе, јер се данашња украјинско-белоруска граница углавном поклапа с пољско-литванском из Лублина.⁸¹ Савремени белоруски наратив подвлачи мирну инкорпорацију белоруских земаља у Литванију и изградњу „литванско-белоруске државе“, а у радикалнијој верзији се чак говори и о томе да је

⁷⁹ Под „руским питањем“ подразумевамо ступање на европску сцену Русије као модерне државе, која ће се показати исувише великом и различитом да би се у потпуности уклопила у европски систем држава. Данас се ово питање огледа у чињеници да је Русија једина традиционална европска велика сила која одбија да следи хегемонију САД и захтева право на сферу утицаја у свом окружењу.

⁸⁰ Serhii Plokhyy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 59–60.

⁸¹ Украјинска елита је прихватила инкорпорацију у Пољску, увећававши тиме своје поседе и обезбедивши се од упада Татара, а подстакла је и трговину житарицама, што ће касније омогућити да Украјина постане „житница Европе“. Ibid., pp. 63–64, 67–69. Иначе, Плохи наводи да је назив Украјина након Лублина први пут стављен на географску мапу. Ibid., pp. 71–72.

Литванија заправо била Белорусија.⁸² Бенигна литванска владавина учинила је Белорусе „послушним“ народом од Украјинаца (који су били изложени полонизацији), што ће се видети и након Уније из Бреста, којом је православно становништво Комонвелта везано за папу. Док су Белоруси беспоговорно прихватили Унију, украјинско свештенство је пружио много јачи отпор.⁸³

Москва постаје центар истока некадашње Рус након што у другој деценији 14. века московски кнез вољом Монгола постаје и кнез Владимира, да би се нешто касније – између осталог и под утицајем премештања митрополије из Владимира у Москву – бивша кнежевина Владимир-Суздаљ у потпуности утопила у Московску Велику кнежевину.⁸⁴ Њен успон се наставља пре свега у погледу економске моћи, захваљујући повољном географском положају, да би године 1380. победом над Монголима у бици на Куликовом пољу Велики кнез Дмитриј Донски уградио нову циглу у руски национални мит о константном

⁸² Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 25, 27. Оваквом ставу у прилог иде и чињеница да је „рутенски“ језик, који савремени белоруски националисти сматрају претечом белоруског, већи део времена био званични језик у Великој кнежевини, те да је на њему писао Францишек Скарин, преводилац Библије и битна личност у белоруској култури. Ibid., pp. 36–38; David R. Marples, *Belarus: A Denationalized Nation*, Routledge, London and New York, 2012 (1999) (e-book), pp. 19–20. Грб краткотрајне белоруске државе из времена грађанског рата у Русији, који су (уз њену бело-црвено-белу заставу) носили демонстранти против председника Лукашенка у току председничке кризе 2020, изгледа идентично као литвански.

⁸³ Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 42, 49; Serhii Plokhyy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 87–89. Галиција, која у савремено доба важи за бастион унијатства, одупирала се Унији пуних сто година. Белоруски католици и унијати тада су били прозападнији од Украјинаца (дакле, сасвим супротно у односу на данас) и посматрали православне Русе као варваре. Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 49–51. „Послушност“ Белоруса, коју видимо и у постхладноратовском периоду у поређењу са „бунтовним“ Украјинцима, може се покушати објаснити и чињеницом да је њихово становништво углавном извлачило „дебљи крај“ у неколико ратова Пољске–Литваније и Москве између 15. и 17. века, те су научили да буду „тиха нација“ не би ли преживели између јачих од себе. То је изражено и првим стихом белоруске химне: „Ми смо Белоруси, мирни људи“. Ibid., pp. 136–137.

⁸⁴ Serhii Plokhyy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 19.

одупирању страним завојевачима (након оне Александра Невског).⁸⁵ Коначно осамостаљивање Москве од Монгола догодиће се читав век касније, када се у бици на Угри (познатијој као „велико стајање“, јер до праве битке није ни дошло) Монголи повлаче након што им се нису придружили Литванци, нападнути од Кримског каната.⁸⁶ До тог тренутка Москва је успешно „окупила руске земље“, односно потчинила себи преостале кнежевине источне Рус. Тај процес довршио је Иван III (владао 1462–1505), а посебно значајна била је епизода потчињавања Новгорода. Новгород је био уређен као република – са грађанима окупљеним у Веће које је бирало кнеза и друге званичнике – и тиме представљао демократску алтернативу аутократском тренду руске историје који отеловљује Москва.⁸⁷ Након што је Иван III војно поразио, а затим и укинуо Новгородску републику 70-их година 15. века, позвавши се притом на легимититет који му је дала припадност династији Рјуриковича, сви каснији покушаји демократизације у Русији биће ретки, кратког даха и неуспешни.⁸⁸

Након обједињавања простора источне Рус, Москва се окреће на запад. Уз присвајање династичких права, Иван III се оженио Софијом Палеолог, нећаком последњег византијског цара, како би нагласио континуитет своје владавине и са византијским царевима, те је себе

⁸⁵ Иако свега две године касније Монголи поново заузимају и пустоше Москву, ова битка у данашњој руској историографији означава почетак збацивања монголског (татарског) јарма. Путин у чланку из 2021. истиче противречну природу односа Москве и Литваније, изражену кроз учешће неких од литванских војвода на страни Дмитрија, али самог Великог кнеза Јогаиле на монголској. Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», *op. cit.*

⁸⁶ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, *op. cit.*, p. 23.

⁸⁷ Аутократија је у Москви постепено увођена кроз систем *местничества*, којим су феудални земљопоседници везивани за владара тако што су им додељивана одговарајућа места у државној хијерархији. Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, *op. cit.*, p. 47.

⁸⁸ Плохи у том смислу каже: „Независна руска држава, рођена из борбе Москве и Новгорода, произашла је из победе аутократије над демократијом“. Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, *op. cit.*, p. 5. Уочи одлучујуће битке, у којој ће се и Татари борити на московској страни, Иван је Новгороду послао упозорење у виду заробљеника којима су били одсечени носеви и усне. Новгородска република дефинитивно је укинута 1478. Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, *op. cit.*, pp. 20–22.

назвао владарем „све Руси“ (неформално и царем).⁸⁹ С његовим ратом против Литваније 1492–1494. почиње вишедеценијска серија сукоба двеју Великих кнежевина око наслеђа Рус, у којима Москва у почетку односи превагу и заузима територије попут Смоленска и – прве украјинске земље која ће доћи под њену власт – Чернигова.⁹⁰ Његов унук, Иван IV (познатији као Грозни, владао рекордну 51 годину – 1533–1584), привремено се био окренуо освајањима на истоку и заузео Казањ и Астрахан као прве татарске територије, поставивши темељ мултиетничности којом ће се Русија одликовати до данас, али и њеног имиџа „азијатске деспотије“ који ће она имати у западним русофобичним круговима. Године 1547. и формално се крунисао за цара, и то с Мономаховом капом – још један знак континуитета са Кијевском Рус и даље Константинопољем и Римом – а митрополит Макарије ће му приписати „божанске моћи“. Како су западни владари, за разлику од константинопољског патријарха, одбили да му признају нову титулу, 1558. је започео Ливонски рат против коалиције неколико западних држава и, између осталог, принудио Литванију да 1569. образује Комонвелт са Пољском. Иван, кога је у међувремену обузела параноја натеравши га, између осталог, да установи *Опричнину* (као својеврсну државу унутар државе, чије је полицијске снаге користио за терорисање племића – бојара), напослетку је изгубио овај рат, у току кога је у паралелном сукобу с Кримским Татарима дозволио и да ови заузму и спале Москву. С Ивановим наследником Фјодором, који неће оставити сопствене наследнике, угасиће се династија Рјуриковича и започети *Време смутњи*.⁹¹

Плохи констатује следеће: „Кијевски мит о пореклу био је камен темељац московске идеологије како је политичка заједница еволуирала од монголског вазала ка сувереној држави, а затим империји. Владајућа династија, која се ослањала на кијевске корене да би легитимисала владавину, касније ће схватити да је тешко, ако не и немогуће, да се одвоји

⁸⁹ Ibid., pp. 16–17.

⁹⁰ Ibid., pp. 23–26.

⁹¹ О владавини, ратовима и наслеђу Ивана Грозног, видети: Ibid., pp. 26–29. Супротна од *Опричнине* била је *Земшчина* – остатак државе, којим је управљао савет бојара. Но, опричници су редовно терорисали бојаре по *Земшчини*, укључујући и велики масакр у несрећном Новгороду 1570. Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., p. 54.

од тог оснивачког мита“.⁹² Експлоатација религије у сврху остварења идеје о Трећем Риму, чија је формулација од стране монаха Филотеја наведена у мотоу овог поглавља, била је пресудна у овоме. Кључни државотворни задатак био је да се московска митрополија уздигне до ранга патријаршије, како би се употпунила визија Москве као наследника Византије и једине преостале православне империје на свету.⁹³ Самостална патријаршија не би била могућа да је московска црква 1439. заједно с Константинопољем прихватила Унију из Фиренце и потчинила се папи – Унија је заправо послужила као изговор Москви да покида везе с Константинопољем и сама поставља митрополите.⁹⁴ Лобирање за патријаршију трајаће читав век и по, све док константинопољски патријарх 1589. не попусти и призна московског митрополита за патријарха, и то декретом у коме је Москва названа Трећим Римом.⁹⁵

Описано коришћење религије у политичке сврхе није необично ако се зна да је у време када се одиграло религија и даље играла битну улогу у ширем међународном/европском контексту. Заправо, након Реформације 1517. и отпочињања серије оштрих верских сукоба између католика и протестаната широм Европе, тај значај ће доживети врхунац, све док са Тридесетогодишњим ратом (1618–1648) и установљењем аугзбуршког начела *cuius regio, eius religio* (чија је земља, његова је и вера) као општег, трајно не опадне. Уз то, неуспех католичке Хабзбуршке монархије да потчини себи Европу, елиминисаће империјално начело из европских односа и поставити темељ међународном систему састављеном од формално равноправних модерних суверених држава. Осим што је, за разлику од католичанства, руско православље у континуитету било потчињено световној власти и њеним политичким циљевима, оно неће проћи ни кроз Реформацију (у следећем одељку

⁹² Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 29.

⁹³ Ibid., p. 30.

⁹⁴ На Сабору у Фиренци 1439. Унију је прихватио и московски митрополит Исидор, само да би по повратку био ухапшен (касније је побегао). Ibid., pp. 31–32. Након пада Византије под Турке, и константинопољска црква ће одбацити Унију.

⁹⁵ Лобирање преко антиохијске и других патријаршија очигледно није било довољно, већ се и на самог константинопољског патријарха морало деловати комбинацијом штапа и шаргарепе – по доласку у Москву стављен је у неку врсту кућног притвора, да би након попуштања био ослобођен и богато награђен. Ibid., pp. 30, 35–36.

видећемо о, за нашу тему значајном, кијевском покушају реформе), те ће духовне и световне власти остати јединствене у промовисању новопронађеног империјалног начела. Тимофеј Бордачев, настојећи да пронађе корене понашања данашње Русије, говори о теократски подупртој специфичној спољнополитичкој култури која се развила у процесу постајања империјом, где је територијална експанзија виђена као „унутрашње питање“, без потребе за европским признањем, јер је суверенитет владара дошао од Бога, а царска титула преко Мономаха од византијских царева.⁹⁶

И не само то. Процес изградње модерне суверене државе (а, како смо видели, у исто време и империје) у Русији ће се одвијати географски одвојено од сличног процеса у „правој“ Европи – државама попут Португалије, Шпаније, Француске, Холандије и Енглеске – које ће у периоду од 15. до 17. века превазићи феудални модел, а империјализам изместити са континента у прекоморске колоније (као што знамо, у Немачкој и Италији тај процес ће каснити све до доба национализма у 19. веку). Уместо с њима, Москва/Русија имала је интеракцију (превасходно путем конфронтације) с појасом слабијих сила у Средњој и Северној Европи (Шведска, Данска, Ливонија, Литванија, Пољска), те ће се у пуној мери укључити у европске односе и остварити утицај на континенталну равнотежу снага тек средином 18. века.⁹⁷ Док је Западна Европа, дакле, од средњовековља ка модерности ишла потискивањем религије у други план и елиминацијом империјализма из међудржавних односа, у Русији ће, услед географске изолације, сва три елемента ићи руку под руку. Уз то, *самодржавље* (аутократија) у Русији ће се развијати одвојено од процеса ограничавања власти владара од стране племства, присутног не само у Западној Европи већ и Пољској – што ће утицати и на касније разликовање украјинске од руске политичке културе.

Процес о коме говоримо довршен је у првој половини 17. века у три етапе. Најпре је устоличењем нове династије Романова 1613. превладано *Време смутњи* и окончана привремена пољска окупација. Патриотски

⁹⁶ Timofei V. Bordachev, "On Early History and Geography of Russian Foreign Policy", *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 3, pp. 86–90.

⁹⁷ Ibid., pp. 75–76. Русија је у Тридесетогодишњем рату остала по страни, услед неуспеха склапања савеза с протестантском Данском, јер је дански принц (који је требало да ожени цареву ћерку) одбио да пређе у православну веру и једно време због тога био и у притвору. Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 39–40.

устанак који су предводили Мињин и Пожарски постаће трећи и последњи догађај из премодерне руске историје који ће послужити као основа поменутог националног мита о несаломивости пред страним завојевачима, и покренуће две наизглед противречне тенденције. С једне стране, започето је раздвајање личности цара од државе којом он управља (што је било неопходно за постављање темеља модерне државе), а, с друге, лојалност цару изједначена је с лојалношћу држави и цркви.⁹⁸ Друга етапа било је довршење освајања Сибира и излазак на Пацифик, чиме Русија добија истински империјалне габарите. Но, реализација руске државотворне идеје није могла да буде потпуна докле год се главнина западних територија Рус, а пре свега украјинских, налазила под страном влашћу и доминацијом туђе религије. Упркос готово двовековном сукобљавању Москве с Литванијом и Пољском, суштински значајна територијална експанзија у западном правцу упорно ће изостајати, све док је не буде омогућила појава новог аутономног актера на простору данашње Украјине, с којом фактички започињу и модерни руско-украјински односи.

Ако се вратимо на тријаду из претходног одељка – народ, држава, религија – можемо да констатујемо снажну основу коју савремени украјински наратив налази у периоду који смо анализирали у овом. Вишевековни боравак у одвојеним политичким целинама – *државама*, Украјинаца и Белоруса, с једне, и Руса, с друге стране, започеће етно-културно диференцирање ових *народа*, чему су припомogle и различите званичне *религије* у тим државама. Овај наратив Русију сматра младом државом, коју Иван III крајем 15. века одваја од Монгола, чија је владавина у земљама западне Рус била краћа, индиректна и мање строга.⁹⁹ До тренутка када средином 17. века буду добровољно решили да се приклоне Русији, Украјинци ће према овом схватању увелико бити и

⁹⁸ Ibid., p. 37. *Време смутњи* је у поменути национални мит уградило очекивање да ће Русија постати лак плен бројних непријатеља који је окружују, уколико не буде имала моћног владооца око кога ће се сви слојеви руског друштва ујединити. Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., p. 61.

⁹⁹ Serhii Plokhyy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 10, 18.

етнички и политички одвојен актер. Руски наратив пак пољско-литванску владавину над Украјином и Белорусијом види као пролазну фазу након које долази до поновног, природног уједињења руског народа у јединствену државу с центром у Москви, која се за ту улогу квалификовала ранијим ослобођењем од туђинске власти и очувањем православне религије и византијског наслеђа.

За разлику од противречног тумачења коме припада Кијевска Рус, тешко је у потпуности оспорити основаност било једног, било другог наратива о поделама и окупљању њених земаља, али је важно истаћи и да ти наративи не искључују аутоматски један други. Руси и Украјинци могу се посматрати као одвојени актери, а ипак у заједништву (што ће се напослетку и догодити у Совјетском Савезу). Доста тога зависи од контекста, а од 15. до 17. века тај контекст је карактерисала конфронтација Москве и Пољске-Литваније око наслеђа Рус. Противчињенично резонујући, можемо да поставимо питање шта би било да је Пољска одржала своју окупацију Москве с почетка 17. века – пре ће бити да не би било ни Русије, ни Украјине, него што би се историја одиграла према украјинском наративу. Док је Москва изворно имала жељу за експанзијом на украјинске територије, оне ће јој се испрва ипак добровољно припојити, видевши у Пољацима заједничког непријатеља. Та чињеница, која је уједно тема следећег одељка, битно ће утицати на касније разилажење националних наратива.

Козаци

„Сазвали смо савет отворен за читав народ да бисте с нама могли да изаберете за себе једног од четири владоца, кога год желите: први је турски цар, који нас је често путем својих гласника звао да дођемо под његову власт; други је кримски кан; трећи је пољски краљ, који би нас, уколико желимо, поново узео под своју милост; четврти је православни владалац Велике Рус, цар, Велики кнез Алексеј Михайлович, источни владар све Руси, од кога то већ шест година непрекидно захтевамо. Сад изаберите кога желите!“

(Богдан Хмељницки, козачки хетман и вођа *Великог револта 1648–1654*)¹⁰⁰

„У писму за Москву 1654. године Б. Хмељницки се захвалио цару Алексеју Михайловичу за то што је ‘решио да прими целу Запорошку Сечу и православни руски свет под своју снажну и узвишену царску руку’. То значи да су се у обраћањима како пољском краљу тако и руском цару, Запорошци себе називали, тј. опредељивали се као руски православни људи“.

(Владимир Путин, у чланку „О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)¹⁰¹

Плохи сматра *Велики револт* запорошких козака предвођен Богданом Хмељницким родним местом козачке државе коју многи сматрају темељом модерне Украјине, али и почетном тачком у историји односа Русије и Украјине као посебних нација.¹⁰² Чињеницу да су двома странама при закључењу уговора у Перејаславу 1654. били потребни преводиоци, овај историчар види као доказ да су се четири века политичке раздвојености одразила на језичке и културне разлике које ће одвојити Украјину (и Белорусију) од (будуће) Русије.¹⁰³ А, упркос томе што су се определили за сизеренство руског цара православне вере, којој су и сами припадали, Плохи истиче да је у питању била прагматична одлука, те да

¹⁰⁰ Наведено према: Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 104.

¹⁰¹ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

¹⁰² Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 97.

¹⁰³ Ibid., p. 104.

је свега три године раније Хмељницьки био признао сизеренство турског султана.¹⁰⁴ Док савремени руски наротив посматра Перејаславски уговор као крупан корак ка поновном уједињењу некадашње Рус, а совјетски га је славио као „поновно уједињење Украјине и Русије“ (при обележавању тристагодишњице уговора 1954, када је Украјини припојен Крим), на више места може се наћи теза да Украјинци тумаче Перејаслав сасвим другачије – као одбрамбени споразум двеју одвојених, равноправних страна, који је производио и узајамне обавезе, а који ће Москва прекршити и поробити Украјинце.¹⁰⁵ У завршном одељку овог поглавља разматрамо како су козаци са Дњепра поставили темељ једног од два центра савременог украјинског националног идентитета, уједно омогућивши Московској Русији да доврши свој преображај у Руску империју.

У чланку из 2021. године Путин истиче како је Унија из Бреста 1596. подстакла ослободилачки покрет православног становништва на подручју Дњепра, те како су се козаци из Запорошке Сече окренули Москви јер Пољско-литвански Комонвелт није услишио њихове захтеве за поштовањем верских права.¹⁰⁶ Заправо, главни мотив за козачке устанке у касном 16. и првој половини 17. века није био религијски, већ социјални (мада ће религија свакако одиграти улогу у мобилисању становништва за подршку устанцима). Раст економског потенцијала козака водио је ка њиховим све већим захтевима за социјалним привилегијама Комонвелту, коме су пружали војне услуге. Након неколико устанака, постигнут је привремени компромис у виду давања легалног статуса ратницима под условом њихове интеграције у правну

¹⁰⁴ Ibid., pp. 101–104.

¹⁰⁵ Ibid., pp. 104–105; Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 84; Молчанов наводи да од Перејаслава потиче страх Украјинаца да сваки споразум са Москвом садржи замку, што ће се показати и при Кравчуковом одбијању Горбачовљевог предлога о реформисању совјетске федерације, али и у виђењу руске финансијске позајмице Јануковичу од стране демонстраната на Мајдану 2013–2014. Mikhail A. Molchanov, “Russia as Ukraine’s ‘Other’: Identity and Geopolitics”, in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 208–209.

¹⁰⁶ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

и социјалну структуру Комонвелта, али је то било само затишје пред још већи устанак.¹⁰⁷ *Велики револт 1648.* – дакле пуних пола века након Уније из Бреста и поделе кијевске митрополије – започео је тако што је племићу и козачком официру Хмељницком пољска држава отела земљиште, а затим га и ухапсила, да би он после побегао из затвора у Сечу и као хетман се ставио на чело побуне.¹⁰⁸

Ко су уопште били козаци?¹⁰⁹ У почетку су то били номадски становници украјинске степе организовани у банде изван званичних насеља, који су углавном живели од лова, риболова и плјачке трговаца. Сама реч козак је туркијског порекла и означава „слободног човека“, а може да значи и „заштитника“. Козаци се помињу у бројним украјинским народним песмама као јунаци који ослобађају робове. Наиме, степско подручје данашње јужне Украјине није припадало Литванији, нити касније Пољској, већ Кримском канату, који у другој половини 15. века кида везе са Златном хордом и постаје вазал Османлијског царства. Кримски Татари, између осталог, били су познати по трговини робљем, састављеног пре свега од православног становништва из пограничних области Комонвелта. У другој половини 16. века Комонвелт почиње званично да организује војне јединице састављене од козака, ради одбране границе од Татара и Османлија, али већина козака остаје „нерегистрована“. Козаци из Запорожја на левој обали Дњепра основали су своје утврђено насеље – Сечу, где су били ван домаћаја краљевских званичника и на своју руку се сукобљавали са Кримским Татарима. Упркос константним проблемима које су му козаци изазивали и устанцима које су подизали, Комонвелт је пре *Великог револта* од њих имао више користи него штете. У маршу Пољака на Москву у току *Времена смутњи* козаци су се борили на њиховој страни и изборили повратак Чернигова у Комонвелт, који ће постати значајан козачки

¹⁰⁷ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 82–84.

¹⁰⁸ Ibid., p. 97.

¹⁰⁹ Овде се ради искључиво о украјинским козацима са Дњепра, које не треба бркати са козацима из јужне Русије описаним у роману *Тихи Дон* Михаила Шолохова. За разлику од украјинских козака, који ће се побунити против државе (Пољско-литванског Комонвелта, а касније и саме Русије), руски козаци ће од почетка до краја остати везани за службу држави као део војне хијерархије, и играће битну улогу у ширењу руске државе ка југу и истоку. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 39.

центар. Године 1620. козаци ће зауставити и опасан напад Османлија на Пољску.¹¹⁰

Устанак Хмељницког разликоваће се од ранијих по томе што је он пре марша на север и суочавања с војском Комонвелта отишао на југ у потрази за савезницима, нашавши их у некадашњим љутим непријатељима – Кримским Татарима. Они су козацима додали снагу коњице и омогућили велики марш на запад, у току кога су опседнути Лавов и Замошћ, а у једном тренутку ништа им није стајало на путу ка Варшави. Иако је у својим захтевима отишао даље од првобитне одбране козачких социјалних привилегија, Хмељницки није хтео уништење Комонвелта. Тријумфално је ушао у Кијев, прогласио се за „владара Рус“, а 1649. од Пољака добио пристанак на аутономни, а *de facto* независни Хетманат у оквиру Комонвелта. Хетман је постао легални владалац, а војна демократија из ранијег козачког периода отишла у прошлост. Споразум је био кратког века и 1651. сукоб се обнавља. Хмељницки тада признаје сизеренство турског султана, јер му је подршка Османлија и њихових вазала била преко потребна, али ће Османлије бити заузете у рату с Венецијом, Татари ће издати козаке, а сарадња с Молдавијом дати ограничене резултате.¹¹¹ Уследила је логична, али судбоносна одлука Хмељницког да склопи савез са руским царем.

Заправо, Хмељницки је очијукао с том идејом још на почетку устанка, и већ тада написао прво писмо цару Алексеју тражећи војну помоћ ради одбране „старе грчке вере“, али је био одбијен. Алексеј је у том тренутку био опрезан – имао је мировни уговор с Комонвелтом и одговорио козацима да ће их узети у заштиту само уколико буду успели да се ослободе сами, а ако не понудио им да се преселе у Русију. Тек 1651, када цар буде схватио да је Комонвелт исувише слаб да би угушио устанак, Москва почиње да се припрема за рат.¹¹² Процена сопствене релативне моћи свакако је утицала на цареву одлуку. До средине 17. века, Москва је

¹¹⁰ Детаљније о козацима видети: *Ibid.*, pp. 73–82.

¹¹¹ Син Хмељницког тада гине у сукобу с влашко-трансилванском војском. Иначе, претходни марш на запад, између осталог, резултирао је и првим великим погромима Јевреја на тлу Украјине, а нису боље прошли ни католичко свештенско и пољско племство. О току *Великог револта* до Перејаслава видети: *Ibid.*, pp. 97–103.

¹¹² Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 42–43.

превазишла шок *Времена смутњи* – Трећи Рим био је спреман да са дефанзивне пређе на офанзивну стратегију. Козаци, који су колико јуче заједно са Пољацима јуришали на Москву, сада су „рехабилитовани“ као православци који ће се у име „заједничке мисије“ борити против Комонвелта.¹¹³ Но, већ при склапању Перејаславског уговора дошло је до симболичног, али илустративног инцидента који открива разлику о схватању „заједнице“ између двеју страна. Царев изасланик, Василиј Бутурлин, одбио је да преговара са козацима, као и да положи заклетву Хмељницком да ће поштовати дату обавезу. Козаци су били научили на обичај преговарања и узајамног полагања заклетве са пољским краљем, али је Бутурлин сматрао да је руски цар изнад пољског краља, те да својим поданицима не полаже заклетву. Козацима се журило да добију војну подршку од Москве, па је Хмељницки морао да се помири с тим да ће његова заклетва цару остати неузвраћена.¹¹⁴

Рат Русије и Пољско-литванског Комонвелта 1654–1667. (познат и као Први северни рат) окончан је победом Москве, њеном потврдом као најмоћније регионалне силе и стицањем нових територија, али се тешко може рећи да је то била и победа украјинских козака, на чијој страни је Русија ушла у рат. Хетманат јесте од цара добио признање државности и жељене привилегије и слободе, што је у првих годину дана потврђено и на бојном пољу успешном заједничком офанзивом против Комонвелта, која је, између осталог, резултирала и новом опсадом Лавова, као и руским уласком у Вилњус. Но, прекретница наступа када Шведска користи ситуацију и напада Пољску с леђа. Уплашени експанзијом Шведске, Руси склапају примирје с Пољацима и практично остављају козаке на цедилу. Хмељницки, који није ни учествовао у преговорима о примирју, видео је ово као цареву издају Перејаслава и наставио рат с Пољском, помажући шведског савезника Трансилванију. Маштао је о савезу са Швеђанима и о подели Комонвелта, али ускоро умире, оставши формално везан Перејаславским уговором. Након његове смрти долази и до поделе и жестоког сукоба међу самим козацима – код Полтаве 1658. гине на хиљаде козака у међусобном обрачуну снага лојалних новом хетману Ивану Виховском, и Запорожаца који се нису слагали с његовим избором. Након обнављања руско-пољских непријатељстава, Виховски се окреће против Москве склопивши савез најпре са Татарима, а затим и

¹¹³ Ibid., p. 44.

¹¹⁴ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 105.

самом Пољском о повратку козака у Комонвелт као његов трећи део („Велика кнежевина Рутенија“). Године 1659. Виховски је са Татарима успео спектакуларно да потуче руску војску код Конотопа, али бива принуђен да побегне у Пољску након што га козаци, незадовољни дилом са Комонвелтом, смењују Богдановим сином Јуријем Хмељницким.¹¹⁵

Јуриј одлучује да се врати савезништву са Москвом, али му Руси испостављају цену у виду смањених привилегија за козаке у односу на оне дате његовом оцу. Када у наставку сукоба буде променио страну, Пољаци реагују на исти начин, што установљава образац по коме је са сваким прелажењем с једне на другу страну у руско-пољском рату за контролу Украјине Хетманат губио додатне елементе суверенитета – све док споразумом о миру у Андрјусову 1667. године не буде био и формално подељен између Русије и Пољске дуж реке Дњепар.¹¹⁶ Побуна козака са десне (пољске) обале Дњепра против поделе, предвођена Петром Дорошенком, привремено постиже успех у савезу са Османлијама, само да би је Пољаци угушили и цела десна обала завршила у руинама. Хетманат формално, уз какву-такву аутономију под врховном влашћу руског цара, опстаје само на левој обали реке.¹¹⁷ С једним изузетком – Кијев, иако на десној обали, на иницијативу кијевског православног свештенства остаје на руској страни, иако је цар испрва био спреман да га препусти Пољацима.¹¹⁸ Граница на Дњепру остаће стабилна више од једног века и оставити дубок утицај на касније формирање украјинског националног идентитета.¹¹⁹

Судбина Кијева нам налаже да укратко размотримо и религијска збивања која су се одвијала паралелно са описаним догађајима. Рекли смо да је украјинско свештенство пружило отпор Унији из Бреста. Иако Унија није била примарни мотив козачких побуна, свакако да је религија играла улогу у мобилизацији православног становништва и склапању

¹¹⁵ О руско-пољском рату од Перејаслава до избора Јурија Хмељницког, видети: *Ibid.*, pp. 105–113.

¹¹⁶ *Ibid.*, pp. 113–115.

¹¹⁷ *Ibid.*, pp. 115–118.

¹¹⁸ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 47.

¹¹⁹ Савремени украјински наратив истиче како козаци и након Андрјусова настављају да зову обе обале Дњепра својом отаџбином и притом користе и назив Украјина. Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 122.

савеза с Русијом. У овом последњем ће кијевско свештенство одиграти противречну улогу. Наиме, иако православље није било захваћено Реформацијом, неких одјека је било. Савремени украјински наратив каже да је Кијев, који је након Уније поново постао главни центар православља на западним територијама некадашње Рус, прошао кроз сопствену Реформацију која је смањила разлику између украјинског запада (Галиције, из које православни интелектуалци беже у Кијев од пољских прогона) и истока, створила свест о плуралистичкој политичкој и религијској култури, али и заједничком идентитету „рутенијског“ народа.¹²⁰ Но, након поделе Хетманата, монаси из Кијевско-печерске лавре, вођени интересом уклапања како црквене хијерархије тако и козачких вођа у Руско царство, пишу *Синопис* – први „уџбеник“ историје Рус, у коме, с једне стране, говоре о континуитету између Московске Русије и Кијевске Рус и постојању јединственог руско-словенског народа, али, с друге стране, у оквиру тог народа истичу предност „Малоруса“ као „изворних“ у односу на „Великорусе“.¹²¹

Козачки Хетманат био је прва аутономна политичка јединица након Кијевске Рус која се може сматрати претечом савремене Украјине. Аналогije овде већ почињу да долазе у обзир: сукоб Ивана Виховског са руском војском може се посматрати и као први оружани сукоб Русије и Украјине као независних ентитета, као што и на међусобни сукоб козака може да се гледа као на први унутар-украјински „грађански рат“. Ипак, чињеница је да су козаци добровољно ушли у савез с православном силом са истока против заједничког католичког непријатеља – заправо, звали су је у тај савез и пре него што је ова била спремна за њега. Њихово касније разочарање у доследност руске подршке не поништава чињеницу

¹²⁰ Ibid., pp. 89–95. И московска црква прошла је кроз одређене реформе покренуте од патријарха Никона. Занимљиво је да је сам Никон рашчињен и прогнан, а његове реформе прихваћене, што ће довести до прогона њихових противника, традиционалиста – „старовераца“. Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., pp. 62–64.

¹²¹ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 47–49; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 121; Alexei I. Miller, “National Identity in Ukraine: History and Politics”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 3, 2022, p. 95.

да је сукоб интереса који су имали с Варшавом био оштрији од несугласица с Москвом, те да ће под руским царем добити привилегије које су код Пољака могли само да сањају. Сукоб Москве и козака заправо је био сукоб два менталитета створених у различитим политичким амбијентима. Док је у Москви након ослобођења од Монгола грађена држава као велика сила и империја, козаци су били бегунци од пољско-литванске државе и касније побуњеници против ње – њихова врховна вредност није била државност, већ слобода.¹²² Закључак о значају дњепарских козака за савремене наративе сукобљене у актуелној трагедији сам се намеће из претходних редова: према једном, козаци су били православни Руси који су начинили логичан избор повратка матици након католичког ропства; према другом, они су били први Украјинци побуњени против империје која им негира националну посебност.

¹²² Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 39. Стога присуство козачког менталитета, организације и иконографије на Мајдану 2013–2014. није било нимало необично. Ibid., p. 70.

Закључак

Тек са појавом козачког Хетманата у 17. веку може се говорити о реалној основи поимања Русије и Украјине као посебних ентитета (независно од њихових тадашњих назива), као и наратива који би њихов однос посматрали на овај или онај начин. Све пре тога нуди само имагинарну основу пројектовањем модерних идеја у прошлост („политиком историје“). Но, и тај део историје је битан, што због чињенице да поменути наративи имају реалну тежину у садашњости, што због утицаја који је ранији период имао на касније раздвајање политичког, етно-културног и религијског идентитета Руса и Украјинаца (као и Белоруса). Етно-културне разлике, за које није било основа у времену Кијевске Рус, кроз неколико векова подељености њених земаља на источне и западне почеће да се јављају, не само кроз различите менталитете већ и језике. При преузимању Хетманата руски цар није толико водио рачуна о етницитету (игнорисао је то што Рутењани сматрају себе посебним народом), колико о интересима своје династије/империје, као и религијским обзирима.¹²³ То ће у наставку мултиетничког бивствовања руске империје (које је било присутно и пре уласка западних области) закомпликовати односе међу некада јединственим Источним Словенима, и не само закаснити изградњу нација у односу на западноевропски модел, већ је у случају Руса, Украјинаца и Белоруса никада не довршити.

Изградња модерне државе у Русији у периоду од 15. до 17. века поклапала се са изградњом империје, која је себе легитимисала династичким и религијским везама с покореним Константинопољем, а преко њега и Римом. Ово се одвијало у контрасту са збивањима у западној и средњој Европи, где је управо пораз Хабзбуршке империје да успостави своју католичку хегемонију у Европи утро пут настанку модерног међународног система равноправних суверених држава. Као и на изостанак етно-културне диференцијације у средњем веку, географија је

¹²³ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 46–47.

пресудно утицала на ово – Русија је у процесу преласка од средњовековља ка модерности била географски изолована од поменутог европског тренда појасом од себе слабијих држава источне и северне Европе. Подела унутар поделе – белоруских и украјинских земаља између Литваније и Пољске – утицаће и на формирање сепаратних политичких идентитета међу њима. Онај украјински, дњепарских козака, услед веће опресивности Пољака у односу на Литванце, ставиће анархију и слободу у први план (а покупиће нешто и од пољске ограничене власти), у контрасту са значајем јаке државности, и то аутократске, код Москве (након елиминације Новгорода као демократске алтернативе).

Напокон, географија је донекле утицала и да Кијевска Рус прими источно хришћанство уместо западног – због близине Константинопоља и снаге његовог утицаја „меком моћи“ – али ће тај тренутак оставити простора за каснија размимоилажења у погледу тумачења тог „цивилизацијског“ избора. Долазак западних земаља Рус под власт католичке Пољске и Литваније додатно ће разјединити источнословенско становништво, нарочито након што његов већи део прихвати Унију. И, док религија буде почињала да губи на значају у већем делу Европе након 1648. успостављањем начела – *cuius regio, eius religio* – руско царство као да ће наступати обрнутом логиком – *cuius religio, eius regio* – те почети да легитимише своје окретање освајањима на западу присуством православца на тим просторима.

Наслов поглавља етимолошки је оправдан чињеницом да је конфузија између назива Рус и Русија део основе на којој лежи руски (и проруски, нарочито у Србији) наратив о континуитету између једне и друге и маргинализацији Украјине. Украјински наратив узвраћа позивањем на чињеницу да је њихова престоница Кијев била престоница и Рус, те да је Украјинцима савремена Русија „украла“ име.¹²⁴ Овде се логично намеће једно питање: ако већ сматра себе главним наследником Рус, а видели смо да је Кијев, постајући главни религијски и интелектуални центар целе некадашње Рус након приласка Хетманата Москви, фаворизовао Малорусе у односу на Великорусе, зашто се онда Украјина није латила

¹²⁴ Фебруара 2023. председнику Зеленском поднета је петиција са не тако новом идејом да се Русија преименује у Московују, како би се избегла поменута конфузија и оспорио континуитет данашње Русије са Кијевском Рус. “Petition to rename Russia to Moscovia attracts enough support for Zelensky to consider”, *The New Voice of Ukraine*, February 15, 2023. Интернет: <https://news.yahoo.com/petition-rename-russia-moscovia-attracts-100500833.html>, 24/2/2023.

обнављања руског јединства? Одговор није тежак – то је делом због козачког анархичног менталитета који смо помињали, а још већим због разлике у величини (и ресурсима) између „велике“ и „мале“ Русије, чији значај актуелни руски председник са поносом истиче. Та асиметрија ће само напредовати како руска империја буде напредовала под каснијим царевима, а надлежности крњег Хетманата се све више смањивале.

Али хајде да у вези с тим за крај поставимо још једно противчињенично питање – које би, с обзиром на отпочињање модерног периода и блискост у времену било релевантније од оних о избору Владимира и Јогаиле, те потенцијалном пољском преузимању Русије – шта би било да се Хетманат није поделио већ опстао на обе обале Дњепра, у перспективи и на много ширем подручју Рутеније (да је рецимо Хмељницки поживео и реализовао савез са Шведском, или да су козаци под Виховским остали јединствени и након Конотопа кренули на Москву)? Ово је најтеже питање, које остаје читаоцима на разматрање. Навешћемо само да једном када се империја буде консолидовала – почев од цара који ће је формално прогласити, а с којим почињемо наредно поглавље – Украјинци ће се дефинитивно наћи у потчињеном положају у односу на њен центар у Москви/ Санкт Петербургу, те ће им остати избор између два противречна национална циља: независност од империје (што ће у пракси значити савезништво са њој супротстављеним страним актерима), или интеграција у њу под што повољнијим условима (по могућству уз преображај саме империје ка интеграцији равноправних јединица и уз повремено маштање о Кијеву као центру). На (коначно?) опредељење за овај први чекаће се све до друге деценије 21. века, а његова реализација зависиће од исхода актуелне трагедије.

ИМПЕРИЈА

Многи аутори говоре о империјалном менталитету руског народа, односно империјалном идентитету данашње руске нације и државе, који јој онемогућава да постане национална држава у пуном смислу и одрекне се директне контроле над својим суседима, нарочито Украјином.¹²⁵ Ово

¹²⁵ Хана Смит тако утврђује „империјални синдром“ као битан део руског великосилства (тежње ка статусу велике силе), који се испољава као настојање да се задржи контрола над територијама које су три века припадале Руској империји и Совјетском Савезу. Hanna Smith, *Russian Greatpowerness: Foreign Policy, the Two Chechen Wars and International Organizations*, University of Helsinki, Helsinki, 2014, p. 75. Према Лионелу Понсару, руски цареви су се ретко обраћали руском народу да би легитимисали владавину, што је отежало нацији да развије постимперијални идентитет – руска национална свест била је и остала везана за империју, Руско царство или Совјетски Савез. Lionel Ponsard, *Russia, NATO and Cooperative Security: Bridging the Gap*, Routledge, 2007, pp. 19–20. Хенри Кисинџер је установио да је Русија учила геополитику у „суровој школи степе“, где се безбедност могла осигурати само физичком контролом територије и наметањем апсолутне воље суседима, те је по њему још цар Алексеј (онај исти коме су се козаци Хмељницког заклели у Перејаславу) дефинисао спољну политику као „ширење државе у свим правцима“. Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, Penguin Books, 2015 (2014), pp. 51–52. Тарас Кузио нема дилему да је руски империјални национализам одговоран за сукоб с Украјином. По њему, руски национализам је заправо империјализам, јер Руси никада нису настојали да створе националну државу независну од Руског царства или Совјетског Савеза, а руски националисти никада нису свели Русију само на данашњу Руску Федерацију, већ су је идентификовали са широм целином/империјом: „Руски национализам има много несигурности, које проистичу из невољности да се одвоји од империје и совјетске прошлости. Руски националисти верују да је Русија предодређена да увек буде империја... Руски национализам ће наставити да буде несигуран јер жели хегемонију не само над Руском Федерацијом, већ и над Украјином и Евроазијом“. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 45–46, 48–49. Милан Суботић каже да су стварање и ширење империје претходили изградњи руске нације, што је отежавало њено консолидовање и оштро супротстављало државу и друштво, па у том правцу цитира Џефрија Хоскинга („Русија није имала империју (за разлику од западноевропских колонијалних држава, прим. В.Т.), већ је била империја“) и Сергеја Витеа („Основна грешка наше вишедеценијске политике

поглавље бави се периодом када је Русија и формално била империја, те положајем Украјине у њој и у односу на њу (јер нису све украјинске земље све време биле у саставу Руске империје). Након што је за преко два века, почев од московског окупљања руских земаља, испунила све услове да постане империја, цар Петар Велики ће је прогласити за такву 1721. Она ће постојати све до 1917. када је најпре Фебруарска револуција буде укинула фактички, а Октобарска формално. У оквиру овог периода најпре треба размотрити 18. век и владавину двоје најпознатијих и за руско-украјинску историју вероватно најзначајнијих царева: Петра I Великог, који се одупро шведској инвазији и сачувао контролу над Хетманатом; Катарине II Велике, која ће и формално укинути Хетманат, а затим империји присајединити највећи део украјинских земаља са десне обале Дњепра, али и потпуно нове територије данашње јужне Украјине, укључујући и полуострво Крим. У кретању од Петровог првобитног покушаја позападњачења земље, до Катарининих реформи „просвећеног деспота“, Русија ће постати део модерног (вестфалског) европског система држава, у коме ће играти улогу једне од великих сила. Даље, пратимо збивања након Француске револуције, која битно мења и структурну и процесну страну међународних односа, те порађа доба национализма у коме се одвија противречан и никада довршен процес изградње како украјинске тако и саме руске нације. Напокон, Руску империју ће нова ремећења европске равнотеже снага, као и унутрашњи социјални процеси крајем 19. и почетком 20. века, одвести у коначну пропаст, која ће бити једна од три најважније преломне тачке (уз Перејаслав и распад Совјетског Савеза) у развоју модерних руско-украјинских односа.

била је та што до сада нисмо схватили како од времена Петра Великог и Катарине Велике не постоји Русија, већ само Руска империја“). Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, *op. cit.*, стр. 276.

Петар и Катарина

„Москва, односно Велика руска народност, одувек је мрзела нашу Малу руску народност; у својим злобним наумима одавно је решила да одведе нашу народност у пропаст“.

(Иван Мазепа, хетман Запорозшке Сече, 1708)¹²⁶

„Повратила сам отцепљено“.

(Катарина II, царица Русије, након друге поделе Пољске 1793)¹²⁷

„Интеграција западних руских земаља у јединствено државно пространство није била резултат само политичких и дипломатских одлука. Она је извођена на основу заједничке вере и културне традиције. И, опет посебно наглашавам – језичке блискости“.

(Владимир Путин, у чланку
„О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)¹²⁸

Разматрање наслеђа двоје најчувенијих руских императора из 18. века битно је за нашу тему из три основна разлога. Прво, због дубоких печата које су и Петар и Катарина утиснули у историју руско-украјинских односа. Петар је то учинио обрачуном са побуњеним козацима Ивана Мазепе и даљом деградацијом положаја Хетманата у Руској империји. Катарина пак коначним укидањем Хетманата, присаједињењем нових украјинских територија, кооптацијом украјинских елита за циљеве империје, и придодавањем питања етницитета монархијском и религијском. Друго, у 18. веку Русија је постала велика сила и равноправни (иако периферни) део европског система држава, са снажним капацитетом да утиче на

¹²⁶ Наведено према: Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 126.

¹²⁷ Наведено према: Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 70.

¹²⁸ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

међународну равнотежу снага. Док је Петар и даље, пре свега, био забринут за безбедност заостале Русије и морао да се бори са инвазијом Шведске која је под Карлом XII била на врхунцу моћи, Катарина ће прећи у офанзиву консолидоване империје на запад и југ, уништивши смртног руског непријатеља – Пољско-литвански Комонвелт, те битно начевши интегритет Османлијског царства. Од тада до данас, расподела моћи и начин интеракције Русије и других великих сила биће битан део једначине руско-украјинских односа. Напокон, трећи битан разлог за бављење Петром и Катарином јесте идеолошка улога коју су одиграли настојећи да реформишу Русију према западном моделу, чинећи је тиме у исто време ближом Западу, али и оспособљавајући је за будуће сукобе са западним државама. Идеолошке поделе које ће покушаји позападњачења покренути у самој Русији, али и у односу Русије са Западом, и данас играју битну улогу у развоју руско-украјинских односа.

Петар I Велики (владао у периоду 1682–1725, сам од 1696) наследио је од својих претходника државу огромног територијалног пространства и дугачких, неприродних и рањивих граница, а притом економски, технолошки и културно заосталу у односу на остатак Европе. Ту комбинацију Петар је видео као претњу за безбедност земље, те се у функцији остваривања безбедности упустио у опсежне реформе руског друштва и државе.¹²⁹ Инспирацију је нашао на Западу, црпећи је из сопственог искуства, јер се 1697. под лажним именом Петар Михајлов отиснуо на путовање по Западној Европи у трајању од годину и по дана, између осталог задржавши се и у Холандији као радник на бродоградилштима. Вративши се у Русију, упустио се у кампању „позападњачења“ земље у циљу њене технолошке и културне модернизације, где је као најупечатљивији пример остао чувени порез уведен поданицима на ношење традиционалне руске браде. Тиме је постао утемељивач *западњачке* школе спољнополитичког мишљења у Русији, која види Запад као најодрживију и најнапреднију цивилизацију у свету, стављајући нагласак на сличност и потребу повезивања Русије с њим.¹³⁰

¹²⁹ Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., pp. 72–73.

¹³⁰ Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., Plimouth, 2010, p. 4.

Главни симбол окретања Западу било је сељење престонице из Москве у новоизграђени град на ушћу Неве у Фински залив, који ће по Петру бити назван Санкт Петербург.

Но, ни тада, као ни данас, повезивање са Западом са руске стране није било виђено као потчињавање Западу, већ као изградња равноправног односа с њим у статусу Русије као велике силе. Зато Циганков добро примећује када каже да су кроз историју, и настојање да се Русија интегрише са Западом и пружање отпора Западу били две стране истог новчића – тежње Русије ка глобалном статусу.¹³¹ О руском *великосилству* нешто касније, а сада ћемо додати да је Петрово западњаштво изазвало још две противречне тенденције које ће се провлачити и кроз даљу историју, а које је констатовао Хантингтон: појачавање деспотизма у унутрашњој политици као више азијске него европске карактеристике, што се показало неопходним да би се модернизацијске реформе наметнуле елити и народу; реакција противника реформи, који ће позападњачење видети као претњу руској особености, што ће се касније развити у спор западњака и славјанофила (данас западњака и цивилизациониста) и учинити Русију „поцепаном“ земљом у цивилизацијском смислу.¹³²

С тим у вези, Галеоти констатује да „што је (Петар) више бирао најпривлачније и најкорисније аспекте Европе за Русију, морао је да проналази нове начине да их оправда у смислу руске божанске мисије и специјалног места у свету“.¹³³ Што се тиче основне руске мисије – окупљања руских земаља – Петру је на западу поред Пољске на путу стајала и сила која се захваљујући Тридесетогодишњем рату уздигла као једна од најјачих у Европи, а под краљем Карлом XII достигла врхунац моћи – Шведска. Године 1700. шведска експанзија на Балтику доводи ову силу у директан сукоб с Петровом Русијом, који ће бити назван Великим северним ратом и трајати све до 1721. године. Битка код Нарве (1700), у којој је шведска војска потукла вишеструко бројнију руску, довешће Русију по први пут још од пољске инвазије непун век раније у ситуацију да брине

¹³¹ Andrei P. Tsygankov, “The Harvest of Globalism: How Russia Can Move from Confrontation to Construction”, *op. cit.*, p. 61.

¹³² Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, *op. cit.*, стр. 156–157.

¹³³ Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, *op. cit.*, p. 60.

за свој опстанак. Поставивши на престо у Варшави марионетског владара, Швеђани су могли своје трупе безбедно да пребаце кроз територију Комонвелта ради напада на Русију. Иако је најкраћи пут до Москве водио кроз Белорусију, Карло доноси судбоносну одлуку да офанзиву ипак усмери преко Украјине – што због надолазеће зиме 1708–1709. и очекивања да ће у Украјини обезбедити обилније снабдевање храном, што због драгоценог савезника који га је тамо чекао.¹³⁴

Иван Мазепа последњи је козачки хетман који ће покушати да поврати јединство своје земље на обе обале Дњепра, а уз Богдана Хмељницког једини чији се лик данас налази на украјинској новчаници.¹³⁵ У обнављању сукоба с Пољацима логично се ослањао на Русију и Петра Великог, који га је у почетку сматрао лојалним службеником. Но, Русија ће се још једном показати као несигуран савезник украјинских козака у њиховим нимало скромним амбицијама. Карло XII се у раној фази рата показао као прејак противник (закључно са битком код Гродног и победе себи лојалне стране у пољском грађанском рату), те је Петар оставио козаке да се сами боре против Пољака не могавши да ризикује сопствене трупе пред очекиваном шведском офанзивом кроз Белорусију. С друге стране, Петар је итекако користио козаке у биткама ван Хетманата, али и за потребе радова на изградњи Санкт Петербурга, где је велики број њих умро од хладноће и болести. Уз то, увео је Хетманату нове порезе и административну реформу, у правцу укидања његове аутономије и козачких привилегија. Незадовољан Петровим третманом његовог народа, као и својим личним (Петар је планирао и његову смену), Мазепа је најпре под утицајем својих официра очијукао са идејом да пређе на страну Карла XII, али ће то дефинитивно учинити тек када кап буде прелила чашу – јер је Петар од козака тражио да у повлачењу пред шведским трупама на сопственој територији користе тактику „спржене земље“, односно пале градове, села и усеве на Карловом путу.¹³⁶

Мазепина „издаја“ и Карлово напредовање преко Дњепра покренули су Петра на акцију. Најпре је послао трупе под командом Александра

¹³⁴ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 50.

¹³⁵ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 122–123.

¹³⁶ О односу Мазепа с Петром и разлозима за промену стране приликом Карлове офанзиве кроз Украјину, видети: *Ibid.*, pp. 124–125.

Мењшикова да заведу ред међу козацима. Оне на препад заузимају Батурин, Мазепину престоницу (након што је Мазепа изашао из њега да се придружи Карловим трупима) и масакрирају како његове браниоце козаке тако и његово целокупно становништво. Већи део козака из Хетманата пак остаће на руској страни, јер је Петрова пропагандна порука о Мазепиној издаји надјачала Мазепин наратив о мржњи великоруске према малоруској нацији, који смо цитирали у мотоу овог одељка. Године 1709. код Полтаве одиграће се одлучујућа битка у Великом северном рату, али и још једном руско-украјинском и унутарукрајинском грађанском рату. Карлове трупе биле су двоструко малобројније, али то није било пресудно – побеђивао је Русе и са лошијим односом снага на своју штету, као у поменутој бици код Нарве. Но, у битку код Полтаве ушао је повређен и без могућности да директно командује својим трупима, а и зима је ипак учинила своје и исцрпела шведску војску у току марша на исток. Руси и њима лојални козаци однели су убедљиву победу, а Мазепа са Карлом морао да побегне у молдавски Бендер (под Османлијском контролом), само да би у року од два месеца умро.¹³⁷

Сукоб украјинског и руског наратива о Мазепа, где га први слави као борца за национално ослобођење од руске империје, а други сматра издајником сопственог народа и марионетом страног завојевача, опстаће до данас.¹³⁸ Мазепин пораз пак оставиће непосредне последице на положај Хетманата, чија независност у деценијама које су следиле остаје само бледа сенка пређашње, те на развој украјинске националне посебности која у следећих век и по остаје утопљена у малоруски идентитет. Петар принуђује новог хетмана Ивана Скоропадског да помери престоницу ближе руској граници и прихвати стално војно присуство Русије у Хетманату, да би након победе у рату са Шведском и

¹³⁷ О Батурину, Полтави и Мазепиној судбини, видети: *Ibid.*, pp. 125–127. Ни Карло неће дочекати крај рата – погинуо је у Норвешкој 1718.

¹³⁸ Присталице украјинске аутономије/независности и антируски опредељени Украјинци дуго ће од руских власти бити називани „мазепистима“ (рус. *мазепинцы*), закључно са Првим светским ратом, након кога их смењују „петљуровци“ (присталице Симона Петљуре, украјинског лидера из времена руског грађанског рата). Године 2009. „наранцасте“ украјинске власти обележиле су два јубилеја – 370 година од Мазепиног рођења и 300 година од Полтавске битке – да би 2016. председник Порошенко у Полтави открио споменик Мазепа. Реакција Русије оба пута била је негативна, а Мазепу у контексту „издаје свих“ неће пропустити да помене ни Путин у чланку из 2021: Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев»; *op. cit.*

проглашења империје 1721. привремено укинуо и функцију хетмана. Након његове смрти, козаци ће настојати да сачувају какав-такав специјални статус и привилегије у замену за политичку лојалност руским царевима, која ће се испољавати кроз форсирање малоруског идентитета, виђеног као део опште руске народности.¹³⁹ Све ће се то одвијати у контексту бивствовања Русије не само као евроазијске аутократске империје, већ и – управо као главни елемент Петровог наслеђа – европске велике силе.

Након Вестфалског мира и пораза хабзбуршког покушаја да Европи наметне своју превласт и универзалну религију, следећих 150 година међународни односи на континенту одликовали су се постојањем анархичног система суверених држава, у коме је главну улогу играло неколико великих сила. Међу њима се развила и одржавала равнотежа снага, у којој ниједна од њих није могла да превлада и наметне своју хегемонију другима. Иако појединачно најјача континентална сила тог доба, Француска би при сваком покушају да прошири своју сферу утицаја наишла на уравнотеживачку коалицију држава, у чему је битну улогу играла Енглеска. Настојећи да спречи француску хегемонију на континенту, Енглеска (касније Велика Британија) играла је улогу „офшор уравнотеживача“, и склапала *ad hoc* савезе са другим континенталним силама против Француске. У трајне савезе није желела да улази како не би жртвовала флексибилност неопходну за ефикасније обуздавање потенцијалног хегемона – та политика биће названа „сјајном изолацијом“. Флексибилност је и иначе била главна карактеристика процеса у европским односима у том периоду, јер су се велике силе водиле искључиво *државним разлогом* (који ће касније бити „унапређен“ у *национални интерес*), уместо религијским, идеолошким обзирима или реваншизмом, који би их трајно везивали за једне и супротстављали другим силама, те им одузимали слободу деловања. У тих век и по измене савезништава биле су уобичајена ствар – свако је са сваким могао у коалицију, без обзира је ли с њим до јуче ратовао, наравно с изузетком Енглеске и Француске као главних ривала. Тако је

¹³⁹ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 127–130. Идеју о руској народности која обухвата целу територију царства, све до Дњепра, још за Петровог живота је форсирао Теофан Прокопович, ректор кијевске академије и једно време присталица Мазепе, а након Полтаве главни идеолог Петрових прозападних реформи. Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 51–52.

нпр. у Рату за аустријско наслеђе (1740–1748) Британија била у савезу са Аустријом, а Француска са Пруском, да би у Седмогодишњем рату (1756–1763) било обрнуто.¹⁴⁰

Поразивши Шведску у Великом северном рату Русија ју је избацила из редова европских великих сила и „истакла кандидатуру“ да заузме њено место. Но, она ће тек у Седмогодишњем рату добити прилику да значајније утиче на европску равнотежу снага. Односећи превагу у рату са британским савезником Пруском (последично долазећи у прилику да помогну Француској), руске трупе су се 1762. нашле надомак капија Берлина када је стигла вест о смрти царице Јелисавете. Њен нећак и наследник Петар III је због дивљења Пруској и њеном владару Фридриху Великом одлучио да повуче трупе и склопи мир са Прусима.¹⁴¹ Руска империја јесте постала део европског система држава, али очигледно још увек није била усвојила *државни разлог* као његов *modus operandi*, те је каприц једног владара могао да преокрене њену спољну политику за 180 степени. То ће почети да се мења већ кроз свега неколико месеци, након што Петар III буде збачен и ухапшен (а убрзо потом и умро под мистериозним околностима) у режији сопствене супруге, Софије Фредерике Августе фон Анхалт-Зербст, која ће бити крунисана за нову царицу као Јекатерина II Алексејевна Романова – Катарина Велика (владала 1762–1796). Чистокрвна Немица ставиће интерес руске државе и империје на прво место као вероватно нико пре ње.

Катарина је наставила тамо где је Петар Велики стао са реформама вођеним западним узорима, овога пута пре свега француским просветитељством. Реформе је, као и Петар, схватила као нешто што се искључиво намеће одозго – од стране „просвећеног деспота“ који влада према начелима рационализма.¹⁴² Рационална владавина у Катарининој

¹⁴⁰ О вестфалском систему држава и његовом функционисању у периоду пре Француске револуције, видети код Кисинџера: Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., pp. 23–41; Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster Paperbacks, New York, 1994, pp. 65–74.

¹⁴¹ Тај догађај остаће упамћен као „Чудо куће Бранденбурга“. Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., p. 37.

¹⁴² Ако је Петар ставио фокус на војску (морнарицу) и грађевинске пројекте, Катарина је на културне и интелектуалне програме. Наведено према: Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., pp. 79–80.

Русији значила је централизовано управљање свим деловима империје, што ће међу првима осетити Хетманат, који ће нова царица укинути 1764. и придодати његову територију постојећој административној подели царства, те применити кметство на њега.¹⁴³ Ако су Петрове реформе имале за циљ јачање државе како би се она одупрла безбедносним изазовима, јер је Шведска још увек била кадра да је угрози, Катарина ће добити прилику за офанзиву консолидоване империје на рачун ослабелих суседа, Пољско-литванског Комонвелта и Османлијског царства.¹⁴⁴ Са укидањем Хетманата и у теорији је нестао појам о равноправности Мале и Велике Русије – приврженост Малоруса својој традиционалној постојбини више није била противречна с лојалношћу империји.¹⁴⁵ Нова украјинска елита схватиће да је кооптација у што више ешалоне структуре империје њена најбоља шанса, а у томе ће најдаље отићи главни архитекта експанзије Русије на запад која ће уследити – Олександр Безбородко.¹⁴⁶

У току Катаринине владавине Русија је водила два рата против Турске. Први (1768–1774) испровоцирали су козаци са десне обале Дњепра упадом у Кримски канат, који је у том тренутку био турски вазал, а обухватао је Крим и већи део данашње јужне Украјине. Кучук-Кајнарџијским миром Кримски канат добија независност, да би га Русија 1783. анектирала. Безбородко је тада изашао с тзв. Грчким пројектом, по коме би требало уништити Османлијско царство и успоставити Византију под руском контролом. Други рат (1787–1792) завршен је турским губитком додатног дела црноморске обале у корист Русије, која на њему подиже нови град Одесу.¹⁴⁷ Цела данашња јужна Украјина, која ће бити названа Новорусијом, нашла се у саставу Руске империје, након чега је отпочело масовно насељавање њених степских области.

¹⁴³ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 63–64; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 134–138.

¹⁴⁴ С тим што се и Катарина у свом наративу позвала на безбедност као мотив експанзије: „Немам начина да браним своје границе, сем да их проширим“. Наведено према: Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., p. 83.

¹⁴⁵ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 64–65.

¹⁴⁶ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 133.

¹⁴⁷ О руско-турским ратовима и Безбородковом плану, видети: *Ibid.*, pp. 138–140.

Савремени украјински наратив истиче да су већину њених нових становника чинили етнички Украјинци, односно сељаци претежно с десне обале Дњепра, који су касније русификовани.¹⁴⁸ На Криму пак преко 80 посто становништва чинили су Кримски Татари (остатак је отпадао на грчку и јерменску православну мањину), који су овим полуострвом владали преко четири века, дакле више него што ће Крим бити у Русији, Совјетском Савезу и Украјини заједно.¹⁴⁹

До коначног слома Османлијског царства, међутим, чекаће се још више од једног века, а Византија под руском контролом никада неће бити створена. Уместо тога, Катарина и Безбородко успели су да са европске мапе уклоне свог другог суседа и традиционалног противника – Пољско-литвански Комонвелт. Три поделе Комонвелта (1772, 1793. и 1795) на бруталан начин приказале су последице асиметрије моћи у међународним односима. Три велике силе – Русија, Пруска и Аустрија – сложиле су се да постепено раскомадају територију ослабљеног суседа заробљеног између њих. И овога пута Русија није била иницијатор, јер је испрва посматрала читав Комонвелт као своју сферу утицаја. За прву поделу је највише била заинтересована Пруска, и у њој ће Русија добити део Белорусије и Литваније. У другој, испровоцираној бојазношћу од реформи у Пољској под утицајем Француске револуције, Русија се напокон шири на десну обалу Дњепра и заузима Подолију. Напокон, трећом поделом, изведеном као реакција на Кошћушков устанак, и оно што је остало од Комонвелта је „прогутано“ од стране суседа – Русија је добила и Волињ и остатак Литваније и Белорусије, укупно две трећине територије бившег Комонвелта. Територија данашње Украјине тако се највећим делом нашла под руском влашћу, са изузетком Галиције, коју већ у првој подели добија Аустрија, и Закарпатја, које је као стара угарска земља већ било под Хабзбурзима.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Ibid., pp. 141–142; Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 243–244. С друге стране, обнављајући наратив о Новорусији као руској земљи која никада није била у саставу Украјине, Путин грешком у њу убраја и Харков, који је заправо (уз Суми и северни део Луганска) био део Слободске Украјине, пограничне територије Руске империје коју су населили избегли козаци са десне обале Дњепра. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 120.

¹⁴⁹ Ibid., pp. 101–102.

¹⁵⁰ О поделама Пољско-литванског Комонвелта, видети: Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 142–145; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 65–69.

Разумљиво је да савремени руски наратив у поделама Пољске види наставак окупљања руских земаља, односно обнављања јединства Древне Рус. И сама Катарина је то тако видела – већ након друге поделе тражила је да јој се изради медаља која приказује новоприсаједињене територије, с натписом који смо цитирали у мотоу („Повратила сам отцепљено“). Притом се водила не само историјским правом већ је по први пут додала етницитет као критеријум – хтела је да ослободи оно што је видела као сународнике (а видели смо у другом цитату да их и Путин тако види) од пољске репресије и водила рачуна да прошири границе само дотле докле је рутенско становништво било већинско (дугорочно је рачунала и на Галицију).¹⁵¹ Религија ће јој пак направити привремени проблем, јер је већи део тог становништва у међувремену био поунијађен. Зато Катарина већ 1794. издаје декрет о преобраћењу унијата у православце. „Просвећена“ владарка, коју је Волтер (с којим се једно време дописивала) хвалио због залагања за слободу вероисповести у Комонвелту, сада је укинула слободу вероисповести у сопственој империји – са чиме није имала морални проблем, јер је кампању преобраћења видела просто као враћање већ насилно проверених људи у „праву веру“.¹⁵² Наизглед парадоксално, повратак у православље ићи ће најбрже тамо где је и унијађење најбрже спроведено – у Белорусији.¹⁵³ С друге стране, у Галицији, где је прихватање Уније каснило читав век у односу на Белорусију, унијатство ће опстати јер ће она под Хабзбурзима бити ван домашаја Русије, и та чињеница ће фундаментално утицати на развој украјинског националног идентитета у 19. веку.

Химна данашње Украјине почиње стихом „Украјина још није умрла“, написаним у другој половини 19. века под очигледним утицајем текста пољске химне, насталог непосредно након поделе Комонвелта, а који почиње са „Пољска још није умрла“. Како су поделе Пољске коинцидирале са укидањем козачког Хетманата, те се може рећи да су и Пољска и

¹⁵¹ Ibid., pp. 68–72.

¹⁵² Ibid., pp. 72–74.

¹⁵³ Унијатска црква ће у Белорусији у потпуности бити сузбијена до 1839, пре него што је могла да послужи као основа националистичког покрета. Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., p. 58.

Украјина крајем 18. века привремено „умрле“, поклапање стихова је разумљиво, као и чињеница да савремени украјински наратив у обједињавању највећег дела украјинских земаља под Руском империјом не види ослобођење, већ замену једног ропства другим.¹⁵⁴ Но, инкорпорацијом у империју посебност украјинског идентитета ни у ком случају није замрла – сећање на козачку аутономију и јединство, али и на средњовековну Рус као претечу Украјине, наставиће да живи кроз малоруски идентитет, за који Плохи каже да је било само питање времена када ће из њега изнићи украјинско језгро.¹⁵⁵ Нити је положај украјинске елите утапањем у империју аутоматски деградиран. Најбољи пример је Безбородко – иако нема доказа да су његов малоруски идентитет и лојалност козачкој постојбини утицали на његову улогу у преговорима о подели Комонвелта, чињеница је да је управо он обезбедио поновно уједињење двеју обала Дњепра, на којима ће се у веку који је следио обновити идеја о украјинској самобитности.¹⁵⁶

Поред директног утицаја збивања у 18. веку на руско-украјинске односе, осврнимо се још једном и на друга два елемента наслеђа овог века – покушаје руског позападњачења и постајање Русије европском великом силом. Индикативно је да су двоје владара који су се интензивно дивили Западу и реформисали руско друштво по угледу на њега уједно били и највећи целати украјинске аутономије. Тај образац понављаће се и касније кроз историју, и разлог је зашто савремени украјински наратив нема поверења у то да би се чак и прозападна Русија могла помирити с независношћу Украјине.¹⁵⁷ Што се тиче стицања статуса Русије као велике

¹⁵⁴ И Украјинци и Пољаци данас слично гледају и на исход Другог светског рата.

¹⁵⁵ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 130. Заправо, противчињеничним резонавањем пре ћемо доћи до закључка да украјинске нације не би ни било да је Комонвелт опстао (рецимо, тако што би изнутра био јачи, имао моћног савезника, или тако што Русија, Пруска и Аустрија не би успеле да се договоре око његове поделе) – временом би се становништво западно од Дњепра вероватно асимиловало у Пољаке, а источно у Русе (Великорусе).

¹⁵⁶ Ibid., p. 145.

¹⁵⁷ Тако, на пример, Кузио на више места у својој књизи наводи ставове руских либерала и прозападних антипутиновских политичара који доводе у питање украјинску посебност, укључујући и тренутно најистакнутијег опозиционара, Алексеја Наваљног. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 50–51, 68, 72, 106–107, 110, 129, 141, 180–185.

силе у европском систему држава, он ће трајно остати укоренењен у руски национални идентитет као *великосилство* – према Хани Смит, „самовиђење државе као једне од доминантних сила у свету“, које подразумева „не само потврђивање статуса велике силе пред грађанима саме државе, већ и стицање сталне реafirмације признања тог статуса од стране међународне заједнице, а посебно других великих сила“.¹⁵⁸ Но, противречност се састојала у томе што је уз велику силу Русија истовремено била и империја. Велике силе намећу малим државама сфере утицаја, али у међусобним односима на папиру поштују равноправност и суверенитет једне другима; евентуално могу тежити хегемонији ако им се стицањем несразмерне моћи у односу на остале укаже прилика, али одустају или бивају поражене кад се суоче са уравнотежујућом коалицијом других сила. Империја, међутим, себе види као једину легитимну политичку организацију у систему, чији је религијски или идеолошки светоназор једини исправан, и која је од Бога или неког другог „вишег“ начела „опуномоћена“ да се шири у свим правцима и „арбитрира“ међу осталим јединицама система, које види нижим од себе. У остатку своје историје, Русија ће се истовремено понашати на оба начина, што ће умногоме одредити њен однос са Западом, али и развој руско-украјинских односа.¹⁵⁹ Наредна етапа те динамике одвијаће се у битно измењеним структурним и процесним околностима захваљујући догађајима на другом крају европског континента, чији ће Катарина бити сведок, али неће поживети довољно да би у пуној мери осетила његове последице.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Hanna Smith, *Russian Greatpowerness: Foreign Policy, the Two Chechen Wars and International Organizations*, op. cit., p. 45.

¹⁵⁹ Безбородко је први изнео формулацију да Русија жели да буде „арбитар у европским пословима“, што је по Бордачеву било последица њеног искуства пре него је ступила на европску сцену, док је – као империја – „стицала самопоуздање“ на истоку. Timofei V. Bordachev, „On Early History and Geography of Russian Foreign Policy“, op. cit., p. 86.

¹⁶⁰ Мада ће их, ако ништа друго, наслутити на плану унутрашње политике – иако је била убеђена да би сваки други облик владавине сем аутократије донео пропаст Русији, била је свесна да стари начин владавине полако постаје превазиђен и да „дувају нови ветрови“. Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., p. 84.

Рађање нација

„Какво правило треба да применимо бавећи се европским просветитељством, европским идејама без којих више не можемо, али које нам прете неизбежном пропашћу уколико их вешто не прилагодимо?... Без љубави према вери наших предака, народ, попут појединца, мора да нестане... Самодржавље је основни услов политичког бивствовања Русије у њеном тренутном стању. Нека се сањари занесе... опскурним манифестацијама поретка ствари који одговара њиховим теоријама и предрасудама: могу бити сигурни да не познају Русију, њене услове, потребе и жеље... (самодржавље и народност) потичу од истог извора и срасли су на свакој страници историје руског народа“.

(Гроф Сергеј Уваров, царски министар образовања, 1833)¹⁶¹

„Украјина ће бити независна република у Словенској федерацији. Тада ће сви људи рећи, показујући место где ће Украјина бити уцртана на мапи, 'Ево камена који је одбацио градитељ: он ће бити камен темељац“.

(Микола Костомаров, украјински и руски историчар,
Књиге постања украјинског народа, 1845)¹⁶²

„Не намеравам да идеализујем било шта. Познати су и Валујевски циркулар 1863. и Емски указ 1876, којима су ограничени објављивање и увоз верске и друштвено-политичке литературе на украјинском језику. Али овде је важан историјски контекст. Те одлуке су доношене у условима драматичних збивања у Пољској, настојања лидера пољског националног покрета да искористе 'украјинско питање' за своје интересе... у Руској империји се одвијао активан процес развоја малоруског културног идентитета у оквиру велике руске нације, која је обједињавала Великорусе, Малорусе и Белорусе. Истовремено су се међу пољском елитом и једним делом малоруске интелигенције јављале и јачале представе о украјинском народу одвојеном од руског“.

(Владимир Путин, у чланку
„О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)¹⁶³

¹⁶¹ Наведено према: Serhii Plokhyy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 87–88.

¹⁶² Наведено према: Ibid., p. 114.

¹⁶³ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

Уваровљев цитат из мотоа овог одељка, у коме он износи три конститутивна елемента руске државе – *православље, самодржавље, народност* – поклапа се са матрицом (религија, држава, народ) коју смо користили за разматрање наслеђа средњовековне Рус и каснијег историјског кретања ка Московској Русији и Руској империји, у смислу њиховог значаја за савремене руско-украјинске односе. Већи део 19. века, који је тема овог одељка, можемо подједнако ефикасно да анализирамо и према матрици примењеној у одељку о Петру и Катарини – руско-украјински односи као такви, међународна улога Русије као велике силе, идеолошка оријентација руске државе – при чему, наравно, последња два елемента посредно остварују утицај на руско-украјинске односе. Преклапања су очигледна: наставак фаворизовања религије по којој се Русија разликује од остатка Европе преплиће се са идеолошким дилемама односа са Западом и унутрашњег уређења саме Русије на линијама реформизам – конзервативизам и западњаштво – славјанофилство. Истицање значаја самодржавља (аутократије) за јединство и снагу руске државе повезано је с њеним вођењем политике велике силе и империје. Но, овај одељак ће највећи значај придати трећој вези, постављању етничког питања у пристигло доба национализма и изградње нација у Европи: ко су Руси, а ко Украјинци? Различити, али никада до краја заокружени одговори на то питање, определиће и различит однос према држави/државама (и њиховом месту у свету) у којима су ови народи живели од 19. века до данас, а уз обилато коришћење религијских и идеолошких питања за подупирање сопственог наратива.

Француска револуција представљала је велики шок за тадашњи међународни систем, и то на два начина. Француска је и пре тога била појединачно најмоћнија сила у Европи, али ће са увођењем масовне војне мобилизације становништва (*levee en masse*), сада проглашеног за слободне грађане Републике са патриотском дужношћу одбране отаџбине, додатно повећати асиметрију моћи на континенту и постати потенцијални хегемон. Поред овог структурног, Револуција ће упутити и процесни шок систему. Прокламујући темељну промену сопственог друштвено-политичког поретка под паролом „слобода, једнакост, братство“, Француска ће добити и на мекој моћи – када Наполеон Бонапарта крајем деведесетих 18. века буде пренео Револуционарне ратове на тло француских противника, чиме ће се они трансформисати

у серију ратова која ће понети његово име, многи у Европи га неће видети као освајача, већ као ослободиоца од старог начина владавине. Осим државног разлога, у међународне односе ући ће и идеологија. Процесни шок испоставиће се трајнијим од структурног – дух друштвених промена наставиће да живи и након што Наполеон буде поражен и француска експанзија обуздана, а главни идеолошки изданак тог духа који ће трајно изменити односе у Европи биће национализам. Стицајем околности, Русија ће бити та која ће осујетити француску хегемонију на континенту.

Иако неспорно надмоћна на мору, традиционални противник Француске, Велика Британија имаће велике потешкоће да обузда Наполеонову експанзију на европском копну. Његове армије биће прејаке за Аустрију и Пруску чак и кад им се Русија буде придружила, и добијаће битку за битком против неколико уравнотежујућих коалиција које су Британци узастопно формирали. Но, док је за средњоевропске силе губљење битака значило њихово потпуно „избацивање из строја“, Русија је искористила предност свог периферног положаја да, чак и кад након једног од таквих пораза буде принуђена да склопи савез с Француском (миром у Тилзиту 1807), изврдава његове одредбе – конкретно, оне које су се тичале континенталне блокаде против Британије. Наполеон је проценио да пуну превласт на континенту не може да оствари, а затим и потпуно угуши Британију, док не баца Русију на колена, те је 1812. кренуо у свој судбоносни поход на Русију. Поход у коме ће привремено бити заузета чак и Москва, али из кога ће се Наполеонова Велика армија – односно оно мало што буде остало од ње – повући без резултата. Катастрофа у Русији донеће Наполеону коначан пораз, пад са власти и изгнанство у року од три године, а Француској повратак старог бурбонског режима и трајни губитак статуса најмоћније европске силе.¹⁶⁴

Кисинџер констатује да је од Наполеона наовамо Русија започела више ратова него иједна друга велика сила, али је у више наврата и спречила доминацију Европом од стране једне силе.¹⁶⁵ Но, ваља рећи да Русија није ушла у сукоб с Наполеоном вођена идејом о равнотежи снага, нити ће ту идеју имати на уму када га буде поразила. Катаринин наследник Павле I пришао је 1799. антинаполеоновској коалицији из

¹⁶⁴ О утицају Француске револуције и Наполеонових ратова на међународни поредак, видети код Кисинџера: Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., pp. 41–48.

¹⁶⁵ Ibid., pp. 49–50.

идеолошких разлога, видевши ту коалицију као „крсташки рат против анархије“, тј. револуционарних идеја које су се шириле из Француске.¹⁶⁶ Након што буде убијен, његов наследник Александар I изједначавао је анархију која је од Наполеонових идеја претила Европи са сатанизмом.¹⁶⁷ Када након тријумфалног уласка у Париз 1814. буде стигао и у Беч на мировни конгрес, Александар је наступио не као обнављач равнотеже снага већ као император и носилац религијско-идеолошке месијанске мисије управо супротстављене вестфалским начелима, са предлогом да се дотадашњи курс који су европске силе следиле у међусобним односима из корена промени и замени „поретком ствари заснованом на узвишеним истинама вечне религије нашег Спаситеља“, о чему би се старала Света алијанса владара који би подредили националне интересе хришћанским начелима мира и правде.¹⁶⁸ Наравно, остале велике силе одбациле су тај мегаломански предлог, али је пронађено оптимално и за све прихватљиво решење у виду европског поретка у три концентрична круга. Уместо враћања на несигурну политику равнотеже снага, формиран је концерт великих сила уједињених око заједничког интереса стабилности на континенту. Њему је припадала и поражена Француска, али је ипак као гаранција да се њен хегемонизам неће обновити формиран и четворни савез (Британија, Русија, Пруска и Аустрија), док је Александру пошло за руком да са Берлином и Бечом формира и Свету Алијансу конзервативних сила, ради одбране унутрашњег поретка у европским државама од револуционарних кретања.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., pp. 84–85.

¹⁶⁷ Ibid., pp. 89–90. Ни Французи нису остајали дужни Русима у идеолошком препуцавању. Полазећи на Москву, Наполеон је рекао како треба „једном заувек докрајчити ове северне варваре, вратити их у њихов лед, како се следећих 25 година не би бавили пословима цивилизоване Европе“. Ibid., p. 88. Метан говори о новом таласу русофобије чији је носилац била Француска, а који је за разлику од претходног религијског био филозофског карактера и садржао „митове“ о руском експанзионизму и „азијатском деспотизму“. Ги Меттан, *Запад – Россия: тысячелетняя война – История русофобии от Карла Великого до украинского кризиса*, op. cit., стр. 180–227.

¹⁶⁸ Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., pp. 58–59.

¹⁶⁹ Кисинџер о Бечком конгресу, концерту великих сила и Светој алијанси: Ibid., pp. 59–67; Henry Kissinger, *Diplomacy*, pp. 78–92.

Победа над Наполеоном (упамћена као Отаџбински рат) даће руском националном миту о непобедивости пред страним завојевачима још један градивни елемент, а главном руском војном стратегу маршалу Михаилу Кутузову ореол који су пре њега понели Невски, Донски, Мињин и Пожарски. За разлику од шведске век раније, француска инвазија није ишла преко украјинске територије. Међутим, она ће на два начина утицати на украјинско питање. Најпре, учешће Украјинаца у отпору Наполеоновој инвазији у неку руку ће подстаћи њихово национално буђење, што кроз патриотске антинаполеоновске песме испеване на украјинском језику, што кроз радове Ивана Котљаревског („украјинског Пушкина“) који је ратовао против Наполеона и први писао на народном језику, и то полтавском дијалекту, који ће касније постати основа стандардног украјинског језика.¹⁷⁰ Друго, део победничког плена који је Русији припао у Бечу биле су територије од Наполеона формираног Варшавског војводства, које су претходно, након подела Пољске у 18. веку, припадале Прусској. Иако су Пољаци сматрали Наполеона ослободиоцем, чинили велики део његове армије која је марширала на Москву и надали се повратку својих ранијих територија чије су становништво сматрали пољским, Александар ће их амнестирати, назвати их браћом, прогласити им аутономну Краљевину Пољску (чији ће он, уз то што је руски цар, бити краљ) и дати им либералан устав.¹⁷¹ Тиме је – за разлику од Катарине, која је при поделама Пољске водила рачуна о етничкој припадности становништва – загризао велики комад „страног тела“, које Русија никада неће успети да свари, већ ће оно, напротив, метастазирати и закомпликовати и руску контролу над Украјином.¹⁷²

Владавина Александровог млађег брата и наследника Николаја I (1825–1855) није имала ни оно мало либерализма који је био присутан код његовог претходника. Почела је гушењем Декабристичког устанка (децембар 1825), подигнутог од стране војних кругова који су се залагали за опсежне реформе руске државе.¹⁷³ Реакција је следила у виду јачања

¹⁷⁰ Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 149–150.

¹⁷¹ Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 78–81.

¹⁷² Историчар Карамзин тада је упозорио цара да Пољаци Русима нису никаква браћа, да ће се побунити чим буду ојачали, те да обнова Пољске може само да доведе у питање руску контролу и над другим територијама. Ibid., pp. 82–83.

¹⁷³ Овде ћемо дати успутну, али битну напомену. Реформе које су замислили декабристи нису се односиле на статус украјинског народа у империји –

аутократије, што ће се одразити и на Пољску, кроз кршење либералног устава и њиме гарантованих слобода. Зато Пољаци 1830. дижу устанак, који је за кратко време захватио и Литванију, Украјину и Белорусију. Николај се определио за војну опцију и, након трајавог почетка, његове трупе под командом Јереванског наредне године улазе у Варшаву.¹⁷⁴ Исте године кад су се Пољаци побунили, у Француској је избила Јулска револуција. Дух покренут њеном претходницом очигледно није било могуће зауставити, а идеологије либерализма и национализма почеле су да преузимају примат у Европи.¹⁷⁵ И, док се трудио да угуши либералне идеје у њиховом зачетку (успостављајући „непросвећени деспотизам“), Николај ће према национализму морати друкчије да се постави. Да би империја опстала, показало се неопходним изградити нацију. Тада ступа на сцену министар образовања Уваров са својом поменутом тријадом – *православље, самодржавље, народност* – где је народност поред етничких Руса (Великоруса), обухватала и Белорусе и Украјинце (Малорусе). Идеја о словенском јединству Руса и Пољака одбачена је у корист „сверуског“ јединства – више није било довољно да поданици династије Романова у западним граничним земљама (бившим пољско-литванским територијама ван Краљевине Пољске, односно Белорусији и Украјини) буду лојални империји, већ и да буду у религијском погледу православни (услед чега се појачава кампања преобраћења унијата, до потпуног искорењавања унијатске цркве), и у етно-културном – Руси (односно Малоруси и Белоруси).¹⁷⁶ С тим у вези, царство је покренуло

напротив, они су се zaloжили за потпуно брисање разлике између Великоруса, Малоруса и Белоруса. Alexei I. Miller, "National Identity in Ukraine: History and Politics", *op. cit.*, p. 97. Тиме су се уклопили у традицију либерала и западњака који не признају украјинску нацију.

¹⁷⁴ О пољском устанку 1830–1831. видети: Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, *op. cit.*, pp. 83–84; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, *op. cit.*, pp. 151–153.

¹⁷⁵ Николај ће о револуционарним дешавањима и ширењу нових идеја у Европи говорити као о „контаминацији“ која је „у нескладу и с карактером и с осећањем руског народа“. Имаће прилике и активно да ради на њиховом сузбијању, као када у новој европској револуцији 1848–1849. буде помогао хабзбуршком двору у гушењу мађарског устанка, услед чега ће бити прозван „царем-ратником“ и „жандармом Европе“. Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, *op. cit.*, pp. 91–94.

¹⁷⁶ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, *op. cit.*, pp. 153–155; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, *op. cit.*, pp. 85–91, 100–105.

процес русификације, који ће у Белорусији бити релативно успешан, али ће се у Украјини испоставити као контрапродуктиван – у настојању да сузбије пољски утицај фаворизовањем малоруског идентитета, Петербург ће ненамерно утицати на јачање украјинског.

Године 1834. основан је Кијевски универзитет, с идејом да постане бастион борбе за руски идентитет против пољског изазова, али ће он до краја 40-их година да се претвори у расадник новог, украјинског идентитета и национализма. Власти ће 1847. у Кијеву открити постојање тајног Братства Ђирила и Методија, чији су главни чланови били историчар Микола Костомаров и сликар и песник Тарас Шевченко.¹⁷⁷ Братство се залагало за слободну украјинску републику у оквиру шире словенске уније.¹⁷⁸ Супротно „режимском“ историчару Устријалову, који је тврдио да су разлике између Великоруса и Малоруса искључиво последица потлачености потоњих у Пољско-литванском Комонвелту, Костомаров их је сматрао суштинским и превеликим, оцењујући да се Јужни Руси (како је у почетку називао Украјинце) могу сматрати посебном нацијом.¹⁷⁹ Написао је Књиге постања украјинског народа, у којима је оптужио „Северне Русе“ да су украли име од Јужних. Одвојене историје двају народа су по њему различито обликовале њихове карактере – док су јужни кроз демократску козачку традицију фаворизовали индивидуалну слободу, колегијалност и федерализам, и тиме постали „најдемократскији и најегалитарнији од свих Словена“, северни су више ценили колективизам, државу и ауторитаризам. Ипак, веровао је да ће Украјинци имати веће шансе за равноправне односе с Русима него с Пољацима (којима је замерао и постојање племићке аристократије), заложивши се за стварање поменуте словенске конфедерације, и то с народним представништвом (без цара).¹⁸⁰ Шевченко је пак писао поезију на украјинском, правдајући то свешћу о припадности посебном украјинском народу, који би попут свих других народа морао да има књижевност на сопственом језику. Тиме се разликовао од најпознатијег украјинског књижевника, Николаја Гогоља,

¹⁷⁷ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 156–157.

¹⁷⁸ Ibid., p. 158.

¹⁷⁹ Alexei I. Miller, “National Identity in Ukraine: History and Politics”, op. cit., p. 99.

¹⁸⁰ О Костомарову, видети: Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 158–159; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 113–114, 128–129.

који је писао на руском.¹⁸¹ Руске власти су у почетку хапсиле припаднике Братства као сепаратисте (најгоре је прошао Шевченко, који је присиљен да служи у руској војсци десет година), у исто време настојећи да умање његов публицитет, представљајући га као покрет који хоће да уједини Словене под царем.¹⁸²

Даљи развој украјинског националног покрета и његово сузбијање алтернативним општеруским пројектом, одвијаће се у битно измењеним међународним околностима у којима ће се Руска империја наћи 50-их и 60-их година 19. века. Револуција 1848. у Аустрији ће срушити Метерниха, главног архитекту бечког концерта великих сила, а у Француској ће довести на власт Наполеоновог синовца, који ће се ускоро прогласити за императора као Наполеон III. Овај други биће решен да сруши бечки поредак који је видео као ограничавајући за своју земљу, што ће му постепено и поћи за руком, али ће произвести потпуно супротне последице од оних које је прижељкивао. Прва станица на том путу биће Кримски рат (1853–1856) који ће Русија потпуно сама водити против Турске, Британије, Француске и Пијемонта, а који је лично Наполеон III испровоцирао добивши од турског султана улогу заштитника хришћана у Светој земљи, што се руском цару, који је ту улогу желео само за себе, наравно није свидело. То ће бити и први рат који је Русија изгубила у модерно доба, у коме ће доћи до изражаја њена технолошка заосталост у односу на западне силе.¹⁸³ Последица ће бити повлачење Русије у себе у току наредних деценију и по, те одсуство њеног утицаја на врхунац процеса изградње националних држава у Европи – уједињење Немачке и Италије. И док италијанско уједињење неће претерано утицати на европску равнотежу снага, немачко (1865–1871), у режији пруског канцелара Ото фон Бизмарка а услед Наполеоновог прерачунавања,

¹⁸¹ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 157–158.

¹⁸² Ibid., p. 159. Шевченку је отежавајућа околност била та што су га руске власти сматрале незахвалним, јер је рођен као кмет и ослобођен је новцем члана царске породице. Символично, уместо статуе Николаја I, који је основао Кијевски универзитет, данас испред његовог здања стоји статуа Тараса Шевченка. Ibid., p. 114; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 160.

¹⁸³ О последицама Револуције 1848. по европски поредак и Кримском рату, видети код Кисинџера: Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., pp. 69–73; Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 92–93.

потпуно ће је пореметити и променити миље у коме ће се и руска спољна политика и њени напори на изградњи сопствене нације и модернизацији државе одвијати у наредних неколико деценија.¹⁸⁴

Пошто Николај није дочекао крај рата, признање пораза Париским уговором из 1856. и окретање Русије себи и свом унутрашњем развоју (*сосредоточение*, односно усредсређивање), пали су у задатак Александру II (1855–1881). Александар ће остати упамћен као велики реформатор, чија ће кључна заслуга бити укидање кметства 1861. Но, његове реформе остале су недовршене, јер је – иронијом судбине – када је сазвао комисију ради даљих реформи и доношења устава убијен од стране левичарске терористичке организације *Народна воља*, која се залагала за још радикалније друштвене промене.¹⁸⁵ Александров министар спољних послова био је Александар Горчаков, који је, у складу с укупном државном политиком, у почетном периоду водио опрезну и тактички флексибилну спољну политику, да би у другој половини 70-их оркестрирао и велики повратак Русије на европску сцену.¹⁸⁶ Циганков види Горчакова као оснивача *државничке* школе спољнополитичког мишљења у Русији, која наглашава прагматизам, ослањање на сопствене ресурсе и спремност на сарадњу са било ким, а у циљу очувања и унапређења међународног положаја Русије као велике силе.¹⁸⁷ Државништво се управо прагматизмом разликује од идеолошких приступа какав је већ поменуто *западњаштво* (које фаворизује западне вредности и интеграцију са Западом), али и трећа школа мишљења – *цивилизационизам*, који види Русију као посебну цивилизацију у односу на Запад и руске вредности као непомирљиво различите (и супериорне) у односу на западне.¹⁸⁸ Претеча цивилизационизма био је славјанофилски покрет, који почиње да се

¹⁸⁴ Британски премијер Бенџамин Дизраели назвао је Француско-пруски рат и последично уједињење Немачке немачком револуцијом, „већим политичким догађајем од Француске револуције“, додавши да „имамо нови свет... Равнотежа снага је у потпуности уништена“. Ibid., p. 134.

¹⁸⁵ Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., p. 100. На месту Александровог убиства у изграђена је чувена петербуршка Црква Спаса на крви.

¹⁸⁶ Одроз флексибилности у спољној политици била је и продаја Аљаске Сједињеним Државама 1867.

¹⁸⁷ Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, op. cit., pp. 5–6, 95.

¹⁸⁸ Ibid., p. 7.

развија у исто ово време под утицајем одбацивања којем је Запад изложио Русију Кримским ратом.¹⁸⁹ Главни представник овог покрета био је Николај Данилевски, а Семјуел Хантингтон ће касније обновити његов приступ Русији као лидеру посебне (православне) цивилизације и посматрати Русију као „поцепану“ земљу у којој никада није престала западњачко-славјанофилска дебата.¹⁹⁰

Реформизам Александра II није се огледао и у решавању националног питања. На нови пољски устанак 1863–1864. руске власти одговарају новом визијом руске нације као трипартитне – састављене од Великоруса, Малоруса и Белоруса – како би Руска империја могла да постане „политички одржива“ заједница попут „национализирајућих“ држава Европе.¹⁹¹ Малоруски идентитет поново је требало да постане средство утапања Украјинаца у јединствену руску нацију, али овога пута без понављања грешке која је дозволила да малорусизам постане управо расадник украјинства. Руске власти проблем су виделе у украјинском (малоруском) језику, те ће се 60-их и 70-их година 19. века латити његовог сузбијања. Личност која је „секуритизовала“ украјински језик, односно препознала га као безбедносну претњу по царство, био је министар унутрашњих послова Пјотр Валујев.¹⁹² Он 1863. доноси указ

¹⁸⁹ Сам Крим, а посебно град Севастополј чија ће опсада одлучити исход Кримског рата, добиће нови слој митског значаја, након темеља који су за то постављени Владимиривим пријемом хришћанства у Херсонесу. За време и након рата интензивира се русификација полуострва и напори на његовом претварању у „руски Атос“, што је била још Катарина жеља. Ипак, на крају 19. века Кримски Татари ће и даље имати за нијансу већи удео у становништву Крима него Руси. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 101–102.

¹⁹⁰ Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 281–282; Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, op. cit., стр. 160. Славјанофили су иначе испрва симпатисали украјински национални покрет, да би се након хапшења и кажњавања његових припадника дистанцирали од њега. Најбољи пример је историчар Михаил Погодин, који је прво писао о Кијевској Рус као претечи Малорусије и истицао козаке као посебну нацију, да би касније Кијевску Рус повезао с Великорусијом, тврдећи чак како су Великоруси живели у Кијеву, док су се Малоруси појавили тек са доласком Монгола. Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 117–120.

¹⁹¹ Ibid., pp. 122–127, 134–135.

¹⁹² Концепт секуритизације, односно придавања неком питању – које само по себи није безбедносне (војно-политичке) природе – егзистенцијалног значаја који

познат као Валујевљев циркулар, којим забрањује све публикације на украјинском језику сем белетристичких, правдајући то аргументом да малоруски језик ни не постоји већ се ради о руском језику који су Пољаци искварили, те сматрајући напоре украјинских интелектуалаца да овај језик уведу у школе и цркве резултатом пољских интрига.¹⁹³ На томе се неће и завршити. Године 1875. цар Александар сазива Специјални савет, који изједначава напоре на одвајању малоруског језика са сепаратизмом. Савет је цару припремио указ, који овај наредне године потписује у немачкој бањи Емс, где је проводио одмор. Емским указом забрањене су све (дакле и белетристичке) публикације на малоруском, укључујући и увоз таквих публикација из иностранства, као и песме и позоришне представе, а ради „заустављања активности украјинофила, које су опасност по државу“¹⁹⁴

Опредељење империјалних власти за репресију, међутим, неће искоренити украјински језик, нити зауставити деловање украјинског националног покрета, напротив.¹⁹⁵ Као ограничење за репресивне мере показаће се територијална подела украјинских земаља – хабзбуршка Галиција остаће изван домашаја ових мера и постаће уточиште за украјинске ауторе са руске територије. Они ће тамо моћи слободно да објављују публикације и стичу читаоце, што ће временом подстаћи развој књижевног језика с обе стране границе.¹⁹⁶ Украјински (рутенски) покрет у Галицији развија се почев од Револуције 1848. и у почетку бива

захтева примену ванредних мера, теоријски су засновали припадници Копенхашке школе у проучавању безбедности. Видети: Barry Buzan, Ole Waever, Jap de Wilde, *Security: A New Framework of Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 1998, pp. 21–26.

¹⁹³ Ibid., p. 136. Наратив о пољским интригама које стоје иза истицања посебности украјинског језика, како смо видели у мотоу, фаворизује и актуелни руски председник Путин.

¹⁹⁴ Ibid., pp. 142–145.

¹⁹⁵ На другој страни, у сузбијању белоруског језика, самим тиме и сепаратног националног идентитета, власти ће имати више среће. Иако су Белоруси имали свог јунака на страни пољског устанка, Кастуса Калиновског, након устанка ће на њиховом тлу превладати „западноруска“ идеја, која неће видети потребу за белоруским језиком чак ни у народној култури. Док је малорусизам као део трипартитне нације морао да се такмичи са украјинским националним покретом, западнорусизам је претходио белоруском и био супериоран у односу на њега. Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 68–76.

¹⁹⁶ Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 169–170.

охрабрен од стране хабзбуршких власти, јер су ове у њему виделе равнотежу пољском национализму. Грко-католичко (унијатско) свештенство било је кичма тог покрета, чији су припадници у току револуције били лојални Бечу и најмање одушевлени револуцијом, али су и највише профитирали од ње. Галицијски украјински покрет успоставиће канале контакта са оним на тлу Русије, што ће обезбедити опстанак и даљи развој украјинске националне идеје – када би један покрет успорио, други би наставио и интензивирао активност.¹⁹⁷ Проблеми са Бечом настају услед разочарања Украјинаца изостанком поделе Галиције на западни (пољски) и источни (украјински) део, нарочито када након аустро-угарске нагодбе 1867. пољска аутономија буде ојачала на украјинску штету. То производи поделу унутар самог украјинског покрета на „русофиле“, које (резервисано) подржава Русија и који тврде да су галицијски Рутењани део шире руске нације, и „украјинофиле“, који се повезују са себи сличнима у Русији и сматрају Рутењане делом јединствене украјинске нације. Подела између малоруског и посебног украјинског идентитета, дакле, сем у дњепарском развиће се и у галицијском центру украјинства.¹⁹⁸

Убиством Александра II умрле су и наде у укидање Емског указа, који ће под његовим наследником Александром III бити само мало ублажен (дозволио је позоришне представе на украјинском језику).¹⁹⁹ У овом периоду ће, међутим, још значајнија бити промена међународног окружења и компликовање положаја Русије као велике силе у њему. Бизмарк, канцелар нове најмоћније државе у Европи – Немачког царства, грчевито се трудио да не дозволи да поремећај равнотеже снага изазове сукоб на континенту тако што би се против његове земље образовала надмоћнија коалиција других сила. Било му је важно да на својој страни у сваком тренутку има две од преостале четири (односно три од пет, рачунајући Италију) велике силе, а за то ће му круцијална бити Русија (јер је француски реваншизам умањио ранију флексибилност у склапању коалиција, а на „сјајно изоловану“ Британију свакако није могао да рачуна). У периоду 1873–1887. Бизмарк је закључио низ међународних

¹⁹⁷ Ibid., pp. 161–165.

¹⁹⁸ О галицијском украјинском покрету и његовом односу са оним унутар Русије, видети: Ibid., pp. 170–173; Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 145–150.

¹⁹⁹ Ibid., pp. 149–150.

уговора како би спречио не само руско-немачко већ и руско-аустријско непријатељство, које је постајало све изгледније након усмеравања Аустрије (од 1867. Аустроугарске) ка Балкану. На Балкану се, уз још неке регионе света, одвијало Источно питање – решавање судбине ослабљеног Османлијског царства и његових поседа – где ће главни ривали бити Русија и Велика Британија.²⁰⁰ Плодови великог повратка Русије на европску сцену победом над Османлијама 1878. биће умањени управо британским залагањем, али ће Русија то касније компензовати довршавањем освајања Средње Азије и достизањем највећег територијалног обухвата у својој историји. Но, Берлински конгрес, којим је поништен претходно постигнут Сан-Стефански мир (а којим би Русија преко Велике Бугарске постала балканска сила) трајно ће пореметити и поверење Русије не само у Аустроугарску, већ и у Немачку.²⁰¹ Чекало се још само да Бизмарк оде са власти (1890) па да почне да се руши читава архитектура коју је направио, што ће паралелно с новим процесима, који се буду одвијали унутар саме Русије, битно утицати и на њен међународни положај и на унутрашњи развој, а наравно и на даље решавање руско-украјинског питања.

И руска и украјинска нација јесу рођене у току деветнаестовековног бујања национализма у Европи, али нису довршене/сазреле, нити ће то до данас бити. Русија је схватила да не може да изгради јаку државу и стабилно игра улогу велике силе у међународним односима без изградње нације, али се суочила с проблемима превазилажења империјалног менталитета и понашања, везаности за религију и аутократију, те непоклапања етно-културних карактеристика становништва са жељеним националним обухватом. Трипартитна нација била је „соломонско решење“ које ће временом више нагласити њену

²⁰⁰ Метан говори о британској русофобији као трећем таласу европске русофобије, који се развија управо под утицајем Источног питања и ривалства Руске и Британске империје. Ги Метган, *Запад – Русија: тисућелетња војна – Историја русофобије од Карла Великог до украјинског кризиса*, op. cit., стр. 228–261.

²⁰¹ О Бизмарковој улози након уједињења Немачке и односима Русије и других европских великих сила 70-их и 80-их година 19. века, видети код Кисинџера: Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., pp. 76–78; Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 137–167.

нехомогеност него јединство. С друге стране, ни Украјинци неће успети да доврше ослобађање украјинског језгра из малоруске чауре (што ће се касније испољити кроз Саквино разликовање монистичке и плуралистичке визије украјинства), и то не само због русификације којој су били изложени, већ и услед тога што су и даље у Пољацима видели већу претњу по свој идентитет него у Русима. Подељеност украјинских земаља између Хабзбуршке и Руске империје истовремено ће бити и олакшавајућа (услед постајања Галиције уточиштем за прогоњено украјинство са руске стране границе), али и отежавајућа околност (због образовања два одвојена и доста различита центра украјинског националног покрета, галицијског и дњепарског, од којих је сваки уз то био и изнутра подељен).

Све се ово одвијало у врло променљивом контексту европске политике након Наполеона, од формирања концерта великих сила, који је у току најмање три деценије донео континенту мир и стабилност какве никада дотад није имао, па до потпуног нарушавања равнотеже снага како се век ближио крају. Руска империја ће се кроз те турбуленције кретати „од немила до недрага“, опхрвана уз то и унутрашњим идеолошким поделама и противречним социо-економско-политичким развојем. Ако се противчињенично запитамо – да су концерт великих сила и европска равнотежа и стабилност опстали споља, а постигнуто потребно јединство и спроведене реформе изнутра, како би се то одразило на руско-украјинске односе? Вероватно би изгледи били много већи за образовање руске и украјинске као две одвојене, али братске нације у заједничкој федерацији, по моделу какав је заговарало Братство Ћирила и Методија – што би била претеча руско-украјинских односа какви ће бити успостављени у Совјетском Савезу, али би то било учињено у демократскијој и неидеолошкој варијанти (али и са центром у Кијеву). Овако како се историја у стварности одиграла, не само да су се поменути позитивни међународни и унутрашњи процеси прекинули и пропали већ је на прелазу из 19. у 20. век – који је тема наредног одељка – начињена увертира за најкрвавијих пола века руске, украјинске и европске историје, а великим делом и за актуелну трагедију.

Пад Царства

„Дубоко сам уверен да је, наспрам сверуске културе и језика, малоруска или украјинска култура локалног или провинцијалног карактера. Овакав статус малоруске културе и језика опредељен је целокупним кретањем историјског развоја Русије, и може да се промени једино потпуним колапсом историјски обликоване структуре не само руске државе, већ и руског друштва“.

(Пјотр Струве, руски интелектуалац и либерални политичар, у писму украјинском адвокату, Богдану Кистјаковском, јануар 1912)²⁰²

„Руски цареви су прекршили Перејаславски споразум којим су преузели обавезу да поштују независност Украјине и поробили су слободну Украјину. Триста година политика Руске империје је била одузимање потчињеној Украјини њене националне душе и претварање Украјинаца у део руског народа... Стога је наш пут јасан... Победа Аустроугарске монархије биће и наша победа, а што буде већи пораз Русије, пре ће куцнути час ослобођења Украјине... Нека се сунце слободне Украјине дигне над рушевинама царистичке империје!“

(Проглас Главне украјинске Раде у Аустроугарској, 3.8.1914)²⁰³

„У току Првог светског рата Беч је допринео формирању такозване Легије украјинских сечких стрелаца. Галичници сумњичени за симпатије ка православљу и Русији били су изложени жестокој репресији и бацани у концентрационе логоре Талерхоф и Терезин“.

(Владимир Путин, у чланку „О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)²⁰⁴

У мотоу претходног одељка видели смо да репресивне мере против украјинског језика у Руској империји 60-их и 70-их година 19. века

²⁰² Наведено према: Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 160–161.

²⁰³ Наведено према: Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 103.

²⁰⁴ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

Владимир Путин правда као реакцију на пољско коришћење украјинског питања за сопствене интересе. У мотоу овог видимо да репресију Аустроугарске према галицијским русофилима за време Првог светског рата не правда ничим, иако је у том тренутку Аустроугарска била у рату с Русијом. Дакле, према савременом руском наративу: када једни Украјинци желе националну посебност у односу на Русију, онда је то резултат страног деловања против кога је репресија дозвољена; а, када неки други Украјинци симпатишу Русију, онда је то аутохтоно и репресија против тога је злочин, независно од контекста. Ако то знамо, јасно нам је зашто су борци за украјинску самосталност, од Првог светског рата до данас, своју шансу видели само у поразу руског империјализма и били спремни да траже савезнике у свима који би том поразу могли да допринесу – макар они каткад били и малигнији актери од Русије. Овај одељак бави се утицајем који је компликовање међународног положаја и унутрашњег развика Руске империје у последњих четврт века њеног постојања, а закључно с њеном коначном пропашћу 1917, имало на руско-украјинско питање. За Украјину ће исход овог процеса бити њена прва појава као одвојене политичке целине под тим именом на географској мапи Европе. За Русију пак трансформација у потпуно нови облик политичке егзистенције, према чијем наслеђу се она ни до данас (за разлику од Украјине) није недвосмислено определила.

Године 1870. британски индустријалац Џон Хјуз основао је на реци Доњец, у данашњој источној Украјини, град који ће по њему бити назван Јузовка, а данас носи име Доњецк. Сврха подизања града била је у настањивању радника фабрике челика коју је отворио, уз концесију коју је добио од руских власти за експлоатацију угља, по чијим богатим налазиштима је Доњецки басен (скраћено и данас популарно – Донбас) био познат већ век уназад. Радници су углавном били етнички Руси, пореклом сељаци досељени из јужних крајева Русије, где је земљиште било мање продуктивно него у остатку Украјине. Сличан образац поновиће се и у осталим новоурбанизованим и индустријализованим подручјима источне и јужне Украјине, у међувремену премреженим железничком инфраструктуром под утицајем поука извучених из пораза у Кримском рату. Ако је тамо раније преовлађивало украјинско (макар и претежно русификовано) становништво досељено са десне обале Дњепра још од Катаринине владавине, до краја 19. века етничка

структура постаће знатно мешовитија, а у градовима попут Одесе и Харкова Руси ће чак бити у већини, како међу радничком тако и међу предузетничком класом (поред њих повећава се и број Јевреја). С друге стране, сиромашнији украјински сељаци су, уместо да и они иду у градове и постану део новог пролетаријата, радије насељавали Кавказ и удаљене крајеве Сибира и Далеког истока, или се исељавали у иностранство (превасходно САД и Канаду, где је отишло и доста Јевреја). Темељи данашњег плуралистичког идентитета, али и урбанизоване структуре и веће индустријске развијености југоисточне половине Украјине (посебно Донбаса) у односу на њен северозапад, постављени су, дакле, у последњим деценијама 19. века.²⁰⁵

Осим етно-културног аспекта, урбанизација и индустријализација Украјине, али и других делова Руске империје, значајна је и због настанка радничке класе у још увек полуфеудалној Русији, која ће бити пријемчива за већ увелико у руском друштву присутне револуционарне идеје. Но, оно што ће у Русији отежати контролу над друштвом у условима закаснелог и наглог индустријског развоја, те убрзати револуционарна превирања, биће неповољан међународни контекст. Одбијање немачког цара Вилхелма II да, након отпуштања Бизмарка, продужи Уговор о реосигурању с Русијом, учинило је приближавање Француске и Русије неминовним – њих две 1894. закључују савез, коме ће се у наредној деценији под утицајем немачког јачања и трке у морнаричком наоружању прикључити и Британија (савез ће бити назван Антантом). Стварање ригидних војних блокова (Немачка је још од 1882. имала с Аустроугарском и Италијом савез Централних сила) потпуно ће одузети европском систему држава флексибилност потребну за очување стабилности и мира међу великим силама. Економски још увек заосталој Русији нови рат у Европи у том периоду био је најмање потребан, али ће га нови цар Николај II (1894–1917) повести на другом крају света, тамо где је очекивао брзу и лаку победу, против ривала кога је, као једну неевропску силу, сматрао инфериорним. Пораз руске војске у рату са

²⁰⁵ И хабзбуршка Галиција, додуше, на прелазу између два века доживљава индустријски процват, пре свега захваљујући експлоатацији налазишта нафте. О урбанизацији и индустријализацији Донбаса и других делова јужне и источне Украјине, те њиховом утицају на етничку структуру, видети: Serhii Plokhyy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 175–186. О сложености геополитике, историје и становништва Донбаса, видети и: Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 120–122.

Јапаном 1904–1905. и на копну и на мору представљао је, након Кримског рата, друго велико руско понижење у току пола века, и само је реалполитичко посредовање председника САД Теодора Рузвелта, ради склапања мира у Портсмуту, спречило потпуну катастрофу Русије на Далеком истоку.²⁰⁶ Катастрофа ће се, међутим, под утицајем овог рата одиграти на унутрашњем плану.

Јануара 1905. у Петербургу, један рођени Украјинац из Полтаве, свештеник Георгиј Гапон, предводио је литију која је требало цару да преда петицију радника са социјалним (заштита од самовоље послодаваца) и политичким захтевима (усвајање устава). Петербуршки радници у том тренутку налазили су се у генералном штрајку, али је Гапон рачунао на цареву добру вољу – литија је била мирна, а њени учесници су чак певали молитвене песме у част цара и носили његове слике. Но, када су се примакли његовој резиденцији – Зимском дворцу – сачекао их је плотун војника Царске гарде. Више стотина ненаоружаних људи је убијено, а сам Гапон се једва извукао, касније проклевши цара и позвавши на освету. Иако се сам цар Николај II у том тренутку није налазио у Зимском дворцу, очигледно је било да је царски режим решио да покаже исту одлучност каква је била показана према претходним тражиоцима устава (декабристима) у време Николаја I, како Русију и њену династију не би снашла судбина Француске и Луја XVI. Та одлучност је, међутим, само разјарила обесправљене народне масе и подстакла револуцију која ће се проширити на све делове империје, укључујући и Украјину, и трајати укупно две и по године. Њен кључни тренутак догодио се у октобру 1905, када је цар издао манифест којим је обећао основне грађанске слободе и права и предвидео сазивање парламента (Думе), без чијег одобрења се не би могли усвајати закони. На тлу Украјине, где је део револуционара поставио националну независност као циљ, немири су били посебно жестоки, обухвативши и погроме конзервативних слојева друштва над Јеврејима.²⁰⁷

²⁰⁶ О формирању ригидних савеза након Бизмарка и Руско-јапанском рату, видети код Кисинџера: Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., pp. 78–79; Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 41–42, 168–189.

²⁰⁷ Улога самог Гапона у Револуцији 1905. остала је контроверзна. Једно време се налазио у емиграцији, а по повратку ће га његови савезници из Социјалистичке револуционарне партије убити након што буду сазнали да је сарађивао с тајном полицијом. О Револуцији и њеном ширењу на Украјину, видети: Serhii Plokhу, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 187–193.

Главни резултат Револуције 1905. и царског манифеста за Украјину било је укидање забране публикација на украјинском језику, што ће убрзо довести до њихове експлозије. Активисти украјинског националног покрета напokon ће добити прилику да допру до ширих народних маса, укључујући и кроз све богатију медијску сцену, и то на сопственом језику. Међу њима је био и Михаило Хрушевски, оснивач савремене украјинске историографије, који у својој *Историји Украјине – Рус* поставља темељ савременог украјинског наратива, различитог од руског, и – попут својих претходника из Братства Ђирила и Методија, али овај пут без икакве резерве у погледу коришћења назива Украјина и Украјинци – залаже се за стварање демократске и аутономне украјинске републике у оквиру демократске федеративне руске државе. Представници украјинског националног покрета (подељени на конзервативце, либерале и социјалисте) имаће прилику да износе своје ставове и у Думи, која ће, до рата више пута бити распуштана и поново сазивана.²⁰⁸

Изгубљени рат против Јапана и револуција оставиће значајне последице и на руску државу и нацију. Аналогно периоду након Кримског, Русија се окренула свом унутрашњем развоју, што ће овога пута бити названо *передишка* (предах), а у режији премијера Пјотра Столипина. „Дајте ми 20 година мира и нећете препознати Русију“, рекао је Столипин на почетку свог мандата, најављујући опсежне реформе друштва.²⁰⁹ Но, није их имао – пао је као жртва атентата јеврејског левичарског револуционара већ 1911, и то у Кијеву. У међувремену су на руској политичкој сцени доминацију преузела два актера, од којих ниједан неће на украјинско питање гледати онако како је то желео ојачали украјински национални покрет. Један су чинили националисти окупљени у Савез руских народа, који оживљава Уваровљеву формулу и не признаје

²⁰⁸ О утицају Револуције на украјински национални покрет, видети: Ibid., pp. 193–198. Додаћемо и да је Хрушевски као основни проблем украјинске нације учовао разлике између двају центара украјинства о којима смо говорили, односно између галицијских и дњепарских активиста, упозоравајући на хрватско-српски сценарио стварања двеју одвојених и непријатељских нација. Alexei I. Miller, “National Identity in Ukraine: History and Politics”, op. cit., pp. 101–102. Од Револуције 1905. и делимичне либерализације руског друштва користи ће имати и „закасни“ белоруски национални покрет, окупљен око новина и удружења *Наша њива*. Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 83–84.

²⁰⁹ Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World’s Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., p. 104.

самобитност Малоруса, сматрајући лидере украјинског покрета „мазепистима“ и сепаратистима, те процењујући да би прихватање одвајања Малоруса довело до братоубилачког рата и уништења царства.²¹⁰ Други је била партија конституционалних демократа (кадета) на челу са Павелом Миљуковим и Пјотром Струвеом, која се залагала за уставне реформе с циљем преображаја Русије у „нормалну“ државу са грађанским моделом нације који би постепено требало да обухвати и Украјинце и Белорусе. Као што се може видети и у мотоу овог одељка, Струве није био отворен за решавање украјинског националног питања признавањем посебности Украјинаца, онако како је нпр. признавао Финце и Пољаке.²¹¹ Царски режим пак, очигледно није сматрао да ће дозвола Украјинцима и Белорусима да објављују на својим језицима довести у питање источнословенско језгро, оцењујући да је народна подршка јединству руске нације јача него икад.²¹²

Никада нећемо сазнати да ли би, да је Столипин поживео, његова уздржана спољна политика (испољена, рецимо, током Анексионе кризе 1908) и унутрашње реформе заиста донеле макар 20 година мира и последично другачију савремену историју Русије, Украјине, Европе и света. Приближавањем Велике Британије Француској и Русији кулминирао је процес формирања ригидних војних савеза, у којима је дошао до изражаја феномен „окивања“ (*chain-ganging*), где је авантуристичкији члан савеза лакше могао да повуче оног опрезнијег за собом у рат, услед страха овог другог да би могао да изгуби савезника.²¹³ Управо то се догодило кад је након Сарајевског атентата Русија била принуђена да изврши мобилизацију због Србије, а Немачка објави рат Русији због Аустроугарске. Ефекат политичке „паклене машине“ допуњен је ефектом војне – постојањем ригидних војних планова у Немачкој (Фон Шлифенов, напасти прво Француску, па након победе окренути снаге ка Русији) и Русији (Обручевљев, извршити мобилизацију истовремено против Аустроугарске и Немачке). Шлаг на торту била је неопрезна

²¹⁰ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 162–166.

²¹¹ Ibid., pp. 160–161, 166–167.

²¹² Ibid., p. 167.

²¹³ О „окивању“ и супротној стратегији „шверцовања“ у понашању чланова војних савеза, видети код Кристенсена и Снајдера: Thomas J. Christensen, Jack Snyder: “Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity”, *International Organization*, Vol. 44, No. 2, 1990, pp. 137–168.

немачка инвазија Француске преко територије Белгије, чију се неутралност Велика Британија обавезала да брани неколико деценија раније. За мање од једне седмице након аустроугарске објаве рата Србији, све европске велике силе нашле су се у рату, при чему тешко да је у том тренутку иједна од њих могла да сања како ће Европа и свет изгледати након њега.²¹⁴

Ако је неко и сањао радикално другачији послератни свет, то су пре свега били мањи народи Европе, чије су државе имале иредентистичке амбиције, или уопште нису имали државе.²¹⁵ Међу последњима били су и Украјинци, а први чија ће национална осећања рат пробудити биће они у Галицији. С тим што су та осећања ишла у два правца: једни су се уздали у победу Беча (што смо видели у мотоу), захваљујући којој би Галиција постала Пијемонт украјинске државе, ослобођене и пољске и руске доминације; други (галицијски русофили) су се оријентисали ка Петербургу (који услед распламсавања руског национализма и антигерманизма мења име у Петроград), с идејом да се припоје општеруској матици, али ће они врло брзо (како је и Путин истакао) завршити у аустријским заробљеничким логорима. Ипак, на развој украјинског националног питања и руско-украјинских односа у току рата понајвише ће утицати стање на самом фронту. Русија је као један од првих ратних циљева навела присаједињење „Карпатске Рус“ (Галиције, Буковине и Закарпатја), што је и подстакло Аустријанце да хиљаде стварних и наводних русофила из тих крајева пошаљу у логоре.²¹⁶ Руском окупацијом Галиције и Буковине васкрсавају локални русофили и почиње русификација тих области, уз сузбијање украјинског језика, само да би немачко-аустријском контраофанзивом и потискивањем руске

²¹⁴ О војно-политичкој динамици која је увела Европу у Први светски рат, видети код Кисинџера: Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 189–217; Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., pp. 79–82.

²¹⁵ На пример, о иредентизму и експанзионизму балканских држава у Првом светском рату, према суседним мултиетничким царствима (Аустроугарској и Турској), али и једних према другима, писали смо у: Владимир Трапара, „Офанзивни реализам и мале државе: случај Балкана у Првом светском рату“, *Политеиа*, год. 4, бр. 8, 2014, стр. 235–250.

²¹⁶ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 168–170. И Михаил Хрушевски се једно време нашао под надзором полиције у Бечу, да би га по преласку у Кијев накратко ухапсила руска полиција, сматрајући га лидером „галицијских мазеписта“. *Ibid.*, p. 175.

војске у пролеће и лето 1915. уследио коначни историјски слом русофилског покрета у Галицији.²¹⁷

Лоше стање по Русију на фронту, у комбинацији са нерешеним социјалним проблемима и покренутим а недовршеним политичким реформама, довешће у марту 1917. до нове руске револуције, назване Фебруарском (по старом календару, који је тада био у употреби). Абдикацијом цара Николаја фактички је укинута монархија. Нове власти, оличене у Привременој влади, у настојању да либерализују руско друштво, морале су да се суоче са националним, самим тиме и украјинским питањем. Одмах након Револуције у Кијеву је формирана Централна украјинска Рада, са задатком да ради на постизању територијалне аутономије. Хрушевски, који је изабран за председавајућег, претио је централним властима независношћу ако им одбију аутономију, након чега ће ове попустити и у јуну месецу признати украјинску аутономију под јурисдикцијом Раде и Генералног секретаријата (као Радине владе). Нова аутономна Украјина узела је за симболе плаво-жуто заставу и Владимиров (Володимиров) трозубац и лик козака за грб, а позивала се на наслеђе како средњовековне Рус тако и козачког Хетманата. Иако је имала веће амбиције, помириће се са „скраћеном“ територијом коју јој је Привремена влада у Петрограду признала, а која је обухватила Кијев, Подолију, Волињ, Чернигов и Полтаву.²¹⁸ Но, овај руско-украјински договор, који ће руски националисти сматрати издајом а аутономију и жељу Украјинаца за миром „ножом у леђа“ Русији, биће привремен колико и Привремена влада – док свега четири месеца касније нови актер на руској и светској политичкој сцени не буде дунуо нови ветар у једра историје.

Серија неуспелих реформи руске државе и друштва у модерно доба узеће данак на прелазу из 19. у 20. век, када се процесима

²¹⁷ Ibid., pp. 170–178; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 202–204.

²¹⁸ Рада је захтевала и територију данашње источне и јужне Украјине, односно Харков, Одесу и Донбас, сматрајући их „традиционално насељеним Украјинцима“. О Фебруарској револуцији и украјинској аутономији као њеном резултату, видети: Ibid., pp. 205–207; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 184–187.

индустријализације и урбанизације заоштрена питања попут социјалног и националног буду укрстила са нарушавањем европске равнотеже снага, невиђеним још од Наполеона. Левак избора постепено се сужавао, до тачке када је пропаст Руске империје постала неизбежна, али је отворила и велику дилему шта ће настати уместо ње. Преименовање Петербурга у Петроград указало је на национализам као решење, али нација још није била изграђена. Политичке промене које је покренула Револуција 1905, а убрзала Фебруарска револуција, нису биле праћене и решавањем социјалних проблема, нити ојачале капацитет Русије за вођење ратова против економски напреднијих сила. Што се Украјинаца тиче, иако су слабљење и пад Царства кроз ратове и револуције несумњиво ишли у корист њиховог националног покрета, и он ће бити рањив на сличне дилеме. Без јасних одговора на питање ко су Украјинци, колики би био територијални обухват њихове политичке заједнице, у каквом односу би требало да буду према новој Русији, како ће се поставити према рату и социјалном питању, ни он, једнако као и петроградска Привремена влада, није могао да рачуна на стопостотну лојалност народних маса. Флуидну ситуацију користе бољшевици, који дају потпуно нове одговоре и на социјално и на национално питање, што наводи Галеотија да констатује: „Лењин је понудио руском (и украјинском, прим. В.Т.) народу ‘мир, хлеб и земљу’, а иако су многи били несигурни хоће ли то испунити, макар нису били вољни да се боре да би га спречили да проба“.²¹⁹ Борба је, међутим, тек почињала.

²¹⁹ Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., p. 107.

Закључак

Занимљиво је да историја Руске империје и почиње и завршава се украјинском аутономијом. У 17. веку Украјинци, оличени у тадашњим дњепарским козацама, проценили су да без помоћи империје не могу да од Пољака одбране свој Хетманат као аутономну јединицу. Ипак, цену за очување аутономије платиће најпре њеним територијалним цепањем, а затим и – век касније – укидањем, иако ће се неки Украјинци (нпр. Безбородко) јако добро позиционирати у естаблишменту империје која је прогутала њихову отаџбину у настанку. Да би се аутономна Украјина поново родила, Руска империја је 1917. морала да умре – ако два и по века раније нису могли без ње, Украјинци на почетку двадесетог неће моћи са њом.²²⁰ Али с ким ће моћи – на то питање нису у доба империје јасно одговорили, а оно ће наставити да их прогања и повремено им се „обија о главу“ све до данас.²²¹

Податак да је етно-културна посебност украјинског народа преживела у саставу империје упркос континуираној русификацији и забранама украјинског језика, те да је украјински национални покрет опстао и ојачао с обе стране руско-хабзбуршке границе упркос свим политичким прогонима којима је био изложен, те напослетку дочекао да Украјина и као територијална јединица под тим именом буде стављена на географску мапу, обара у савременом руском (и Путиновом) наративу често присутну тезу о украјинској нацији као производу совјетске ере (што не важи и за границе данашње украјинске државе, за које ћемо видети да у значајној мери јесу производ ове ере). Ипак, ривалство Руске империје са другим европским силама, али и пољском нацијом унутра, пружа извештај основ и за другу тезу савременог руског наратива, према

²²⁰ Као што империја није могла без Украјине, а неће моћи ни касније, када се буде обнављала у другим облицима. Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 4.

²²¹ Остаје још да се види јесу ли данашње САД и ЕУ заиста „обећани“ савезници Украјине на њеном путу ка пуној независности, заокруживању националног идентитета и уклапања у европску породицу држава, или ће уследити још једно разочарање.

којој се обликовање украјинске нације као одвојене у односу на руску у току 19. и почетком 20. века одвијало под упливом спољних субјеката чији је интерес био слабљење Русије. Чињеница је, међутим, да ће империјална и мултиетничка структура омести Русе да пре свега себе „доврше“ као нацију, крећући се од потпуног занемаривања етничког питања до експеримената попут трипартитне нације.

Наглашавање значаја православља у Руској империји, између осталог и као дела Уваровљеве тријаде, у доба кад религијска питања губе на значају у остатку Европе и уступају место идеолошким поделама, заправо и јесте био начин да империја одговори на идеолошке изазове које јој је поставио неминовни контакт са Западном Европом, успостављен почев од Петра Великог. Русија је морала да помири настојање да се реформише као држава и друштво према западним стандардима како не би заостајала за западним државама, са жељом да остане „своја“ и центар сопствене цивилизације, самовиђена као наследница Византијске и Римске империје. Решење је нађено у православљу као уникатној руској „идеологији“, која ће се касније преобразити у славјанофилство (претечу данашњег цивилизационизма) као реакцију на *западњаштво*, те поставити основ за савремени украјински прозападни наратив, према коме је Руска империја (а касније ће то чинити и Совјетски Савез) силом држала Украјину одвојеном од Европе и Запада, где она наводно природно припада.²²² Но, идеолошка подела на линији западњаци-славјанофили омогућила је и појаву трећег, прагматичног и деидеологизованог погледа на свет, а то је *државништво*, за чије прве историјске представнике памтимо Горчакова и Столипина.

И поред почетних успеха – Петровог постављања Русије као велике силе на европску сцену победом над Шведском, првог суштинског утицаја на европску равнотежу снага у Седмогодишњем рату, Катарининог уништења Пољско-литванског Комонвелта и успостављања физичког додира са европским силама и, напослетку, величанственог слома Наполеона и уласка у европски концерт великих сила – Руска империја се на дужи рок неће најбоље снаћи у европском систему држава. Кримски рат је био прво отржењење и показатељ њене

²²² Није згорег поновити да нико од руских западњака, реформиста, либерала – назовимо их како год – из доба империје, били они на власти или у опозицији, није имао слуха за украјинску националну посебност. Па ће чак и Фебруарска Привремена влада признати Украјинцима аутономију у изнудици, и то територијално и по овлашћењима „скраћену“.

пре свега економске заосталости, само да би почетком новог века дошао и други, још тежи шамар с поразом од Јапана. У Првом светском рату, против најмоћније и економски најнапредније европске силе тог доба – Немачке – Русија је била виђена за пораз. Па ипак, уз помоћ савезника – ултимативно и Сједињених Држава, које улазе у рат управо у години пада Руског царства – можда је и могла да се „прошверцује“ међу победнике да је нису предухитрили нагомилани унутрашњи социјални, економски и политички проблеми. Уваров је својевремено у своју тријаду уврстио и аутократију као једини облик режима који одговара Русији, али се она у свом монархистичком облику очигледно показала неуспешном и од „просвећеног“ преобразила у „непросвећени“ деспотизам. Сви покушаји демократизације дошли су касно, били кратког даха и неуспешни, што ће савременом украјинском наративу послужити као основ за тврдњу о украјинској демократској традицији, наспрам руске „урођене“ аутократије.

Империја је на крају пропала, али руски империјализам није – испоставиће се да ће само променити облик и понудити нови модел руско-украјинских односа, који ће проблем само „гурнути под тепих“, уместо да га реши. То пратимо у наредном поглављу, а ово бисмо завршили још једним противчињеничним питањем које остављамо читаоцима на размишљање: шта би било с руско-украјинским односима да империја није непромишљено ушла у Први светски рат, или да је издржала макар још годину дана, довољно да сачека да нова сила с друге стране Атлантика реши исти у корист Антанте, а њена унутрашња реформа (по моделу Фебруарске револуције) успе? Питање јесте тешко, јер се не тиче само руско-украјинских односа, већ не постоји аспект целокупне светске политике који није био из темеља уздрман потресом какав је била Октобарска револуција.

РЕВОЛУЦИЈА

Историја Совјетске Русије/Совјетског Савеза (1917–1991), о којој говоримо у овом поглављу, носи знатно већи и непосреднији утицај за савремене руско-украјинске односе и актуелну трагедију, него што је то случај са историјама средњовековне Рус (и њених наследница) и Руске империје. То је тако најпре због веће временске блискости, али и не само зато. Руси и Украјинци као одвојени народи, те Русија и Украјина као засебне политичке јединице под тим именима и у њиховим данашњим међународно признатим границама, званично су дефинисани управо у совјетско време. Руска СФСР и Украјинска ССР непосредне су претходнице савремених независних држава, Руске Федерације и Украјине. Све пре тога – Кијевска Рус, Пољска-Литванија и Московија, Хетманат и Руска империја, те развој руског и украјинског националног покрета у оквиру последње – ипак су само удаљеније претече. Обе револуције – и она Лењинова, с чијом победом је настао Совјетски Савез, и она Горбачовљева „одозго“, која ће довести до његовог нестанка – изазваће тектонске структурне и процесне промене и у ширим међународним односима, и великим делом ће допринети изгледу данашње светске политике. У наставку најпре пратимо избијање бољшевичке револуције и њену победу у грађанском рату, чиме је започео у теорији утопијски а у пракси дистопијски (антиутопијски) социјалистички експеримент на шестини планете, који је лансирао и потпуно нови модел руско-украјинских односа, а све то у условима делимичне међународне изолације унутар неодрживог Версајског поретка. Затим, бавимо се рушењем тог поретка у Другом светском рату, одлучујућом улогом коју је Совјетски Савез одиграо у сламању највећег зла које је запретило човечанству (а „животни простор“ за своје малигно бујање видело управо на совјетском тлу), те постајањем совјетске државе суперсилом и (испоставиће се, само привременим) довршењем окупљања територија средњовековне Рус. Коначно, пратимо и хладноратовско ривалство Совјетског Савеза и Сједињених Држава као новог лидера напакон уједињеног политичког Запада, те преуоквиравање руско-украјинског питања које ће (такође привремено) обустављање тог ривалства, али и напуштање (анти)утопијског идеолошког експеримента, донети на прелазу из 80-их у 90-е прошлог века.

У раљама (анти)утопије

„Ниједна Русија, реакционарна или демократска, републиканска или ауторитарна, никада неће дозволити да Украјина буде отцепљена. Глупа, неоснована и споља заоштрена свађа између Московске и Кијевске Рус је наша унутрашња свађа која се не тиче никог другог, и ми ћемо је решити“.

(Антон Дењикин, генерал руске царске војске и Беле гарде, 1922)²²³

„Другови, уложићемо сваки напор да бисмо осигурали да се задатак и директива Централног комитета Свесавезне комунистичке партије большевика и друга Стаљина – да се Украјина начини тврђавом непробојном за непријатеље – испуни часно“.

(Никита Хрушчов, делегатима украјинског партијског конгреса, 1938)²²⁴

„У текст Декларације о образовању СССР, а затим и у његов Устав 1924. године унели су право на слободан излазак република из Савеза. На тај начин, у темеље наше државности уграђена је најопаснија ‘темпирана бомба’... Уједно је под маском борбе с такозваним руским великодржавним шовинизмом украјинизација често наметана онима који себе нису сматрали Украјинцима. Управо совјетска национална политика је, уместо велике руске нације – троједног народа састављеног из Великоруса, Малоруса и Белоруса – на државном нивоу утврдила став о три одвојена словенска народа: руском, украјинском и белоруском“.

(Владимир Путин, у чланку
„О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)²²⁵

Оснивачи „научног социјализма“, Карл Маркс и Фридрих Енгелс, вероватно би одустали од свог капиталног подухвата да су могли да виде да ће прва успешна социјалистичка револуција бити изведена у једној од

²²³ Наведено према: Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 303.

²²⁴ Наведено према: Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 255–256.

²²⁵ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

економски најзаосталијих држава њиховог доба, те да ће се у њој у току седам деценија налазити центар светског покрета за замену капитализма социјализмом. Према марксистичкој теорији, социјализам може да наступи тек онда када капитализам достигне границе свог развоја, дакле тамо где постоји развијена капиталистичка економија и бројна радничка класа – што у полуфеудалној Русији из 19. и с почетка 20. века сигурно није био случај. Накнадни покушај вође Октобарске револуције, Владимира Иљича Лењина, да објасни погодност његове земље за револуцију тиме што је она управо услед своје заосталости била „најслабија карика“ светског капитализма (односно империјализма, како је он називао „највиши стадијум“ капитализма), вероватно „пије воду“ с обзиром на чињеницу да су се „јаче карике“ показале отпорнијим на револуцију. Али је исто тако и чињеница да револуција није донела друштво какво је обећавала, а још Маркс и Енгелс предвиђали – пројекат „раја на земљи“ за радничку класу, у коме би сваки појединац могао да реализује свој пун људски потенцијал, показао се као утопија. Оно што је уместо њега у пракси настало, почев од Русије па до готово свих земаља где су комунисти дошли на власт, била је дистопија (антиутопија) идеолошки ригидних друштава, у најмању руку ауторитарних, а често и тоталитарних политичких система, економских постигнућа ни близу обећаваним – а у сваком случају далеко иза оних у најразвијенијим капиталистичким државама. Тога су свесне и данашња Русија и данашња Украјина, па ни једна ни друга не темеље свој идентитет на большевичком наслеђу, те већ више од три деценије развијају себе као капиталистичке државе.²²⁶ Но, постоји и озбиљна разлика у виђењу савременог руског и украјинског наратива где тачно лежи „грех“ Октобарске револуције када се ради о националном питању. Док Русија учинак те револуције види као угрожавајући за историјску руску државност, између осталог и тако што је њиме Украјина – заједно с територијама које јој никад раније нису припадале – отцепљена од Русије, за Украјину она представља реуспостављање руске империјалне контроле над њом, под другим именом, али не и на бенигнији начин. Ствари, међутим, нису тако једноставне како их приказују ова два наратива, па је утицај большевичке револуције и формирања Совјетског Савеза као „прве земље социјализма“ на руско-украјинско питање неопходно детаљније размотрити.

²²⁶ О односу савремене Русије према Октобарској револуцији у идеолошком смислу, видети: Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, *op. cit.*, стр. 195–223.

Након Лењиновог повратка из емиграције у пролеће 1917, његови бољшевици су били само једна од бројних партија и организација у хаотичном политичком животу „фебруарске“ Русије. Ипак, показали су се и као најорганизованији и најспособнији да својом идеологијом, заснованом на ортодоксном марксизму, придобију шире народне масе. Идеја им је била да под паролом „Сва власт совјетима“ оборе Привремену владу и управљање пренесу на мрежу парламената, „совјета радничких и сељачких депутата“, који су били оснивани широм земље – наравно, рачунајући да ће њима доминирати. Јуриш на Зимски дворца у Петрограду 7. новембра 1917. (по старом календару 25. октобра, због чега је револуција и названа Октобарском), након кога је збачена Привремена влада и прокламовани декрети којима је нова бољшевичка влада под називом „Совјет народних комесара“ намеравала да управља земљом, биће тек почетак рађања нове власти. Русија се још увек налазила у рату с Немачком и Аустроугарском који су бољшевици планирали да заврше. На бољшевички преврат неће благонаклоно гледати руски капиталистички савезници из Антанте, а још мање конзервативни слојеви руског друштва, који убрзо почињу да се организују у снаге контрареволуције – назване Белом гардом, као контраст бољшевичкој Црвеној гарди (касније и Црвеној армији). Лењин ће кључ победе социјализма видети у решавању националног питања.

Бољшевичка доктрина третираше је руску нацију, с обзиром на њен титуларни статус у империји, као угњетачку, док је неруске народе видела као поробљене и самим тиме природне савезнике бољшевика, прокламујући њихово право на самоопредељење до отцепљења и формирања совјетске државе. С тим да – и то јесте била кључна „квака“ у овој доктрини – радничка класа сваког од тих народа донесе одлуку о томе, а то би у пракси значило да бољшевичка партија одлучи у име радничке класе.²²⁷ Зато ће се Лењин дубоко разочарати кад радничка класа Украјине буде одбила да га следи, односно кад бољшевици не буду успели да обезбеде већину у украјинском конгресу совјета у Кијеву, и Рада одлучи да на своју руку прогласи аутономну Украјинску Народну Републику, која ће уз то захтевати право и на територије данашње јужне и источне Украјине. Бољшевици реагују паралелним проглашењем

²²⁷ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 184.

Украјинске Совјетске Социјалистичке Републике у Харкову – и то на истој територији као Украјинска НР.²²⁸ Уследио је ултиматум Ради у фебруару 1918. да призна бољшевичку власт и придружи јој се против снага контрареволуције, након чијег одбијања Лењин шаље војску на челу с потпуковником Михаилом Муравјевим да заузме Кијев. Овај у томе успева након жестоког гранатирања (у коме се, између осталог, руши кућа Михаила Хрушевског и гине његова мајка), након чега следи краткотрајни терор над становницима града.²²⁹

Евакуисана Рада реагује проглашењем независности Украјине. Неће дуго чекати на њену фактичку реализацију – након што почетком марта 1918. у Брест-Литовску мир с Немцима буду потписали и Рада и бољшевици, Совјетска Русија се повлачи са свих западних територија бивше империје и признаје украјинску независност, а Немци добијају дозволу да окупирају Украјину и помогну јој у „изградњи државе“, што би ова платила житарицама.²³⁰ Немачко-украјински „медени месец“ није дуго потрајао – већ након месец дана, незадовољни испорукама жита, они организују пуч и доводе руског генерала украјинског порекла Павла Скоропадског, који проглашава себе хетманом и покушава да уведе грађански концепт украјинске нације (сви становници Украјине, без обзира на језик = Украјинци). Након пораза Немачке, новембра месеца, његов режим убрзо пада и Народна Република се обнавља на челу са Директоратом, чија најужицајнија личност, а од пролећа 1919. и његов

²²⁸ О проглашењу Украјинске НР и ССР, видети: Ibid., pp. 187–188; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 207–208. Пре него као повлађивање украјинском национализму, Лењинов потез да Украјини припоји нове територије може да се тумачи као прагматичан – да би повећао удео пролетаријата у њој (јер се на новим територијама налазила главнина индустријских капацитета), што и сам Путин признаје. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 79.

²²⁹ Терор је имао и делимичну етничку црту, јер је остало забележено да су људи хапшени и убијани само зато што би говорили украјински језик. Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 188–189.

²³⁰ Ibid., p. 190; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 208–210. Према такође проглашеној независној Белоруској Народној Републици Немци неће бити тако предусретљиви – нису признали њену независност, већ су је просто окупирали. Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 94–95; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 192–196.

формални шеф, постаје командант украјинске армије Симон Петљура, родом из Полтаве. Пред његовом диктатуром и сам Хрушевски бива принуђен да оде у емиграцију.²³¹

Директорат је почев од децембра 1918. владао уједињеном Украјином – јер се Украјинска НР ујединила са Западноукрајинском НР, проглашеном у Галицији након краја рата.²³² Но, он ниједног тренутка није имао власт на целој прокламованој територији, а ускоро ће доћи до изражаја и поделе међу источним и западним, односно дњепарским и галицијским Украјинцима. На украјинске територије око ће бацити и новоформирана држава Пољска. У пролеће 1919. Пољаци под вођством генерала Халенберга протерују украјинске трупе из Галиције, које се у Подолији придружују Петљури, али се ускоро разилазе с њим у погледу избора савезника. Галичници су били конзервативци и сматрали природним савез са белим Русима, који су под генералом Антоном Дењикином били у офанзиви са Кубана кроз јужну Украјину. Петљуровци су били левичари и желели савез с Пољацима, за шта Галичници наравно нису хтели да чују. Они остављају петљуровце саме да се суоче са офанзивом најпре бољшевика, а затим августа 1919. и Дењикина на Кијев. У јесен тифус коси обе армије, преостали Галичници се придружују белима, а петљуровци Пољацима.²³³

За Украјину су се сада борили: Пољаци – који су хтели да помере границе што источније, како би оне наликовале границама некадашњег Комонвелта; бели – који су се кретали с југа на север са идејом да угуше револуцију и обнове јединствену руску државу; црвени – односно бољшевици, који су најпре хтели да опстану у сукобу с белима и интервенцијом сила Антанте, а затим да произведу светску револуцију, за шта су им украјински географски положај и ресурси били преко потребни. Овога пута су решили да заиграју на карту украјинског национализма, прогласивши формално независну Украјинску ССР и прекинувши русификацију. Кооптацијом локалних левичарских елита и поделом земље сељацима успоставили су контролу над источном и

²³¹ О Скоропадском, Директорату и Петљури, видети: *Ibid.*, pp. 191–192; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 210–212, 215–217.

²³² *Ibid.*, pp. 212–213.

²³³ *Ibid.*, pp. 217–219. Ушавши у Кијев, Дењикинови бели нису били спремни да дозволе употребу украјинског језика чак ни код нижих слојева становништва. Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 196–197.

јужном Украјином, а децембра 1919. истерали беле и из Кијева. Маја 1920. Пољаци и петљуровци поново заузимају Кијев, а Петљура награђује своје савезнике признањем пољске власти над Галицијом. Већ у јуну их офанзива бољшевика под Буђонијем избацује и гони све до Лавова и Варшаве. Улазак у Лавов ипак неће успети, а пред Варшавом Пољаци заустављају Црвену армију уз помоћ снага Антанте, након чега следи њено хаотично повлачење и потписивање примирја у октобру. Иако се исход рата Пољске и Совјетске Русије често тумачи као руски (совјетски) пораз, легитимно је прогласити га и нерешеним исходом, у складу с којим је у Риги наредне године потписан и мировни споразум, са територијалним решењем којим ниједна од страна није могла да буде задовољна – Пољаци су остали без жељених граница Комонвелта и морали да се задовоље Галицијом, Волињом и западним деловима Белорусије, а поход бољшевика ка светској револуцији је заустављен.²³⁴ Победа бољшевика у грађанском рату на тлу бивше Руске империје запечаћена је заузимањем Крима и масакром трупа белог генерала Врангела које нису успеле да се евакуишу.²³⁵

Бољшевици су сада владали највећим делом бивше империје, сем појединих територија на западу. Ту су се граничили с новим државама – Финском, Естонијом, Летонијом, Литванијом и Пољском, као и значајно увећаном Румунијом. Сем Галиције и Волиња, од украјинских земаља ће ван њиховог домашаја остати и Закарпатје (Чехословачка) и Северна Буковина (Румунија). За разлику од осталих новонасталих средњоевропских држава, украјинска независност била је кратког даха. Украјински национални покрет до неуспеха су напослетку довели

²³⁴ О борбама за Украјину у јесен 1919. и у току 1920, те о рату Пољске и Совјетске Русије и миру у Риги, видети: Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 219–221, 226. У овим борбама, као и у неким ранијим сукобима на украјинском тлу, „дебљи крај“ извукло је и јеврејско становништво, над којим су готово све сукобљене стране (сем Галичника) чинили погроме, али су петљуровци у томе ипак били доминантни. Иако је сам Петљура декларативно био против погрома и сматрао Јевреје природним савезницима Украјинаца, није учинио ништа ни да их спречи. Ibid., pp. 221–224.

²³⁵ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 198. У нападу на Врангела црвенима су помогле снаге Нестора Махна, украјинског анархисте и још једног занимљивог актера хаотичног грађанског рата на тлу Украјине, само да би га ови након тога издали, напали и поразили његове трупе, а њега натерали да оде у емиграцију. Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 224–226.

незрелост и слабост, а пре свега поделе – између галицијске и дњепарске Украјине, леве и десне обале Дњепра, украјинског и пан-руског идентитета, конзервативаца и левичара, града и села – али Плохи сматра да је тај покрет извукао максимум из прилике коју су му пружили рат и револуције, те сазрео у тим догађајима.²³⁶ Бољшевицима је као победницима у рату, а након што су схватили да од светске револуције у скороје време неће бити ништа, припало да граде нови поредак на територији коју су контролисали, између осталог решавајући и национално питање.

Показало се да је једна ствар била прокламовати право на самоопредељење народа уочи револуције, а сасвим друга то спровести по доласку на власт. „Великоруски шовинизам“ и даље је био главни непријатељ бољшевичке партије, али је требало одржати и јединство „прве пролетерске државе“. Стога је њено коначно уређење 1922. као федерације – Савеза Совјетских Социјалистичких Република, или краће Совјетског Савеза, представљало компромис између два схватања. По једном, које је заговарао лично Лењин, савез је требало да буде на „добровољној“ основи и што лабавији, како Руси не би остали империјални господари. Према другом, за које се залагао комесар за национално питање, Јосиф Висарионович Стаљин, неруске совјетске републике (у том тренутку Украјинска, Белоруска и Закавказка) требало је да се прикључе Руској Совјетској Федеративној Социјалистичкој Републици као аутономне републике. Напослетку ће Стаљин, суочивши се са већ занемоћалим Лењином, одустати од аутономизације, али ће

²³⁶ Ibid., pp. 226–227. Даљи развој украјинског националног покрета, о чему ће бити још речи, развија се у две гране: национални комунизам у совјетској Украјини, и радикални национализам у пољској Галицији. Ibid., pp. 229–230. И Ангела Стент се слаже да је неуспех Украјине да избори независност попут Пољске или Чехословачке био резултат слабости националног покрета и различитих историјских путања Галиције и дњепарске Украјине. Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., p. 181. Алексеј Милер такође констатује ограничене мобилишуће способности украјинског национализма (у поређењу, рецимо, с Махном, који је мобилисао значајну подршку без позивања на национално питање), што се по њему „обично дешава у ситуацији када империја напусти своје периферне територије као резултат колапса центра, пре него јаког анти-империјалног покрета на ободима“. Alexei I. Miller, „National Identity in Ukraine: History and Politics“, op. cit., p. 105. Слична динамика ће се поновити након што совјетски империјални центар буде колабирао 1991.

спречити и конфедерализацију уз аргумент да се поред великоруског треба борити и против локалних шовинизама.²³⁷

Формирањем Совјетског Савеза, центар руске државе (у међувремену враћен из Петрограда у Москву) напoкoн је признао посебност украјинске и других неруских нација, али и установио руску нацију, односно политичку јединицу (РСФСР) као различиту од Савеза у целини. Тиме је, према Плохију, Лењин нехотице постао отац савремене руске нације, доневши „промену начина на који су Руси видели себе и како су их други видели“.²³⁸ Нова концепција односа Руса и не-Руса била је праћена политиком „коренизације“ – подршком језику и култури матичних народа у неруским републикама – чији је архитекта након Лењинове смрти (1924) био све моћнији Стаљин, прагматично рачунајући да ће тиме бити превазиђено непријатељство не-Руса према бољшевицима, али и да ће стварањем лојалних партијских кадрoва стећи подршку републичких елита за сопствену борбу за превласт у партији. У Украјини се коренизација испољавала као украјинизација – форсирање украјинског језика и културе у становништву, а посебно међу партијским кадрoвима. Иако је Стаљин био против њеног насилног наметања, а посебно против украјинизације високо русификоване радничке класе, до краја 20-их она ће узети маха – у украјинској партији Украјинци ће стећи већину, а преко 50 одсто књига и 60 посто новина штампаће се на украјинском. И Хрушевски је позван да се врати из изгнанства, након чега је добио положај у Украјинској академији наука. Нешто слабији резултат украјинизација је дала у градовима, као и источним и јужним областима, али ће у процесу настати велики број рускојезичних Украјинаца.²³⁹

²³⁷ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 200–213.

²³⁸ Ibid., p. 213. Ставом да је Лењин заправо отац руске нације, Плохи се директно супротставља Путиновој тврдњи да је он креирао украјинску нацију. Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 17.

²³⁹ О коренизацији и украјинизацији, видети: Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, pp. 214–219; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 231–235. У Белорусији се паралелно одвијала белорусизација. Заправо су Белоруси, с обзиром на ранију неразвијеност њиховог националног идентитета и покрета, највише профитирали од бољшевичке изградње неруских нација, између осталог и територијално – Белоруској ССР, којој је у почетку припадао само узан појас око Минска, у току 20-их придодате су још неке територије на истоку (Полоцк, Витебск, Могилев и Гомељ). Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian*

Украјинци (и Белоруси) ће 20-их година прошлог века заправо само у Совјетском Савезу имати неки облик државности и подршку развоју националне културе – у Пољској су рецимо били изложени полонизацији, а Москва ће ту чињеницу користити да од својих западних совјетских република направи „светионике“ за сународнике њихових титуларних народности с пољске стране границе.²⁴⁰ И тако све до радикалне промене политике на прелазу из 20-их у 30-е.

Ово је одговарајући тренутак да размотримо системске чиниоце присутне у време када су се поменути процеси одвијали. Исход Првог светског рата и руских револуција и грађанског рата била је радикална промена како структуре тако и процеса међународних односа. Једна велика сила (Аустроугарска) је нестала, две (Немачка и Русија) су изнутра преобликоване, а нова сила – из рата изашла као (пре свега економски) најмоћнија у целокупном међународном систему – Сједињене Државе, накратко је ступила на европску сцену, и то са потпуно новом идејом уређења међународних односа која би учинила свет „безбедним за демократију“. Амерички председник Вудро Вилсон заложио се за такав светски поредак у коме би САД и друге либералне демократије биле безбедне од агресивних недемократских сила – нашавши га у виду система колективне безбедности организованог око светске организације Друштво народа, чије би све чланице биле у обавези да се одупру агресиви, ма ко и ма где да је почини.²⁴¹ Међутим, одбијањем америчког Сената да ратификује Пакт Друштва народа, САД су саме себе искључиле из одржавања новог поретка, товарећи тај задатак на плећа Велике Британије и Француске, што је Версајски поредак у зачетку учинило анти-поретком за чију измену је било заинтересовано више

Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin, op. cit., p. 220; Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 102–105.

²⁴⁰ Serhii Plokhyy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 221–223; Serhii Plokhyy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 235–238, 244.

²⁴¹ Као и Александар I век раније, ни Вилсон није дошао у Париз са идејом да обнови пропалу политику равнотеже снага, већ да је укине у корист потпуно новог модела поретка, али са супротним идеолошким предзнаком у односу на Александра. О Вилсоновом „либералном интернационализму“, односно идеји о успостављању „света безбедног за демократију“, видети: G. John Ikenberry, *A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*, Yale University Press, New Haven and London, 2020.

актера него за његово очување. Две западноевропске силе морале су саме да изађу на крај са ревизионизмом не само поражене Немачке – чијој озлојеђености су саме допринеле наметањем јој неповољних и понижавајућих услова Версајског мировног уговора 1919. – већ и победничке Италије, незадовољне послератним територијалним добицима и са новоустоличеним фашистичким режимом Бенита Мусолинија (у Азији је пандан Италији био Јапан). Уз то, требало је обуздавати ширење комунистичке револуције из Москве, за коју сврху бољшевици образују Комунистичку интернационалу (Коминтерну). У Версајском поретку Совјетски Савез нашао се у (само)изолацији, са друге стране „санитарног кордона“ малих средњоевропских држава који су формирали западни савезници.²⁴²

У поменутом санитарном кордону кључну улогу играла је Пољска, која након мира у Риги постаје регионална сила. Пољски маршал из рата против Совјетске Русије, Јозеф Пилсудски, лансирао је идеју о „Међуморју“, федерацији држава између Балтичког и Црног мора, у коју би, између осталог, ушле и украјинске и белоруске територије које су припадале некадашњем Комонвелту. Пољска је очигледно желела да профитира од свог геополитичког положаја на „бранику“ Европе од руског комунизма, и тиме обнови улогу коју је у држању Русије ван Европе некада играо Комонвелт. Кад смо већ код геополитике, један од класика ове дисциплине, Британац Халфорд Макиндер, у жељи да идејно допринесе стабилности послератног европског поретка који се креирао на Версајској мировној конференцији 1919, објавио је књигу *Демократски идеали и стварност*, у којој је инсистирао на стварању блока националних држава у Источној Европи који би раздвојио Немачку и Русију, чије је ривалство видео као кључни чинилац дестабилизације Европе. Подручје Источне Европе – односно комбинације балтичког и црноморског слива – видео је као пречицу за овладавање „пределом срца“ (*Heartland*) Евроазије, затим и самим евроазијским копном и напослетку светом, услед чега се није смело дозволити ниједној од тих двеју сила да га контролише.²⁴³

²⁴² Који ће бољшевици симболично „прескочити“ већ 1922. склапањем споразума у Рапалу с другим „одметником“, Немачком. О Версајском поретку и његовим противречностима, те месту Совјетског Савеза у њему, видети код Кисинџера: Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 218–287; Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., pp. 82–85.

²⁴³ Видети: Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., pp. 148–166.

Схвативши да светска револуција неће скоро избити, Стаљин се посветио идеји о „социјализму у једној земљи“, који ће се у пракси показати као још један у низу историјских покушаја да се руска држава извуче из економске заосталости и модернизује, а власт сачува терором.²⁴⁴ Победивши своје противнике у партији, укључујући и Лава Троцког, Стаљин је отворио себи пут ка завођењу тираније која је била брутална чак и за високе руске стандарде, и која ће кулминирати милионским жртвама „чистки“ у другој половини 30-их. Стицање апсолутне власти значило је да је Стаљину мање потребна била подршка републичких елита које је настојао да привуче коренизацијом, али ће се појавити и други разлог за њено укидање. Конкретно када се ради о западним републикама, Белорусији а још више Украјини, Стаљин ће у контексту експанзионистичких планова Пилсудског (који 1926. долази на власт у Пољској, истовремено кад и у Литванији националиста Антанас Сметона), али и проблематичног односа са западним силама уопште, све мање веровати њиховим елитама. Неруски народи више нису били виђени као потенцијално средство за дестабилизацију суседа, већ као мостобран за потенцијалну агресију против Совјетског Савеза.²⁴⁵ Уследило је заустављање украјинизације под оправдањем да су је „отели страни агенти и националисти“, те смена и хапшење великог броја припадника украјинске партијске и интелектуалне елите – између осталих, ухапшен је и прогнан Хрушевски, да би након неколико година и умро.²⁴⁶ Но, то је био тек почетак – совјетску Украјину ће ускоро снаћи много већа невоља, која ће је, како каже Плохи, од „комунистичког Пијемонта“ претворити у „комунистичку Помпеју“, када „ерупција стаљинистичког вулкана“ буде „самлела у пепео велике наде које су градитељи украјинске нације некад полагали у револуционарни режим у Москви“.²⁴⁷

Да би финансирао убрзану индустријализацију земље, а с обзиром на то да су му били ускраћени западни фондови, Стаљин се окренуо пољопривреди и сељаштву као извору акумулације капитала.

²⁴⁴ Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., pp. 109–110.

²⁴⁵ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 224–225.

²⁴⁶ Ibid., pp. 226–227.

²⁴⁷ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 244.

Реквизиција вишка пољопривредних производа ради извоза могла је да напуни буџет за куповину машина потребних за индустрију. Након почетка колективизације пољопривреде 1929. забележено је на стотине сељачких побуна на простору Украјине и јужне Русије, након којих су земљопоседници који су се опирали колективизацији – „кулаци“ – расељавани у Сибир и Казахстан. Године 1930. начињена је тактичка пауза у колективизацији да би устанци утихнули, само да би она ускоро била настављена и суочила се с пасивним отпором сељака. Подизање квота и насилне реквизиције услед оптужби да сељаци крију жито донели су масовну глад Украјини и другим совјетским пољопривредним подручјима у зиму и пролеће 1932. Стаљин је негирао реалност глади и забранио да се о њој говори, оптуживши за неуспех своје политике не само сељаке већ и украјинске партијске кадрове, сматрајући их пуним петљуроваца и пољских агената и изједначавајући отпор реквизицијама жита са украјинским национализмом. Процењује се да је у периоду од 1932. до 1934. од глади у Украјини умрло од два до четири милиона људи. Овај трагични догађај ће у украјинском сећању остати забележен под називом *Холодомор* (дословно, „морење глађу“).²⁴⁸

Новембра 2006. украјински парламент законом је дефинисао Холодомор као акт геноцида с предумишљајем против Украјине и њеног народа, уједно одређујући његово негирање као противправно.²⁴⁹ Но, је ли овај несумњиви злочин комунистичких власти према сељацима заиста био геноцид и је ли плански циљао Украјину као жртву – то је још једно питање око кога се савремени украјински и руски наратив разилазе. Плохи признаје да је Холодомор погодио и јужну Русију, Казахстан и друге пољопривредне области, али подвлачи да се једино у Украјини догодио у контексту свеобухватног напада на украјинску елиту, језик и културу након прекида украјинизације.²⁵⁰ Дакле, чињеница да је Холодомор коинцидирало са другим Стаљиновим мерама усмереним против Украјинаца, према овом наративу указује на специфичну намеру (неопходну за дефинисање геноцида) да се та етничка група делимично

²⁴⁸ О Холодомору видети: Ibid., pp. 246–253.

²⁴⁹ Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 132–134.

²⁵⁰ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 254; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 227.

уништи, пре него као злочин према совјетском сељаштву као друштвеној групи.²⁵¹ Председници независне Украјине прогресивно су обликовали овај наратив и напослетку га довели у контекст актуелног руско-украјинског сукоба.²⁵² На другој страни, руски наратив инсистира на томе да се радило о општој трагедији совјетског сељаштва која је једнако погодила све пољопривредне области, те да нема основа за апострофирање Украјинаца као специфичне мете лоших мера власти (иако нико не спори да њихове жртве јесу биле најбројније), а поготово за изједначавање тадашњег Стаљиновог режима с Русијом и руским народом. Овом наративу приклонио се и бивши украјински председник Виктор Јанукович, између осталог изјавивши 2010. године у Савету Европе како се радило о заједничкој трагедији народа Совјетског Савеза.²⁵³

²⁵¹ Занимљиво да је на том становишту својевремено стајао и Рафаел Лемкин, творац израза геноцид и иницијатор међународне конвенције о њему, али уз прилично расистички аргумент да су Руси извршили геноцид над Украјинцима (али и другим народима Средње и Источне Европе) јер су били неспособни да „сваре велики број људи који припадају вишој цивилизацији“. Наведено према: Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 122.

²⁵² Тако Леонид Кравчук већ 1993. на обележавању 60 година Холодомора каже да је то био „геноцид против сопственог народа, али по директивама из другог центра“, чиме саопштава да украјинско руководство, напослетку ослобођено од Москве, неће више чинити злочин над својим народом. Ibid., стр. 130. Леонид Кучма пак прагматично се односио према Холодомору као геноциду, како би стекао што ширу подршку у подељеном друштву, те је у његово време (2003) украјинска Рада усвојила необавезујућу резолуцију о геноциду. Ibid., стр. 132. Тек од Виктора Јушченка почињу да преовлађују идеолошки мотиви и усваја се поменути закон о геноциду, мада се и овај украјински председник делимично ограђује када каже да „држава и режим који су изазвали ову трагедију више не постоје“, те да су „и украјински и руски народ жртве те трагедије“. Ibid., стр. 132–135. Зато Петро Порошенко довршава наратив тврдећи да „Холодомор није ништа друго до манифестација многовековног хибридног рата који Русија води против Украјине“, те да се он „не би ни догодио да Украјина није изгубила своју државност почетком двадесетих година прошлог века“. Ibid., стр. 139–140. Иначе је занимљиво да је теза о Холодомору као геноциду пре актуелне трагедије највећу подршку имала у Галицији, на чијем тлу се глад није ни догодила, а укупно је 2018. године 77 посто Украјинаца делило тај став. Ibid., стр. 136; Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 85.

²⁵³ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 44. Иначе, након Украјине ће и низ других земаља (пре свега западних) прогласити Холодомор геноцидом, а децембра 2022. то ће учинити и Европски парламент.

Након Холодомора, Украјина је претворена у „узорну совјетску републику“ и „тврђаву“ коју је један од тада најутицајнијих партијских лидера украјинског порекла, Никита Хрушчов, поменуо у цитату из мотоа овог одељка, а њен главни град премештен је из Харкова у Кијев.²⁵⁴ Једна од последица глади било је и масовно сељење украјинског (и белоруског) сељаштва у градове, где су били изложени русификацији већег обима него у царско доба.²⁵⁵ Све израженије виђење неруских народа као претње режиму ишло је руку под руку с рехабилитацијом Руса, од некадашње нације империјалних угњетача ка „најсовјетскијој“ нацији која „стоји изнад других нација Совјетског Савеза, водећи их путем у светлу комунистичку будућност“.²⁵⁶ Ипак, то више није била она претсовјетска општеруска нација, већ се поклапала с ондашњом великоруском, искључујући Украјинце и Белорусе.²⁵⁷ Припремајући се за оно што су сматрали неизбежним ратом с капиталистичким Западом, Стаљин и његова елита настојали су да мобилишу руски национализам и почели да примењују етнички критеријум за разликовање „патриота“ и „издајника“.²⁵⁸ С тим што ће се, како 30-е буду одмицале, претња са Запада показати много већом и злокобнијом него што су испрва изгледали Пољаци Пилсудског и њихови савезници из старе Антанте.

Априла 2015. Украјина је усвојила четири закона о „декомунизацији“: забрану совјетских (и нацистичких) симбола, уз рушење споменика и преименовање топонима; отварање архива совјетске тајне службе; рехабилитацију „бораца за украјинску независност“; проширење прославе 9. маја 8. мајем, као у остатку Европе.²⁵⁹ Тиме се јасно одредила према наслеђу совјетске (анти)утопије, одбацујући готово све његове аспекте (чак и оне везане за Други светски рат, за које ћемо у наредном

²⁵⁴ Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 255.

²⁵⁵ Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 228.

²⁵⁶ Ibid., pp. 230–231, 234–235.

²⁵⁷ Ibid., p. 242.

²⁵⁸ Ibid., pp. 238–239.

²⁵⁹ Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 86.

одељку видети да Русија не само што и даље баштини већ се њима поноси). Разлози за одбацивање овог наслеђа превасходно леже у почетном совјетском периоду, анализираном у овом одељку, јер су Украјинце у то доба снашле главне недаће од совјетских власти, односно Москве – од изгубљене независности до Холодомора. Но, као што смо напоменули у уводном делу, ствари нису тако једноставне. Тек од совјетских власти Украјинцима је признат статус посебне нације (што је руску свело на некадашњу великоруску), а добили су и своју федералну јединицу, увећану за јужне и источне територије од којих већина није била део нити Кијевске Рус нити козачког Хетманата. Имали су и своју украјинизацију у току 20-их, чији резултати упркос каснијим налетима русификације никада неће бити до краја поништени. С друге стране, ни са руским наративом, који истиче неправедност граница совјетске Украјине, није све тако једноставно. Он занемарује чињеницу да нису бољшевици измислили те границе већ њима непријатељска Украјинска НР (позивајући се на аргумент њиховог етничког састава, формираног насељавањем дњепарског украјинског сељаштва у царском периоду), те да су се у њиховом прихватању више водили прагматизмом него неким антируским ставом.

Почетни совјетски период, поред утицаја на развој руско-украјинског националног питања, важан је и због унутрашњег карактера и међународног статуса совјетске државе, као и због питања идеологије. Неуспех светске револуције, након чега је совјетска држава требало да „одумре“, те прелазак на доктрину „социјализма у једној земљи“, обновили су значај државе и чак га додатно нагласили у односу на руско империјално доба. Ако је некада важило да „пролетери немају отаџбину“, након Револуције су је имали, на чему ће се почев од 30-их година све више инсистирати.²⁶⁰ Та држава проћи ће и кроз убрзану стаљинистичку индустријализацију, која ће јој – уз све жртве које су у том процесу поднете – омогућити да се уздигне до статуса пола моћи у међународном систему, а касније и хладноратовске суперсиле. Идеолошки гледано пак, бољшевици су почели као представници *западњачке* школе спољнополитичког мишљења – желећи да своју заосталу земљу трансформишу помоћу западне идеологије не би ли она по развоју стигла најнапредније капиталистичке земље Запада – само да би се, након што

²⁶⁰ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 232–233.

их је тај исти Запад одбацио, одбио њихову идеју о светској револуцији и „санитарним кордоном“ изоловао, према њему поставили на начин који више наликује пређашњем славјанофилству, односно савременом цивилизационизму, те се посветили изградњи и одбрани своје социјалистичке „тврђаве“. У том смислу је занимљиво и поклапање у гледиштима Стаљина и белих Руса у емиграцији – иначе непосредних претеча данашњег цивилизационизма и „евроазијске“ идеје – о односу Запада и Русије, али и руско-украјинском питању.²⁶¹ Уздизањем новог малигног антисовјетског и антируског западног изазова, историја ће им за тренутак дати за право.

²⁶¹ Генерала Дењикина, чија размишљања актуелни руски председник Путин иначе веома цени, цитирали смо у мотоу, а ту је и још један Путинов фаворит – Иван Иљин, иначе најутицајнији руски мислилац међу белим емигрантима, који је у концепту независне Украјине видео одраз европске русофобије, која треба да подели и ослаби Русију као велику силу. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 165–166. Збигњев Бжежински цитира и Николаја Трубецкоја, једног од водећих представника међуратног евроазијства, који је осуђивао комунизам због издаје руског православља и националне идеје, али је одбацивао и Запад као неког ко је културолошки антируски оријентисан и одриче Русији легитимност њеног полагања права на искључиву контролу над евроазијским простором. Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, op. cit., стр. 105.

На „животном простору“

„У складу са вољом украјинског народа, Организација украјинских националиста под вођством Степана Бандере објављује обнову украјинске државе за коју су се жртвовале читаве генерације најбољих синова Украјине... Обновљена украјинска држава тесно ће сарађивати са национал-социјалистичком великом Немачком која под вођством Адолфа Хитлера ствара нови поредак у Европи и свету и помаже украјинском народу да се ослободи од московске окупације“.

(Акт обнављања украјинске државе, проглашен у Лавову, 30.6.1941)²⁶²

„Рат који водите је ослободилачки рат, праведан рат... Нека вас у том рату надахну мужевни призори наших великих предака – Александра Невског, Дмитрија Донског, Кузме Мињина, Дмитрија Пожарског, Александра Суворова и Михаила Кутузова! Нека вас штити сена победничког барјака великог Лењина!“

(Јосиф Стаљин, у говору трупама на Црвеном тргу у Москви, 7.11.1941)²⁶³

„Мислим да није случајно што представници Украјине узастопно гласају против резолуција Генералне скупштине УН којима се осуђује величање нацизма. Под заштитом званичних власти спроводе се маршеви и бакљаде у част преосталих ратних злочинаца из СС јединица. До ранга националних хероја уздижу Мазепу, који је издао сваког около, Петљуру, који је пољско покровитељство платио украјинским земљама, Бандеру, који је сарађивао с нацистима. Раде све да би из памћења младих нараштаја ишчупали имена истинских патриота и победника, којима се Украјина увек поносила. За Украјинце који су се борили у редовима Црвене армије и партизанским одредима, Велики отаџбински рат био је управо отаџбински, јер су они бранили свој дом, своју велику заједничку Отаџбину“.

(Владимир Путин, у чланку „О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)²⁶⁴

²⁶² Наведено према: Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 153.

²⁶³ Наведено према: Serhii Plokhyy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 253.

²⁶⁴ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

Хенри Кисинџер констатовао је да „у свакој ери човечанство производи демонске појединце и заводљиве идеје репресије“, али и да је „задатак државништва да спречи њихов успон ка власти и очува међународни поредак способан да их одврати уколико је буду достигли“.²⁶⁵ Адолф Хитлер несумњиво јесте био демонска личност. Он свакако није први (а можда ни последњи) искомплексирани појединац који се докопао власти у једној моћној држави и латио мегаломанске амбиције да преуреди свет. Али је његова малигна национал-социјалистичка (скраћено нацистичка) идеологија – која је обухватала проглашење читавих народа за „ниже“ како би се њиховим расељавањем обезбедио „животни простор“ за немачку „аријевску“ нацију господара, а о болесној теорији о јеврејској завери због које тај древни народ треба до последњег истребити да и не говоримо – без историјског преседана. И то у земљи која је толико тога понудила европској и светској култури и цивилизацији, као што је Немачка. Тачно је да ни међуратни светски поредак није био кадар да Хитлера одврати или заустави у његовом злом науку, јер је, као што смо наговорили у претходном одељку, Версајски поредак био више анти-поредак, ослоњен на плећа двеју одлазећих западноевропских великих сила. Напоследку ће – али уз много више крви и разарања него икад – Хитлер ипак бити заустављен, а одлучујућа улога у томе припашће Совјетском Савезу. Као и у случају Наполеона некада, стицајем околности ће Русија, земља империјалног менталитета са периферије европског система држава, а сада још и идеолошко-економска парија, поново одбранити европску равнотежу снага. Помињањем Русије не желимо да умањимо улогу коју је Украјина одиграла у сламању Хитлерове солдатеске – украјинске (и белоруске) жртве заправо су процентуално гледано биле веће од руских – већ да укажемо на континуитет државности с центром у Москви (или Петербургу), који је препознат и у руском и у украјинском савременом наративу о Другом светском рату. За Украјинце овај рат представља страдање њихове нације у „сендвичу“ између два једнака зла – немачког нацизма и руског империјализма маскираног у совјетски комунизам – док они који су се борили за независност Украјине, чак иако су сарађивали с Хитлером, имају статус националних хероја. За Русе је пак Велики отаџбински рат не само наставак низа случајева успешног отпора

²⁶⁵ Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, op. cit., p. 86.

страним завојевачима какви су били Тевтонци, Монголи, Пољаци, Швеђани и Наполеон, већ и довршење процеса обнављања Древне Рус, те светиња која је у стању да рехабилитује чак и по другим основама одбачену комунистичку иконографију. Тема овог одељка је стварни значај Другог светског рата за савремене руско-украјинске односе.

Видели смо да је Версајски поредак инхерентно нестабилним (антипоретком) учинило то што су само две силе биле заинтересоване за његово очување, тј. водиле *status quo* политику – Велика Британија и Француска. Сем САД, које су након одбијања Пакта Друштва народа биле „равнодушне“ према међународном поретку, све остале велике силе биле су на овај или онај начин ревизионистичке – тј. тежиле су промени самог поретка, или макар побољшању свог места у њему. Када средином 30-их година унутрашњи развој у Немачкој (где Хитлер одбацује у Версају наметнута ограничења у наоружавању и стабилизује кризом уздрману економију земље) и Совјетском Савезу (где Стаљин спроводи убрзану социјалистичку индустријализацију) буде значајно увећао релативну моћ ових двеју сила у односу на остале (осим САД, где је „Њу дил“ председника Фреклина Делана Рузвелта такође консолидовао моћ државе), према неокласичном реалисти Рандалу Швелеру настаје „смртоносна неравнотежа“ у којој слом Версајског поретка постаје неизбежан – једино се постављало питање када, како и у чију корист ће до тога доћи. Наиме, Швелер по релативној моћи дели велике силе из наведеног периода на три пола моћи, односно силе које поседују половину и више моћи најмоћније силе у систему (САД, Немачку и Совјетски Савез), и четири „мање велике силе“ (Британију, Француску, Италију и Јапан). Из тога што је триполарни систем по њему најнестабилнији од свих облика расподеле моћи (јер увек постоји опасност да се два пола удруже против једног), те чињенице да су међу њима два била ревизионистичка, а трећи равнодушан према систему (док је међу мањим великим силама однос ревизионистичких и *status quo* био два према два), Швелер је извео закључак да је судбина тадашњег међународног поретка била запечаћена.²⁶⁶

²⁶⁶ О Швелеровој анализи триполарности међународног система 30-их година прошлог века и „смртоносне неравнотеже“ између ревизионистичких и *status quo* сила, видети: Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York, 1998, pp. 15–91.

Совјетски Савез су ревизионистичком силом у међуратном периоду чинила два елемента: комунистичка идеологија, неспојива с капиталистичким *status quo* у остатку света; незадовољство западним државним границама утврђеним у Риги и постојањем „санитарног кордона“. Ипак, идеолошко-геополитички изазов какав су представљали Хитлеров долазак на власт у Немачкој и последично агресивно понашање те земље и њој блиских актера (Јапана и Италије), натерао је Стаљина и његову елиту да се, у некој врсти „репризе“ Антанте, приближе *status quo* силама – Француској (с којом 1934. склапају ограничени одбрамбени савез) и Британији. Један од елемената тог приближавања био је и улазак Совјетског Савеза у Друштво народа након што су га Немачка и Јапан напустили. С друге стране, агресивни поступци „Сила Осовине“ само су се низали. Немачка у периоду 1936–1939. улази у Рајнску област, помаже фашистима у Шпанском грађанском рату (Совјетски Савез је помагао другу страну), анектира Аустрију, одузима Чехословачкој Судете, а затим је и потпуно окупира склапајући успут више пактова са Италијом, Јапаном и још неким државама (између осталог и Антикоминтерна пакт, директно усмерен против Совјетског Савеза). У кључном примеру неуспеха Друштва народа да реагује на агресију, Италија окупира Абисинију (Етиопију).²⁶⁷ Јапан већ 1931. започиње сукоб с Кином, 1937. креће и у пуну инвазију отимајући јој Манџурију, да би се 1939. накратко сукобио и са самим Совјетским Савезом (и био поражен). Но, услед оклевања Британије и Француске да нађу заједнички језик са Москвом (што из идеолошких, што из разлога неспремности да прихвате совјетске услове за довршење склапања савеза ради обуздавања Хитлера), а нарочито након што у Минхену 1938. буду оставиле на цедилу Чехословачку (с којом су Совјети такође имали одбрамбени пакт, условљен француском помоћи Прагу и дозволом Румуније и Пољске да дају пролаз совјетским трупима), Стаљину не преостаје ништа друго него да, у интересу очувања националне безбедности, одигра гамбит са својим смртним непријатељем.²⁶⁸

²⁶⁷ Друштво народа на италијанску агресију реаговало је половишно – економским санкцијама, које нису успеле да је зауставе, али зато јесу срушиле и последњу наду западних савезника да би могли да привуку Италију на своју страну ради обуздавања Немачке.

²⁶⁸ О потезима Сила Осовине 30-их и неуспеху дипломатије Совјетског Савеза и западних сила, видети код Киссинџера: Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 288–318, 332–349. Илустративна за совјетски дипломатски заокрет након

Пакт Рибентроп–Молотов о ненападању између Немачке и Совјетског Савеза, потписан у Москви августа 1939, за Стаљина је требало да испуни две сврхе. Једна је била избегавање рата с Немачком и остајање по страни док се Немци и западни Европљани буду тукли међусобно. Друга, обезбеђена тајним протоколом који је ишао уз споразум, била је територијална експанзија у западном правцу. Хитлерова инвазија Пољске – која се сматра почетком Другог светског рата, јер су непосредно након ње Британија и Француска објавиле рат Немачкој – завршена је тако што је Пољска поново нестала са мапе Европе. Већи део окупирала је Немачка, а источне делове – западну Белорусију и украјинске територије Галицију и Волињ – припојио је Совјетски Савез.²⁶⁹ У следећих годину дана следили су припајање румунске Бесарабије (данашње Молдавије), анексија трију балтичких држава, као и тешко извојевана победа у рату против Финске, којом је граница и на северу померена у совјетску корист, даље од Лењинграда (бившег Санкт Петербурга/Петрограда). Немачке и совјетске трупе сада су се гледале очи у очи у Источној Европи, а да се није испунило Стаљиново очекивање о исцрпљујућем рату Хитлера и западних сила – Немачка је у јуну 1940. просто прегазила Француску, те попут Наполеона некада изоловала Британију на њеним острвима, а затим против ње започела и кампању бомбардовања. Иако је знао да је сукоб с Немачком неизбежан, Стаљин није веровао да ће он наступити тако рано. Хитлеру се, међутим, журило да искористи моментум својих војних победа широм Европе, те је 22. јуна 1941. против Совјетског Савеза покренуо операцију „Барбароса“, најопсежнију војну акцију у историји.²⁷⁰ Победом над другим европским гигантом, надао се да реализује три ствари: избацавање из игре једног од преостала два пола моћи у међународном систему, чиме би у потпуности овладао европским

Минхена је епизода у којој је Владимир Потемкин, заменик совјетског министра спољних послова Вјачеслава Молотова, реаговао на покушај француског амбасадора да му објасни попуштање Хитлеру око Чехословачке, следећим речима: „Сироти пријатељу, шта сте урадили? За нас не видим друкчији исход сем четврте поделе Пољске“. Наведено према: *Ibid.*, p. 337.

²⁶⁹ Белорусији је припојен и пољски Бјалисток (који ће после рата бити враћен Пољској), као и Вилњус (који ће бити предат Литванији након њене анексије наредне године).

²⁷⁰ Фридрих I Барбароса био је цар Светог римског царства који се у току Трећег крсташког похода 1190. удавио у реци на тлу данашње јужне Турске. Заиста несрећан избор назива операције чију су победу Хитлерови нацисти унапред уписали.

континентом и направио себи одскачну даску за освајање света; обрачун са идеолошким архи-непријатељем, комунизмом, који је видео као производ „јеврејске завере“; и, наравно, *Lebensraum* („животни простор“) на тлу Белорусије, Украјине и западне Русије за насељавање немачке нације, о коме је сањао већ две деценије уназад, још од свог најпознатијег дела *Mein Kampf*.²⁷¹

Како је почетак Другог светског рата утицао на руско-украјинско питање? Између немачке окупације Чехословачке и Пакта Рибентроп–Молотов Закарпатје је прогласило независност као Карпато-Украјина и узело украјинске државне симболе. Упркос гласинама да ће је искористити као одскачну даску за експанзију на совјетску Украјину, Хитлер је одлучио да Карпато-Украјину ипак преда Мађарима, али је случај Закарпатја утицао на Стаљина да овај убрза инвазију источних делова Пољске, како Немци на том простору не би формирали нове украјинске државице које би послужиле као Пијемонт за совјетске Украјинце.²⁷² Украјинско становништво Галиције и Волиња у почетку се надало побољшању животних услова под совјетским властима. Ради интеграције нових територија ове су за тренутак поново промениле политику у правцу подршке украјинском и белоруском национализму, а развоју просовјетског сентимента помогла је и подела земље сељацима.²⁷³ Ова политика се поново преокреће након пада Париза, када постаје јасно да се ближи немачки напад и код совјетског руководства јављају сумње да би украјински националисти могли да одиграју улогу „пете колоне“. Власти почињу да прогањају унијатску религију, сумњиче локалне

²⁷¹ О Пакту Рибентроп–Молотов, његовим последицама и нападу Немачке на Совјетски Савез 1941, видети код Кисинџера: *Ibid.*, pp. 350–368. Хитлерова агресија на Совјетски Савез, према Метану, била је кулминација геополитички мотивисане немачке русофобије. Ги Меттан, *Запад – Россия: тысячелетняя война – История русофобии от Карла Великого до украинского кризиса*, op. cit., стр. 262–311.

²⁷² Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 256–257, 260–261; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 245.

²⁷³ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 261–262; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 243–244. Совјетски министар спољних послова Вјачеслав Молотов рекао је уочи поделе Пољске: „Совјетска влада не може да заузме равнодушан став према судбини крвних сродника, Украјинаца и Белоруса који живе у Пољској“. Наведено према: *Ibid.*, p. 244.

партијске кадрове за национализам, а ускоро крећу и са масовним депортацијама становништва, пре свега Пољака.²⁷⁴ На мети су се нашли и припадници једног за нашу тему посебно значајног политичког субјекта – Организације украјинских националиста (ОУН).

ОУН је била екстремно националистичка политичка групација основана у Бечу 1929. чији су основни циљеви били украјинска независност и иредентизам, усмерени једнако против Пољске и Совјетског Савеза. У току 30-их година претежно је деловала на простору пољске Галиције и Волиња, служећи се терористичким методама. Њеним идеологом сматра се Дмитро Донцов, творац украјинског „интегралног национализма“, који је садржао неке од елемената који су подсећали на италијански фашизам, немачки нацизам и хрватско усташтво. Према овој врсти национализма, остварење украјинске независности непомирљиво је супротстављено Русији као цивилизацији непријатељској у односу на Европу (којој Украјина припада), као и било каквом идентитетском плурализму на тлу саме Украјине. Као један од најрадикалнијих активиста ОУН већ у првој половини 30-их издвојио се Степан Бандера, који је, између осталог, организовао убиство совјетског дипломате у Лавову (као реталијацију за Холодомор) и пољског министра унутрашњих послова (због репресивних мера против украјинских активиста). Одлежао је у затвору до немачко-совјетске поделе Пољске, када му је хаос у пољским затворима омогућио да побегне.²⁷⁵

Почетак операције „Барбароса“ показао је да је Хитлерова дозвола Стаљину да прошири совјетску територију на запад заправо била замка, јер Црвена армија није имала времена да фортификује нове одбрамбене положаје, претходно напустивши старе. Кијев је пао већ 19. септембра 1941, а до децембра скоро читава Украјина се нашла у рукама агресора.²⁷⁶ Многи Украјинци видели су у Немцима ослободиоце од совјетске репресије, сећајући се бенигне немачке окупације из Првог светског рата, али ће ускоро на посебно тежак начин осетити разлику. Немци овога пута, најпре, нису имали намеру да формирају независну украјинску државу,

²⁷⁴ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 262–263.

²⁷⁵ О ОУН, идеологији Донцова и раном деловању Бандере, видети: Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 238–240; Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 159–160; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 38–40.

²⁷⁶ Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 264–265.

поделивши уместо тога Украјину на три дела: Галиција је са деловима Пољске била прикључена Генералном Гувернорату; највећи део Украјине и део Белорусије чинили су Рајхскомесаријат Украјина; крајњи исток Украјине је због близине фронта остао под директном војном управом. Одбијање Немаца да стану иза украјинске независности, коју је радикалнија струја у међувремену поцепане ОУН, на челу са Бандером, прогласила у Лавову, биће прва јабука раздора између украјинских националиста и нацистичких окупатора. Претходно је Бандера формирао војну јединицу *Нахтигал* ради сарадње с Немцима, само да би га ови ухапсили након што се буде побунио. Умеренија струја ОУН на челу са Андријем Мелником наставља сарадњу с Немцима и помаже им у пропаганди у централној Украјини, само да би и они постали мета прогона након што окупатори тамо буду успоставили репресивнији режим. На тлу Рајхскомесаријата Украјина, Ерих Кох је успоставио посебно бруталан режим и третирао Украјинце, а још више Русе, као нижу расу, али су најдебљи крај још једном извукли Јевреји – око милион њих на територији Украјине је страдао у Холокаусту (што би чинило шестину утврђеног броја жртава Холокауста на тлу Европе).²⁷⁷

Изгубивши до јесени 1941. целу Украјину и Белорусију, и с немачким трупама на прагу Москве, Стаљин је реактивирао руски национални мит. У новембарском говору који смо цитирали у мотоу позвао се искључиво на руске националне хероје који су се борили против страних завојевача, а у помоћ је позвао и цркву, дозволивши да се након 20 година изабере московски патријарх.²⁷⁸ Ипак, питање је да ли би и мобилисање руског патриотизма било довољно за преокрет на фронту, да се нису поклопили још неки чиниоци. Користећи то што је на време склопио пакт о ненападању с Јапаном (априла 1941), Стаљин је могао са Далеког истока да доведе трупе генерала Жукова, које ће успети да одбране Москву.²⁷⁹

²⁷⁷ О подели ОУН, сарадњи с Немцима и хапшењу Бандере, као и окупационом режиму, видети: *Ibid.*, pp. 265–274; Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 153–155.

²⁷⁸ Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 252–254. Кузио оцењује да је својим релегалитетом у Стаљиновом Совјетском Савезу Руска православна црква фактички постала државна црква, прогласивши целу територију Савеза за своју канонску територију, што ће тако до данас остати. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 204.

²⁷⁹ Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., p. 365.

Пажња Јапана свакако је била усмерена на другу страну – он ће у децембру напасти Перл Харбур, да би се након пар дана Хитлер непромишљено солидарисао с њим и објавио рат САД. Иако није савладао Велику Британију, немачки диктатор се сада нашао у рату и против два преостала пола моћи истовремено, чиме је његов пораз постао само питање времена. Највеће и најкрвавије битке одиграће се на западним совјетским територијама, а симболична најава Хитлеровог пораза биће његово напуштање бункера код Виноце на западу Украјине, где је провео добар део 1942. и 1943. године. Напредујући након Стаљинградске и Курске битке кроз Украјину и Белорусију, совјетске власти изнова експлоатишу и украјинска и белоруска патриотска осећања, храбрећи позивање њихових бораца и партизана на националне хероје, али и мењају државну химну тако да боље изрази патриотизам и источнословенско јединство.²⁸⁰ Ипак, напредујући даље на запад Украјине, Црвена армија суочила се и са старим противником – ОУН, односно њеном оружаном групацијом, Украјинском устаничком армијом (УПА), за чије ће припаднике власти користити једноставан назив бандеровци (Бандера је иначе 1944. пуштен из немачког затвора). И у овом рату, дакле, Украјинци су се тукли једни против других.

Савремени украјински наратив види борце УПА, али и украјинске националисте тог времена уопште, укључујући и самог Бандеру, као хероје који су се борили за национално ослобођење. Руски наратив пак инсистира на томе да они не само што су били сарадници агресора и окупатора заједничке руско-украјинске отаџбине већ и у идеолошком погледу нацисти, на чему се темељи и идеја о „денацификацији“ данашње Украјине која баштини ту традицију. Јесу ли они били нацисти и јесу ли то и њихови данашњи следбеници? Рекли смо већ да је интегрални национализам ОУН био близак нацизму и њему блиским идеологијама, да се ова организација отворено ставила у службу нациста на почетку рата (Мелник ће касније подржати и оснивање од стране Немаца СС дивизије *Галиција*), а додаћемо и да је и понашање њеног војног крила у

²⁸⁰ Украјинци у редовима Црвене армије позивали су се на Данила од Халича и наравно козаке, док је једна белоруска партизанска јединица понела име по Кастусу Калиновском (белоруском вођи пољског устанка 1863). Уместо Интернационале, композитор Александров певао је нову химну Совјетског Савеза (која је и данас уз измењен текст химна Руске Федерације), у чијем се првом стиху помиње Велика Рус. Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 254–255.

току рата наликовало нацистичком. УПА је одговорна за масовне ратне злочине почињене у периоду 1943–1944. и то у највећој мери према Пољацима (Волињски покољ). Стоји и то да у данашњој Украјини постоје екстремне десничарске организације (од којих су неке одиграле битну улогу у Евромајдану и „Антитерористичкој операцији“ 2014), које се поред национално-ослободилачког позивају и на идеолошко наслеђе ОУН и УПА. Међутим, чињеница да се ОУН у неком тренутку сукобила и с Немцима, те да се у наставку свог устанка против Совјета након рата ослонила на нове савезнике – САД и Велику Британију – одбацивши пређашњу идеологију, даје основ за тезу да је украјинским националистима национално-ослободилачка мисија била на првом месту, док су сарадња са спољним актерима и пратећи избор идеологије и начина деловања били само инструментални. Наравно, то их не ослобађа одговорности за злочиначко размишљање и понашање, али је јасно да је и руски наратив по коме је актуелна власт у Украјини без остатка нацистичка само зато што баштини наслеђе спорних фигура из Другог светског рата, те третирање свих који се залажу за дистанцирање Украјине од Русије као „бандероваца“, претеран. То би можда и била опција да је Хитлер дао Украјинцима жељену независност уместо што их је третирао као нижу расу, а овако питање „бандеровског“ наслеђа чак и данас у Украјини остаје контроверзно и представља извор подела.²⁸¹

²⁸¹ О понашању ОУН и УПА за време рата, те расправи о утемељености наратива о њима као нацистима, видети: Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 141–152, 156–159, 162–167, 170–172; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 280–283. Ендрју Вилсон примећује да руска историографија, изједначавајући украјинске националисте с фашистима/нацистима, заправо главни (ако не и једини) грех фашизма/нацизма види у егзистенцијалној претњи Русији – нацисти су зли јер су напали Русију, а не због својих других злочина, нити због идеологије, на коју заправо подсећају ставови и деловање неких руских националистичких организација. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 125. Део објашњења зашто су неки Украјинци остали верни Хитлеру до краја упркос његовом неверовању њихових националних аспирација, лежи у нешто блажем режиму у Галицији у односу на онај коме је било изложено становништво Рајхскомесаријата Украјина. Како у Белорусији таквих разлика није било, тамо је постигнуто много веће јединство у осуди и одбацивању наслеђа нацистичког колаборационисте Радослава Островског и изградњи партизанског мита као средишњег елемента послератне белоруске културе. Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 108–115. Иначе, није изненађујуће да се паралеле са нацизмом/фашизмом данас праве и на рачун Русије, с обзиром

На другој страни, у савременом руском нарративу о Другом светском рату нема контроверзи – он је слављен као Велики отаџбински рат, још један пример успешног отпора страном агресору, али и догађај који је на велика врата вратио руску/совјетску државу на светску сцену као једну од две преостале суперсиле, те је и у моралном смислу рехабилитовао као некога ко је ослободио Европу од пошаста најмалигније идеологије у историји. Почев од 1995. сваког девог маја у Москви се одржавају војне параде у част победе у Великом отаџбинском рату, као једином делу совјетског наслеђа који може да интегрише руско друштво.²⁸² Ова победа напокон је омогућила и довршење обједињавања територија које су припадале некадашњој Рус, кроз легализацију припајања Украјинској ССР Галиције, Волиња и Северне Буковине и додавање Закарпатја 1945. Чињеница да је велики део украјинског становништва из разочараности у Немце био спреман да поново дочека Црвену армију као ослободилачку, те да је и сам узео запажено учешће у борбама, дала је прилику за нови руско-украјински почетак, али ће она као и оне пре и после ње бити само делимично искоришћена. Оценивши да због почињених злочина Украјинци и Пољаци не могу више да живе заједно, Стаљин је 1944. наредио размену становништва коју су спровели пољски комунисти и управа Украјинске ССР, учинивши пољско-совјетску (и данашњу пољско-украјинску) границу етничком.²⁸³ Галицију ће Совјети покушати да

на њено правдање интервенције у Украјини 2014. и инвазије 2022. „заштитом руског становништва“, што је аргумент сличан оном који је Хитлер потезао пред анексију Аустрије и Судета, те напад на Пољску. У Украјини је тренутно популаран израз „рашисти“ за све који учествују у руској инвазији Украјине или је подржавају.

²⁸² Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 230–233. У исто време, савремена Русија се противи покушајима „ревизије историје“, који долазе не само из Украјине већ и још неких источноевропских држава (пре свега Пољске и прибалтичких, што се онда транспонује на Европску унију као целину), у смислу изједначавања нацистичког и совјетског тоталитаризма. Бивши председник Дмитриј Медведев у том циљу је 2009. формирао „Комисију за супротстављање покушајима фалсификовања историје на штету интереса Русије“. Ibid., стр. 238–240.

²⁸³ Без Јевреја страдалих у Холокаусту, те расељених Немаца и Пољака, послератна Украјина ће се од мултиетничке територије, каква је била у већем делу своје историје, претворити у „украјинско-руски кондоминијум“. Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 285–286. Стаљинова размена становништва практично ће омогућити данашње више него добре односе Пољске и Украјине, што је контраст у односу на највећи део пређашње историје.

интегришу новом украјинизацијом, што ће је до краја совјетског периода учинити центром националне културе и политичког активизма, али је наличје тога била делегализација унијатске цркве и превођење милиона њених верника у православље.²⁸⁴ Гушење побуне УПА трајаће пуну деценију – она слаби тек након убиства њеног команданта Романа Шухевича, док ће 1959. у Минхену од руке агента КГБ страдати и сам Бандера.²⁸⁵ Развој Украјине (која у међувремену заједно са Белорусијом постаје и чланица Уједињених нација) као „узорне совјетске републике“ још неколико деценија остаће њена једина опција.

Није нам потребно ново противчињенично резонавање како би свет изгледао да је Хитлер победио у Другом светском рату. Оно се већ налази у роману *Човек у високом дворцу* Филипа Дика и истоименој ТВ серији лабаво заснованој на њему. У том свету нацисти су први направили атомску бомбу, бацили је на Вашингтон и добили рат. Сједињене Државе подељене су између Немачке и Јапана, који контролишу и највећи део планете, а њихови тоталитарни режими се спремају за коначни међусобни обрачун. Како се стварност срећом није одиграла по Диковом злокобном сценарију, САД ће још једном изаћи из рата као најмоћнија економска и војна сила, али овога пута са жељом да то и остану. Руси, Украјинци, Белоруси и други народи Совјетског Савеза дали су преко двадесет милиона живота да би спречили сценарио Хитлерове победе, далеко више него иједна друга чланица антифашистичке коалиције. Оно што, међутим, никада нећемо знати је како би Русија, Украјина, Европа и свет изгледали да је уживање у плодовима нацистичког пораза потрајало мало дуже, уместо што је практично одмах иза Другог светског уследио Хладни рат, а наслеђе највеће кланице у историји човечанства остало противречно у најмање три аспекта битна за нашу тему. Прво, заједничка победа у Великом отаџбинском рату, с једне стране, учврстила је јединство Руса и Украјинаца као два братска народа, а с друге – имајући у виду да се значајан део Украјинаца, и то пре свега са територија које су овим ратом присаједињене, борио на другој страни – пружила „свежу“ основу за савремени раздор. Друго, иако су Стаљин и његова елита очу

²⁸⁴ Ibid., pp. 287–288.

²⁸⁵ Ibid., pp. 295–296.

и за време рата показали прагматизам у слеђењу националног интереса карактеристичан за *државничку* школу спољнополитичког мишљења, они су и даље остали комунисти и њихов, у основи идеолошки, поглед на свет дугорочно ће коштати Русију и Совјетски Савез управо остваривања тог интереса. И треће, помогавши у обнављању континенталне равнотеже снага, Совјетски Савез се у Европу вратио у традиционалном руском маниру – као империја заинтересована за директну контролу над „ослобођеним“ територијама. Према Галеотију, победа у Великом отаџбинском рату потврдила је руски месијанизам и веру да је њихова држава посебна, да није „заостали рођак“ Европе већ њен бранилац још од 1812, али: „иронија је да је спасилац Европе онда постао окупатор половине континента и претња остатку, а гвоздена завеса није само закључала Европу за Русију, већ је и учинила ‘другим’ више но икад“.²⁸⁶ Једине две суштинске разлике данашње трагедије у односу на 1945. годину су: што се онда *limes* империје протегао средином Немачке, а сада се одлучује где ће се он протезати на тлу Украјине; што се данас на граници води „врући“ рат, а онда је био „само“ – хладни.

²⁸⁶ Mark Galeotti, *A Short History of Russia: How the World's Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, op. cit., pp. 118–119.

Хладни рат

„Повезујући заувек своју судбину са братским руским народом, украјински народ се ослободио стране потчињености и осигурао регионални развој. С друге стране, поновно уједињење Украјине и Русије значајно је помогло јачању руске државе и унапређењу њеног међународног угледа. Пријатељство радних народа Русије и Украјине јачало је у заједничкој борби против заједничких непријатеља – царства, земљопоседника и господара кметова, капиталиста и страних завојевача“.

(Тезе Централног комитета Совјетске комунистичке партије за обележавање тристагодишњице Перејаславског уговора, 1954)²⁸⁷

„Слобода није исто што и независност. Американци неће подржати оне који траже независност да би заменили удаљену тиранију локалним деспотизмом. Неће помоћи онима који промовишу суицидални национализам заснован на етничкој мржњи“.

(Џорџ Буш, председник САД, у говору пред украјинском Радом у Кијеву, август 1991)²⁸⁸

„Савремена Украјина је, дакле, у потпуности дете совјетске епохе. Знамо и памтимо да је она у значајној мери грађена на рачун историјске Русије. Довољно је упоредити које земље су се присајединиле руској држави у 17. веку и с којим територијама је УССР изашла из састава Совјетског Савеза“.

(Владимир Путин, у чланку „О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)²⁸⁹

Ако постоји историјски период значајан за нашу тему у коме је разматрање системских чинилаца значајније од бављења самим руско-

²⁸⁷ Наведено према: Serhii Plokhyy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 263.

²⁸⁸ Наведено према: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op.cit., p. 31.

²⁸⁹ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

украјинским односима, онда је то Хладни рат. Геополитичко-идеолошко надметање Сједињених Држава и Совјетског Савеза за светску превласт у периоду од пола века не само да је дефинисало целокупни амбијент међународних односа, већ је мало шта и у унутрашњим политикама држава могло да изађе из његове сенке. Руско-украјинско питање у овом периоду по први и последњи пут није имало међународни карактер, а Украјина у геополитичком смислу такође први и последњи пут није представљала границу. Украјинска ССР, у којој су сада напокон биле обједињене све историјске украјинске земље, остала је дубоко у позадини совјетског блока источноевропских држава. Чињеници да је она све време Хладног рата формално имала међународни субјективитет изражен кроз чланство у Уједињеним нацијама (заједно са Белорусијом) нико није придавао посебан значај, све до шока какав су представљали најпре одлука Москве да се повуче из Хладног рата, а затим и расформирање Совјетског Савеза. У овом одељку размотрићемо елементе наслеђа Хладног рата значајне за савремене руско-украјинске односе, кретање Украјине од „узорне совјетске републике“ до независне државе, те како је дошло до тога да совјетски архинепријатељ, какав је био амерички председник, убеђује Украјинце да не растурају Совјетски Савез.

„Недовршени посао“ Првог светског рата довршен је у Другом. Овога пута Немачка је безусловно капитулирала, окупирана од стране савезника из победничке антифашистичке коалиције, а затим темељно „денацификована“. Стаљин, Рузвелт и британски премијер Черчил договором у Јалти 1945. још једном су прекројили мапу Средње Европе, казнивши Немачку губитком нових територија, а „наградивши“ Совјетски Савез за улогу у њеном сламању легализацијом његове територијалне експанзије у западном правцу. Мултиполарна политика равнотеже снага, начета у Првом светском рату, дефинитивно је уништена. Избацивањем из игре немачког пола моћи, преостала су два – совјетски и амерички – те се структура система трансформисала у биполарну. Неповратно је трансформисана и процесна страна система, пре свега у смислу схватања легитимитета у међународним односима. Неуспело Друштво народа замењено је новом светском организацијом колективне безбедности – Уједињеним нацијама, које су својом Повељом дефинитивно делегализовале претњу и употребу силе у међународним односима, а гарантовале територијални интегритет и политичку независност. Од тада

па надаље, вођење агресивног рата и остваривање територијалних промена силом неће бити дозвољени, барем не са становишта међународног права. Брига о међународном миру и безбедности биће поверена Савету безбедности УН, чијих ће пет сталних чланица (САД, Совјетски Савез, Велика Британија, Француска и Кина) добити право вета на његове одлуке.²⁹⁰ Америчке трупе поново су дошле у Европу, гледајући се очи у очи са совјетским посред поразене Немачке. У року од свега пар година, претходни светски сукоб остаће у сенци новог глобалног ривалства.

Постоје различита објашњења избијања Хладног рата између Сједињених Држава и Совјетског Савеза. Нај наводи три школе мишљења: *традиционалистичку*, која одговорност види искључиво у агресивној и експанзионистичкој политици Стаљина и Совјетског Савеза, на супрот дефанзивној америчкој дипломатији, која се „споро будила пред природом совјетске претње“; *ревизионистичку*, која одговорност тражи на америчкој страни, сматрајући њу заправо експанзионистичком (према „тврђој“ струји ове школе, експанзионизам је био мотивисан очувањем капитализма), док у совјетском понашању непосредно након рата види уздржаност; *постревизионистичку*, којој припада Џон Луис Гедис, а која не сматра ниједну од страна одговорном, већ указује на системски узрок – биполарну расподелу моћи у међународном систему, која је у комбинацији са слабшћу европских држава после рата гурнула САД и Совјетски Савез у ривалство. Но, управо ће Гедис након Хладног рата још једном ревидирати свој постревизионизам и, на основу раније недоступних докумената из совјетских архива, закључити да је ипак совјетски лидер Стаљин, због идеолошке ригидности и инсистирања на успостављању империјалне контроле над Источном Европом, најодговорнији за избијање конфронтације двеју суперсила.²⁹¹

Сматрамо да ова три (четири, ако рачунамо Гедисов заокрет) наизглед противречна схватања не морају да искључују једно друго. Сасвим је легитимно тврдити да одговорност за хладноратовску

²⁹⁰ Право вета пет сталних чланова било је у складу с Рузвелтовом идејом о „четири полицајца“, односно четири највеће силе које би требало да добију првенствену улогу у одржавању светског поретка, како се не би поновило искуство са Друштвом народа (Француска је убачена касније, јер ју је Рузвелт ниподаштавао као силу). Видети: Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 396–398.

²⁹¹ Joseph S. Nye, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, op. cit., pp. 114–116. Своје ревидиране ставове Гедис је изнео у књизи: Џон Л. Гедис, *Хладни рат: ми данас знамо*, СЛЮ, Београд, 2003 (1997).

конфронтацију сносе и једна и друга страна, али да су и системски чиниоци дали допринос. Исто тако, ако декласификовани документи доказују да је Стаљин био тај који је „повукао обарач“, ово не искључује могућност да би то у противчињеничном сценарију његовог одсуства учинила друга страна – јер постоји обиље посредних и непосредних доказа да је и она имала ревизионистичке амбиције. Наиме, САД су се 1943–1945. вратиле у Европу са истим циљем који су имале и у Првом светском рату – да учине свет „безбедним за демократију“ – што је за почетак подразумевало успостављање онога што Кристофер Лејн зове екстратериторијалном хегемонијом у Западној Европи и Источној Азији. Хегемонизам САД био је омогућен системским чиниоцем асиметрије моћи – вакуума који је створен поразом Сила Осовине у Европи и Азији, те слабљењем колонијалних империја – али је мотивисан њиховом идеологијом „отворених врата“, која је требало да остатак света „отвори“ за амерички економски и идеолошки утицај.²⁹² Традиционалне велике

²⁹² Лејн је иначе један од главних припадника ревизионистичке школе мишљења о узроцима Хладног рата. Christopher Layne, *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2006, pp. 28–36, 39–58. Одржавање америчког војног присуства у Европи и Источној Азији имаће и реалистичку основу, у геополитичкој концепцији Николаса Спајкмена. Он је оценио да је амерички континент по величини, броју становника и ресурсима исувише инфериоран у односу на евроазијски, да би се САД оријентисале на одбрану на сопственим обалама, већ би морале да заузму истурене положаје на ободима евроазијског копна (*Rimland*, као пандан Макиндеровом *Heartland*-у) и спречавају локалне силе да успоставе регионалну и потенцијално евроазијску хегемонију, која би аутоматски угрозила САД на њиховој хемисфери. Видети: Nicholas J. Spykman, *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2007 (првобитно објављено од Brace and Company, Harcourt, 1942). Класични реалиста Ханс Моргентхау оценио је да је спољна политика САД одувек била вођена са два противречна мотива – „моралним апстракцијама“ (што ће рећи либерализмом) и „националним интересом“ (што ће рећи реализмом), који се по њему испољава кроз три константе: доминантан положај на западној хемисфери; равнотежа снага у Европи; равнотежа снага у Азији. Ови мотиви би се, међутим, „срећном случајношћу“ на крају обично поклопили, што ће бити случај и у одговору на совјетску претњу. Hans J. Morgenthau, “What Is the National Interest of the United States?”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 282, 1952, pp. 4–6; Hans J. Morgenthau, “The Mainsprings of American Foreign Policy: The National Interest vs. Moral Abstractions”, *The American Political Science Review*, Vol. 44, No. 4, 1950, pp. 834–844. Својим схватањем националног интереса Моргентхау ће утицати на Миршајмера и друге савремене присталице „офшор уравнотеживања“ као америчке спољнополитичке стратегије.

силе у том процесу доћи ће у полувазални положај у односу на америчког хегемона, са изузетком Немачке, која је подељена између америчке и совјетске сфере утицаја и, наравно, Совјетског Савеза самог. Совјетски идеолошки империјализам пак не треба посебно доказивати, јер је видљив из начина на који је Москва успостављала своју сферу утицаја и како се понашала у њој. Стаљин у почетку јесте опрезно деловао, имајући у виду ослабљене капацитете совјетске државе након рата и амерички нуклеарни монопол, али је у периоду 1946–1950. повукао низ потеза који су несумњиво били конфронтационе природе (од притисака на Иран и Турску, преко пуча у Чехословачкој, блокаде Берлина, претњи Југославији, до охрабрења агресије Северне на Јужну Кореју – да наведемо само неке).

Две преостале суперсиле вођене искључивим идеологијама које су мотивисале експанзионистичко-хегемонистичко и империјално понашање, није било тешко увући у поменути вакуум моћи, посебно у Европи. Стаљинови агресивни потези јесу дали оправдање САД да овога пута остану у Европи (за разлику од Првог светског рата, након кога је Сенат блокирао Вилсонову иницијативу), али је исто тако и америчка консолидација сфере утицаја у Западној Европи додатно подгрејала Стаљинову параноју и жељу да за себе тражи што веће „парче“ европског „колача“.²⁹³ У условима нефункционалности УН за супротстављање агресији услед неслагања суперсила с правом вета, САД ће се одредити за формирање ланца безбедносних аранжмана/војних савеза ради обуздавања совјетске геополитичке и идеолошке експанзије (међу којима ће најзначајнији бити Северноатлантски савез – НАТО, формиран 1949), те за финансијску подршку послератној консолидацији европских и азијских друштава (Маршалов план, обнова немачке и јапанске привреде) како би се комунистима ускратио погодан амбијент за деловање. Аутор доктрине о обуздавању (*containment*) био је Џорџ Кенан, који је очекивао да ће, у немогућности да се шири, совјетски експеримент (у коме је уочавао континуитет с традиционалним руским империјализмом) пре или касније морати да се уруши унутар себе.²⁹⁴

²⁹³ Две анегдоте илуструју Стаљинову глад за контролом над територијом. Када је на Потсдамској конференцији августа 1945. амерички генерал хтео да му ласка како сигурно представља задовољство видети руске трупе у Берлину, Стаљин је хладно одговорио: „Цар Александар I стигао је до Париза“. Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., p. 398. У другој прилици Стаљин је југословенском комунистичком лидеру, Миловану Ђиласу, рекао да се Други светски рат разликује од свог претходника по томе што „свако ко окупира територију, такође јој намеће свој друштвени систем“, те да не може да буде другачије него да „свако наметне свој систем докле његова војска може да допре“. Ibid., p. 417.

Иако је обуздавање било дефанзивног карактера – јер за офанзиву против Совјета који су владали највећим делом Евроазије и идеолошки продирали у „Трећи свет“, па чак и западне земље, САД још увек нису имале довољно снаге – оне су од почетка слале јасне сигнале да су крајњи циљеви њихове политике офанзивни, односно хегемонистичког карактера. О томе сведочи чувени документ NSC-68 из 1950. године, у коме се каже да „просто настојање да се уравнотежи дизајн Кремља није одговарајући циљ, јер је одсуство поретка све мање прихватљиво... Једна политика је она коју бисмо спроводили чак и кад не би било совјетске претње. То је политика покушавања да се развије здрава међународна заједница. Друга је политика ‘обуздавања’ совјетског система. Ове две политике су у блиском односу и међусобној интеракцији“.²⁹⁵ Према Лејну, овај документ недвосмислено потврђује да циљ обуздавања није био просто заустављање совјетске експанзије, већ на дужи рок елиминација Совјетског Савеза из редова великих сила и промена режима у самом Совјетском Савезу.²⁹⁶ Стабилизација хладноратовског поретка у судару идеолошки мотивисаних офанзивних политика – совјетске опрезне империјалне експанзије и америчког хегемонистички мотивисаног обуздавања – потрајаће петнаестак година, закључно са берлинско-кубанском кризом 1958–1963, која ће довршити геополитичко „ушанчивање“ двају супротстављених блокова.²⁹⁷

За ову стабилизацију било је пресудно успостављање паритета у нуклеарном наоружању међу суперсилама, што ће довести до доктрине о „сигурном узајамном уништењу“ (MAD). Према њој би нуклеарни напад једне од сила на ону другу довео до њеног уништавајућег одговора, што у старту обесхрабрује употребу нуклеарног наоружања и своди његову улогу на одвраћање – и то не само противничког нуклеарног напада, већ и конвенционалног, јер се нуклеарне силе боје да би и њихов конвенционални сукоб могао да ескалира до нуклеарног. Стога се сматра

²⁹⁴ О Кенану и обуздавању видети: Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 446–472; Џон Л. Гедис, *Хладни рат: ми данас знамо*, op. cit., стр. 63–85.

²⁹⁵ Наведено према: David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998 (1992), p. 24.

²⁹⁶ Christopher Layne, *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*, op. cit., pp. 63–64.

²⁹⁷ О берлинско-кубанској кризи и геополитичком „ушанчивању“ видети код Кисинџера и Гедиса: Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 568–593; Џон Л. Гедис, *Хладни рат: ми данас знамо*, op. cit., стр. 323–408.

да је управо нуклеарно оружје кључни чинилац који је спречио да се Хладни рат претвори у „врући“ (чему су се суперсиле највише примакле у Кубанској ракетној кризи 1962, као врхунцу поменуте берлинско-кубанске кризе). Ривалство суперсила које ће се потом преселити на периферију међународног система, праћено бесомучном трком у наоружању, 70-их ће привремено бити прекинуто „детантом“ (ублажавањем тензија) као последицом успешне „триангуларне дипломатије“ и отварања према НР Кини америчког председника Ричарда Никсона.²⁹⁸ Совјети су „детант“ очигледно видели као слабост САД и Запада, те је Хладни рат на прелазу из 70-их у 80-е обновљен новом жестином. Иако је до тог времена постало јасно да совјетски социјализам, упркос војном паритету, губи економско-технолошку битку са западним капитализмом (чему треба додати и појачавање геополитичког притиска које 80-их доноси амерички председник Роналд Реган), у тренутку када на чело совјетске комунистичке партије 1985. долази Михаил Горбачов готово нико на Западу није очекивао да ће се Хладни рат завршити и Кенаново пророчанство о самоурушавању Совјетског Савеза испунити у року од само неколико година.

Шта се у међувремену збивало у погледу развоја руско-украјинског питања, далеко у позадини европске гвоздене завесе? Може се слободно рећи да су три деценије између сламања побуне УПА средином 50-их и чернобиљске катастрофе 1986. биле најмирнији период у читавој украјинској историји. Након Стаљинове смрти 1953. битку за положај најјачег човека у совјетској комунистичкој партији добија Украјинац Никита Хрушчов, који ће се латити „дестаљинизације“ и реформе совјетског друштва од пређашњег тоталитаризма заснованог на „култу личности“ ка „обичном“ ауторитаризму, те одредити и место Украјине у њему. На самом почетку тог процеса нашло се обележавање тристагодишњице Перејаславског уговора 1954. године. Као што смо видели у цитату у мотоу овог одељка, Перејаслав је прослављен као „поновно уједињење Русије и Украјине“ (на трагу „поновог уједињења Рус“ из империјалног периода), овога пута уз потврду тезе да су Руси и Украјинци два одвојена, али блиска народа.²⁹⁹ Овај догађај, међутим, превасходно ће остати упамћен по нечему

²⁹⁸ О триангуларној дипломатији, видети: Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 703–732.

²⁹⁹ Плохи поставља логичко питање како се Руси и Украјинци могу поново ујединити, ако су увек били одвојени народи. Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 263.

другом – одвајању Крима од РСФСР (где је имао статус аутономне републике) и његовог припајања Украјини.

Овде би се требало мало задржати на кримском питању. Видели смо да су у тренутку када је 1783. Катарина заузела Крим огромну већину његовог становништва чинили Кримски Татари. Било је потребно да прође читав 19. век русификације и настојања да се Крим претвори у „руски Атос“, како би удео руског становништва претекао татарски. Након победе бољшевика у грађанском рату, успостављена је у оквиру РСФСР Кримска АССР, која ће у току 20-их проћи кроз процес „татаризације“ и – што је још важније – избећи украјинизацију, с обзиром на то да није била део Украјине. Татаризацију је наравно 30-их зауставио Стаљин, да би 1944. године, под (само делимично тачном) оптужбом за колаборацију са окупатором, наредио расељавање целокупног кримскотатарског становништва у Сибир и Казахстан. Овај догађај – *Сургунлик* – остаће до данас велика траума за Кримске Татаре, којима ће тек у предвечерје распада Совјетског Савеза бити дозвољено да се врате у постојбину (за разлику од рецимо Чечена, којима је то омогућено већ 60-их).³⁰⁰ Због тога ће након рата становништво Крима готово искључиво чинити Руси и нешто русификованих Украјинаца, али ће 1954. на идеју Хрушчова, а одлуком украјинског, руског и свесавезног Совјета бити додељен Украјини. Званично је то учињено из географских и економских разлога – јер је полуострво било копно везано за Украјину и, између осталог, снабдевало се водом и струјом одатле, те је његову закаслелу (због прогона Татара) послератну обнову било лакше довршити ако њоме административно буде управљао Кијев – али су контекст прославе Перејаслава и чињеница да је Украјинац Хрушчов био иницијатор оставили контроверзу која ће савременом руском наративу дати још један елемент за тврдњу да је Русија територијално „опљачакана“ у корист Украјине.³⁰¹

³⁰⁰ Ендрју Вилсон наводи да је много већи број Кримских Татара био мобилисан у Црвену армију, или се борио у локалним партизанима, од оног који је стао уз Немце. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 103–104. Кримски Татари су иначе од 1991. наовамо били део кримског становништва најлојалнији Кијеву, што су показали и 2014. протестима подршке Евромајдану и противљењем руској анексији Крима. Победа украјинске певачице кримскотатарског порекла Јамале, на такмичењу за песму Евровизије 2016, са песмом „1944“ која говори управо о расељавању Татара, изазвала је велику контроверзу у Русији, која ће бојкотовати наредно издање такмичења у Кијеву.

³⁰¹ О трансферу Крима из Русије у Украјину, видети: Serhii Plokhу, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 298–299.

Положај Украјине унутар Совјетског Савеза јесте се значајно поправио у време Хрушчова (незванично је унапређена у другу најзначајнију совјетску републику), ако ништа друго зато што се овај ослонио на украјинске партијске кадрове за стицање и јачање свог положаја у Москви.³⁰² Од средине 50-их, локални званичници су управљали Украјином практично без уплива кадра из Русије или других совјетских република, што је ревитализовало „национални комунизам“ под вођством локалног лидера Петра Шелеста, који је сматрао да не треба чекати наређења из Москве већ радити на економском развоју и подршци украјинској култури.³⁰³ Но, ваља рећи и то да се Хрушчов залагао за идеју о „совјетском народу“ чији је званични језик требало да буде руски („Што пре сви будемо говорили руски, брже ћемо изградити комунизам“, говорио је), што је у истом периоду ојачало русификацију Украјине (и других република, нарочито Белорусије), а посебно у образовној и издавачкој сфери.³⁰⁴ За време Хрушчовљевог наследника Брежњева (такође Украјинца, додуше руског порекла, из Дњепропетровска), културна русификација постаје званична политика, а на национални комунизам у Украјини се ставља тачка 1972. сменом Шелеста (под оптужбом за „националистичке девијације“) и избором лојалнијег Москви Володимира Шчербицког.³⁰⁵ Завршетком ере националног комунизма у Украјини је узнатрпедовао

³⁰² Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 264–265; Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 297–298. Плохи ову ситуацију назива још и „руско-украјинским кондоминијумом“ на нивоу вођства. Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 21–23.

³⁰³ Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 304.

³⁰⁴ Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 267–269. Својом антирелигијском кампањом Хрушчов је нехотице ојачао положај украјинског свештенства у Руској православној цркви, јер је она у страху од одласка верника илегалној унијатској (грчко-католичкој) цркви нешто блаже спровођена на западу Украјине, где ће последично бити отежана и русификација. Ibid., pp. 266–267, 270.

³⁰⁵ Који је био Брежњевљевог кадар из родног Дњепропетровска. Касније ће се појавити гласине да је он требало и да наследи Брежњева на месту совјетског лидера, али је овај умро пре него је стигао да се повуче у његову корист. О смени Шелеста, избору Шчербицког и интензивирању русификације Украјине на штету националног комунизма, видети: Ibid., pp. 271, 273–274; Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 305–308. Кузио иначе сматра Шчербицког „малоруским“ лидером. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 56. На другом

процес изградње совјетске нације, који ће према Плохију значити „реинкарнацију под социјалистичком маском империјалног модела велике руске нације“, док украјински национализам остаје резервисан за дисиденте.³⁰⁶ Он сматра и да је у току 70-их и 80-их стварање совјетске, тј. велике руске нације састављене од Источних Словена било на добром путу, али да власти неће имати времена да га доврше.³⁰⁷

Године 1985, након што двојица Брежњевљевих наследника буду у кратком року умрли, на чело Совјетског Савеза долази представник млађе генерације, којој, како Кисинџер каже, „Стаљин није сломио дух“ – Михаил Горбачов, још једна личност која нас подстиче да преиспитамо је ли улога појединца у политици и међународним односима заиста прецењена.³⁰⁸ Он је био свестан да совјетски систем не само што неће донети друштву обећане благодети, већ ће га одвести у пропаст ако се ускоро нешто радикално не промени. Да не буде забуне, Горбачов није хтео нити да укине социјализам нити да растури Совјетски Савез – желео је реформу совјетске федерације и економског и политичког система по моделу који би наликовао кинеском³⁰⁹ – али ће потези које је био

месту Кузио прави паралелу између Путиновог и Брежњевљевог доба у смислу руског „конзервативног и националног ушанчивања“ које их је одликовало и које је, између осталог, спровођено вођењем хибридног и информационог рата, те тврди да није случајно да је Путин баш за време Брежњева ушао у КГБ. Taras Kuzio and Paul D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., p. 26.

³⁰⁶ Serhii Plokhyy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 274.

³⁰⁷ Ibid., p. 276. Совјетизација и русификација су посебно узеле маха у Белорусији, која није имала ништа попут украјинског националног комунизма, нити националног дисидентизма. Под вођством бивших партизана, Кирила Мазурова а затим и Пјотра Машерова, она је постала једна од најсовјетскијих република, чији лидери нису видели противречност између рада у корист сопствене републике и фанатичне оданости Москви (мада је занимљиво да су и Мазуров и Машеров користили белоруски језик у јавним наступима). Ibid., pp. 274–275; Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 115–117; David R. Marples, *Belarus: A Denationalized Nation*, op. cit., pp. 43–49.

³⁰⁸ Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 785–786.

³⁰⁹ Кинеске реформе у правцу капиталистичке економије, али уз задржавање доминантне улоге комунистичке партије у политичком систему, крајем 70-их је након смрти Мао Це Тунга започео нови лидер НР Кине, Денг Сијао Пинг. Успех ових реформи довешће до невиђеног успона Кине до ранга нове светске силе, чијим последицама се бавимо у наредном поглављу.

принуђен да повуче у том правцу измаћи контроли и резултирати тачно тим исходима. На спољном плану, латио се релаксације међународног окружења, која је подразумевала повлачење Совјетског Савеза из текућих оружаних сукоба, постепено напуштање источноевропске сфере утицаја укидањем „Брежњевљеве доктрине“ о ограниченом суверенитету и, наравно, споразумевање са Сједињеним Државама о окончању Хладног рата. У томе се водио „Новим мишљењем“, према коме је на међународном плану заједничка безбедност једина могућа, а сфера утицаја могла се жртвовати зарад нето добитка у виду повољније климе у укупним међународним односима.³¹⁰ На унутрашњем, покренуо је *перестројку* (економску реформу) и *гласност* (политичку либерализацију), с циљем да се најпре утврди шта је то што мучи совјетско друштво, а затим проблем реши. Оба процеса имаће за последицу тектонске промене и на међународном плану и унутар совјетске државе, укључујући и утицај на руско-украјинске односе.

Почев од самита са америчким председником Реганом у Рејкјавику 1986, Горбачов ће повући низ радикалних спољнополитичких потеза, што једнострано што у договору с Американцима, не би ли их „лишио противника“. Између споразума о забрани нуклеарних пројектила средњег домета у Европи (INF) 1987, и оног о редукацији стратешких пројектила (START) из 1991, догодили су се совјетско повлачење из Авганистана, допуштање слободних избора у Мађарској и Пољској, као и промене у осталим државама бившег Источног блока. Једна у низу тих промена – рушење Берлинског зида 1989, која је омогућила уједињење Западне и Источне Немачке наредне године, узима се као симбол целокупног процеса расформирања совјетске источноевропске сфере утицаја, која је, између осталог, обухватила и укидање пандана НАТО – Варшавског пакта. Крај Хладног рата крунисан је првом војном акцијом одобреном од стране Савета безбедности УН – „Пустињском олујом“ против Ирака и Садама Хусеина 1991. – јер су се све његове сталне чланице, укључујући и Совјетски Савез, с њом сложиле.³¹¹ У том тренутку на челу САД већ је био Реганов наследник, Џорџ Буш старији, који је убрзо након ступања на дужност 1989. у Мајнцу изнео идеју о „Европи целој и

³¹⁰ Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, op. cit., pp. 34–37.

³¹¹ О Регановој улози, Горбачовљевој спољној политици и завршним годинама Хладног рата, видети код Кисинџера: Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 762–803.

слободној“, према којој би континент требало ујединити око сета универзалних либералних и демократских вредности. Пар месеци касније, Горбачов је пред Саветом Европе у Стразбуру изнео сопствену идеју о „заједничком европском дому“, која је подразумевала немешање у унутрашње послове и противљење ограничавању суверенитета држава, као и вредносни плурализам.³¹² Да су обојица у том тренутку били свесни у којој мери су ове њихове идеје заправо противречне, велико је питање да ли би се Хладни рат окончао на начин на који јесте.

На унутрашњем плану пак убрзо ће се испоставити да је касно за реформу совјетског социјализма по кинеском моделу – он је био толико труо, да је само радикална промена у смислу његовог укидања могла да реши проблем.³¹³ Но, *гласност* ће се испоставити много већом Пандорином кутијом од *перестројке*. Слободна размена мишљења избациће на површину снаге етничког национализма, потискиваног у току читавог совјетског (а делом и ранијег империјалног) периода. Прибалтичке државе ће прогласити суверенитет већ 1990, те ће Москва након неспретног покушаја војне интервенције фактички изгубити контролу над њима. Између Азербејџана и Јерменије 1988. ће чак почети етнички мотивисани рат око енклаве Нагорно-Карабах. Али, судбина Савеза биће пре свега у рукама његовог источнословенског језгра. Совјетизација и русификација Украјине и још више Белорусије вероватно јесу биле на добром путу, али ће их катастрофа у нуклеарној електрани Чернобил с тог пута скренути. Неруске републике директно погођене катастрофом почеће да увиђају колико мало контроле имају над сопственим судбинама.³¹⁴ Две сукобљене политичке групације у Украјини – конзервативни комунистички естаблишмент Шчербицког и настајућа

³¹² Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 27–28.

³¹³ Да је и сам био свестан тога, Горбачов је изразио у разговору с Кисинџером 1989. када му је рекао да је било „лако знати шта је лоше“, али „знати шта је добро било је тежи део“. Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., p. 798.

³¹⁴ Пример је неуспех украјинских власти да убеди Москву да откаже првомајску параду у Кијеву након што је ветар променио смер и кренуо да наноси радиоактивне облаке ка том граду. Украјинско руководство на челу с Шчербицким у том тренутку већ је имало разлога за незадовољство Горбачовом, јер је он прекинуо тренд попуњавања московских органа кадровима из Украјине (доводећи нове људе из руских региона), у жељи да сруши Брежњевљеву пирамиду клијената коју је видео као препреку за реформе. Serhii Plokhly, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 309–311.

национално-демократска опозиција – пронаћи ће заједнички интерес у супротстављању Москви и Горбачову. У украјинском јавном животу почињу да се форсирају потиснути историјски наративи о Холодомору, улози УПА, а посебно о козачкој прошлости. Оснива се националистичка партија Рух и легализује Украјинска католичка црква. Шчербицки је, након што је Горбачов 1990. издејствовао његову смену, извршио самоубиство, да би га на челу украјинских комуниста заменио Леонид Кравчук.³¹⁵ Но, кључни процес који ће подрити Совјетски Савез и довести до његовог распада неће покренути Украјина (иако ће у њему одиграти битну улогу), већ Русија.

Прва совјетска република (сем прибалтичких) чији је парламент 12. јуна 1990. изгласао Декларацију о суверености, којом је дала предност сопственим законима у односу на совјетске (федералне), била је управо Русија, у чему ће је неколико дана касније следити Украјина, а затим и остале чланице совјетске федерације. Иницијатор Декларације био је председавајући руског парламента, некадашњи комунистички функционер, а сада либерал, Борис Николајевич Јељцин.³¹⁶ Он и елита

³¹⁵ О променама у Украјини у контексту *гласности*, а под утицајем чернобиљске катастрофе, видети: *Ibid.*, pp. 312–315. У Белорусији пак Чернобиљ, али и откриће масовних гробница из времена Стаљинових чистки у Курапатију, такође подстичу национализам, оличен у политичкој партији Белоруски национални фронт (БНФ) на челу са Зианоном Пазнијаком. Националистички наратив у Белорусији, за разлику од оног у Украјини, неће стећи доминацију – она ће скоро до краја остати конзервативна, због чега ће је Ендрју Вилсон прозвати „совјетском Вандејом“. Но, њен комунистички лидер Вјачеслав Кебич ће у критичном тренутку одлучити да кооптира националисту Станислава Шушкевича и постави га за председника парламента – довољно да и Белорусија ипак одигра симболичну улогу у распаду Савеза, што ћемо ускоро испратити. О току и последицама *гласности* у Белорусији, видети: Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 142–151; David R. Marples, *Belarus: A Denationalized Nation*, op. cit., pp. 95–103.

³¹⁶ На Јељцинов идеолошки заокрет утицала је његова посета једном супермаркету у Тексасу, САД, 1989. године. Фасциниран обиљем различитих артикала приступачних обичним купцима, а поражен чињеницом да су се у исто време у Совјетском Савезу и за најосновније животне намирнице формирали редови (а право „прече куповине“ имали само високи партијски функционери), оценио је да је совјетска власт починила „злочин“ против „једног народа“, ускративши му стандард какав постоји на Западу. Видети: “When Boris Yeltsin went grocery shopping in Clear Lake”, by Craig Hlavaty, *Chron*, January 31, 2018. Интернет: <https://www.chron.com/neighborhood/bayarea/news/article/When-Boris-Yeltsin-went-grocery-shopping-in-Clear-5759129.php>, 28/4/2023.

окупљена око њега желели су да се дистанцирају од пропалог пројекта совјетског комунизма, сматрајући Русе и Русију његовим највећим жртвама, те да убрзају економске и политичке реформе, али нису желели распад Савеза видећи га као политичко продужење Русије. С друге стране, украјинско руководство је у своју декларацију убацило намеру о трајној неутралности и ненуклеарном статусу и повлађивало националистима који су ишли у правцу независности од Савеза, што ће показати и „први Мајдан“ – масовни грађански и студентски протест у Кијеву у јесен 1990. против учешћа у Горбачовљевим преговорима о новом, реформисаном Савезу.³¹⁷ Горбачов ће се, дакле, наћи „између две ватре“, јер су га обе најзначајније совјетске републике подривале, свака вођена својим мотивима. Зато ће марта 1991. прибећи свесовјетском референдуму, на коме ће се 78 одсто совјетских грађана (73 одсто у Русији, 72 одсто у Украјини, чак 84 одсто у Белорусији, док Грузија, Јерменија, Молдавија и наравно прибалтичке републике нису учествовале) определити за очување Совјетског Савеза као реформисане федерације равноправних суверених република.

За тренутак је изгледало да ће Горбачов успети у намери да сачува Савез, јер су на основу резултата референдума преговори о његовој реформи настављени. Чак га је и дојучерашњи хладноратовски противник, Сједињене Државе, подржавао у томе јер се Вашингтон бојао неконтролисаног распада једне нуклеарне силе какав је био Совјетски Савез, а и није хтео да изгуби драгоценог партнера какав је био Горбачов. Зато је председник Буш у августу 1991. након посете Москви отпутовао и у Кијев, желећи да убеди Кравчуково руководство и националисте у

³¹⁷ О Јељцину, декларацијама о суверености и јачању украјинског сепаратизма 1990/1991, видети: Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 284–287; Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, Massachusetts Institute of Technology, Boston, 2015, pp. 13–19; Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 29–30; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 316–317. Кузио сматра да је руско проглашење суверенитета 1990. било мотивисано економским разлозима, пре него идејом формирања сопствене националне државе, као што ће и касније Јељцинова подршка распаду Совјетског Савеза бити мотивисана жељом да се скине Горбачов с власти, пре него да Русија напусти сопствену империју. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 46. Не може се избећи аналогија са ранијим прагматизмом бољшевика при формирању Украјине у проширеним границама.

парламенту да се не отцепљују, што смо цитирали у мотоу овог одељка.³¹⁸ Горбачовљев пројекат ће напослетку пропасти јер ће доћи под удар са сасвим друге стране – од конзервативних елемената у војсци који су се опирали његовим реформама Савеза, са жељом да врате ствари у пређашње стање. Они ће 19. августа покушати пуч у Москви, који ће осујетити нико други до Борис Јељцин (у међувремену изабран на непосредним изборима за председника Русије) и његове присталице, које масовно излазе на московске улице пред пучистичке тенкове. Занимљиво је да се у исто време Кравчуково украјинско руководство држало по страни (одбило је да спроводи одлуке пучиста, али није урадило ништа да им се супротстави), да би 24. августа парламент у Кијеву „у светлу смртне опасности која виси над Украјином у вези с пучем 19. августа 1991, а настављајући хиљадугодишњу традицију изградње државе у Украјини“ убедљивом већином изгласао независност.³¹⁹

Отцепљење од Савеза (које ће дан касније изгласати и Белорусија) заправо и није била реакција на сам пуч, јер он је свакако био пропао, већ последица страха Украјинаца да ће Јељцинова Русија ставити под контролу савезне институције и још једном као у прошлости себи потчинити Украјину. До децембарског референдума (истовремено с којим су били заказани и председнички избори) на коме је требало да се потврди независност Украјине, Јељцин је покушавао да одговори Кравчука од те идеје, повремено претивши и ревизијом совјетских граница ако се Украјина заиста отцепи. Но, тежња да задржи Украјину и Белорусију као делове словенског центра будуће федерације којом би доминирала Русија, косила се с другим Јељциновим циљем – да се отараси постојећег Савеза и Горбачова. Зато ће се 8. децембра 1991. у Бјеловешкој шуми у Белорусији, где ће белоруски националиста и председавајући парламента, Станислав Шушкевич, угостити Јељцина и Кравчука, догодити трампа – Кравчукова подршка Јељцину за растурање постојећег Савеза и смену Горбачова, у замену за Јељциново одустајање од формирања нове федерације. Кравчук се притом позвао на 84 посто Украјинаца који су у међувремену на референдуму изгласали

³¹⁸ О динамици између свесовјетског референдума и августовског пуча, видети: Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 288; Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 30–31; Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 317–318.

³¹⁹ Ibid., pp. 318–320.

независност, а Русија је својим убрзаним реформама под диригентском палицом Јегора Гајдара већ била разбила јединствени економски простор Савеза, тако да ће Јељцин напослетку прихватити компромис у виду стварања правно необавезујуће Заједнице независних држава (ЗНД), у суштини обичне међународне организације с неким конфедералним елементима.³²⁰ Договором лидера трију словенских република, дакле, престао је да постоји не само Совјетски Савез већ и јединствена источнословенска држава, која је била ту још од Катарининих подела Пољске, а у случају Русије и Украјине у неку руку још од Перејаслава.³²¹ Да су Јељцин и Кравчук само могли да погледају у „кристалну куглу“ и виде како се кроз три деценије њихов „споразумни развод“ претвара у „док нас смрт не растави“ (на крају ће Кравчук и доживети тај тренутак), вероватно би још мало размислили пре стављања потписа на растурање државе у којој су провели веће делове својих живота.

Може се рећи да је тек са избијањем Хладног рата Совјетски Савез, као нова инкарнација Руске империје и њеног месијанизма, овога пута заоденутог у једну савремену идеологију, добио противника који може да га порази.³²² Док је имао посла само с међусобно подељеним традиционалним европским силама, могао је да користи погодности периферног геополитичког положаја попут повремено царске Русије пре њега, те да у (само)изолацији прикупља снагу не би ли се вратио на

³²⁰ О динамици након августовског пуча, закључно с Бјеловешком шумом, видети: *Ibid.*, pp. 320–323; Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 31–35; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 288–290.

³²¹ Распад Совјетског Савеза дефинитивно је потврђен Протоколом из Алма-Ате 21. децембра, када и средњоазијске републике „прихватају“ своју независност. Јељцинова Русија није била заинтересована да сачува Савез без Украјине, што због неспремности да сноси економске трошкове његовог одржавања без украјинских ресурса, што због тога што би се Русија у том крњем Савезу нашла у мањини у односу на муслиманске републике (што ће Јељцин рећи Бушу). Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 26–27.

³²² Метан говори и о америчком, идеолошки обојеном таласу русофобије у току Хладног рата, који назива још и „диктатуром слободе“. Ги Меттан, *Запад – Россия: тысячелетняя война – История русофобии от Карла Великого до украинского кризиса*, op. cit., стр. 312–358.

међународну сцену на велика врата. Ишли су му на руку и економска криза у посрнулој версајској Европи, те чињеница да су Хитлер и Мусолини нудили још гору идеологију од његове. Међутим, кад је нови, никад моћнији актер с друге стране Атлантика ступио на европску сцену и, по први пут још од пада старог Рима, ујединио Запад против источне комунистичке империје, већ то је учинило њену „мисију“ немогућом. Пропаст те „мисије“ ће убрзати две додатне чињенице: да је тај актер, Сједињене Државе, на свом и на тлу савезника под његовим кишобраном успео да испоручи управо онај квалитет живота становништву (укључујући и радничку класу) какав је комунизам обећавао, а није испунио; да је то постигао уз степен слободе и демократије какав су совјетски и други народи иза гвоздене завесе могли само да сањају – и сањали су, због чега ће сви након пада поменуте завесе галопом похитати на Запад. Ипак, ту лежи и основна противречност начина на који се Хладни рат завршио. Комунизам у њему јесте поражен, али Русија, која ће наследити распали Совјетски Савез, себе није видела као поражену, јер је управо она сама донела одлуку да са комунизмом раскине и повуче се из Хладног рата. Историја коју смо пратили након Наполеонових ратова и Другог светског рата поновиће се још једном – неће дуго проћи до разочарања Русије у оно што је видела као „незахвалност“ за ново „спасавање“ Европе (овога пута од себе саме), и то не само код Запада (који ће се ускоро проширити на исток), већ и свог најближег суседа – Украјине.

Закључак

Ако смо рекли да је историја Руске империје започела и завршила се украјинском аутономијом, можемо да констатујемо и то да се на почетку и на крају руске револуционарне, совјетске епохе нашла – независна Украјина. С тим што је у свом првом издању она убрзо поново апсорбована у нову инкарнацију руске империје, док је у другом њену независност (бивша?) империја напokon и признала, али – пратићемо то у наредном поглављу – очигледно не дефинитивно и заувек. Може се рећи да је Украјина 1991. наставила тамо где је стала 1920. – али са, у међувремену увећаном и заокруженом територијом, признатом националном посебношћу и правом на самоопредељење, као и учвршћеним убеђењем да њена национална безбедност и идентитет не могу да буду осигурани без одвајања од руске доминације. Украјинска елита у тренутку распада Совјетског Савеза – а то ће опстати и као део савременог украјинског наратива – видела је седам деценија владавине ригидног идеолошког поретка као нешто споља наметнуто, од стране империјалног центра у Москви. То што су и Руси под тим истим поретком трпели штету, те што је и сама Русија прва начинила искорак ка дистанцирању од њега, не мења много у начину на који „национално свесни“ Украјинци гледају на ову епоху.

Очигледно је да су ригидна комунистичка идеологија (која је обећала утопију, а испоручила дистопију и која ће, између осталог, проузроковати и Холодомор) и раздвајање совјетске државе од Запада (ка коме је чак и Руска империја била оријентисана у значајном делу своје историје) у очима Украјинаца компромитовали објективно позитивна обележја совјетског поретка: нови модел односа Руса и Украјинаца као два одвојена, али братска народа, те федерално уређење државе у коме су Русија и Украјина, макар на папиру, биле равноправне политичке јединице (а Украјина у току Хладног рата чак дала и неке од совјетских лидера). Ни Велики отаџбински рат очигледно није помогао да Руси и Украјинци понесу заједнички позитиван однос према макар неком аспекту совјетског наслеђа, јер је компромитован послератним империјализмом Москве у односу на читаву Источну Европу, која ће је, као и Украјина, уместо као ослободиоца видети као поробљивача. Није

требало много да украјински дисиденти, а затим и бивши (национални) комунисти, попут готово свих осталих источноевропских нација, у окретању „бенигној“ америчкој хегемонији виде боље решење (ако делу претходне генерације већ није сметало да се приклони много малигнијим нацистима). Уз то, Стаљин је нехотице измирио Украјинце с њиховим највећим историјским непријатељима (вероватно већим чак и од Руса) – Пољацима, елиминисавши измешаност њихових становништава као извор сукоба, тако да су сада „братски“ могли да се оријентишу ка новој, „целој и слободној“ америчкој Европи.

Иако је у току совјетског периода доста лутала, украјинска елита ће га завршити са антикомунистичким, демократским, прозападним и антиимперијалним наротивом. То што је и Јељцинова Русија пригрлила прва три елемента неће повећати њену привлачност у очима украјинског руководства, јер је четврти остао упитан. Можемо се, међутим, противчињенично запитати: шта би било да је комунизам испоручио обећано и однео превагу над капитализмом? Или, да је Стаљин уздржанијом политиком успео да избегне сукоб са најмоћнијом силом модерног доба (ако не и у историји)?³²³ Или, што је могао да буде реалнији сценарио, да су Горбачовљеве реформе почеле раније и, попут рецимо кинеских, успеле? И ова питања остављамо читаоцима на разматрање, али ћемо напоменути да се она очигледно још једном своде на питање изостанка успешне реформе руског друштва која би га учинила привлачнијим за суседе, укључујући и Украјинце као (уз Белорусе) Русима најближи народ. У стварности, револуционарна епоха окончана је формалним раздвајањем Украјине од Русије. Но, она ће иза себе оставити и своје „нуспроизоде“: границе које Украјина никада није имала у историји, а које ће јој, у комбинацији с „Пандорином кутијом“ права на самоопредељење, отежати да заокружи свој недовршени национални идентитет и одвоји се од Русије и суштински; трајно ступање на европску сцену САД, чији хегемонизам свакако неће помоћи Русији да одвоји сопствени национални идентитет од империјалног (али ни да задржи прозападни курс и изгради демократију), самим тиме ни да пусти Украјину да оде. Све то заједно поставиће богато украшену сцену за актуелну трагедију.

³²³ Кисинџер сугерише да је Стаљин могао да на целу Источну Европу примени фински модел – тј. да од источноевропских народа захтева поштовање совјетске безбедности у замену за толерисање демократије и неутралног статуса, као што је поступио са Финском – оцењујући да би то било боље и за источне Европљане и за Совјетски Савез. Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit., pp. 407–408.

ТРАГЕДИЈА

Као што се у претходним поглављима могло видети, у руско-украјинској историји није мањкало сукоба између Руса и Украјинаца, те међу Украјинцима самим (без обзира како су се они и њихове политичке јединице у датом тренутку називали), као и сукобљавања Русије (у свим својим инкарнацијама) са трећим актерима на територији Украјине. Оно што актуелни сукоб чини посебно трагичним јесте то што је њему претходило постизање највећег степена руско-украјинског јединства још од средњовековне Рус, уз формулу односа која је у једном тренутку деловала обећавајуће – Руси и Украјинци као два одвојена, али братска народа, те Русија и Украјина као две равноправне федералне јединице, уз вишедеценијско присуство Украјинаца чак и на највишим положајима у заједничком центру политичког одлучивања у Москви. Напрасно распуштање тог модела, изведено споразумом двеју (са Белорусима трију) очигледно кратковидих елита, још једном је оставило Русе и Украјинце у дилеми ко су и куда треба да иду, али сада по први пут у двома независним и међународно признатим државама, те у потпуно новим системским околностима – униполарном поретку у коме главну реч води политички Запад на челу са Сједињеним Државама, а либерална идеологија чини се односи победу над свим алтернативама. Чим се буду „отрезниле“ након „журке“ у Бјеловешкој шуми, обе елите ће из „фиока“ извадити већ виђене политичке идеје које ће их у току три деценије које су уследиле постепено одвести ка насилном обрачуна. Последње поглавље главног дела ове књиге бави се развојем односа Руске Федерације и Украјине у условима недовршеног Хладног рата и руско-украјинског питања, закључно са 2022. и избијањем највећег оружаног сукоба на тлу Европе после Другог светског рата, који би требало да разреши – или, напротив, на дужи рок замрзне – обе спорне тачке. Најпре скицирамо двоструку асиметрију моћи и „неспоразум“ у троуглу Русија – Украјина – политички Запад, заостале иза наглог прекида Хладног рата и распада Совјетског Савеза, те пратимо редефинисање односа ових актера (и њихову унутрашњу потрагу за идентитетом), све док их Наранџаста револуција 2004. не буде гурнула на пут (обновљеног) ривалства и потенцијалног сукоба. Затим, пратимо „клацкалицу“ како

унутар Украјине тако и у руско-украјинским и руско-западним односима до 2014, закључно с којом и последњи покушаји приближавања пропадају, а ривалство и сукоб постају стално стање ствари. Напокон, бавимо се и последњим периодом (2015–2022), у коме иницијативе да се сукоб разреши (или макар уведе у структурисане токове, како не би измакао контроли) једна за другом пропадају, а актери срљају и напослетку доспевају у потпуну катастрофу.

Чин први: асиметрије и неспоразуми

„Биће изузетно болно с Украјином. Али треба бити свестан њиховог општег става у садашњости. Ако питање није било решено кроз векове, на нама је да покажемо мудрост. У обавези смо да њима препустимо решење – федералистима или сепаратистима, ко год дође на чело... И што већа буде наша благост, уздржаност и проницљивост, већа је и нада да ћемо обновити унију у будућности. Пустимо их да живе и покушају сами. Ускоро ће им постати очигледно да се не могу сви проблеми решити раздвајањем“.

(Александар Солжењицин, књижевник и руски совјетски дисидент, из књиге *Архипелаг Гулаг*, довршене 1968)³²⁴

„Једина политика која има било какве шансе за успех је она која признаје једнака права и заједничку корист партнерства и за Русију и за Запад, те статус и значај Русије као светске силе. Руска спољна политика неизбежно мора да буде независне и асертивне природе. Ако руске демократе не успеју то да постигну, биће почишћене таласом агресивног национализма, који сада експлоатише потребу за националним и државним самопоптврђивањем... Русија је предодређена да буде велика сила“.

(Андреј Козирјев, министар спољних послова Руске Федерације, из одговора Збигњеву Бжежинском у „Форин Афеарсу“, 1994)³²⁵

„Не можемо да избацимо из нашег система да су Украјинци исти као ми. То је наша судбина, наша заједничка судбина. У нашим је срцима да су Украјинци наши људи. Наши идентитети су неодојиви“.

(Борис Јељцин, председник Руске Федерације, из интервјуа „Интерфаксу“, 1997)³²⁶

³²⁴ Наведено према: Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 283.

³²⁵ Наведено према: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 67–68.

³²⁶ Наведено према: Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 129.

„Украјина није Русија“.

(Леонид Кучма, председник Украјине, наслов књиге из 2003)

„У СССР се међурејубличке границе свакако нису третирали као државне, имале су условни карактер у оквиру јединствене државе... Али 1991. су се све те територије, а пре свега људи, преко ноћи нашли преко границе, ефикасно отцепљене од историјске домовине... Наравно, део једног народа у току свог развоја – под утицајем низа узрока, историјских околности – у одређеном тренутку може да стекне свест о себи као посебној нацији. Како се према томе поставити? Одговор може бити само један: с уважавањем! Хоћете да изградите сопствену државу? Изволите! Али под којим условима?... Републике – оснивачи Савеза, након што су саме анулирале Уговор из 1922. године, дужне су да се врате у границе у којима су ушле у састав Савеза. Сви остали територијални добици су предмет разматрања и преговора... Другим речима – изнесите оно са чиме сте ушли... Руска Федерација је признала нову геополитичку реалност. И не само признала, већ учинила много како би се Украјина одржала као независна држава“.

(Владимир Путин, у чланку „О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)³²⁷

Ако је неко синоним за руског дисидента из совјетског периода, онда је то сигурно Александар Солжењицин. Национално и православно оријентисани руски писац, и велики противник комунизма, најпре је провео осам година у Гулагу за време Стаљина, да би 70-их био принуђен да напусти Совјетски Савез и емигрира на Запад, одакле ће се вратити у Русију тек 1994. Иако је у Гулагу био „савезник“ украјинских националиста и дивио се заточеним борцима УПА због њихове храбрости у подизању побуне, сматрао је Русе и Украјинце једним народом, вештачки раздвојеним, који би и након распада Совјетског Савеза требало да остане да живи у Руској (источнословенској) унији.³²⁸ Кузио наводи да, с обзиром на то да није доживео руско-украјински сукоб, никада нећемо знати да ли би Солжењицин остао веран својим речима у предвечерје распада Совјетског Савеза 1991: „Дубоко у мом срцу је гледиште да руско-украјинском сукобу нема места и, ако се не дај Боже тако нешто догоди, могу слободно да кажем: ни под којим околностима,

³²⁷ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», *op. cit.*

³²⁸ Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, *op. cit.*, pp. 102–103, 107.

никада нећу учетовати у руско-украјинском сукобу, нити дозволити синовима тако нешто – ко год биле усијане главе које би покушале да нас у њега увуку“.³²⁹ Ипак, о одсуству Солжењицинове искључивости спрам руско-украјинског питања сведочи и његов цитат из мотоа, настао више од две деценије раније, који указује на могући „win-win“ пут решавања руско-украјинског питања и то из угла једног аутентичног руског националисте.

После Бјеловешке шуме, изгледало је да је Русија Украјину напокон пустила да оде, након чега би остало да се види хоће ли и други део Солжењициновог предвиђања да се испуни. Или је ипак није пустила? Настанком нове државе, капиталистичке Руске Федерације на челу са либералним и прозападним Јељцином, деловало је и да је довршен процес обустављања хладноратовског непријатељства започет под Горбачовим, те да Русија и Запад (на коме је Солжењицин у том тренутку још увек живео) постају пријатељи. Или ипак нису постали? Овај одељак позабавиће се са првих деценију и по постхладноратовских руско-украјинских и руско-западних односа, у току којих се настојало одговорити на оба питања, да би се на крају одговорило негативно, те испоставило да се у обе дијаде (Русија – Украјина, Русија – Запад) на почетку савремених односа заправо налазио неспоразум. Оно што пак од почетка није било спорно, а чиме се овај одељак такође бави, јесте и такође двострука асиметрија моћи заостала иза Хладног рата – између политичког Запада на челу са САД и Русије, те између Русије и Украјине. Асиметрија која ће као системски чинилац произвести далекосежне последице.

Завршетком Хладног рата међународни поредак је још једном темељно преобликован, како у структурном тако и у процесном погледу. Нестанком једног пола моћи, биполарна структура трансформисана је у униполарну. Напуштањем комунизма од стране његовог глобалног центра, односно победом западне либералне демократије као квалитетнијег друштвено-политичког система, идеолошко ривалство престало је да фигурира као битан чинилац у међународним (али и унутрашњополитичким) односима. Распад Совјетског Савеза изменио је и модел руско-украјинских односа. Украјина је по први пут постала

³²⁹ Ibid., pp. 107–108.

међународно призната независна држава, територијално друга по величини у Европи, док је Русија довршењем формалног распуштања своје некадашње империје доспела у границе које се грубо поклапају с онима из 17. века, односно предимперијалног периода (и заиста, када се погледа постсовјетска мапа европског истока, уочава се да је западна граница Руске Федерације према Украјини, Белорусији и прибалтичким државама скоро идентична оној коју је Московска Русија имала према Пољско-литванском Комонвелту уочи Перејаслава). Ствари, међутим, ни у овом случају нису тако једноставне, најпре због тога што је утицај нових системских околности тек требало протумачити, а затим и услед деловања унутрашњих чинилаца код актера – који ће, између осталог, условити и њихове противречне погледе на измењене околности.

Када простом математиком закључимо да је систем од биполарног постао униполаран ($2 - 1 = 1$), занемарујемо две битне ствари. Прво, да ли је разлика баш тако радикална као што математика показује? Када се 120 година раније Немачка ујединила, европска равнотежа снага била је преко ноћи поремећена појавом новог актера појединачно моћнијег од осталих, али смо видели и да су друге силе напослетку (макар и укључивањем новог савезника с друге стране Атлантика) успеле да обуздају њен поход ка хегемонији. Године 1991. догодило се нешто слично, само обрнуто – равнотежа се нагло пореметила самоурушавањем једне од двеју суперсила – али је већи део њених ресурса, пре свега војних (укључујући и нуклеарни арсенал), задржала Руска Федерација, самим тиме и капацитет да настави да игра улогу велике силе.³³⁰ Ако у једначину уведемо и независност

³³⁰ Заправо, већ у касним годинама Совјетског Савеза била је изражена асиметрија војне и економске моћи те силе (због које су је звали „Горњом Волтом са нуклеарним бомбама“), тако да присуство ове асиметрије након додатног економског посртања Русије у току капиталистичке транзиције није ништа ново. Штавише, може се рећи да је та асиметрија била присутна у читавој модерној историји, те вероватно била један од чинилаца због којих је Русија била нарочито „ратоборна“ и инсистирала на статусу велике силе. Тако је остало забележено да је руски кнез и генерал Барјатински, још у другој половини 19. века, констатовао да „Енглеска демонстрира своју моћ путем злата“, док је „Русија сиромашна златом, па мора да се такмичи силом оружја“. Наведено према: Andrei P. Tsygankov, *Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, Cambridge University Press, New York, 2012, p. 32. Дмитриј Трењин ће пак у јеку најновијег заоштравања односа Русије и САД, оценити да „очигледна асиметрија у моћи и статусу између Русије и Сједињених Држава налаже Москви да изабере поље које јој се чини удобнијим – војну акцију – и да првенство пружи хитрини и смелости сопствених корака“. Dmitri Trenin, *Should We Fear Russia?*, Polity Press, Cambridge and Malden, 2016 (e-book).

државе у питању и њену вољу да буде велика сила, Козирјевљев цитат из мотоа овог одељка ће нам открити да је она и тај критеријум испуњавала још у раној фази. Уз то, појава Кине, која је већ била одиграла системски значајну улогу у време Никсонове триангуларне дипломатије, а у тренутку завршетка Хладног рата већ више од једне деценије бележила запажен економски раст који је учинио неминовним и њено уздизање до статуса велике силе, започеће тренд релативног опадања америчке моћи. Већ колико од средине 90-их биће јасно да поред САД као пола моћи (применом критеријума да се као полови квалификују само силе које поседују 50 посто и више капацитета најмоћније силе у систему) постоје још две независне велике силе – Русија и Кина.³³¹

Други занемарени аспект кад је о униполарности реч, повезан с првим, јесте питање карактера спољне политике унипола. Обично се здраворазумски узима да је он као убедљиво најмоћнија сила у систему аутоматски хегемон и да може да води само *status quo* политику како би одржао доминантан положај. То, међутим, није нужно тако – униполарни поредак, уколико у њему поред пола моћи постоје и друге независне велике силе, и даље није хегемонски. Такав би постао тек уколико би унипол потчинио себи те силе и трансформисао међународни систем из анархичног у хијерархијски. Након Хладног рата САД су могле да бирају хоће ли употребити своју премоћ за вођење *status quo* политике, односно као „офшор уравнотеживач“ наставити као дотад да спречавају евроазијске велике силе да успоставе хегемонију у својим регионима, или ће кренути путем ревизионизма, односно настојати да наметну сопствену екстратериторијалну хегемонију преосталим независним великим силама – Русији и Кини (онако како су то након Другог светског рата учиниле с Немачком, Италијом, Јапаном, Великом Британијом и Француском). Изабраће ово друго – заправо, искористиће повољне структурне околности да би почеле да спроводе политику коју су, вођене идеолошким мотивом (политиком „отворених врата“), одавно биле изабрале, још након Другог (са NSC-68), ако не и Вилсоновим уласком у

³³¹ Са чиме се слаже и мало пре цитирани Трењин. Ibid., p. 46. При чему свакако да није једини, а издвојићемо још и мишљење Џона Миршајмера, који на том становишту стоји преко две деценије, оцењујући да САД због тога „нису глобални хегемон“, као ни да „међународни систем није униполаран“ (јер Миршајмер не примењује критеријум о 50 посто капацитета, већ одређује поларност укупним бројем великих сила). John J. Mearsheimer, *The Tragedy of the Great Power Politics*, W.W. Norton and Company, New York and London, 2001, p. 381.

Први светски рат ради успостављања света „безбедног за демократију“. Овај избор битан је због утицаја који униполарна расподела моћи има на стабилност система, а који се може оценити тек спуштањем на јединични ниво анализе, односно спољну политику унипола. Да су се САД определиле за *status quo* политику систем би био стабилан, јер би унипол својом премоћи уравнотеживао потенцијалне изазиваче; овако је сам унипол постао изазивач систему, без ефикасне уравнотеживачке коалиције, што је постхладноратовски систем учинило сличним Версајском из 30-их прошлог века у смислу постојања Швелерове „смртоносне неравнотеже“, која пре или касније мора да одведе у нестабилност и сукобе.³³²

Амерички избор, међутим, у први мах није био очигледан, барем не у односима с Русијом. Видели смо да је администрација Џорџа Буша уочи распада Совјетског Савеза подржавала његову територијалну целовитост, да би након што се он ипак буде распао Вашингтон неко време углавном прећутно, а каткад и експлицитно, подржавао доминацију Руске Федерације на постсовјетском простору и њену унутрашњополитичку консолидацију. Ово се могло видети на неколико

³³² Управо зато ће група америчких теоретичара међународних односа, припадника реалистичке школе мишљења, временом стати на становиште да је избор Вашингтона у корист хегемоније (коју они због њеног идеолошког мотива зову либералном хегемонијом) погрешан, те да САД треба да се врате на своју традиционалну деидеологизовану политику „офшор уравнотеживања“ (*off-shore balancing*) или уздржавања (*restraint*), с циљем одржавања равнотеже снага у Европи, Североисточној Азији и Персијском заливу. Код ових аутора може се прочитати детаљније о разлици између ових двеју политика. Поред наведеног дела Кристофера Лејна, видети: Barry R. Posen, *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014; Stephen M. Walt, *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2018; John J. Mearsheimer, *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*, Yale University Press, New Haven and London, 2018. Либералну хегемонију критикује и либерал Дејвид Хендриксон: David C. Hendrickson, *Republic in Peril: American Empire and the Liberal Tradition*, Oxford University Press, New York, 2018. Осврт на либералну хегемонију и њену критику, у настојању да укажемо на то да ова политика није вођена искључиво идеолошким назорима (иако су они били пресудни за њено историјско формулисање), већ има и реалистичку црту – подстакнута је униполарном асиметријом моћи – направили смо овде: Vladimir Trapara, "Critique of the Critique: Why Realist Opponents of Liberal Hegemony Miss the Target?", *The Review of International Affairs*, Vol. 73, No. 1185, 2022, pp. 5–25.

примера. На глобалном плану, САД су урадиле следеће: сложиле се с тим да Русија задржи совјетско место сталног члана с правом вета у Савету безбедности УН; унапредиле Конференцију о безбедности и сарадњи у Европи (КЕБС) у истоимену Организацију (ОЕБС) која одлучује консензусом чланица, укључујући и Русију као једну од најзначајнијих; примиле Русију у Партнерство за мир са НАТО, затим основале и Стални заједнички савет НАТО и Русије (1997); одступивши од економског критеријума, примиле Русију у клуб најбогатијих и најразвијенијих држава света (Г7, чиме се та групација трансформисала у Г8). На регионалном плану, САД су „зажмуриле“ на неколико руских оружаних интервенција на постсовјетском простору (од Молдавије, преко Грузије, до Таџикистана), те подржале монопол Русије на совјетско нуклеарно наоружање – између осталог притиснувши Украјину да преда Москви оно које се налазило на њеној територији, а не понудивши јој притом чврсте гаранције за безбедност.³³³ Напокон, на унутрашњем плану, САД су стајале

³³³ Нови амерички председник, Бил Клинтон (1993–2000) у једном тренутку ће упоредити поменуте руске интервенције са америчким интервенцијама у Панами и Гренади. Samuel and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., pp. 58, 62–63. Резултат руских интервенција (као и индиректне подршке Јерменији око Нагорно-Карабаха) било је неколико замрзнутих сукоба, што је феномен који се најчешће јавља управо на постсовјетском простору. Стентова дефинише замрзнуте сукобе као „подручја где су борбе престале, али нема мировног уговора, нити другог политичког оквира који би разрешио ситуацију на задовољство зараћених страна“. Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., p. 133. Упоредити с нашом дефиницијом: „Замрзнути сукоб је ситуација у којој је један оружани сукоб окончан релативно стабилним примирјем који се одликује фактичком територијалном поделом, али без правног утемељења, услед несугласности воља релевантних актера“. Владимир Трапара и Милош Јончић, „Пут за решавање сукоба – упоредна анализа замрзнутих сукоба на простору ОЕБС“, *Међународни проблеми*, год. 64, бр. 3, 2012, стр. 277. САД су инсистирале да у документу о украјинској денуклеаризацији уместо речи „гаранције“ стоји реч „уверавања“. Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., p. 187. Каснији критичар америчког хегемонизма, Џон Миршајмер, био је један од ретких Американца који је сматрао да Украјина треба да задржи нуклеарно оружје да би се одбранила од Русије. Видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 51–52. Једини изузетак од повлађивања Русији на постсовјетском простору била је подршка Клинтонове адимистрације алтернативним нафтоводима и гасоводима у Закавказју, који би заобишли руску територију, али је подржала и алтернативни нафтовод преко Русије, која уз то није ни прејако протестовала. Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., pp. 64–65.

уз Јељцина док је овај чинио напоре да консолидује власт над земљом – и када је оружаним путем „распустио“ парламент 1993, и кад је на сумњив начин добио изборе 1996, а нису се отворено супротставиле ни његовом бруталном рату против Чеченије (који ће Русија, упркос свим разарањима и жртвама које је произвела, 1996. изгубити и повући војску из те отцепљене руске републике).³³⁴

Од силе која тежи хегемонији очекивало би се супротно понашање – да покуша да искористи асиметрију моћи и „докрајчи“ свог дојучерашњег непријатеља који је и даље имао капацитете да буде велика сила, уместо да му у наведеној мери повлађује. Зашто се она испрва определила за ово друго? Ту долазимо до идеолошког момента. Победа над комунизмом

³³⁴ Руски парламент (који се тада још увек звао Врховни совјет Руске Федерације) 1993. пружио је отпор Јељцину да увећа председничка овлашћења. Предвођени Александром Руцкојем и Русланом Хазбулатовим, парламентарци су се забарикадирани у седишту Совјета (Белом дому, где се данас налази Влада РФ), одакле их је Јељцин истерао тенковима и артиљеријом, уз на стотине мртвих и рањених и хапшење лидера побуне. Видети: Ханес Хофбауер, *Слика непријатеља – Русија: историја једне демонизације*, Албатрос плус, Београд, 2017, стр. 139–144. Према Плохом, Јељциновим неуставним распуштањем оба дома тадашњег парламента, почео је пут савремене Русије у аутократију. Јељцин је у разговору са Билом Клинтоним назвао поражене противнике „фашистима“, оценивши како „нема више препрека за руске демократске изборе и нашу транзицију ка демократији и тржишној економији“, да би му амерички председник честитао на начину како је обавио „тачно оно што се морало обавити“. Председнички систем и „преседан за ауторитарну владавину“ успостављени су референдумом којим је потврђен нови устав. Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 36–40. Године 1996. Јељцину се смешио пораз на председничким изборима (на претходним парламентарним комунисти су освојили трипут више мандата од владајуће партије), али је комбинацијом изборних малверзација, кооптацијом дојучерашњег политичког противника, генерала Александра Лебеда, и уз поменути америчку подршку успео да се избори за други мандат. Председнички избори одиграли су се у контексту шокантног упада чеченских герилаца у Грозни, захваљујући коме је Русија (под очигледним утицајем нестабилне политичке ситуације у контексту избора, а уз кључну улогу управо генерала Лебеда) била принуђена да повуче војску из Чеченије и тако практично призна пораз у Првом чеченском рату. Овај рат започео је инвазијом Чеченије од стране руске војске 1994, којом је она повратила контролу над овом од 1991. фактички отцепљеном републиком, али ће та контрола у току две године које су следиле све време била упитна услед добро организованог герилског отпора Чечена, који напослетку успева да однесе превагу. О Првом чеченском рату, видети: Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2020, стр. 71–78.

дала је ветар у леђа америчкој идеји о супериорности либералног капитализма и демократије, чијом би универзалном применом, према у то време популарном филозофу Френсису Фукујама, наступио „крај историје“.³³⁵ Стара тежња да се „свет учини безбедним за демократију“ успостављањем одговарајућег међународног поретка – у овом случају хегемоније САД – допуњена је новом „теоријом демократског мира“, према којој либерално-демократске државе међусобно „не ратују“ (читајте не супротстављају се америчкој хегемонији), што би значило да што више у свету буде било либералних демократија, то ће и међународни поредак и америчка хегемонија бити стабилнији. Чињеница да је Русија оркестрирала миран распад Совјетског Савеза, покренула радикалне економске реформе које ће спроводити брже од осталих постсовјетских република (укључујући и Украјину), те у почетку подржавала готово све међународне иницијативе Вашингтона (или им се макар није супротстављала), деловаће сасвим у складу с овом теоријом.³³⁶ САД неће видети разлог да подривају Русију да би јој наметнуле своју хегемонију, ако је већ изгледало да је она решена да им се *добровољно* потчини тиме што се упустила у реформе свог друштва према америчкој победничкој идеологији, већ ће настојати да јој у томе помогну, кроз оно што ће Клинтонова администрација назвати „стратешким савезом с руском реформом“.³³⁷

³³⁵ Видети: Френсис Фукујама, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2002, (1992). Према Ричарду Сакви, након Хладног рата „марксистички историцизам замењен је либералним, уверењем да је *telos* – или сврха – историје позната“, а они који су се томе одупрли били су не само у криву, већ и фундаментално зли. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 23.

³³⁶ Како каже Трењин, „чињеница да је територија метрополе империје предводила њено напуштање је редак случај у историји“. Dmitri Trenin, *Should We Fear Russia?*, op. cit., p. 21. О већој одлучности Русије да спроведе реформе по моделу Вашингтонског консензуса као разлогу да је Вашингтон фаворизује у односу на Украјину и друге постсовјетске републике, видети: Taras Kuzio and Paul D’Anieri, *The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., pp. 76–77.

³³⁷ Циљ ове иницијативе наизглед је био противречан, јер су Американци, да би подржали либералну демократију у Русији, заправо подржавали низ Јељцинових ауторитарних потеза. Но, то су чинили јер је алтернатива – повратак на власт комуниста или долазак националиста – била још гора. Другим речима, либерализам (односно капитализам) имао је предност над демократијом. Слаба тачка овог програма пак била је изостанак значајније

Међутим, иако је неспорно да је Русијом 90-их завладала *западњачка* елита, она – као што је то био случај и с њеним претходницама од Петра Великог надаље – није имала намеру да се одрекне *великосилства* у спољној политици, а оно је било неспојиво са америчким хегемонизмом.³³⁸ Циљ реформи по западном моделу није био да се Русија покори Вашингтону, већ да ојача своје економске и војне капацитете, унутрашњополитичку стабилност и независност државе, не би ли поново заузела своје старо место међу великим светским силама, те успоставила равноправни однос и са САД као најјачом међу њима.³³⁹ Ово је виђено и као својеврсно поништавање совјетског експеримента, о чему сведочи цитат Козирјева: „Наша држава... је претворена у таоца месијанских идеја, због чега је жртвовала своје *националне интересе*“.³⁴⁰ Нова, деидеологизована спољна политика Русије, дакле, требало је боље да послужи њеном традиционалном националном интересу да буде велика сила. Коментаришући други Козирјевљев цитат (онај из нашег мота), Д’Анијери каже да је он наглавце окренуо америчку тезу о демократском миру – Русија мора да буде велика сила и води асертивну спољну политику да би била демократска.³⁴¹ Било је само питање

финансијске подршке руским реформама. Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 18–19, 55–56. Значајнија финансијска средства Јељцин ће од Американаца добити тек за своју изборну кампању 1996. Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2014, pp. 21–24.

³³⁸ Цефри Манкоф каже да је, без обзира на прозападну оријентацију, већи део руске владајуће елите из 90-их видео своју земљу као „историјом и географијом предодређену да буде један од главних чувара светског поретка“, предвиђајући да ће руска спољна политика наставити да се креће у том правцу независно од тога ко буде седео у Кремљу, јер на то утиче природа преференције елита и спољно окружење с којим се оне суочавају. Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of the Great Power Politics*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2011, p. 9. Приврженост свих руских школа спољнополитичког мишљења *великосилству*, укључујући и *западњаке*, истиче и Хана Смит. Hanna Smith, *Russian Greatpowerness: Foreign Policy, the Two Chechen Wars and International Organizations*, op. cit., p. 65.

³³⁹ Разматрајући неуспеле постхладноратовске покушаје приближавања Русије и САД, Ангела Стент категорички констатује да је од 1992. средишњи циљ Русије био да поврати статус велике силе која ће бити равноправно третирана од САД. Ibid., p. xi.

³⁴⁰ Наведено према: Andrei P. Tsygankov, *Russia’s Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, op. cit., p. 55 (курзив В.Т.).

³⁴¹ Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 262.

времена када ће руска и америчка елита схватити да су у обостраном неспоразуму: САД, јер су поверовале да је Русија прихватањем њихове идеологије признала пораз у Хладном рату и одлучила да се добровољно потчини њиховој хегемонији; Русија, јер је из повлађивања које су јој САД указале на глобалном, регионалном и унутрашњем плану извукла закључак да је ове признају за себи равноправну велику силу, са сфером утицаја на постсовјетском простору.³⁴²

Уско повезан с руско-америчким био је и руско-украјински неспоразум, с тим што је он поседовао и аутохтоне чиниоце и динамику. Догађај у Бјеловешкој шуми Украјина је протумачила тако да ју је Москва напоскон „пустила“ да буде независна и крене путем интеграције (одвојено од Русије) са Европом. Русија је пак распад Совјетског Савеза видела само као прелазну фазу ка успостављању нове интеграције постсовјетског простора под вођством Москве, а украјинско прихватање стварања ЗНД као пристанак на ту интеграцију. Уочи пута у Бјеловешку шуму, Јељцин је изјавио: „Морамо успешно да пронађемо гледиште које ће спречити раздвајање наше три словенске државе, штагод да се деси“.³⁴³ Након Бјеловешке шуме, иако је у њој прихватио формални разлаз, наставиће да ради на суштинском остварењу зацртаног циља.³⁴⁴ У светлу асиметрије моћи Руске Федерације у односу на друге бивше совјетске републике, укључујући и Украјину, те повлађивања које су САД указале Русији у првој половини 90-их, тежња Москве да сачува сферу утицаја на простору своје бивше империје делује као логична и реалистичка политика.³⁴⁵ Међутим, објашњење зашто ће у том процесу посебан

³⁴² Поменути Козирјев био је и први који је подручје бившег Совјетског Савеза 1993. назвао „зоном посебне одговорности и интереса“. Наведено према: Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, op. cit., p. 84.

³⁴³ Наведено према: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 255.

³⁴⁴ У говору пред парламентом по повратку из Бјеловешке шуме, Јељцин ће рећи: „У данашњим условима само Заједница независних држава може да осигура очување политичког, правног и економског простора грађеног вековима, али сада скоро изгубљеног“. Наведено према: Serhii Plokhyy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 27. Његов саветник се тада пак заложиио за раздвајање Русије од осталих чланова бившег савеза, али само привремено, ради њене брже економске консолидације, након чега је очекивао да се сви „окупе“ око ње и да се тако обнови питање Савеза. Ibid., p. 34.

³⁴⁵ Чарап и Колтон истичу како је Русија, за разлику од свих других бивших империја, имала централну локацију у односу на бивше поседе поређане око

нагласак бити стављен на интеграцију Украјине (и Белорусије, с тим што код ње жеља за интеграцијом неће бити тако спорна),³⁴⁶ не може се свести само на системске чиниоце. Јељцинов цитат из мотоа овог одељка показује да ни постсовјетска Русија није била спремна да се помири с посебношћу украјинске нације, а то се може објаснити само чиниоцем са јединичног нивоа анализе, истим оним који смо сретали и у претходним поглављима – недовршеношћу како руског тако и украјинског националног идентитета.

Кузио истиче да руска елита након 1991. није успела да развије визију „постимперијалног идентитета“ Русије, какву је нпр. развио Ататурк у Турској након пропасти Османлијског царства, већ је наставила да посматра руску нацију као ширу од раније РСФСР и сада Руске Федерације. У тој визији Украјина може да опстане као држава у својим совјетским границама само уколико прихвати да чврсто остане у руској сфери утицаја.³⁴⁷ У претходним поглављима видели смо да су руски

ње, уз асиметричнији однос моћи него било где изван америчког континента, док је њену центрипеталну моћ и ексклузивитет као иницијатора програма реинтеграције ојачало и наслеђе совјетског централног планирања. Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 53.

³⁴⁶ Григориј Јофе истиче да је Белорусија „земља без одвојеног идентитета која још није пресекла пупчану врпцу с мајком Русијом“. Grigory Ioffe, *Reassessing Lukashenka: Belarus in Cultural and Geopolitical Context*, Palgrave Macmillan, 2014, pp. 3–4. Након краткотрајног очијукања власти Вјачеслава Кебича с белоруским национализмом који наглашава посебност у односу на Русију (израженог, између осталог, усвајањем државних симбола БНР из времена руског грађанског рата, који подсећају на симболе Велике кнежевине Литваније), за председника 1994. бива изабран Александар Лукашенко, који уводи Белорусију у чврсту интеграцију с Русијом, чак до нивоа савезне државе. Истини за вољу, Лукашенко је на ову интеграцију мотивисала амбиција да постане лидер те нове савезне државе, што су Јељцин и руска елита из разумљивих разлога одбили и зауставили продубљивање интеграције на нивоу који није укинуо суверенитет двеју држава, након чега ће Лукашенко заувек одбацити идеју да постане руски лидер. Ibid., pp. 139–140. Иначе, за разлику од Украјине, у Белорусији нема оштре регионалне језичке поделе – већина Белоруса говори руски као свој матерњи језик, а 1995. ће управо Лукашенко након референдума прогласити руски за други званични језик уз белоруски (што се у Украјини никада неће догодити). Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., pp. 121–125.

³⁴⁷ Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 9–10, 37, 134, 144, 266. С тим што питање

империјални идентитет и неспремност Русије да Украјини призна идентитетску посебност ишли руку под руку у читавој модерној историји, али оно што се у постсовјетском периоду такође наставило као историјски тренд јесте да је око питања односа према Украјини постојао консензус свих руских школа спољнополитичког мишљења – можда чак и више изражен него када је реч о *великосилству*. Кузио добро примећује када каже се руски либерали нису разликовали од националиста у односу према Украјини, те да су „Украјинци потпуно у праву када верују да се руски либерализам завршава на украјинској граници“.³⁴⁸ Додуше, раних 90-их догодио се и један покушај редефинисања руске нације као грађанске – састављене од свих етничких група на територији РФ, зване *российская* и уједињене око либералних вредности и демократских институција (налик САД) – чији је аутор био тадашњи министар народности, Валериј Тишков. Но, тај пројекат је био кратког даха, јер су га поткопали Јељциново нарушавање демократских институција јачањем председничких овлашћења након напада на Бели дом, као и чињеница да нису све неруске народности биле спремне да се утопе у нову нацију, док њоме не би било обухваћено ни око 30 милиона етничких Руса који

утицаја руске визије националног идентитета на однос Москве према Украјини код Кузија добија и облик питања „шта је старије, кокош или јаје“, нпр. када каже и да је „опсесија украјинским питањем била велика препрека Русији да постане постимперијална држава, отежавајући демократизацију руског идентитета ка грађанској, постимперијалној варијанти“. Ibid., p. 129.

³⁴⁸ Ibid., p. 180. Тако се 90-их руски либерал и будући опозиционар Борис Њемцов залагао да се Украјина задржи у руској сфери утицаја меком моћи (заправо економском, путем куповине фирми, нарочито на Криму), узгред сматрајући Севастопољ на Криму историјским руским градом, у чему се с њим слагао други познати либерални опозициони политичар, Григориј Јавлински. Кузио истиче и како ће највећи данашњи руски опозиционар, Алексеј Навални, подржати анексију Крима 2014, сматрајући попут Солжењицина да три источнословенска народа треба да остану заједно. Ibid., p. 181; Taras Kuzio and Paul D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., p. 73. Касније ће се на Њемцова надовезати и један од архитеката руске капиталистичке транзиције, Анатолиј Чубајс, предлажући да се Русија трансформише у либералну империју која ће економски и културно доминирати постсовјетским простором. Serhii Plokyh, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 298–299. Кузио цитира чак и шпијуна пребеглог Британцима, кога су Руси наводно покушали да отрују 2018, Сергеја Скрипаља, који је сматрао да су Украјинци „овце којима треба добар овчар“. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 68.

су остали изван граница РФ.³⁴⁹ Заправо, ништа неће омести довршавање руског националног идентитета као присуство Руса и рускојезичног становништва у бившим совјетским републикама, а посебно Украјини, чије ће унутрашње идентитетске противречности постати прави магнет за обнављање руске империјалне идеје.

Владимир Путин је у једној ствари коју смо цитирали у мотоу у праву – совјетске међурејубличке границе заиста су имале формални и условни карактер. На неки начин је то утицало и на успех референдума о независности Украјине – Вељко Вујачић рецимо истиче како су и етнички Руси делом гласали за независност, јер се у Украјини нису осећали као странци, нити су очекивали да ће независна Украјина кршити њихова права.³⁵⁰ Ипак, разлика у односу према независности ће се јасно видети када се погледа гласање по регионима – тако ће се на Криму, где је већинско становништво било етнички руско, свега 54 одсто бирача изјаснити у прилог независности (у поређењу са 92 одсто, колико је износио проценат на нивоу целе Украјине).³⁵¹ Украјинска елита у првим годинама независности суочиће се с тим да мора да „изгради нацију“ у границама Украјине наслеђеним од Совјетског Савеза, где је 17 одсто становништва отпадало на етничке Русе, али и 30 до 50 одсто користило руски као свој први језик у свакодневном говору, а значајан део говорио мешавином двају језика (*Суржик*), при чему је рускојезично становништво било доминантно распоређено у југоисточној половини земље.³⁵² Подела између југоисточних и северозападних Украјинаца имаће снажан утицај на политички живот у Украјини, усмеравајући политичке актере и њихове изборне стратегије.³⁵³ Иако је на изборима 1991. победио лидера националистичке партије Рух, Вјачеслава Чорновила, претежно гласовима украјинског југоистока (док је за Чорновила већински гласао северозапад, пре свега Галиција), Кравчук ће

³⁴⁹ Ibid., pp. 291–293.

³⁵⁰ Наведено према: Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 109. Имајући то у виду, може се рећи да је уз неспоразум Русије и Украјине као држава, постојао и неспоразум међу самим становништвом Украјине о томе какве ће последице по њега имати независност земље.

³⁵¹ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 104–105.

³⁵² Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 33.

³⁵³ Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 111–112.

на положају председника, суочен с потешкоћом да Украјина одбрани државну независност у руском суседству без заокруживања посебности националног идентитета, да се приклони про-националистичкој политици.³⁵⁴ За њега ће на изборима 1994. претежно гласати северозапад, а за противкандидата Леонида Кучму, „црвеног директора“ (који је у совјетско доба управљао великим предузећем, док је Кравчук био типичан партијски апаратчик) из Дњепропетровска³⁵⁵ – који ће га и победити – југоисток, што ће навести Семјуела Хантингтона да изрекне свој чувени суд о Украјини као „поцепаној“ земљи.³⁵⁶ Имајући у виду

³⁵⁴ Кравчук ће, између осталог, иницирати закон по коме председници морају да говоре украјински језик. То је урадио у покушају да елиминише Леонида Кучму као противкандидата на изборима 1994, али ће касније управо Кучма иницирати уставно решење по коме је украјински једини службени језик у држави, која се обавезује да брине о његовом развоју и употреби у свим сферама живота на целој територији. Ibid., стр. 113. Иначе, занимљиво је и да Саква Чорновила не сматра монистичким националистом, оцењујући да је овај имао осећај за плуралистичко друштво. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 48.

³⁵⁵ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 41–42.

³⁵⁶ Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, op. cit., pp. 184–185. Хантингтон овде додуше показује извесну недоследност, јер је „поцепаност“ Украјине приказана на председничким изборима последица регионалне и језичке поделе становништва, док је његов основни критеријум цивилизацијске поделе религија. Према том критеријуму Украјина и није нарочито подељена, јер Грко-католици, односно унијати, чине испод 10 одсто њеног становништва. И сам Хантингтон то признаје када каже да „ако је цивилизација оно што се рачуна, насиље између Украјинаца и Руса није вероватно“. Ibid., стр. 186. Много је значајнија подела међу самим православцима на вернике Украјинске православне цркве – Кијевске патријаршије (која 2019. добија аутокефалност као Православна црква Украјине) и Украјинске православне цркве – Московске патријаршије (која се 2022. фактички одваја од Москве, да би 2023. уследио спор око њене имовине – пре свега чувене Кијевско-печерске лавре). Иначе, подељеност бирача по регионалној линији наставиће се и на каснијим председничким и парламентарним изборима (рецимо, на изборима за свој други мандат 1999. Кучма ће се овога пута много више ослонити на гласове северозапада и поразити комунисту Пјотра Симоњенка, за кога су претежно гласали централни делови земље), што ће условити наизменично смењивање на власти актера који се ослањају на гласове једне или друге половине земље (барем до тренутка када 2014. буде нарушен њен територијални интегритет, мада се образац регионалног гласања делимично види и након тога). Овај феномен Драган Петровић назива „украјинском клацкалицом“. Драган

настојање „национално свесних“ Украјинаца монистичке визије идентитета, са северозапада земље, да свој програм наметну централним властима, што би значило како нову „украјинизацију“ рускојезичног становништва плуралистичке визије³⁵⁷ тако и дистанцирање Украјине од Русије, није необично што се у првим постсовјетским годинама отворило неколико спорних питања између Москве и Кијева, од којих ћемо издвојити: статус Крима, судбину Црноморске флоте и проблем украјинског нуклеарног наоружања.

У односима Кијева и Крима, који је унутар Украјине добио статус аутономне републике, у периоду 1992–1995. било је више криза у којима је Крим претио независношћу, а које су разрешене мирним путем, уставним компромисима и диловима између Кијева и локалних моћника.³⁵⁸ Најмоћнија сепаратистичка партија на Криму био је Руски блок, који се убрзо након изборног успеха 1994. цепа, а наредне године Кучма доноси одлуку о суспензији кримског устава и укидању функције његовог председника, умањујући и аутономију полуострва.³⁵⁹ Након тога сепаратизам на Криму је привремено утихнуо, у чему је кључну улогу

Петровић, *Русија и Европа*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 137. О регионалном обрасцу гласања у Украјини, видети још: David Marples, "Ethnic and Social Composition of Ukraine's Regions and Voting Patterns", in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 9–18. О „украјинској клацкалицы“ у овом, а и неком ширем смислу, говорићемо више у наредном одељку. Плохи пак у Кучминој победи над Кравчуком као најважније види следеће: „Украјина је успела да учини оно што Русија никада није била способна да постигне, трансфер председничке моћи путем слободних и поштених избора“. Serhii Plokhyy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 46.

³⁵⁷ Према Алексеју Милеру, западноукрајински национализам гледао је на рускојезичне Украјинце као на објекат друштвеног инжењеринга, како би се они трансформисали у „праве“ Украјинце. При размишљању да се стварање украјинског идентитета учини неповратним било је и екстремних идеја, попут оне украјинског историчара Прицака из раних 90-их да би с Русијом требало извршити размену становништва, како је својевремено учињено с Пољском. Alexei I. Miller, "National Identity in Ukraine: History and Politics", op. cit., p. 108.

³⁵⁸ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 105.

³⁵⁹ Ivan Katchanovski, "Crimea: People and Territory Before and After Annexation", in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 82–83.

одиграла Русија, јер је у међувремену успела да се избори за решење у своју корист преосталих двају питања, у том тренутку очигледно за њу значајнијих.³⁶⁰ Како је Украјина након стицања независности кренула да формира своје оружане снаге „од нуле“, Русија је у начелу прихватила да совјетски војни ефективи на украјинској територији припадну Украјини, уз два изузетка – нуклеарно оружје и ратну морнарицу, односно Црноморску флоту.³⁶¹ Иако се Украјина још у својој декларацији о суверености изјаснила за ненуклеарни статус, део њене (националистичке) елите носио се мишљу да задржи совјетско нуклеарно наоружање које је било распоређено на украјинској територији, ради одвраћања Русије од потенцијалне агресије (иако Украјинци нису поседовали кодове за лансирање ракета). Кравчуку је више било стало до тога да „трампи“ нуклеарни статус Украјине за обезбеђење њеног територијалног интегритета и финансијску компензацију, па ће након дугих преговора (уз, као што смо видели, битну улогу САД) у Будимпешти 1994. Украјина, Русија, Велика Британија и САД потписати меморандум којим је Украјина добила „безбедносна уверавања“ да њена „независност, суверенитет и постојеће границе“ неће бити повређени, те да ће се потписнице уздржавати од претње или употребе силе против „територијалног интегритета или политичке независности“ Украјине.³⁶² Коначно, након вишегодишњих руских притисака (између осталог и уцена испорукама гаса), председник Кучма је Споразумом о пријатељству из 1997. прихватио да преко 80 одсто Црноморске флоте припадне Русији, уз њено право да је држи у бази у Севастопољу наредних 20 година (с могућношћу продужења), а две стране су се још једном обавезале на узајамно поштовање суверене

³⁶⁰ С тим што се вероватно водила и логиком да ће са Кримом у Украјини имати већи утицај на целу земљу. Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 78–80. Плохи додаје још два разлога: сецесија Крима могла је да буде посматрана као уступак националистима и комунистима, а могуће и да би охрабрила неке руске аутономне републике да крену истим путем (пре свих Татарстан); подршка независности Крима и његовој фактичкој инкорпорацији у Русију би угрозила Јељцинове напоре да ојача односе са САД. Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 70.

³⁶¹ Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 39; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 324–325.

³⁶² О решавању украјинског нуклеарног питања, видети: Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 98–99; Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 47–53.

једнакости, територијалног интегритета, неповредивости граница и неупотребе силе.³⁶³

Кузио и Д'Анијери сматрају Споразум из 1997. „највишом тачком у руско-украјинским односима“, а Плохи „правним завршетком њиховог дугог политичког развоја“.³⁶⁴ Иако је очигледно да је Кучма за Москву испрва био прихватљивији председник од Кравчука и лансирао нешто што се звало „мултивекторска политика“, с циљем да Украјину држи једнако блиском Русији и Западу, врло брзо ће почети да прави заокрет како у корист национализма на унутрашњем плану тако и у правцу Запада на спољном. Године 1996. Украјина ће добити Устав који је предвидео унитарну државу недељиве територије, а за једини званични језик проглашен је украјински, док је руски – иако се њиме у свакодневној комуникацији служило више од половине становништва – сврстан међу „мањинске“ језике, који су добили гаранцију слободне употребе.³⁶⁵ Ову и све касније мере које ће фаворизовати украјински, а настојати да маргинализују руски језик, савремени украјински наратив брани као „афирмативну акцију“, односно позитивну дискриминацију украјинског језика, коме треба подршка јер је дуго (у Руској империји и Совјетском Савезу) био маргинализован, позивајући се и на одсуство мањинских права Украјинаца и одстрањивање њиховог језика у Русији.³⁶⁶ На спољном плану Кучма ће се заложити за улазак Украјине у НАТО и укључити је у регионалну иницијативу усмерену против доминације Русије постсовјетским простором (ГУАМ, са Грузијом, Азербејџаном и Молдавијом).³⁶⁷ Прозападни заокрет био је охрабрен

³⁶³ Ibid., pp. 82–83; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 100–101.

³⁶⁴ Taras Kuzio and Paul D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., p. 72; Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., p. 295. Управо овим споразумом Русија је „признала нову геополитичку реалност“, како Путин каже у цитату из мотоа овог одељка. Једино што није рекао јесте како онда замишља међународноправну основаност накнадног преиспитивања те реалности, за коју се заложити у истом цитату.

³⁶⁵ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 87–88.

³⁶⁶ Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 9, 23–24, 57.

³⁶⁷ О спољној политици Кучме у његовом првом мандату, видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 88–95.

променом западне, пре свега америчке политике према Русији и Украјини у другој половини 90-их.³⁶⁸

Након решења нуклеарног питања, САД напoкoн почињу Украјину да посматрају као одвојеног актера (а не само у функцији њихових односа с Русијом), што коинцидира с првим сумњама у успех „реформи“ у Русији, односно њеног задржавања прозападне оријентације.³⁶⁹ Први који је упозорио амерички спољнополитички естаблишмент на потенцијално „обнављање руског империјализма“ и као противмеру саветовао „консолидацију геополитичког плурализма у оквиру бившег Совјетског Савеза“, био је Збигњев Бжежински. У његовој замисли нарочито је било значајно извући Украјину из руске орбите: „Не треба посебно наглашавати да без Украјине, Русија престаје да буде империја, а са подређеном Украјином, Русија аутоматски постаје империја“.³⁷⁰ Касније ће у *Великој шаховској табли*, када заокрет Вашингтона већ буде био приметан, критиковати САД што су биле „трoме у препознавању геополитичког значаја посебне украјинске државе“, али и што су подгревале код Русије „заблуду о заједничком глобалном статусу с Америком“.³⁷¹ Захваљујући америчком заокрету, Украјина ће у другој половини 90-их постати трећа држава у свету по количини финансијске помоћи Вашингтона (после Израела и Египта).³⁷² Не може се, међутим, рећи да су САД пред крај 20. века „дигле руке“ од Русије и у потпуности се определиле за „украјинску карту“. Заправо су се одлучиле за политику *хеџинга* – наставиле су да верују у либерализам у Русији и подржавају његов успех, али су уједно –

³⁶⁸ Политиком САД према Украјини и Русији у постхладноратовском периоду бавили смо се овде: Владимир Трапара, „Политика САД према руско-украјинском сукобу: између геополитике и идеологије“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кopaња (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 53–67.

³⁶⁹ Taras Kuzio and Paul D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., p. 77.

³⁷⁰ Наведено према: Ibid., pp. 67–68. Напоменућемо да је са становишта америчког хегемонизма разлика између руског империјализма и *великосилства*, какву ми овде правимо, ирелевантна. Кад каже „империја“, Бжежински мисли велика сила, независна од америчке хегемоније.

³⁷¹ Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, op. cit., стр. 98–99, 107. Овим последњим Бжежински је потврдио постојање руско-америчког неспоразума, из угла очекивања Русије од САД.

³⁷² Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 67.

за случај да тај напор ипак пропадне – настојале да прошире сферу утицаја на исток, укључујући и постсовјетски простор.³⁷³

Бојазан САД да би политичка ситуација у Русији могла да крене за њих неповољним током није била без основа. Не само да су, како смо видели, руске *западњачке* власти остале привржене идеји *великосилства* (Козирјевљев цитат из мотоа био је одговор на тезу Бжежинског о империји), већ је био реалан и сценарио да их смене политичке снаге које би према Западу заузеле отворено непријатељски став (на шта је Козирјев и упозорио у истом цитату). На парламентарним изборима појединачно највећи број гласова наизменично су добијали десничари Жириновског и комунисти Зјуганова, које ће (односно њих и политичке снаге идеолошки сличне једнима и другима) Кузио назвати „црвено-браон“ коалицијом.³⁷⁴ Уз то, Јељцин 1996. уместо Козирјева за министра спољних послова поставља дотадашњег шефа спољне обавештајне службе, Јевгенија Примакова. Он је био присталица евроазијског начина размишљања, који се налази негде између *државничке* и *цивилизационистичке* школе. Сматрао је да је Русија „истовремено и Европа и Азија“, те да „ова геополитичка локација наставља да игра огромну улогу у формулисању њене спољне политике“, додајући да су „геополитичке вредности константа која се не може напустити услед историјског развоја“.³⁷⁵ Залагао се, а по ступању на дужност руског шефа дипломатије и почео да ради на томе (неуспешно, додуше), за стварање евроазијског блока држава које би уравнотежиле амерички хегемонизам (рачунајући пре свих на Индију и Кину).³⁷⁶ Јељцин је Примакова и

³⁷³ Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., p. 161. Хеџинг (*hedging*) се на српски најчешће преводи као „врдање“, али ову стратегију боље описују сложенији изрази попут „клађења на два коња“ или „седења на две столице“.

³⁷⁴ Да би она, по његовом мишљењу, средином прве деценије 21. века прерасла у „црвено-бело-браон“ коалицију, тако што се Путин наводно приклонио њеним идејама и додао им још национализам руских „белих“ емиграната из међуратног периода. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 72–73.

³⁷⁵ Наведено према: Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, op. cit., p. 93.

³⁷⁶ *Ibid.*, p. 7; Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of the Great Power Politics*, op. cit., p. 38. Врхунац реализације Примаковљеве идеје о уравнотеживачкој коалицији била је Заједничка декларација о мултиполарном свету и успостављању новог светског поретка, коју су Јељцин и кинески лидер Ђианг Це Мин 1997. потписали у Москви. *Ibid.*, pp. 187–188.

поставио под притиском критике дотадашњег развоја односа са САД, а у жељи да покуша да кооптира националистичку опозицију.³⁷⁷

И Русија је имала реалну основу да буде незадовољна начином на који се одвијала њена интеграција са Западом, а посебно како су је САД третирале. Део објашњења за политичку нестабилност и снагу антизападних снага у земљи лежи и у разочарању Руса у економске ефекте либералних реформи. Осим што је транзиција са социјализма на капитализам нанела озбиљне ударце руској привреди, учинила ју је и зависнијом од кретања на светском тржишту, па ће утицај Азијске финансијске кризе (избила 1997) пред сам крај века приковати Русију за економско дно. Но, највеће разочарање руска елита и народ ће доживети у погледу понашања САД. Иако је углавном пружала подршку западним потезима у решавању југословенске кризе, Москву је иритирао једностран и арогантни приступ Вашингтона.³⁷⁸ Кап која ће прелити чашу биће одлука НАТО да против воље Русије (самим тиме и без одобрења СБ УН, јер би Русија, да је оно затражено, уложила вето) из „хуманитарних“ разлога бомбардује Југославију и фактички отцепи од ње покрајину Косово и Метохију, креирајући на Балкану замрзнут сукоб који до данас није разрешен. „Шамар“ Русији, који је представљала ова класична оружана агресија, био је још и већи јер се она догодила у контексту обележавања 50-годишњице НАТО и пријема у њега трију нових чланица – иначе бивших чланица Варшавског пакта, Пољске, Чешке и Мађарске – које се одиграло непосредно пре тога. Запад је решио да свој војни савез, својевремено направљен ради обуздавања Совјетског Савеза, почне једнострано да шири ка границама нове Русије, што ће она схватити као кршење обећања које је Горбачов добио у процесу окончања Хладног рата.³⁷⁹ Те 1999. постало је јасно да су САД и Русија Хладни рат

³⁷⁷ Ibid., p. 155; Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., p. 26.

³⁷⁸ Остао је забележен коментар Козирјева упућен америчком званичнику поводом војне акције против босанских Срба 1995: „Довољно је лоше то што нам говорите шта ћете урадити, свидело се то нама или не. Али немојте нам сипати со на рану говорећи нам да је у нашем интересу да слушамо ваше наредбе“. Наведено према: Ibid., p. 42.

³⁷⁹ Приликом разговора о уједињењу Немачке 1990. године, амерички државни секретар Џејмс Бејкер је наводно обећао Горбачову да се НАТО неће ширити „ни педаљ на исток“. Сам Горбачов касније ће признати да се то односило искључиво на ширење војне инфраструктуре НАТО на подручје Источне

окончале неспоразумом, те да је њихов први постхладноратовски покушај приближавања претрпео неуспех.³⁸⁰ А затим се левак избора за тренутак проширио, пре новог, још већег сужавања.

Августа 1999. група чеченских милитаната упада у суседну руску републику Дагестан, што ће Русији послужити као повод за нови напад на Чеченију, чиме започиње Други чеченски рат. Јељцин, који је у мају исте године сменио Примакова са положаја премијера, сада на то место поставља тадашњег шефа Федералне службе безбедности, Владимира Владимировича Путина. У децембру ће он бити постављен и за вршиоца дужности председника РФ након што Јељцин буде одлучио да се повуче, да би након победе на изборима у марту 2000. и званично постао председник. Путин је започео владавину као типичан представник државничке школе спољнополитичког мишљења.³⁸¹ У жељи да обнови

Немачке (која је уједињењем аутоматски постала део савеза), док тема његовог ширења на нове чланице није ни разматрана. Но, додаће и да каснија одлука да се НАТО ипак прошири (по њему дефинитивно усвојена већ 1993) представља повреду „духа изјава и уверавања која су нам дата 1990“. Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 59–61.

³⁸⁰ Символични врхунац тог неуспеха био је вербални обрачун Јељцина и Клинтонa (који су пре тога имали врло позитиван и пријатељски однос) на самиту ОЕБС-а у Истанбулу. На Клинтонову критику руског поступања у Чеченији, које је по њему угрожавало даљу „демократизацију“ у Русији, Јељцин је одбрусио да „агресија против Југославије одузима право Клинтону да држи лекције Русији како да се обрачуна с терористима у оквиру својих граница“. Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., p. 46. Плохи оцењује да су након агресије НАТО на Југославију и сусрета руских и НАТО трупа на приштинском аеродрому, Русија и НАТО били „про форме савезници, а *de facto* ривали“. Serhii Plokhу, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 80.

³⁸¹ Двоје америчких „путинолога“, Фиона Хил и Клифорд Геди, цело једно поглавље у својој књизи о Путину назвали су *Државник (The Statist)*. Fiona Hill and Clifford G. Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, The Brookings Institution, Washington D.C., 2013, pp. 34–63. По доласку на власт, Путин је одбио могућност нове идеолошке конфронтације са Западом и напора на уравнотеживању САД, али и нагласио значај очувања статуса Русије као јаке државе изнутра и велике силе споља: „Држава попут Русије може да опстане и развија се у оквиру постојећих граница само ако остане велика сила. За време сваке слабости... Русија се изнова суочавала с претњом распада. Ми смо део западноевропске културе. Без обзира где наши људи живе, на Далеком истоку или на југу, ми смо Европљани... За Русе јака држава није аномалија које се треба отарасити. Напротив, они је виде као извор и гаранта поретка, и иницијатора и главну покретачку снагу било које промене“. Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, op. cit., pp. 129–134, цитати са страница 129. и 131.

снагу посрнуле Русије, Путин ће проценити да она не може себи да приушти нову конфронтацију са Западом, те ће у маниру Горчакова и Столипина закључити да јој је потребан предах и окретање унутрашњем развоју. Упркос свежим несугласицама, он ће настојати да поправи односе са САД. Са новим америчким председником, Џорџом Бушом млађим, оствариће и врло топао лични однос, какав су пре њега једно време имали Клинтон и Јељцин.³⁸² Но, главна прилика за пробој на плану односа с Вашингтоном указаће му се када 11. септембра 2001. САД постану жртва терористичких напада Ал-Каиде. Путин је био први страни лидер који је изјавио саучешће Бушу и понудио му сарадњу у борби против међународног тероризма, из чега ће се изродити други постхладноратовски покушај приближавања Русије и САД и краткотрајна руско-америчка „противтерористичка коалиција“.³⁸³ Година 2002. биће и врхунац поправљања односа двеју сила, што се, између осталог, огледало и у прерастању Сталног заједничког савета у Савет НАТО – Русија.

Релаксирање односа на спољном плану омогућило је Путину остваривање опипљивих резултата на унутрашњем. У погледу рата у Чеченији, Русији је требало неколико месеци да сломи отпор њених регуларних снага и стави под контролу целу њену територију, да би затим уследила вишегодишња борба против гериле – овога пута успешна – уз ослањање на прокремаљске локалне снаге („чеченизација“), чиме ће се ова република, под вођством клана Кадиоров, од традиционално најљућег руског непријатеља трансформисати у „надлојални“ субјект федерације.³⁸⁴ На плану политичке стабилизације, Путин је уз помоћ својих сарадника „политтехнолога“ (попут Александра Волошина) успео да нагло подигне рејтинг себи и политичкој партији „Јединство“ коју је преузео од Јељцина, те да привременом кооптацијом Зјугановљевих комуниста разбије њихову коалицијом са Примаковљевом „Отаџбином – свом Русијом“. У року од две године након победе на председничким изборима, Путин ће кооптирати и Примаковљеву партију, формиравши

³⁸² На првом самиту с Путином у Словенији 2001. Буш ће изрећи чувену реченицу: „Погледао сам га у очи и осетио његову душу“. Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., pp. 60–62.

³⁸³ Ibid., p. 69.

³⁸⁴ О Другом чеченском рату, видети: Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, op. cit., стр. 78–100.

„Јединствену Русију“ и учврстити своју неприкосновену власт над земљом.³⁸⁵ Испоставиће се да су избори за Думу децембра 1999. били последњи компетитивни избори у савременој историји Русије, која ће до данас остати стабилна аутократија са Путином на челу.³⁸⁶ На економском терену, Путин је, ослањајући се на савезнике из безбедносних структура (*силовики*, какви су били Сергеј Иванов и Игор Сечин), најпре потчинио себи олигархе – крупне бизнисмене који су се (углавном пљачком) обогатили у доба транзиције – склопивши са њима дил да задрже богатство, под условом да се не мешају у политику. Они који су одбили или прекршили овај дил, попут Бориса Березовског, Владимира Гусинског и Михаила Ходорковског, суочили су се са хапшењем или изгнанством из земље.³⁸⁷ Преузевши од олигарха контролу над економијом Русије, Путин ће и њу стабилизovati, захваљујући одлучним мерама (попут фискалне консолидације и враћања дугова ММФ-у и другим иностраним повериоцима) које ће му припремити способни економски сарадници (Михаил Касјанов, Алексеј Кудрин и Герман Греф). Ове мере ће, у комбинацији с растом цена нафте на светском тржишту, довести до значајног економског раста Русије (у просеку 7 одсто годишње) у периоду 2000–2008.³⁸⁸ Унутрашња консолидација омогућиће Путину да до 2004. почне да размишља и о асертивнијем спољнополитичком курсу, који би укључивао јачање сфере утицаја на постсовјетском простору, а посебно према Украјини – а није да му и спољне околности нису дале основ за такво размишљање.

Леонид Кучма својевремено је дошао на власт захваљујући, пре свега, катастрофалним економским резултатима из Кравчуковог периода када су националисти и комунисти доминирали политичким животом

³⁸⁵ Видети: Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, Альпина Диджитал (электронное издание), 2016, Глава 1.

³⁸⁶ Што ће, према Плохом, имати „огроман утицај не само на руску унутрашњу, већ и на спољну политику“. Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 56.

³⁸⁷ Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 2 и 3; Ханес Хофбауер, *Слика непријатеља – Русија: историја једне демонизације*, op. cit., стр. 181–182.

³⁸⁸ *Ibid.*, pp. 180–181; Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 2; Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., p. 182.

науштрб тржишно оријентисаних реформиста.³⁸⁹ У првом мандату он ће успети да опорави привреду, али ће у другом реформе застати, делом због отпора антиреформских кругова и проблема с олигарсима, али пре свега због енормне корупције.³⁹⁰ Ендрју Вилсон констатује да је Украјину економски најрањивијом источноевропском државом чинило то што је у њој „подељеним друштвом управљала грабљива елита“, док се идентитетским питањима манипулисало само док се не добију избори, након чега би се наставило с грабљивим понашањем.³⁹¹ Врхунац проблема Кучмине власти с корупцијом била је „Афера Гонгадзе“. Гонгадзе је био новинар који је разоткривао корупцију и чији је обезглављени леш у јесен 2000. пронађен на ободу Кијева, на шта се надовезало цурење снимка на коме Кучма говори сарадницима како поводом Гонгадзеа треба нешто предузети.³⁹² Након ове афере, Кучму напуштају неки од најближих сарадника (најпре Јулија Тимошенко, затим и Виктор Јушченко), те формирају своје политичке партије, које ће се приклонити покрету „Украјина без Кучме“.³⁹³

Кучмине ауторитарне тежње и пораст корупције удаљавали су га од Запада. С друге стране, Кучмин неуспех да консолидује власт и економију, те Путинов успех да учини исто, начинили су Русију јаком а Украјину слабом и рањивом на руски утицај. Увећана асиметрија моћи између Русије и Украјине, дакле, у комбинацији са лабављењем америчке/ западне подршке Кучмином режиму, створиће Москви прилику коју Путинова елита неће хтети да пропусти. За пуно враћање Украјине у руску орбиту већ је имала јаке мотиве – деценију и по дуго инсистирање

³⁸⁹ Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., pp. 25–26. За националисте, изградња државе и нације имала је приоритет у односу на економске реформе. Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 47.

³⁹⁰ Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., pp. 29–32.

³⁹¹ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 12–13, 39–41.

³⁹² Ibid., p. 43. Плохи инсинуира да је иза „Кучмагејт“ скандала стајао лично Владимир Путин, односно руске тајне службе, оцењујући да је управо Путин био један од главних добитника од компромитовања Кучме, од кога ће у тако ослабљеном положају извући различите уступке. Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 59.

³⁹³ Јушченко је био украјински националиста и некадашњи шеф централне банке, а Тимошенкова гасни олигарх из деведесетих. Кад је Јушченко на почетку другог Кучминог мандата постао премијер, Тимошенкова му је била један од заменика.

украјинских власти на превласти украјинског језика, али и њихову геополитичку оријентацију ка Атлантику.³⁹⁴ Кучма ће ту оријентацију изменити тек када буде схватио да је његов режим изгубио западну подршку, али и да ни НАТО ни Европска унија немају озбиљну намеру да Украјини понуде чланство. Он средином 2004. најпре изјављује да Украјина није спремна да се прикључи НАТО, затим брише тај циљ и из војне доктрине, а Украјина започиње преговоре о економској интеграцији с Русијом и прихвата положај председавајућег ЗНД.³⁹⁵ За самог Кучму било је касно, јер му је Русија већ била одредила наследника. То је био актуелни премијер, Виктор Јанукович, иначе припадник доњецког олигархијског клана и Партије региона као његовог политичког крила. Шеф Кучмине администрације, Виктор Медведчук, био је главни „руски човек“ на терену, који ће и обезбедити да Кучма прихвати Јануковичеву кандидатуру за председника. Москва се у Јануковичеву кампању максимално укључила, што материјалном (кроз снижавање Украјини ионако ниске цене гаса), што моралном подршком (Путин је пред саме изборе посетио Кијев).³⁹⁶ Руски политтехнолози (на челу са Глебом Павловским) у току кампање служили су се стратегијом приказивања опозиције као непатриотске и у служби Запада.³⁹⁷ Но, Кучма

³⁹⁴ Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 5; Ханес Хофбауер, *Слика непријатеља – Русија: историја једне демонизације*, op. cit., стр. 228.

³⁹⁵ Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., p. 29. Понуђена интеграција у Евроазијску економску заједницу додуше није обухватала област енергетике, која би Украјини дала главни мотив да се придружи. Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 111. Додаћемо да је Кучма пре заокрета ка Русији дошао на праг оружаног инцидента с њом. То се догодило код острва Тузла у Керчком мореузу, где су Руси били започели радове на изградњи бране која би повезала мореуз са Северним Кавказом, али су одустали након што је Кучма ставио војне снаге у приправност. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 235.

³⁹⁶ Како популарност његовог противкандидата Виктора Јушченка није падала, могуће је и да се послужила и тежим методама. Јушченко ће једва остати у животу, а лице ће му бити трајно изобличено, када се након његовог разговора с припадницима украјинске тајне службе (свакако прожете руским агентима) буде испоставило да је отрован. О украјинској изборној кампањи 2004. и улози Русије у њој, видети: Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 5.

³⁹⁷ Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., p. 112.

је уочи напуштања власти био у праву при избору наслова за своју књигу – *Украјина није Русија* – односно оно што у Русији пролази, у Украјини није тако лако изводљиво.³⁹⁸ Из данашње перспективе можемо да констатујемо да је Кремљ очигледно погрешно проценио два чиниоца: одлучност САД/Запада; украјинско становништво/елиту.

Уочи украјинских избора 2004. већ је увелико било очигледно да је и други покушај приближавања Русије и САД пропао. „Противтерористичка коалиција“ није могла да опстане у условима несагласности око саме дефиниције тероризма. САД су се након обарања Талибана у Авганистану (за шта су имале руску подршку, између осталог и у дозволи да поставе војне базе у Средњој Азији) са борбе против Ал-Каиде брзо преоријентисали на политику насилне промене режима у Ираку 2003. (за шта нису имале подршку не само Русије већ и својих најближих савезника, Француске и Немачке). С друге стране, Русија не само да је била незадовољна што за борбу против „својих“ терориста – чеченских герилаца – није добила одговарајућу подршку Вашингтона, већ ће га након талачке кризе у Беслану (септембра 2004) имплицитно оптужити за подршку терористима.³⁹⁹ Но, док је у међувремену код ње била присутна лажна нада у равноправност са САД, Москва ће отићи предалеко у попуштању њиховом хегемонизму, што се видело у олаком прихватању повлачења Вашингтона из Споразума о противракетној одбрани (АВМ) 2001, прозападне „Револуције ружа“ у Грузији 2003. и проширења НАТО на преостале чланице Варшавског пакта и три прибалтичке републике 2004.⁴⁰⁰ Ако су Американци дигли руке од

³⁹⁸ Serhii Plokhу, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 328. То је могао да закључи пре свега из сопственог искуства, јер њему самом није успело да попут Путина у Русији стави украјинске олигархе под контролу. Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 104.

³⁹⁹ Путин је након погибије 344 талача (углавном деце) при јуришу руских безбедносних снага на школу у Беслану (Северна Осетија) коју су заузели терористи чеченског лидера Шамила Басајева, рекао следеће: „Неки желе да откину добро парче наше државе, други им помажу. Помажу им у уверењу да им Русија, као једна од највећих нуклеарних сила света, и даље представља претњу, и да се, дакле, та претња мора уклонити. Тероризам је њихова једина алатка“. Наведено према: Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, op. cit., pp. 156–157.

⁴⁰⁰ Млака реакције Русије на проширење НАТО практично до њених граница може се објаснити тиме што је она у тренутку кад се на том проширењу већ увелико радило и сама желела да постане чланица НАТО, што је Путин саопштио још

Кучминог режима, нису и од Украјине – западне невладине организације, које су помогле промену режима у Србији и Грузији, деловаће и у Украјини у корист Јушченкове кампање. Такво деловање било је у складу са „Агендом слободе“, коју су усвојили неоконзервативци из Бушове администрације, осокољени оним што је изгледало као успех оружаних интервенција у Авганистану и Ираку, ширењем НАТО и ЕУ на исток, те трендом демократизације у руском окружењу. Ова агенда је почивала на претпоставци да ширење демократије и америчког геополитичког утицаја иду руку под руку, односно, да демократске промене у некој земљи аутоматски доносе њену прозападну оријентацију и жељу за интеграцијом у западне војно-политичке и економске структуре.⁴⁰¹ Све више ауторитарна и асертивна Путинова Русија виђена је као препрека за оба процеса, те су се САД уместо дотадашњег *хеџинга* латиле отвореног сузбијања њеног регионалног утицаја.

Но, америчко осујећење увлачења Украјине у руску орбиту не би било успешно да није било аутохтоне реакције украјинске елите и становништва. Након што је у првом кругу избора Јушченко остварио минималну предност у односу на Јануковича, излазне анкете у другом су показивале да је освојио 52 одсто гласова, али је Централна изборна комисија прогласила Јануковичеву победу. Путин се у том тренутку налазио у Бразилу, одакле ће пожурити да честита Јануковичу, само да би га по повратку сачекао непријатан развој ситуације. Због очигледне изборне крађе, организација цивилног друштва „Пора“ (направљена по угледу на грузијску „Хмару“ и српски „Отпор“) изводи преко пола милиона људи на улице Кијева, што је изненадило чак и опозицију. Демонстранти су носили мајице наранџасте боје, због чега ће ови догађаји остати упамћени као „Наранџаста револуција“. Кучма је одбио

Клинтону непосредно по доласку на власт. Но, руска идеја била је да уласком у западни војни савез потврди своју равноправност са САД, што овима није падало на памет. Када је генерални секретар НАТО, Џорџ Робертсон, после 11. септембра указао Путину на то да за чланство у алијанси постоји формална процедура и пракса, Путин је то чуо као „станите у ред иза Естоније и Бугарске“. Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 68.

⁴⁰¹ О „Агенди слободе“, видети: Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., pp. 82–83. О поклапању геополитичких добитака САД и демократских промена, видети још: Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 76.

да преда власт Јануковичу (правдајући се Путину да му Американци то не дозвољавају), уместо чега започиње преговоре са опозицијом уз посредовање пољског председника, Александра Квашњевског. Напослетку је Врховни суд пресудио о поништавању другог изборног круга. На поновљеном гласању, Јушченко односи победу са 52 одсто гласова, након чега бива инаугурисан као трећи украјински председник од стицања независности, а у поређењу с претходницима најексплицитније прозападно оријентисан.⁴⁰²

Три су начина на који је Путинова Русија погрешно проценила украјинско становништво и елиту и тиме дозволила да јој пројекат стављања Украјине под контролу овако шокантно пропадне. Прво – морала је да претпостави да ће у друштву огрезлом у корупцији наметање кандидата који је представљао њен симбол (а притом чак имао и криминални досије из млађих дана), какав је Јанукович, изазвати одијум великог дела становништва.⁴⁰³ Изборна крађа била је кап која је прелила чашу. Д'Анијери рецимо противчињенично оцењује да је естаблишмент могао да изабере убедљивијег кандидата који би имао шансе да победи поштено.⁴⁰⁴ Друго – инсистирање на успостављању превласти доњецког клана, самим тиме и источне над западном половином Украјине, изазвало је природну негативну реакцију западних Украјинаца. И ови избори одликовали су се препознатљивом географијом – преко 90 одсто бирача у Галицији и Волињу гласало је за Јушченка, а преко 80 одсто на Криму за Јануковича. Процене показују да је 92 одсто учесника Наранцасте револуције говорило украјински језик, а осам пута више њих долазило из западних крајева земље, него из источних.⁴⁰⁵ Треће

⁴⁰² О Наранцастој револуцији видети: Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 5; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 44–45; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 79–80; Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 126–133; Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., pp. 110–116.

⁴⁰³ Јанукович је у младости двапут осуђиван због пљачке, први пут са 17 година живота на три године затвора, а наредни пут на две. У политику је ушао као штићеник доњецког олигарха Рината Ахметова. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 79.

⁴⁰⁴ Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 128.

⁴⁰⁵ Nicolai N. Petro, "Understanding the Other Ukraine: Identity and Allegiance in Russophone Ukraine", in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and*

– дошао је до изражаја утицај украјинских олигарха на политику. Већина њих није желела да дозволи да власт постане исувише ауторитарна и стави их под контролу, а бојали су се и превеликог руског утицаја, који би их изложио конкуренцији моћних руских олигарха, те су подржали револуцију.⁴⁰⁶

Русија ће, међутим, сву кривицу за свој пораз у Украјини свалити на Запад. Према Кремљу, политички Запад (и САД и ЕУ) је унапред заузео став да Јушченко мора да победи, или ће избори бити проглашени за недемократске. И протести су протумачени искључиво као дело Запада, пре него као аутохтони отпор украјинског народа и опозиције.⁴⁰⁷ Уместо да узрок пораза Јануковича – у чију је победу тако пуно уложила и до самог краја у њу веровала – потражи у сопственим погрешним проценама, Москва је просто закључила да је Запад уложио више, како би нанео „низак ударац“ Русији.⁴⁰⁸ „Ово је био наш 11. септембар“, констатовао је Глеб Павловски.⁴⁰⁹ Тиме је најбоље изразио улогу прекретнице коју је Наранџаста револуција одиграла у постхладноратовским односима, како Украјине и Русије тако и Русије и Запада. Ако је код многих Руса постојала нада да ће им се, у складу са Солжењициновим очекивањима, Украјина пре или касније вратити, сада им је деловало да је дефинитивно изгубљена, и то кривицом западног мешања. У очима руске елите, дакле, највећи грех политичког Запада на челу са САД није био ни што је бомбардовао Југославију без њеног одобрења, ни што је проширио НАТО на исток а да не укључи Русију, ни што је инсталирао прозападни режим у Грузији, већ – што јој је „отео“ Украјину. Уз потпуно слепило за сопствене грешке које ће Украјину отуђити, а то слепило ће у периоду који је следио тек доћи до изражаја.

Perspectives, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 28–29; Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., pp. 34–35.

⁴⁰⁶ Нпр. о протестима је позитивно извештавао Канал 5 у власништву чоколадног олигарха Петра Порошенка, који ће у следећој револуцији одиграти још значајнију улогу. Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 130.

⁴⁰⁷ Ibid., pp. 131–132.

⁴⁰⁸ Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., pp. 115–116.

⁴⁰⁹ Наведено према: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 133.

Последица наглог завршетка Хладног рата и распада Совјетског Савеза била је двострука асиметрија моћи. С једне стране, политички Запад на челу са САД био је моћнији од Русије, и није одолео искушењу да ту премоћ искористи да прошири своју европску сферу утицаја на исток, ка руским границама, те да покуша да Русији наметне вазални статус. С друге стране, Русија је била моћнија од Украјине, те ни она није одолела искушењу да покуша да је задржи у својој сфери утицаја и тиме потврди статус велике силе. Постхладноратовски односи у троуглу САД/Запад – Русија – Украјина одликовали су се и двоструким неспоразумом. САД су поверовале да је Русија признала пораз у Хладном рату и да прихвата њихову хегемонију, док је Русија, напротив, очекивала да ће је за њено једнострано повлачење из хладноратовске конфронтације САД наградити признањем статуса велике силе и успостављањем односа на равноправној основи. Украјина је пак олако пристајање Јељцинове Русије на расформирање Совјетског Савеза протумачила као коначно досањани сан о томе да јој Москва призна независност и слободу да се оријентише у правцу у коме жели, док је Русија очекивала да ће се Украјина пре или касније вратити у њену орбиту, те да она као центар нове интеграције постсовјетског простора неће имати пуно проблема да јој у томе „помогне“. Руско-украјински неспоразум постаће очигледан већ у првим постсовјетским годинама, а руско-амерички у другој половини 90-их, али ће нада сваке од страна да ће се они моћи превазићи потрајати пуних деценију и по, док догађаји око Наранџасте револуције не буду те наде развејали.

Узрок неуспеха у превазилажењу неспоразума и редефинисања односа у троуглу САД – Русија – Украјина у правцу ривалства и потенцијалног сукоба, међутим, не може се свести само на системски чинилац асиметрије моћи. До оваквих исхода довели су и ригидни политички избори код сва три актера, који јесу желели да превазиђу неспоразуме, али – у сопствену корист. САД су најпре уместо традиционалне дефанзивне спољне политике „офшор уравнотеживања“ начиниле избор либералне хегемоније, да би неоконзервативци из Бушове администрације отишли и корак даље, те посебно нагласили идеолошку компоненту те политике – везу између демократизације и ширења геополитичког утицаја, лансирајући „Агенду слободе“. Украјина није успела да разреши идентитетски проблем у корист плуралистичке визије украјинства, већ су се њени лидери, у страху да би Русија могла путем доминације те визије да угрози независност земље,

изнова враћали на повлађивање монистичком национализму северозападне Украјине. Русија се учвршћивањем државничке школе спољнополитичког мишљења доласком Путина на власт латила самопотврђивања себе као велике силе у непосредном окружењу, при чему ни она није успела да заокружи свој национални идентитет превазилажењем империјалне визије (независно од школе спољнополитичког мишљења) пуне контроле над Украјином (и Белорусијом, као трећим делом источнословенског језгра бивше империје). Свакако да су три актера сопственим ригидним политикама додатно подстицали сличан избор код оног другог.⁴¹⁰ Русију су на асертивно понашање свакако подстакла разочарања у неуспехе приближавања са Западом услед његовог једностраног и хегемонистичког понашања, а код САД су обновљени руски ауторитаризам и малтретирање суседа пробудили „ослободилачку“ мисију.⁴¹¹ Русију су иритирали форсирање украјинског језика на штету руског и евроатлантска оријентација Кијева, а украјинској елити и становништву је руско наметање човека какав је Јанукович, у комбинацији с изборном крађом,

⁴¹⁰ У том смислу, Чарап и Колтон истичу да треба узети у обзир „динамичку интеракцију“ ових политика. Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 25.

⁴¹¹ Трењин у 2006. закључује: „До скора је Русија видела себе као Плутона у западном Сунчевом систему, далеко од центра, али и даље у основи као његов део. Сада га је напустила у потпуности; руски лидери су одустали од постајања делом Запада и почели су да стварају свој систем са центром у Москви“. *Великосилство* је добило приоритет у односу на интеграцију са Западом. Наведено према: Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of the Great Power Politics*, op. cit., p. 26. Са америчке стране, Џорџ Буш је јуна 2001. у свом првом говору у Европи рекао: „Нећемо више трговати судбином слободних европских народа. Нема више Минхена, нема више Јалти“. Наведено према: Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 89. Тиме је изједначио Минхен (у коме је судбина Чехословачке препуштена нацистима) и Јалту (која је на сличан начин препустила Пољску и Источну Европу Совјетима), поручивши да источноевропски народи (укључујући очигледно и постсовјетске) будуће неће бити остављани на цедилу, а то је значило и супротстављање покушајима Русије да осујети њихов „природно“ слободан избор у корист интеграције са Западом. Једино питање које вапи за одговором у овом ставу је шта би било ако би се нека источноевропска држава (или део државе, рецимо Абхазија/Јужна Осетија, или југоисточни делови Украјине) слободно определила да се придружи Русији или крене потпуно независним путем, мада рецимо да агресија НАТО на Југославију сугерише одговор.

дало представу онога што би их чекало ако буду поново прихватили интеграцију под патронатом Москве.

Док је 1992. деловало да су Русија и САД пријатељи, а да Украјина и Русија макар нису непријатељи, те да своје заостале несугласице могу да реше договором, до 2005. ће постати јасно да су Руси и Американци (поново) ривали, а да између Русије и Украјине постоји озбиљан проблем, који чини да ни њихов оружани сукоб више није тако незамислив како је то Солжењицину изгледало. Оно што је у том тренутку изгледало као преламање Украјине у корист Запада, а Русије да јој је Запад противник, донеће још једну прекретницу у историји руско-украјинских односа. Противчињенично резонујући – да ли је првих постхладноратовских деценију и по могло да буде другачије, те да се први чин савремене руско-украјинске трагедије повољније заврши? Свакако да су САД, као најмоћнији актер најмање спутан системским притисцима, могле да изаберу и стратегију „офшор уравнотеживања“ уместо либералне хегемоније, а у оквиру тога да не шире НАТО на исток а да у њега не укључе Русију.⁴¹² Украјинска елита је могла да преломи у корист уставног решења које би децентрализовало земљу и дало руском статус званичног језика, што би било у складу с плуралистичком визијом националног идентитета, која је много више одговарала структури становништва унутар наслеђених совјетских граница. Коначно, Русија је могла да послуша Солжењицина и *заиста* пусти Украјину да самостално изабере свој пут, а да сама истраје у демократизацији и формирању грађанског идентитета, и тако меком моћи привуче Украјину назад у своју орбиту (ако би то уопште и видеала судбоносним за очување статуса велике силе). Ипак, након Наранџасте револуције и даље није било касно за било који од наведених избора, нити је кобно разрешење коме сведочимо било неизбежно. Испоставиће се да ће деценија која је следила донети и веће преокрете од оних које смо анализирали у овом одељку.

⁴¹² Занимљиво је да је један од највећих противника проширења НАТО на штету Русије био архитекта политике обуздавања Совјетског Савеза, Џорџ Кенан. Према њему, ширење НАТО учинило је да се „Очеви оснивачи ове земље (САД) окрећу у гробовима“, јер је Америка имала спор са совјетским комунистичким режимом, а сада „окреће леђа људима који су извели највећу бескрвну револуцију у историји да би одстранили совјетски режим“. Наведено према: Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 73–74.

Чин други: клацкалица

„Поприлично сам сигуран, драги пријатељи, да су људи који су изашли на тргове и улице Кијева били мотивисани жељом да виде Украјину у Европи, а не као суседа Европе, јер смо ми земља која се налази у средишту Европе. И желели бисмо да видимо Украјину интегрисану у Европску унију и Северноатлантску алијансу... Русија је наш стратешки партнер, а украјинска политика према НАТО ни у ком случају неће ићи против интереса других држава, укључујући и Русију“.

(Виктор Јушченко, председник Украјине, из говора пред шефовима држава чланица НАТО у Бриселу, фебруар 2005)⁴¹³

„Једна држава... пре свих Сједињене Државе, прекорачила је своје границе у свим сферама – економској, политичкој и хуманитарној – намећући своју политику другим државама... Као резултат, нико се не осећа сигурно. Желео бих да нагласим ово: нико се не осећа сигурно!... Русија је држава с историјом која траје више од хиљаду година и која је практично увек користила привилегију да води независну спољну политику. Ни данас не намеравамо да изменимо ту традицију“.

(Владимир Путин, обраћање на Минхенској безбедносној конференцији, 10.2.2007)⁴¹⁴

„Русија, Украјина, Белорусија – то је Света Рус! А Света Рус није империја, то није неки бивши или будући савез, Света Рус је идеал љубави, добра и правде, Света Рус је непобедивост, Света Рус је лепота, Света Рус је снага“.

(Митрополит Смоленски и Калињинградски Кирил, на рок концерту поводом 1020 година пријема хришћанства, Трг независности у Кијеву, 27.7.2008)⁴¹⁵

⁴¹³ Наведено према: Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 31.

⁴¹⁴ «Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности», Президент России, 10 февраля 2007 года. Интернет: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, 21/5/2023.

⁴¹⁵ «1020-летие Крещения Руси – Митрополит Кирилл – Выступление», Александръ Лысенко, YouTube, Apr 30, 2013. Интернет: <https://www.youtube.com/watch?v=BkNKyWR1RBo>, 21/5/2023.

„Руско-украјински односи су на испиту због ревизије нашег општег историјског оквира од стране Ваше администрације, глорификације сарадника нациста, уздизања улоге радикалних националиста и покушаја притиска на међународну заједницу да подржи националистичка тумачења глади у Совјетском Савезу 1932–1933. као ‘геноцида против украјинског народа’. На делу је стално потискивање руског језика у јавном животу, науци, образовању, култури, медијима и судским поступцима“.

(Дмитриј Медведев, председник Руске Федерације, у отвореном писму украјинском председнику Јушченку, 2009)⁴¹⁶

„Подсећам да су доста пре 2014. године САД и државе ЕУ плански и постојано подстицале Украјину да одстрани, ограничи економску сарадњу с Русијом. Ми смо, као највећи трговинско-економски партнер Украјине, предлагали да се искрсавајући проблеми размотре у формату Украјина – Русија – ЕУ. Али, сваки пут су нам саопштавали да Русија с тим нема ништа, да се то питање тиче само ЕУ и Украјине... Корак по корак, Украјину су гурали у опасну геополитичку игру, с циљем да се она претвори у баријеру између Европе и Русије, у одскочну даску против Русије. Неминовно је наступило време када концепција ‘Украјина није Русија’ више није била довољна. Била је потребна ‘анти-Русија’, с чиме се ми никада нећемо помирити“.

(Владимир Путин, у чланку „О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)⁴¹⁷

Михаил Зигар, руски опозициони новинар и аутор књиге *Сви људи Кремља*, бележи да је први пут видео московског патријарха Кирила док је овај још увек био митрополит и налазио се у саставу делегације на челу с патријархом Алексејем, која је јула 2008. посетила Кијев на 1020-годишњицу руског пријема хришћанства. Догађаји тог дана верно су одразили идентитетску подељеност украјинског друштва – док је прозападни председник Јушченко са Васељенским патријархом Вартоломејем обележио празник на платоу испред цркве Свете Софије, Московска патријаршија уприличила је на Тргу независности (популарном Мајдану, симболу свих украјинских револуција) рок концерт (опозиционо оријентисане руске групе ДДТ), на коме ће реч узети и

⁴¹⁶ Наведено према: Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 81.

⁴¹⁷ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», op. cit.

Кирил. Зигар наводи ову епизоду како би истакао форму – либерална схватања Кирила из периода пре него што је постао патријарх и начинио конзервативни заокрет, који ће кулминирати „Пуси Рајот“ афером.⁴¹⁸ Оно што Зигар, међутим, не наводи, јесте суштина – шта је Кирил тачно рекао на том концерту, а што смо цитирали у мотоу. Истицање руско-белоруско-украјинског духовног јединства у оквиру Свете Рус (трипут поновљено у говору) од стране либералног Кирила, испоставиће се као увод у подршку коју ће Московска патријаршија, с њим као конзервативцем на челу, касније пружити свим руским оружаним акцијама против Украјине.

Црква је свакако имала утицаја на благо померање руске елите ка конзервативизму/цивилизационизму у периоду који обрађујемо у овом одељку, али ваља напоменути да је у истом периоду дошло и до благе ревитализације либерализма/западњаштва у лику привременог председника Дмитрија Медведева. Кроз све те идеолошке турбуленције, међутим, две ствари биће константа: жеља Русије да се потврди и буде призната као велика сила, независна од било чије контроле; њено одбијање да дозволи Украјини да се осамостали од њене контроле, поготово ако би то значило сврставање на Запад (било оно духовно, економско, или политичко). Истовремено, „клацкало“ се и у Украјини – у овом одељку читаоци ће моћи да сазнају како је ова земља прешла пут од устоличења дотад најотвореније прозападних власти у Наранцастој револуцији, преко повратка на власт најпрорускијег политичког лидера од стицања независности (кога је та иста револуција била оборила), и назад. Коначно, пратимо и преокрете на политичком Западу – најпре у САД, које од Бушове самоуверене „Агенде слободе“ долазе до Обаминог тактичког прагматизма, да би баш тада на сцену ступила Европска унија (прецизније њене источне чланице) и припомогла уласку у нову фазу руско-украјинске трагедије.

⁴¹⁸ Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 14. „Пуси Рајот“ је руска женска панк група, чије су чланице осуђене на затворске казне након што су фебруара 2012. извеле антипутиновску песму у Цркви Христа Спаситеља у Москви.

У претходном поглављу смо се позвали на израз „украјинска клацкалица“, за појаву да на председничким и парламентарним изборима у Украјини превагу наизменично односе кандидати и партије које већински подржава једна од две половине земље – северозападна или југоисточна – при чему се дешава и да исти кандидат на узастопним изборима (попут Кравчука и Кучме) оствари упориште у различитим половинама. Регионална подела о којој говоримо – која се наслања како на идентитетску разноликост земље тако и на конкуренцију међу њеним регионално заснованим олигархијским клановима – учиниће јако тешким да једна од две стране однесе трајну превагу, као и да један лидер/партија оствари апсолутну власт. Зато се у Украјини често говори као о „демократији по дифолту“.⁴¹⁹ То ће у потпуности важити и за период након Наранцасте револуције. Нове власти неће успети да неупитно поведу земљу прозападним курсем, нити у правцу монистичког национализма. Најпре зато што су унутар себе биле подељене: Јушченко је у оба смисла био екстремнији од премијерке Јулије Тимошенко, али је његова власт од почетка била ограничена – као један од услова за понављање избора 2004. прихватио је да 2006. године ступе на снагу уставне промене које су значајно умањиле председничка овлашћења.⁴²⁰ Затим и због тога што је снага Партије региона у источним крајевима остала неокрњена, те ће она већ након превремених избора 2006. формирати коалициону владу са Комунистичком и Социјалистичком партијом, а Јанукович ће постати премијер. Након нове парламентарне кризе и избора 2007. Тимошенкова се враћа на премијерско место (упркос тајном споразуму Јануковича и Јушченка о коалицији против ње), затим 2009. пропада договор Јануковича и Тимошенкове о уставним променама које би смениле Јушченка, да би 2010. Јанукович – овога пута на потпуно слободним и поштеним изборима – победио Тимошкову (коју је Јушченко, након што је добио само 5 одсто гласова, одбио да подржи) у другом кругу и остварио оно што му је 2004. измакло – постао председник Украјине и још једном (испоставиће се, последњи пут) померио „клацкалицу“ у корист југоистока земље.⁴²¹ Покушајима да

⁴¹⁹ Видети: Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 321–328.

⁴²⁰ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 44–45; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 80.

⁴²¹ Однос процената гласова у другом кругу био је 48,95 према 45,47 у корист Јануковича, наравно уз никад оштрију регионалну поделу. О политичкој динамици унутар Украјине у периоду 2006–2010, видети: *Ibid.*, pp. 81–84;

након тога у Украјини успостави ауторитарни режим у непромењеним условима идентитетског и олигархијског регионалног плурализма, Јанукович ће себи „намаћи омчу“ за коју је било само питање времена када ће да се затегне.⁴²²

Турбуленције у политичком животу Украјине одразиће се на њену идентитетску и спољну политику. Западноукрајински монистички националисти оцениће да је победом Наранцасте револуције дошло њихових „пет минута“, а њихове идеје у току читавог свог мандата настојаће да спроведе у дело председник Јушченко.⁴²³ Видели смо већ да је у његово време Холодомор проглашен геноцидом против украјинског народа, а његово негирање делегализовано, да би пред саме изборе 2010. Јушченко нетактично прогласио Степана Бандеру „Херојем Украјине“. Јанукович ће поништити обе одлуке.⁴²⁴ У току његове владавине, плуралистичка визија украјинства и наглашавање блискости с Русијом

Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 48–49; Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 7; Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 141–145, 170.

⁴²² Од Јануковичевих потеза у ауторитарном правцу издвајамо: убрзо након избора, враћање председничких овлашћења поништавањем уставних промена из 2004, захваљујући поткупљивању опозиционих посланика и судија уставног суда, након чега за премијера поставља партијског лојалисту Миколу Азарова; хапшење Јулије Тимошенко (2011) због „злоупотребе положаја“ при склапању гасног споразума с Русијом; малверзације уочи и на парламентарним изборима 2012. (гушење слободе медија, промена изборног закона), на којима Партија региона осваја релативну већину и остаје на власти, а у парламент улазе нове политичке странке – УДАР бившег боксера Виталија Кличка и радикално националистичка Свобода Олеха Тјахнибока. Видети: Ibid., pp. 176–182; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 50–51, 61–63. Саква истиче да су последице Јануковичевог избора имале одлике државног удара, те да су избори 2012. били најмање слободни и поштени у савременој украјинској историји. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 84–86, 106.

⁴²³ Иако сам Јушченко није западни Украјинац, већ је родом из Сумија на североистоку Украјине, града који је некад заједно с Харковом припадао Слободској Украјини.

⁴²⁴ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 43–44. Један од Јушченкових потеза било је и подизање споменика Ивану Мазепи, које ће руски амбасадор у Кијеву упоредити с подизањем споменика Хитлеру у Стаљинграду. Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., p. 41.

добијају више простора него икад раније у независној Украјини, што се видело и при обележавању 1025 година пријема хришћанства – у односу на пет година раније, сада је одржана само једна манифестација под покровитељством државе, уз присуство Путина и Кирила. Ипак, Јануковичева власт ће најдаље у фаворизовању плуралистичке визије отићи усвајањем Колешниченко-Киваловљевог закона, којим је дозвољено да у сваком региону где најмање 10 одсто становништва говори мањински језик, он буде проглашен званичним. Иако руски и даље није постао званични на нивоу целе Украјине, тринаест региона ће га након доношења овог закона прогласити за такав.⁴²⁵

Што се украјинске спољне политике тиче, она је у периоду након Наранџасте револуције, осим што су је обликовали идентитетски чиниоци, била подређена чињеници да је Украјина у геополитичком смислу поново постала оно што је била у највећем делу своје историје – граница, овога пута између све ривалских сила, Русије и политичког Запада предвођеног Сједињеним Државама. Након шока који је за њу представљала револуција, Русија ће учинити све да преокрене њене резултате. Процена политтехнолога Кремља је била да је већина становништва у Украјини за Русију, те да ће бити неопходно да Москва уложи само део средстава које улажу САД и Украјина ће јој се вратити.⁴²⁶

⁴²⁵ Ibid., pp. 88–89. Д'Анијери истиче да је усвајање овог закона за Јануковича било много важније у симболичном смислу – као средство мобилизације рускојезичног електората – него у суштинском, јер се руски језик у Украјини свакако раширено говорио, рускојезични медији су доминирали, а образовање на руском било доступно у већем делу земље, додајући да ће поларизација коју је изазвао касније само допринети Јануковичевом паду. Иако и сама рускојезична, Тимошенкова је из затвора назвала закон „злочином против Украјине, нације, њене историје и народа“. Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 185–186. Изгласавање закона је иначе пратила масовна туча у украјинском парламенту.

⁴²⁶ Аутор ове идеје био је Сергеј Марков. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 35. У том тренутку је та процена имала основа. Саква наводи резултате анкете из 2005, који показују да је 67 одсто источних Украјинаца одговорило да себе сматрају украјинским патриотима, али су били незадовољни статусом руског језика и нису волели НАТО и оријентацију према Западу. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 34. Главни политтехнолог пак у овом периоду биће Владислав Сурков, „сива еминенција“ Кремља и творац израза „суверена демократија“ за тактику супротстављања америчкој политици демократизације као средству подривања руске сфере утицаја, али и саме Русије. О Суркову као главном

Према сведочењу Јушченковог сарадника, Русија је годишње издвајала 500 милиона долара за подмићивање људи у редовима нових украјинских власти.⁴²⁷ Ипак, најјача полуга њеног деловања биће гасне уцене. Видели смо да је за руски економски раст у првој деценији Путинове владавине велику заслугу имао пораст цена енергената на светском тржишту. Русија је себе у овом периоду трансформисала у „енергетску суперсилу“, не либећи се да користи енергенте у политичке сврхе. Путинова порука украјинским властима била је јасна: хоћете да буде Европа, онда платите европску цену гаса. Вишеструко повећање дотад багателне субвенционисане цене, које је руски Газпром затражио крајем 2005, изазваће прву украјинску гасну кризу која ће се претворити у европску, јер је Украјина била и транзитна земља преко које су испоруке руског гаса ишле ка Европи – чим је Русија смањила проток гаса за количину коју је желела да ускрати Украјини, ова је почела да одлива гас за себе и тако изазвала несташице у Европи. Криза је разрешена установљењем посредничке фирме олигарха Дмитра Фирташа, само да би почетком 2009. уследила нова, када је проток гаса кроз Украјину на пар недеља био потпуно обустављен, након чега ће Тимошенкова у Москви лично с Путином договорити услове плаћања више цене. Гасне уцене обезбедиле су Русији ефикасан канал утицаја на Украјину, али и навеле Европску унију да се озбиљно забрине због своје енергетске зависности од Русије и упусти у диверзификацију извора снабдевања.⁴²⁸

политтехнологу, видети: Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 19–24. О „сувереној демократији“ као кретању сваке државе у демократију својим путем, без страног мешања, где демократија може да буде само у функцији одбране суверенитета од спољног непријатеља, видети: Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of the Great Power Politics*, op. cit., p. 192; Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 6. Поменућемо на овом месту и либерални аргумент о егзистенцијалној претњи демократије у Украјини као такве за Путинов аутократски режим, јер би успех украјинске демократије дао „лош пример“ и руским грађанима, док у Русији само Путинова аутократија може да заустави пропадање државе, суочене са Западом који би да је опколи и ослаби. Видети: Taras Kuzio and Paul D’Anieri, *The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., pp. 82–83.

⁴²⁷ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 46.

⁴²⁸ О гасним уценама и кризама, видети: Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 7; Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of the Great Power Politics*, op. cit., pp. 229–233; Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op.

Упркос сталним политичким кризама и енергетској зависности од Русије (а можда и баш још више зато), Јушченко ће озбиљно радити на томе да Украјину уведе у НАТО. Савезника за то имао је у САД, где је Бушова администрација и у другом мандату наставила са спровођењем „Агенде слободе“, прешавши на њену другу фазу – требало је искористити тренутак и бивше совјетске републике „ослобођене“ у „обојеним револуцијама“ интегрисати у евроатлантске институције, како би се оне дефинитивно извукле из подручја руске доминације.⁴²⁹ Идеја Вашингтона била је да се Украјини и Грузији да MAP (Акциони план за чланство у НАТО), али нису се сви европски савезници с тим слагали, што ће доћи до изражаја при одлучивању о овом питању на Букурешком самиту НАТО априла 2008. И то не само због бриге како ће реаговати Русија. Рецимо, немачка канцеларка Ангела Меркел је као противаргументе употребила тачан податак да је велики део становништва Украјине против чланства у НАТО, док Грузија има замрзнуте сукобе на својој територији. Напослетку је дошло до компромиса: САД су одустале од MAP-а, али су Немци заузврат прихватили да се у заједничку декларацију са Самита унесе да ће Грузија и Украјина (једног дана) постати чланице НАТО.⁴³⁰ То решење ће се испоставити као „најгори од свих светова“: Украјина и Грузија, с једне стране, нису добиле гаранцију да ће ући у НАТО, самим тиме ни да ће бити безбедне од Русије, док се у Москви упалио „аларм“ да је Запад решен да

cit., pp. 155–160. Циганков пак демантује да се радило о кажњавању Украјине због револуције, већ о општој политици престанка субвенционисања суседа ради економске модернизације, наводећи да је истовремено кад и Украјини виша цена испостављена и руским савезницима, Белорусији и Јерменији. Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, op. cit., pp. 191–192. Што не мора да искључује једно друго, јер је један од циљева виших цена гаса заиста могла да буде тежња ка модернизацији, а и према савезницима се такође могао користити гас за „дисциплиновање“. Штавише, има довољно назнака да према Лукашенковој Белорусији то у више наврата и јесте био случај. Видети: Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship*, op. cit., p. 200.

⁴²⁹ Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., pp. 82–83.

⁴³⁰ О питању MAP-а и Букурешком самиту, видети: Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., pp. 163–168; Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 160–165.

их по сваку цену увуче у свој савез и одвоји их од ње.⁴³¹ Дошавши у Букурешт на састанак Савета НАТО – Русија, Путин је рекао Бушу: „Дорц, разумеш ли да Украјина чак није ни држава! Део њене територије је Источна Европа, а значајан део смо јој ми поклонили... Ако Украјина уђе у НАТО, ући ће без Крима и Истока – она ће се просто распасти“.⁴³²

Судар америчког либералног хегемонизма, обојеног „Агендом слободе“, и државничке и великосилске асертивности Русије (чији ће својеврсни манифест Путин изнети у Минхенском говору цитираном у мотоу овог одељка), у периоду 2004–2008. поред Украјине ће се одвијати и на више других фронтава. Талас успешних „обојених револуција“ на постсовјетском простору окончан је „Револуцијом лала“ у Киргистану, која није имала непосредан геополитички предзнак (исламистичка револуција у Узбекистану неће ни бити успешна). Након повлачења из АВМ споразума САД ће се латити пројекта противракетне одбране, са декларативном идејом да осујете мањи нуклеарни напад неке од „отпадничких“ држава (попут С. Кореје и Ирана). Но, за Русију је била спорна планирана локација америчког противракетног штита – у Чешкој и Пољској – те га је видела као претњу сопственим капацитетима за стратешко нуклеарно одвраћање.⁴³³ Даље намере ширења НАТО и

⁴³¹ Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 88. Плохи оцењује да је Букурешки самит ставио Украјину у „најрањивију позицију коју је искусила од независности“, остављајући је, без нуклеарног оружја и чланства у НАТО, на милост и немилост Русији, „која је видела двосмислену понуду чланства Украјини... као претњу својој безбедности. Украјина је била усамљени ратник кога преко брисаног простора јуре непријатељске снаге, бежећи у заклон сигурне тврђаве, само да би нашла њену капију затворену због неслагања њених бранилаца“. Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 90–91.

⁴³² Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 7. Код више других аутора (између осталих Стентове, док Д’Анијери рецимо цитира тачно) присутан је погрешан превод овог цитата, где Путин наводно каже да је значајан део Украјине „поклоњен нама“. На руском „подарен нами“ (што би значило поклоњен од стране нас) заиста звучи слично као „подарен нам“ (односно поклоњен нама).

⁴³³ Одбрану од потенцијалних пројектила Северне Кореје штитом у Чешкој и Пољској Путин је у једном тренутку упоредио са „чешањем левог увета десном руком“. Додатну сумњу Москве у намере Вашингтона побудило је одбијање САД понуде коју је Путин 2007. у Кенекункпорту дао Бушу, о успостављању

Букурешки самит већ смо поменули, а 2008. ће се одиграти још два спорна догађаја. У фебруару се догодило једнострано проглашење независности Косова, праћено признањем од стране САД и већине западних држава. У августу новонастала конфронтација САД и Русије кулминира када Русија буде војно интервенисала у сукобу Грузије (на челу с председником Михаилом Сакашвилијем) и отцепљене Јужне Осетије. Победом у шестодневном рату Москва ће трајно елиминисати безбедносну претњу Тбилисија по ту и још једну отцепљену грузијску покрајину (Абхазију), након чега је (свакако ослањајући се на косовски преседан) признала и њихову независност.⁴³⁴ Руско-амерички односи за тренутак су пали на опасно низак ниво, да би у року од свега неколико месеци уследио нови преокрет.

Руско-грузијски рат одиграо се у последњој години Бушовог мандата и у току предизборне кампање у којој ће ривали бити републиканац и осведочени русофоб Џон Мекејн, и демократски кандидат Барак Обама. Иако и сам привржен идеји либералне хегемоније, овај други разумео је да је америчко глобално „вођство“ компромитовано лоше вођеним ратовима у Ираку и Авганистану, те светском економском кризом која је у тим тренуцима почињала, на шта се све већа руска асертивност само надовезала. За „обнављање америчког вођства“ (како гласи наслов Обаминог чланка објављеног још 2007)⁴³⁵ био је неопходан тактички прагматизам, а у односима с Русијом Обама ће га, чим буде добио изборе и ступио на положај 44. председника САД, испољити кроз иницијативу за „ресетовањем“ односа – покушајем да се они редефинишу како би се конфронтациони тренд зауставио и сарадња двеју сила унапредила по

заједничког противракетног штита у бази Габала у Азербејџану. О противракетној одбрани као извору неслагања САД и Русије, видети: Владимир Трапара, „Проблем противракетне одбране у односима Русије и Сједињених Држава“, *Међународни проблеми*, год. 66, бр. 1–2, 2014, стр. 101–136.

⁴³⁴ О генези, току, значају и последицама Руско-грузијског рата, видети: Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, op. cit., стр. 113–150. Што се тиче везе између косовског и случаја Ј. Осетије и Абхазије, Путин је непосредно након проглашења независности Косова изјавио: „Ово је штетан и опасан преседан – косовски преседан је ужасан преседан – не можете имати један сет правила за Косово, а други за Абхазију и Јужну Осетију“. Наведено према: Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, op. cit., p. 161.

⁴³⁵ Barack Obama, “Renewing American Leadership”, *Foreign Affairs*, July/August 2007, pp. 2–16.

питањима од заједничког интереса.⁴³⁶ У том тренутку на месту председника Русије већ је био Дмитриј Медведев, кога ће Обамина администрација видети као либералнијег, и тиме „захвалнијег“ за сарадњу од Путина. Медведев ће се одазвати иницијативи, па ће у периоду 2009–2011. доћи до осетног унапређења руско-америчких односа, уз опипљиве резултате попут: закључења новог уговора о стратешком нуклеарном разоружању (Нови START), успостављања ваздушног коридора преко Русије за снабдевање америчких трупа у Авганистану, заједничког притиска на Иран да обузда свој нуклеарни програм, одустајања САД од Бушовог противракетног штита и његове замене Обаминим „фазним“ приступом, чланства Русије у Светској трговинској организацији (које је, додуше, довршено 2012) и, за нашу тему најважније, одустајање Вашингтона од MAP-а за Украјину и Грузију.⁴³⁷

Ново „хлађење“ САД према Украјини Русија ће искористити да Харковским споразумом 2010. Медведева и Јануковича добије продужење закупа базе у Севастопољу до 2042 (који би иначе истекао 2017), уз попуст на гас Украјини од 30 посто (кроз смањење царина), да би месец дана касније Јанукович изјавио да се Украјина враћа неболовском статусу.⁴³⁸ Свега три године уочи прве украјинске кризе „ресетовање“ је било на врхунцу и чинило се да је Русија себи напокон обезбедила „пријатељску“ Украјину, уз америчко толерисање те чињенице. Тешко да је било ко очекивао да ће се за тако кратко време доћи до новог револуционарног обарања власти у Кијеву, руског припајања дела украјинске територије и оружане побуне у другом делу, уз снижавање руско-америчких односа до нивоа на каквом нису били још од Хладног рата. У међувремену ће се, међутим, стећи и чиниоци који су овако негативан преокрет учинили могућим: пропаст „ресетовања“ и кретање односа Вашингтона и Москве силазном путањом; повратак Путина на место председника, уз конзервативни заокрет и раст амбиција спрам

⁴³⁶ Д'Анијери оцењује да су Обаминим „ресетовањем“ САД по први пут након Хладног рата показале да су вољне да „ублаже своју подршку демократизацији новим реализмом“. Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 168.

⁴³⁷ О „ресетовању“ руско-америчких односа, видети: Владимир Трапара, *Време „ресетовања“: односи Русије и Сједињених Држава у периоду од 2009. до 2012. године*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2017.

⁴³⁸ Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 182–184.

Украјине; „преузимање палице“ од стране ЕУ када је реч о западној политици према Украјини.

„Ресетовање“ је достигло врхунац почетком 2011. и након тога постепено кренуло низбрдо, најпре услед неслагања Русије и САД о односу према серији политичких превирања на Блиском истоку познатих као „Арапско пролеће“, а пре свега у погледу војне интервенције коју су САД и неколико њихових европских савезника предузели против Либије. До интервенције је дошло западном злоупотребом „зоне забрањених летова“, коју је одобрио СБ УН уз уздржавање Русије, након чега ће за тренутак уследити и непоклапање у ставовима Медведева и Путина. Док је Путин упоредио резолуцију СБ са „средњовековним позивом на крсташки поход“ и упутио суптилну критику Медведевљеве одлуке о уздржавању од гласања, указујући на „лакоћу с којом се данас доносе одлуке о употреби силе“, Медведев је оценио да је „недопустиво користити изразе који у суштини воде сукобу цивилизација, типа крсташки поход“.⁴³⁹ Након тога, Русија неће дозволити сличну резолуцију против Сирије, у којој се у наставку 2011. распламсао грађански рат. И преговори о противракетној одбрани су запали у ћорсокак, али је дефинитиван крај „ресетовања“ означен Путиновим повратком на функцију председника 2012. године, јер Обамина администрација с њим никако није успевала (а реално ни покушавала) да изгради продуктиван однос какав је имала с Медведевим. Након уласка Обаме у други мандат, наступа серија негативних догађаја у односима Москве и Вашингтона, од „рата законима“ („Акт Магницког“ и „Закон Диме Јаковљева“), преко „Афере Сноуден“, до кризе око сиријског хемијског оружја.⁴⁴⁰ Све је то, међутим, било бенигно у поређењу с

⁴³⁹ Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 12. Стентова наводи да неки кремљолози тврде да је Медведевљево уздржавање од гласања о Либији убедило Путина да се овоме не може поверити још један председнички мандат. Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., p. 268.

⁴⁴⁰ „Акт Магницког“ је закон којим је амерички конгрес након укидања фамозног „Дексон-Веник“ амандмана из 1974. увео рестрикције руским званичницима умешаним у наводно убиство у затвору опозиционо настројеног адвоката, Сергеја Магницког. Руси су одговорили „Законом Диме Јаковљева“, којим су забранили усвајање руске деце од стране америчких породица, а сам закон назван је по дечаку који је умро од последица занемаривања од стране својих америчких усвојилаца. „Афера Сноуден“ избила је када је одбегли службеник америчке Агенције за националну безбедност, Едвард Сноуден, који је разоткрио програм дигиталног надзора америчких грађана, добио азил ни

врхунцем кварења односа који ће наступити због Украјине, а који се не би десио тако скоро и на такав начин да поред погоршања односа Москве и Вашингтона нису деловали и други чиниоци.

Повратак Путина на положај председника није утицао само на руско-америчке односе. „Рокада“ у Кремљу, односно замена функција Путина са Медведевим 2008. (Путин је прешао на премијерско, а Медведев на председничко место) да би се испоштовао устав који није дозвољавао више од два узастопна мандата једној личности, за тренутак је била ревитализовала већ готово прежаљену идеју *западњаштва*. Она ће се испољити кроз Медведевљево настојање да технолошки модернизује земљу кроз смиривање тензија с напреднијим земљама Запада.⁴⁴¹ Ипак, Медведев ниједног тренутка није одступио од идеје руског великосилства, што ће непосредно након Руско-грузијског рата изразити у једном интервјуу, где ће изнети ставове који ће касније бити названи „Медведевљево доктрина“, између осталог и тај да Русија има право на област „привилегованих интереса“ (при чему ће мислити на већи део постсовјетског простора), али и на то да штити своје држављане ма где се налазили.⁴⁴² Други пример је понуда (наравно, одбијена) западним државама потписивања правно обавезујућег Европског безбедносног споразума, којим би практично била стављена рампа на даље ширење НАТО, а Русији, кроз уважавање њених „безбедносних интереса“, признато право на сферу утицаја на постсовјетском простору.⁴⁴³ Нити је Медведев

мање ни више него у Русији, због чега ће Обама отказати свој сусрет с Путином у Москви (последњи билатерални самит руског и америчког председника у Русији до данас одиграо се још 2009). Но, на маргинама Самита Г20 у Санкт Петербургу биће нађено решење за кризу изазвану наводном употребом хемијског оружја у Сирији, тако што ће САД одустати од војне интервенције и пристати да Русија помогне у сиријској предаји хемијског оружја под међународну контролу. О свим овим догађајима у склопу пропасти „ресетовања“ и накнадног додатног кварења руско-америчких односа, писали смо у наведеној књизи *Време „ресетовања“*, на страницама 335–353.

⁴⁴¹ Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of the Great Power Politics*, op. cit., p. 24. Подсећање на Медведевљев либерализам и западњаштво из времена кад је био председник делује невероватно у светлу његових крајње јастребовских изјава о рату с Украјином даваних у току 2022. и 2023, где је између осталог више пута претио нуклеарним оружјем и сл.

⁴⁴² Ibid., p. 39.

⁴⁴³ Видети: Владимир Трапара, *Време „ресетовања“: односи Русије и Сједињених Држава у периоду од 2009. до 2012. године*, op. cit., стр. 222–228.

одустао од руске контроле над Украјином, што видимо из цитираног писма Јушченку и аранжмана које је постигао с Јануковичем. Када 2011. буде наговештен расцеп између Медведева и Путина, одређени либерални кругови у Москви покушаће да креирају нову политичку партију и обезбеде му реизбор. На њихов неуспех надовезаће се серија опозиционих протеста чија ће велика звезда бити политички лидер Алексеј Навалњи. Након што Путин успе да тај изазов превазиђе и добије председничке изборе 2012, постараће се да његова власт више никада не буде угрожена. Уследила је „демедведизација“ – чистка либералних кадрова из Медведевљевог окружења (неки су додуше кооптирани или пребачени на друге функције) и укидање низа либералних закона донетих у време Медведева, што ће он, сада поново са места премијера, мирно посматрати.⁴⁴⁴ Сузбијање либерализма и западњаштва отвориће простор за све јачи уплив конзервативних и цивилизационистичких идеја, уз поменуто јачање улоге цркве.⁴⁴⁵ Нови поглед на свет који је

⁴⁴⁴ О покушају либерала да од Медведева направе алтернативу Путину, њиховом неуспеху, те протестима 2011–2012. и Путиновој реакцији, видети: Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 10, 12, 13. У „демедведизацији“ је смењен и Сурков (који је такође радио на либералној алтернативи). На његово место у председничкој администрацији долази Вјачеслав Володин, конзервативац и некадашњи Примаковљев сарадник, само да би Сурков касније „васкрсао“ у току прве украјинске кризе. Смењен је и министар одбране који је након рата са Грузијом започео опсежне реформе руске војске, Анатолиј Сердјуков, да би на његово место дошао Сергеј Шојгу. Видети: Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 13.

⁴⁴⁵ Кузио додуше сматра да је Путин начинио конзервативни заокрет још 2005–2008, када је по његовом мишљењу настао „цивилизационистички национализам спонзорисан од стране државе“, али додаје и да је 2011–2013. наступила друга „прекретница“ у развоју његовог режима, када он „пригрљује идеју окупљања руских земаља“. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 3. Иако се можемо сложити да је очијукање с цивилизационизмом почело већ након Наранџасте револуције, мишљења смо да је оно у прво време било инструменталног карактера – нпр. организовање десничарских омладинских група попут „Наших“ да би се осујетила „обојена револуција“ у Русији. О томе видети код Д’Анијерија: Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 135–136, 149. Отпочињањем Путиновог трећег мандата цивилизационизам све више поприма карактер званичне државне идеологије, а идеје о „Руском свету“ и Евроазијској унији статус државних пројеката за обнављање пуне контроле над подручјем некадашње империје, где ће Украјина

пригрлио Кремљ условиће амбицију да се у контроли над Украјином оде и корак даље, али је већ увелико постојала конкуренција.

Ако је Украјина за време Обама неко време била „испод радара“ Вашингтона, то неће важити и за друго крило политичког Запада – Европску унију.⁴⁴⁶ Она већ три деценије доприноси америчкој екстратериторијалној хегемонији, тако што: привлачношћу понуде чланства и других видова повезивања, економском и меком моћи утиче на државе у свом окружењу да се оријентишу ка политичком Западу у целини; наднационалним карактером ограничава суверенитет и потенцијално самостално деловање својих најмоћнијих чланица на међународној сцени; њена интеграција ипак остаје испод нивоа државе, што је онемогућава да постане велика сила независна од америчке хегемоније.⁴⁴⁷ Ипак, немали је број примера када су моћније чланице ЕУ знале да пруже отпор америчким иницијативама, некад неуспешно (инвазија Ирака), а некад и успешно (МАР за Украјину и Грузију). Остала

– ако се вратимо на целокупан историјски развој приказан у овој књизи, сасвим очекивано – заузети кључно место, а Русија се поставити као „светионик“ конзервативних вредности против западног „декадентног либерализма“. Видети: Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 304–311. У књизи са Д’Анијеријем Кузио подвлачи да је реизбор 2012. додатно „погурао“ Путина ка националистичкој десници. Taras Kuzio and Paul D’Anieri, *The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., p. 40. И Ендрју Вилсон се слаже да се „Путин II“ (од 2012) разликовао од претходног Путина (2000–2008) и Медведева, јер је пригрлио пројекат конзервативних вредности и видео своје противнике из опозиције као „авангарду декадентног Запада“. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 3. Те противнике (остатке протеста 2011–2012) главни идеолог савременог руског цивилизационизма, филозоф Александар Дугин, назваће „петом колоном“, а припаднике режима који се нису уклопили у нови конзервативни државни пројекат „шестом колоном“. Наведено према: Ibid., p. 32.

⁴⁴⁶ Менон и Румер тврде да је Украјина у годинама уочи кризе заузимала ниско место на дневном реду спољне политике САД, што због других приоритета, што због „оскудних алата“ за бављење Украјином у току Јануковичеве владавине, али иду и предалеко када тврде да САД нису ни имале опипљиве интересе у Украјини, а да је то што су подржавале демократију у њој било део опште посвећености Вашингтона демократији у свету. Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., pp. 65–67.

⁴⁴⁷ О томе како САД преко ЕУ одржавају хегемонију на континенту, видети: Christopher Layne, *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*, op. cit., pp. 113–116.

је упамћена подела на „стару“ и „нову“ Европу коју је направио секретар одбране у Бушовој администрацији, Доналд Рамсфелд, настојећи да истакне како су новопридошле чланице евроатлантске заједнице из Источне Европе спремније да следе политику Вашингтона, него када је реч о „старим“ европским силама попут Немачке, Француске и Италије. С друге стране, Путин је у току своја прва два мандата настојао да ојача руски утицај на континенту управо играјући на карту „старе“ Европе и правећи билатералне аранжмане с државама које је чине. Стога не чуди да је у току руско-америчког „ресетовања“, које је међу источним чланицама ЕУ и НАТО углавном било „дочекано на нож“, иницијатива да ЕУ преузме од САД „штафетну палицу“ у сузбијању руског утицаја у Украјини дошла са источног крила евроатлантске заједнице.

Две државе које су некада ратовале с Русијом око Украјине, Пољска и Шведска, 2009. године ће у оквиру Суседске политике ЕУ лансирати тзв. Источно партнерство. Смисао ове иницијативе био је да се источно суседство ЕУ „стабилизује“ тако што ће се државе које га чине што чвршће повезати са Бриселом, али без пуноправног чланства. Уместо тога, биле би им понуђене визна либерализација и зона слободне трговине, кроз склапање Споразума о придруживању (АА), односно Свеобухватног и дубоког споразума о слободној трговини (DCFTA), као најразвијенијег облика економске интеграције државе нечланице са ЕУ.⁴⁴⁸ Иницијатива је обухватила све европске постсовјетске државе, сем Русије, којој је Партнерство испрва понуђено, али га је она одбила, преферирајући са Бриселом билатерални аранжман „заједничких простора“.⁴⁴⁹ Ускоро ће оценити иницијативу као уперену против ње, те по први пут негативно реаговати према ЕУ онако како је раније реаговала само против НАТО.⁴⁵⁰ Министар спољних послова, Сергеј Лавров, изјавио је да је Источно партнерство ништа друго до покушај проширења сфере утицаја ЕУ (подразумева се, на штету Русије).⁴⁵¹ Ово није било сасвим без основа. Геополитички карактер Источног партнерства огледао се у

⁴⁴⁸ Видети: David Cadier, "Eastern Partnership vs Eurasian Union? The EU-Russian Competition in the Shared Neighbourhood and the Ukraine Crisis", *Global Policy*, Vol. 5, Sup. 1, 2014, pp. 76–78.

⁴⁴⁹ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 65.

⁴⁵⁰ David Cadier, "Eastern Partnership vs Eurasian Union? The EU-Russian Competition in the Shared Neighbourhood and the Ukraine Crisis", op. cit., p. 79.

⁴⁵¹ Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., pp. 100.

његовој безбедносној димензији, јер су споразуми о придруживању предвиђали усклађивање спољне и безбедносне политике држава потписница са Бриселом.⁴⁵² Но, још већи проблем створиће одредбе Споразума које су за државе које га потпишу искључивале чланство у алтернативним економским интеграцијама. Како је Русија након повратка Путина на место председника почела све јаче да форсира пројекат Евроазијске економске уније (ЕАЕУ), чланице Источног партнерства биће практично натеране да бирају „између Русије и Европе“.⁴⁵³ Украјина ће бити та на којој ће се сломити копља, и то – колико симболично толико и апсурдно – у години у којој је председавала ОЕБС.⁴⁵⁴

Иако је Јанукович испунио готово све Медведевљеве унутрашње и спољнополитичке захтеве, Русија је остала незадовољна.⁴⁵⁵ Након повратка Путина, оценила је да Украјину може у потпуности да

⁴⁵² Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 68, 107–109. Услед овога је за Сакву Источно партнерство представљало „повратак блоковске политике у Европу“. Ibid., p. 66. Као аргумент зашто сматра Запад одговорним за украјинску кризу, Џон Миршајмер ће касније цитирати безбедносне елементе Споразума о придруживању понуђеног Украјини, као што су „постепено усаглашавање (страна уговорница) о спољнополитичким и безбедносним питањима, с циљем све дубљег укључивања Украјине у европску безбедносну област“ и „пуно и увремењено унапређивање свих дипломатских и војних канала између страна“. За Миршајмера, ове одредбе подразумевале су „увлачење Украјине у НАТО на мала врата“. “Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis?”, *Foreign Affairs*, November/December 2014, p. 175.

⁴⁵³ Ана Јовић Лазић, *Односи између Европске уније и Руске Федерације – крај XIX и почетак XXI века*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015, стр. 213, 227; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 67.

⁴⁵⁴ Аутор ове књиге имао је на свом институту почетком 2013. прилику да слуша предавање тадашњег украјинског амбасадора у Београду, који је говорио о председавању своје земље ОЕБС-ом, те амбициозној замисли да Украјина допринесе повећању безбедности на континенту. На ауторово питање какав допринос европској безбедности очекује у условима када је она нарушена растућом конфронтацијом Русије и Сједињених Држава, и амбасадор и присутни руски дипломата с негодовањем су констатовали да се с том оценом не слажу, те да сматрају да је за руско-америчке односе конфронтација прејака реч. Након свега годину дана, не само да Украјина неће допринети унапређењу европске безбедности већ ће изгубити део територије и суочити се с грађанским ратом, док ће конфронтација Русије и САД достићи размере невиђене још од Хладног рата.

⁴⁵⁵ Taras Kuzio and Paul D’Anieri, *The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., pp. 95–96.

реинтегрише у своју сферу утицаја (односно обнови империјалну контролу над њом), а кључно средство за то било би њено чланство у ЕАЕУ. Препрека коју је требало савладати били су преговори о Споразуму о придруживању са ЕУ, које је Јанукович већ увелико водио. На геополитичке мотиве ЕУ указивало је и то што је она, упркос порасту ауторитаризма и корупције код Јануковичевог режима, постала спремна да потпише АА са Украјином уз један једини услов – пуштање Тимошенкове из затвора, да би до јесени чак и он отпао, те ЕУ понудила Јануковичу да на новембарском самиту у Вилњусу потпише Споразум без икаквих услова.⁴⁵⁶ Русија је жестоко одговорила на ову „непристојну понуду“ Брисела Украјини, најпре „шаргарепом“ (Путиновим обећањем у априлу да би Украјина могла да има до 10 милијарди долара годишње користи од чланства у ЕАЕУ), а затим и „штапом“ (економским санкцијама против Украјине у августу, односно успоравањем протока њене робе преко границе и претњом повећањем царина).⁴⁵⁷ Москва, дакле, није притискала Украјину да одмах уђе у ЕАЕУ – ургентније је било спречити је да потпише АА, јер би он касније онемогућио тај улазак.⁴⁵⁸

Да бисмо схватили тежину ситуације у којој ће се наћи Јанукович, важно је да разумемо везу између стања економије и унутрашњополитичке динамике у Украјини у том тренутку, с једне стране, и односа Кијева како с Москвом тако и са Бриселом, с друге стране. Јанукович је заправо добрим делом и сам одговоран зашто ће се у јесен 2013. наћи у ситуацији да бира између лоше и горе опције. У време његове владавине украјинска економија, која је већ била озбиљно начета последицама светске економске кризе, биће закуцана за европско дно (горе од ње стајаће само Молдавија). При чему треба имати у виду и структурни чинилац – Украјина је била

⁴⁵⁶ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 69.

⁴⁵⁷ Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 191–200.

⁴⁵⁸ Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 118. Притом је правдала своје потезе као заштиту сопствене економије од преплављивања производима из Европске уније уколико би Украјина потписала АА, али тај аргумент је лако оборити чињеницом да руске царинске власти могу да разликују робу по пореклу. Ibid., p. 119. Поред Украјине, рестриктивне мере примењене су и према Јерменији, Грузији и Молдавији, али ће од потписивања АА (уз Јануковичеву Украјину) одустати само Јерменија (услед њене много веће економске и безбедносне зависности од Русије), док ће га Грузија и Молдавија потписати без значајнијих последица. Ibid., pp. 104–105.

економски најрањивија држава Источне Европе, услед уравнотежене трговинске зависности у односу на ЕУ и Русију (2012. године 25 одсто њеног извоза ишло је у ЕУ, 25 у Русију), те су и најмањи поремећаји у окружењу могли да је уздрмају.⁴⁵⁹ Велики део одговора на питање – зашто се украјинска привреда нашла на ивици колапса? – лежи и у енормним размерама корупције. Она је била обележје читаве историје независне Украјине, али је Јанукович у њој претерао обогативши преко сваке мере себе и узак круг своје родбине и сарадника („Породицу“), који постаје најбогатији клан у земљи и изазива подозрење осталих олигарха.⁴⁶⁰ Јануковичев рејтинг почиње да пада чак и у источним крајевима, уз анимозитет који је стекао у западним због своје идентитетске политике, те ће му у 2013. постати јасно да тешко може поштено да добије следеће председничке изборе (2015). Његов покушај да манипулише руско-европским ривалством не би ли од обеју страна изнудио уступке који би му поправили унутрашњополитички положај, испоставиће се као гашење ватре бензином.

Јануковичу је био хитно потребан велики новац за стабилизацију економије чијем је катастрофалном стању и сам допринео, а њега је без политичких условљавања могао да добије само од Русије. С друге стране, створивши код доброг дела народа и елите очекивање да ће потписати АА, морао је да рачуна на озбиљне политичке последице уколико од тога буде одустао. Док га је ЕУ условљавала пуштањем Тимошенкове, могао је да криви Брисел за изостајање споразума и паралелно од Русије тражи и добије обећање финансијске подршке. Кад је и ЕУ попустила и понудила му АА без услова, учинила му је „медвеђу услугу“ – уз АА не би ишла и жељена финансијска помоћ (барем не ускоро), а Русија би сигурно учинила све да му отежа реизбор 2015, што му је и лично Путин вероватно предочио на тајном састанку у новембру. На крају је изабрао оно што му је изгледало као мање од два зла, те ће његов премијер Азаров 21. новембра, дакле недељу дана пред Вилњус, саопштити да Кијев одлаже потписивање АА, између осталог и зато да би се осигурала „национална безбедност Украјине“, очигледно алудирајући на руске претње.⁴⁶¹ Д’Анијери оцењује да ЕУ „још увек није играла геополитику“, па зато није

⁴⁵⁹ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 12–13.

⁴⁶⁰ Ibid., pp. 51–54, 58–60; Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 178–179.

⁴⁶¹ О Јануковичевој „игри“ са ЕУ и Русијом и коначном доласку у ситуацију у којој је морао да преломи о судбини АА, видети: Ibid., pp. 204–207. Према Плохом,

понутила Јануковичу финансијску помоћ која би му помогла да преломи у њену корист, а да ће његово одустајање од АА приписати руској принуди.⁴⁶² Јанукович је сада морао да се суочи с политичким последицама које је и очекивао у случају одбијања Споразума – али ће серијом погрешних потеза опет понајвише сам бити крив за њихову ескалацију ка новом чину руско-украјинске (и руско-западне) трагедије. Ни Запад, ни Русија, додуше, неће се нарочито потрудити да га с тог пута скрену.

Када су се 21. новембра демонстранти окупили на Тргу независности у Кијеву, а на позив новинара Мустафе Најема, то је првенствено био израз незадовољства Јануковичевим одустајањем од потписивања АА, самим тиме и од „европског пута“ Украјине, услед чега ће серија протеста, који су уследили како у Кијеву тако и у другим украјинским градовима, понети назив „Евромајдан“. Недељу дана касније, услед претеране реакције полиције и специјалних снага „Беркут“ након дефинитивне пропасти самита у Вилњусу, протести прерастају у „Револуцију достојанства“ и привлаче много већи број људи, након чега безбедносне снаге почињу да им попуштају и не усуђују се да им ускрате приступ Мајдану, на коме ничу шатори и формирају се „Снаге самоодбране“. У њима су од почетка били присутни и екстремни десничари који, између осталог, руше Лењинов споменик у Кијеву, а режим почиње да против демонстраната користи и плаћене батинаше – *титишке*. Ипак, све до средине јануара 2014. демонстранти нису захтевали Јануковичеву оставку, већ су испостављали низ других захтева – од враћања споразуму са ЕУ, преко борбе против корупције, до повратка уставним решењима из 2004. која би омогућила слободније и поштеније изборе 2015. Штавише, у току новогодишњих/божићних празника протести су се осули од

Путин је директно запретио Јануковичу одвајањем Крима и југоистока ако овај буде потписао споразум. Serhii Plokhу, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 95.

⁴⁶² Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 206–207. Овде се, из угла догађаја који су уследили, поставља питање зашто би ЕУ то урадила, тј. трошила новац на одржавање на власти аутократе и „руског човека“, када ће управо његово одбијање да потпише Споразум омогућити његов пад и долазак на власт њој лојалнијих људи? Односно, ако она није играла геополитику, ту су биле САД које јесу, те су оне могле и да обезбеде такав исход. Уз то, количина новца коју је Азаров тражио од ЕУ била је „безобразно“ велика – „проценио“ је да би Украјини било потребно 12 милијарди евра годишње да би компензовала губитке од пада трговинске размене с Русијом. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 65.

ранијих сто хиљада до свега пар хиљада учесника, чему је вероватно допринео и споразум који је Јанукович 17. децембра потписао с Путином у Москви, којим је била предвиђена руска позајмица ради финансирања украјинских дугова од 15 милијарди долара (обећаних још пре Јануковичевог одустајања од АА) и смањење цене гаса скоро за половину. Но, након новог сусрета с Путином у Валдају, Јанукович се одлучује за потез који ће још једном преокренути ситуацију на његову штету.⁴⁶³

Шеснаестог јануара 2014. Рада сумњивим бројањем гласова усваја сет популарно названих „диктаторских закона“, који су прописивали озбиљне затворске казне за коришћење низа техника којима су се служили демонстранти на Мајдану. Ово их је само изнова разјарило, те се они окупљају у још већем броју и захтевима додају Јануковичеву смену, а међу њима све запаженију улогу добијају екстремни десничари („Десни сектор“ и сличне организације), спремни да се послуже и насиљем. У току сукоба с полицијом у Хрушевској улици 22. јануара падају и прве жртве, а у градовима на западу земље демонстранти почињу да заузимају државне зграде. Јанукович крајем месеца попушта – смењује Азарова, укида неке од „диктаторских закона“, обећава амнестију за демонстранте, и чак нуди опозиционару Арсенију Јацењуку (из партије Јулије Тимошенко) премијерско место, које овај условљава потписивањем АА (што Јанукович наравно одбија). У току фебруара одвијала су се два супротна тренда. С једне стране, преговори Јануковича и опозиције су напредовали, али су се и протести све више отимали контроли чак и самих опозиционара и насиље постајало све учесталије. Оно ће кулминирати најпре 18. фебруара, када при покушају упада демонстраната у парламент безбедносне снаге одговарају бојевом муницијом (коју користе и демонстранти), при чему гине двадесетак људи, да би два дана касније у још жешћем обрачуна, када и по демонстрантима и по полицији пуцају и снајпери – до данас неразјашњено чији и са којих положаја – пало преко 80 нових жртава. И то у присуству страних посредника у преговорима Јануковича и опозиције.⁴⁶⁴

⁴⁶³ О првој фази протеста на Мајдану (до средине јануара 2014), видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 211–216; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 66–81; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 114.

⁴⁶⁴ О другој фази протеста – од „диктаторских закона“ до фебруарске ескалације насиља, видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 216–219; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*,

Како је прва украјинска криза, осим што је имала унутарукрајински карактер, од почетка била и руско-европска, логично је било да странци активно учествују у процесу њеног разрешавања. Сједињене Државе ће се поново отворено укључити у игру. Уз свеprisутног републиканског сенатора Џона Мекејна, помоћница државног секретара, Викторија Њуланд, остаће позната по дељењу сендвича демонстрантима, али и још неким гафовима. Најпре је у децембру изјавила да су САД од 1991. наовамо „инвестирале“ преко пет милијарди долара у „промовисање демократије“ у Украјини и „европску будућност“ коју та земља заслужује.⁴⁶⁵ Касније ће процурети и снимак њеног разговора са америчким амбасадором у Кијеву, у коме она ауторитативно износи име Јацењука као избор САД за новог украјинског премијера, сматрајући Кличка неподобним за ту функцију, уз ниподаштавајући однос спрам могућности да се ЕУ заложи за другачије решење.⁴⁶⁶ Чињеница да ће Јацењук касније заиста и постати премијер сведочи о томе ко је са Запада у кризи све време водио главну реч, али ће представници САД упадљиво изостати из формалног учешћа у посредовању при преговорима. Европска тројка састављена од министара спољних послова Француске (Лоран Фабијус), Немачке (Франк Валтер Штајнмајер) и Пољске (Радослав Сикорски) допутоваће у Кијев пред само крваво разрешење на улицама Кијева, а управо оно ће се испоставити као преломно у одлуци Јануковича да прихвати споразум са опозицијом. Решење потписано у ноћи 20–21. фебруара предвидело је образовање прелазне владе, повратак на устав из 2004, превремене председничке изборе (свега неколико месеци пре редовно планираних, додуше) уз нову изборну

op. cit., pp. 81–90; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 115–122. Чарап и Колтон сматрају да то што су репресивни закони против демонстраната прављени по угледу на сличне законе у Русији указује на руску умешаност, односно Путиново охрабривање Јануковича да насилно разбије протесте. Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 123. И Кузио дели мишљење да је Путин наговорио Јануковича да уведе репресивне законе. Taras Kuzio, “The Origins of Peace, Non-Violence, and Conflict in Ukraine”, in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, p. 113.

⁴⁶⁵ Наведено према: John J. Mearsheimer, “Why the Ukraine Crisis is the West’s Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin”, op. cit., p. 4.

⁴⁶⁶ Опаска Њуландове гласила је „Јебеш ЕУ“. Видети: Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 121–122.

комисију, амнестију за ухапшене демонстранте, повлачење владиних снага и разоружање уличних милиција. Споразуму је присуствовао и руски представник, омбудсман Владимир Лукин, али га није потписао под изговором да нема овлашћење за то.⁴⁶⁷

Споразум ће се, међутим, испоставити као мртворођенче. Представници опозиције (Јацењук, Кличко и Тјахнибок) су одмах након обелодањивања споразума извиждани од масе демонстраната, из које се издваја извесни Володимир Парасјук, пење на бину и прети журишем на владине зграде уколико се Јанукович до ујутру не повуче са власти. Јуриш неће ни бити потребан, јер се безбедносне снаге до ујутру и саме повлаче оставивши владине зграде небрањеним.⁴⁶⁸ Но, кључни чинилац који ће условити пропаст споразума биће Јануковичево напуштање Кијева – званично да би присуствовао конгресу делегата своје партије у Харкову, а незванично јер се уплашио за сопствену безбедност, при чему постоје назнаке да је био почео паковање у својој резиденцији и пре него што је склопио споразум.⁴⁶⁹ Зигар наводи да је Јанукович о свом одласку

⁴⁶⁷ О споразуму 21. фебруара, видети: *Ibid.*, pp. 122–123; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 91–92. У својој хронологији прве украјинске кризе, Зигар наводи да је Путин наговорио Јануковича да прихвати све наведене елементе споразума са опозицијом. Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 16. Притисак на опозицију да прихвати Јануковичевостанак на власти још неколико месеци извршио је Сикорски, рекавши им да их у противном чека ангажовање војске и насилно разбијање демонстрација. Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 220. Плохи пак инсинуира да то што Лукин није имао овлашћење да потпише споразум сугерише да га Путин ипак није одобрио. Serhii Plokhly, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 97–98.

⁴⁶⁸ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 123–124; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 93. Безбедносне снаге се нису повукле саме од себе, већ је украјински парламент, још док су преговори Јануковича и опозиције били у току, изгласао резолуцију о забрани њиховог коришћења против демонстраната. Serhii Plokhly, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 98.

⁴⁶⁹ Кључни аргумент присталица украјинске опозиције, односно касније украјинске стране у сукобу с Русијом, да у Кијеву заправо није дошло до неуставног преврата, гласи врло једноставно – Јанукович није оборен с власти, он је просто побегао. Рецимо, код Стентове: Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., p. 197. Менон и Румер тврде да Јанукович није веровао сопственом безбедносном апарату и да се плашио хапшења или чак насилне смрти од демонстраната, за које је претпостављао да неће да прихвате споразум. Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The*

обавестио Путина, који ће му рећи да је „сишао с ума“ и да би требало да остане у Кијеву и не дозволи да ситуација измакне контроли.⁴⁷⁰ И јесте измакла – само дан након Јануковичевог одласка, пребегом једног дела посланика његове партије у Ради се формира нова већина, која на неуставан начин (без прописаних 338 посланика) смењује Јануковича (под образложењем да је сам напустио обављање своје функције) и за вршиоца дужности председника поставља новоизабраног председника парламента – Олександра Турчинова. Нова већина доноси и низ других одлука, од формирања владе на челу с Јацењуком, преко постављања екстремног десничара Андреја Парубија за шефа Националног савета безбедности и одбране, до враћања уставних амандмана из 2004. Но, најконтроверзнија одлука била је укидање Колешниченко-Киваловљевог закона о језицима, коју ће Турчинов додуше ветирати али с пет дана закашњења – након што је већ била негативно одјекнула у украјинским рускојезичним областима.⁴⁷¹ Очигледним неуставним превратом, уз изневеравање споразума склопљеног уз мултилатерално међународно посредовање, у Кијеву се фебруара 2014. украјинска „клацкалица“ још једном окренула у корист прозападне опције и монистичке визије украјинства.⁴⁷² Чекала се реакција Русије на оно што

Unwinding of the Post-Cold War Order, op. cit., p. 81. Према Вилсону, Јануковичу је његово лично богатство било најважније, па наводи да је побегао чим је довршио паковање, између осталог поневши са собом и 32 милијарде долара у кешу. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 92–93.

⁴⁷⁰ Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 16.

⁴⁷¹ О серији првих одлука нове већине у Ради, видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 221–222; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 129–133; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 93–94.

⁴⁷² Саква тврди да је оно што је у новембру почело као подршка европским вредностима, у фебруару постало борба за наметање монистичке визије, односно да су „култура, језик и политичко мишљење западне Украјине били наметнути остатку земље“. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 50, 130. Чарап и Колтон наводе да је, док је 75 одсто министара у Јануковичевој влади било са украјинског југоистока, 60 одсто Јацењукове владе чинили су људи из четири најзападнија региона, уз само два министра са југоистока. Прве одлуке које је Рада предузела након преврата, према овим ауторима, остављају утисак како су уз Јануковича са власти „збачени“ и јужни и источни региони Украјине. Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 125.

је изгледало као нови шок, непуну деценију након сличног који је доживела у Наранцастој револуцији.

Након неуспеха да на партијском скупу у Харкову добије подршку за оспоравање резултата Мајдана, Јанукович ће се одлучити да напусти Украјину – заправо ће Руси организовати његову евакуацију са Крима у Ростов на Дону, одакле ће се он 28. фебруара јавити конференцијом за медије.⁴⁷³ Но, „спасавање живота Јануковича“ било је задатак од споредног значаја, битан утолико што ће његов накнадни позив Русији да интервенише у Украјини оправдати главну операцију, која се већ увелико била спроводила. На састанку у Новом Огарјовом, у ноћи између 22. и 23. фебруара, Путин је са својим сарадницима преломио да Русија на преврат у Кијеву мора да одговори „враћањем“ Крима, јер „не можемо да одбацимо ту територију и људе који тамо живе препустимо судбини, на милост и немилост националистима“.⁴⁷⁴ Наратив о томе да је алтернатива повратку полуострва Русији његово потпадање под националистичку (односно нацистичку/фашистичку) власт пратио је иницијативу локалних сепаратиста – који крајем фебруара у Симферопољу заузимају регионални парламент и смењују премијера Могилјева проруским сепаратистом Сергејем Аксјоновим „Гоблином“ – за одржавање референдума о независности, који ће најпре бити заказан за мај, а затим померен уназад на 16. март. До тада ће Русија својим војним снагама – припадницима Црноморске флоте који су се већ налазили на Криму и специјалних и других јединица („мали зелени људи“) – обезбедити контролу над полуострвом запоседањем земљица који га је

⁴⁷³ Скуп у Харкову је пропао, јер најпре није дошло довољно делегата, одржавање скупа су спречили промајдановски хулигани, а и сам Јанукович је одустао од појављивања на њему након што му је олигарх Ринат Ахметов рекао да га неће подржати. Taras Kuzio, “The Origins of Peace, Non-Violence, and Conflict in Ukraine”, *op. cit.*, p. 114; Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, *op. cit.*, Глава 16.

⁴⁷⁴ О руској „евакуацији“ Јануковича и одлуци да се заузме Крим, видети: Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, *op. cit.*, Глава 16, 17; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, *op. cit.*, pp. 94–96. Путин је 4. марта употребио аргумент неуставног пуча у Украјини и цитирао позив Јануковича, као легалног председника, Русији да интервенише да би „заштитила животе, слободу и здравље житеља Украјине“. Emmanuel Karagiannis, “The Russian Interventions in South Ossetia and Crimea Compared: Military Performance, Legitimacy and Goals”, *Contemporary Security Policy*, Vol. 35, No. 3, 2013, p. 410.

спајао са остатком Украјине и блокирањем украјинских војних јединица у касарнама, и то све без иједног испалееног метка. Тиме ће створити услове за безбедно одржавање референдума, чији ће званични резултат бити 97 одсто од укупно 83 одсто изашлих бирача.⁴⁷⁵ Иако независне процене показују да је овај резултат очигледно намештен, те да на референдум није могло изаћи више од половине бирача, сложили бисмо се са Саквом да би и у савршеним условима – а овде су брзина и услови одржавања референдума заправо одмогли излазности – већина Кримљана и огромна већина Севастопољаца аутентично гласала да се припоји Русији.⁴⁷⁶

Пружајући 18. марта, у говору пред оба дома руског парламента, добродошлицу новим „конститутивним елементима Федерације“, односно објављујући прву анексију неке европске територије након Другог светског рата, Путин је рекао да Русија не жели даљу поделу Украјине.⁴⁷⁷ У месецима који су следили он ће на неки начин и испунити

⁴⁷⁵ О руској акцији на Криму и референдуму, видети: Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 108–113; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 140–142; Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 17; Mark Galeotti, “Hybrid War’ and ‘Little Green Men’: How It Works, and How It Doesn’t”, in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 159–160; Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 225–229.

⁴⁷⁶ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 142. Као најрестриктивнију процену Кузио и Д’Анијери наводе наводни процурели извештај Руског председничког савета за цивилно друштво и људска права, према коме је одзив бирача био 30 одсто, од којих је свега половина гласала за присаједињење Русији. Taras Kuzio and Paul D’Anieri, *The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., pp. 3–4. Д’Анијерија пак на другом месту изненађује да Русија није спровела регуларнији референдум, имајући у виду неке касније анкете које су показале да већина становника подржава његов исход. Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 229.

⁴⁷⁷ Тачна Путинова порука Украјинцима је гласила: „Не верујте онима који вас плаше Русијом, и вичу вам да за Кримом следе друге области. Ми не желимо распад Украјине, нама то није потребно. Што се тиче Крима, он је увек био и остаће и руски, и украјински и кримскотатарски... Али никада неће бити бандеровски“. «Обращение Президента Российской Федерации», Президент России, 18 марта 2014 года. Интернет: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603>, 30/5/2023.

и прекршити то обећање. Након Крима, противници нових власти на сличан начин почињу да се буне и у другим рускојезичним областима – организују „анти-Мајдан“ протесте, заузимају зграде – али углавном бивају сузбијени, великим делом захваљујући деловању локалних олигарха који су пристали уз Мајдан.⁴⁷⁸ Једино у Донбасу (Доњецка и Луганска област) – где је проценат руског и рускојезичног становништва био релативно највећи, као и подршка свргнутом Јануковичу и његовој партији – долази до отворене оружане побуне, почев од 12. априла када наоружана група под командом бившег руског пуковника и националисте Игора Гиркина (Стрелкова) заузима Славјанск. Кијевске власти против њих, консолидовавши се након кримског шока, покрећу „Антитерористичку операцију“, а побуњеници почетком маја по угледу на Крим организују референдуме о независности „народних република“ Доњецк и Луганск. Ипак, уместо да понови интервенцију са Крима и директно подржи устанике, након чега би уследило и признање независности или евентуална анексија побуњених области, Москва се одлучује за опрезнији приступ – најпре позива побуњенике да одложе референдуме (у чему га ови нису послушали), а затим признаје резултате мајских председничких избора у Украјини, на којима побеђује Петро Порошенко, да би онда с њим отворила и мировни процес. Када он крајем јуна (упркос директном састанку Путина и Порошенка у Нормандији) буде пропао, Кијев креће у општу офанзиву против побуњеника. Након што добровољачки батаљон Азов, близак неонацистичким идејама, заузме Мариупољ, а украјинска војска потисне Стрелкова из Славјанска у Доњецк, положај побуњеника постаје знатно тежи и Русија бива принуђена да им активније помогне.⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ Рецимо, ред у Харкову заводи нови прокијевски гувернер Игор Балута, док у Дњепропетровску главни човек постаје олигарх Игор Коломојски. Одеса је имала доста јак антимајдановски покрет, али ће он утихнути након почетка маја, када у току сукоба са промајдановским хулиганима 42 антимајдановца буде живо спаљено у згради Синдикалног дома. Контролу над Одесом преузима бивши грузијски председник, Михаил Сакашвили. Видети: Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 128–129; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 134–136; Ханес Хофбауер, *Слика непријатеља – Русија: историја једне демонизације*, op. cit., стр. 279–281.

⁴⁷⁹ О првом делу донбаске побуне – до лета – видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 233–243; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 118–140; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 193–212.

То је најпре учињено снабдевањем побуњеника системима противваздушне одбране, од којих један 17. јула грешком обара малезијски путнички авион МН17, чији сви путници и посада (укупно преко 300 њих) гину. Овај инцидент изазива згражавање светске јавности и „леgitимише“ украјинску офанзиву против побуњеника, која се у току лета интензивира, цепа њихову територију на два дела и доводи их на ивицу пораза. Како би спасила побуњенике, руска војска крајем августа директно улази у Донбас, што прати негација Москве да је до тога дошло (Путин даје чувену изјаву о „војницима на одмору“). Након што Украјинци буду претрпели велике губитке код Иловајска, где су њихове снаге претходно опкољене, Порошенко пристаје на примирје, које бива потписано 5. септембра у Минску. Након што оно крајем године – због неадекватно решеног питања повлачења тешког наоружања с линије раздвајања – буде прекршено, а побуњеници заузимањем стратешки значајног насеља Дебаљцево остваре нови напредак, у фебруару се потписује и „Минск 2“, који на адекватнији начин успоставља демилитаризовану зону дуж линије фронта. Суштина оба споразума је у идеји о прекиду ватре како би се омогућио политички процес, чији би резултат требало да буде реинтеграција Донбаса у Украјину, али уз широку аутономију. Иако ово последње никада неће бити реализовано, следећих седам година између донбаских побуњеника и Кијева, а тиме и између Русије и Украјине, функционисаће релативно стабилно примирје, уз повремена обострана кршења која су резултирала и војним губицима и цивилним жртвама, али без померања линије фронта и ескалације. Ако не о замрзнутом, могло се говорити о сукобу „променљиве температуре“.⁴⁸⁰

На неколико претходних страница дали смо хронологију збивања између Јануковичевог одустајања да потпише Споразум о придруживању са ЕУ и примирја у Минску, а сада то ваља и анализирати. Видели смо да је до украјинске кризе крајем 2013. довела својеврсна игра „нулте суме“ Русије и Европске уније (иза које су стајале САД, чији су односи с Русијом већ увелико били у силазној путањи), у којој се Виктор Јанукович није најспретније снашао. Доприносом урушавању украјинске економије и

⁴⁸⁰ О другом делу донбаске побуне – од обарања малезијског авиона, закључно са Минском 2 – видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 244–249; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 140–143; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 215–230. Сукоб „променљиве температуре“ је иначе Вилсонов израз (са стр. 143 у наведеној књизи).

покушајем да манипулише руско-западним ривалством за сопствено одржавање на власти, само је погоршао себи услове под којима ће морати да направи избор између две алтернативне интеграције. Његове грешке наставиће се и након одбијања АА. Протести ће ескалирати од почетног захтева за остајањем на европском путу до његовог обарања с власти, захваљујући трима таласима насиља против демонстраната: најпре крајем новембра, па у контексту „диктаторских закона“ средином јуна и, коначно, троцифреним бројем погинулих на улицама Кијева у фебруару. Када је напослетку ипак склопио споразум са опозицијом који му је нудио какво-такво спасавање положаја, он је просто „дезертирао“. Сигурно је да би неки мудрији лидер, мање огрезао у корупцији и вољи за личном добробити, а више дорастао сложености политичке ситуације у којој се налази, могао оптималније да поступи у некој од наведених критичних тачака и тако избегне катастрофу која је уследила.⁴⁸¹ Но, далеко од тога да је све било до Јануковича.

Показатељи одговорности политичког Запада за украјинску кризу и њену ескалацију су очигледни. Најпре, ту је геополитички мотивисана понуда Јануковичу да потпише АА без икаквог условљавања (уз одустајање чак и од захтева за пуштањем Тимошенкове), што Украјини не би донело чланство у ЕУ, али би онемогућило њену економску интеграцију с Русијом. Затим, отворена подршка САД и ЕУ демонстрантима, уз „жмурење“ на чињеницу да у њиховим редовима значајну улогу играју екстремни десничари и неонацисти.⁴⁸² Напокон, олако прелажење преко неспровођења споразума коме су Европљани сами посредовали, те противуставне смене демократски изабраног председника, плус ароганција САД у наметању „свог“ кандидата за премијера. Одговорности Запада треба додати и ону коју сноси украјинска опозиција, која је најпре дозволила да екстремисти постану авангарда њене револуције, а затим, по доласку на власт, успоставила јасну превласт монистичког национализма, без имало слуха за

⁴⁸¹ У прилог Јануковичевом манипулаторству, које је било присутно и у току кризе, Стентова наводи да је један очевидац написао да је овај западним лидерима рекао да су на Мајдану „фашисти и антисемити“, а својим снагама за разбијање протеста да су тамо „Јевреји и гејеви“. Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., p. 196.

⁴⁸² На ово указује Ханес Хофбауер, позивајући да се погледају слике и снимци појављивања западних званичника на протестима. Ханес Хофбауер, *Слика непријатеља – Русија: историја једне демонизације*, op. cit., стр. 254–255.

плурализам украјинског друштва (састав нове владе и укидање закона о језицима су најеклатантнији примери).⁴⁸³ С друге стране, одговорност Русије лежи најпре у њеној преамбициозној замисли да увуче Украјину у Евроазијску унију, знајући да би се велики део њеног становништва и елите томе одупро, те да се у ту сврху ослони на ауторитарног и корумпираног лидера коме ће уз то економским притисцима, а затим и другом врстом претњи, само отежати положај. Даље, ту је очигледно пожуривање Јануковича да разбије протесте, те да то учини на начин на који се то традиционално чини у руској аутократији – силом. Коначно, остаје сумњиво и ко је 20. фебруара пуцао снајперима на обе стране у уличним сукобима, зашто Лукин није имао овлашћење да потпише споразум, те околности Јануковичевог пребацивања у Ростов.⁴⁸⁴

⁴⁸³ Саква указује на очигледну противречност између „цивилизацијског“ заокрета Мајдана ка Европи и „неевропског“ понашања револуционара. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 190. Вилсон пак иако каже да је укидање закона о језицима било грешка, покушава да га оправда као наставак политике и ранијих украјинских власти у правцу „позитивне дискриминације“ украјинског језика, не да би се он учинио доминантним или се укинуо руски, већ да би се прекренуло његово „дугорочно опадање“. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 147–148.

⁴⁸⁴ Вилсон тврди да су снајпери пуцали из владиних зграда и да је тим који је пуцао био под Јануковичевом контролом, оптужујући руско министарство одбране и ФСБ да су у томе логистички помогли. Ibid., pp. 88–89. И Плохи указује на каснију истрагу украјинских обавештајних служби, која је показала да су снајперисти дошли из Русије. Serhii Plokyh, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 340. Саква, међутим, верује у верзију по којој су снајпери пуцали из зграде филхармоније, под контролом Андреја Парубија, о чему је једна лекарка посведочила, а естонски министар спољних послова упозорио европску комесарку за спољне послове, Кетрин Ештон. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 121–122. Зигар тврди да Лукин није имао инструкцију да потпише споразум зато што је Путин сматрао да ће Јанукович пристати на западне услове, и већ у том тренутку имао спреман план повратка Крима у случају да овај оде са власти. Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 17. Што се околности Јануковичевог пребацивања у Ростов тиче, Плохи наводи његову детаљну хронологију, из које се види да су Руси практично „киднаповали“ Јануковича, не дозволивши му да се задржи на Криму и тамо организује своје политичко упориште ради повратка на власт, јер би им то омело план о анексији полуострва, чије је спровођење већ било отпочело. Видети: Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 107–110.

И, док су мотиви „непочинстава“ Запада и украјинских националиста углавном јасни – овог првог да одвоји Украјину од руске сфере утицаја и прошири подручје америчке хегемоније даље на исток, а ових других да наметну целој Украјини своју визију националне идеје и спољнополитичког опредељења – понашање Русије, нарочито у светлу онога што се дешавало након преврата, захтева нешто сложеније објашњење. Видели смо да постхладноратовска Русија – неvezано за опредељење за ову или ону школу спољнополитичког мишљења – није превазишла империјални национални идентитет који се не мири с независношћу Украјине и посебношћу украјинске нације. Украјинска криза 2013. и јесте избила због жеље Русије да Украјину у целини интегрише у Евроазијску унију, односно напора да се спречи потписивање АА који би то онемогућио. Међутим, могли смо да видимо и да се у читавом постхладноратовском периоду кроз реторику руских званичника провлачио и алтернативни циљ – оспоравање украјинских граница уколико Кијев буде одбио интеграцију с Русијом, односно отцепљење рускојезичних области које је наводно Лењин поклатио Украјини. Оно би имало и геополитички (спречавање да потенцијалне западне ракете приђу Москви на мање од 500 км ваздушном линијом и контрола над црноморском обалом) и идентитетски значај (интеграција у „Руски свет“ оног дела Украјине који може/жели да се у њега уклопи – етничких Руса и рускојезичних Украјинаца). Након што је део украјинске елите и народа обарањем Јануковича поновио своје опредељење из Наранџасте револуције да не жели да буде у руској орбити већ да се придружи западним интеграцијама, настојећи да то опредељење наметне целој Украјини, Москва је пред собом имала два пута. Један је био да поврати нарушену равнотежу у Украјини, било тако што ће пустити да се она временом сама од себе обнови (као након Наранџасте револуције), или тако што ће чак војно интервенисати у Кијеву (ослањајући се на Јануковичев позив) ради „реустављања уставног поретка“. Други је био да поцепа Украјину на два дела, интервенцијом која би подржала побуну рускојезичног становништва украјинског југоистока. Русија се определила за трећи пут – узела је само Крим, а побуну ван њега подржала само онолико колико је било неопходно да донбаски устаници не буду поражени и задрже контролу над крњим територијама Доњецке и Луганске области. Зашто?

Мада неки аутори оцењују да је интервенција на Криму била спонтана и да је Русија тамо деловала реактивно, из начина на који је она спроведена и чињенице да су људи који је у њој требало да учествују били

тамо и пре Јануковичевог пада, види се да се ради о унапред припреманој акцији.⁴⁸⁵ То значи да је Крим од почетка био фаворизован у односу на друге рускојезичне области као мета интервенције уколико ситуација у Кијеву буде кренула наопако, те да је Д'Анијери у праву када каже да је украјинска криза била не само претња већ и прилика за Путина да припоји полуострво и тако реши неколико непосредних руских проблема.⁴⁸⁶ Русија је припајањем Крима најпре запосела стратешки значајну тачку, која би јој омогућила пројекцију моћи на Црном мору и око њега.⁴⁸⁷ Затим, решила је питање Црноморске флоте, чији је статус у Севастопољу био угрожен доласком нових власти. Коначно, отварањем новог замрзнутог сукоба на постсовјетском простору – јер је било за очекивати да ће Украјина наставити да посматра Крим као део своје територије – умањио је шансе Кијева да се придружи НАТО, јер би западна војна алијанса у том случају била у формалној обавези да „врати“ Крим Украјини. Уз то што је узела Крим јер је *хтела* да оствари наведене погодности, Русија је то учинила и зато што је – *могла*. Крим је био једина украјинска област с већинским етничким руским становништвом и богатом историјом сепаратистичког покрета. Као полуострво везано за остатак Украјине земљоузом било га је лако физички одсећи у току војне акције. За ту акцију Русија је већ имала трупе на терену – из састава Црноморске флоте – које су имале право да

⁴⁸⁵ О спонтаности и реактивности руске акције, видети: Daniel Treisman, “Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin”, *Foreign Affairs*, May/June 2016, pp. 47–54; Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., pp. 83–84. Путин је раније у току фебруара послао Владислава Суркова у тајну мисију на Крим, да би управо он оркестрирао избор нових сепаратистичких власти након преврата. Видети: Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 108–109; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 140. Саква, додуше, тврди да акција на Криму није припремана много унапред, а да ће у Донбас Русија бити непланирано увучена. Ibid., p. 152. Према Зигару, план за враћање Крима направљен је још у децембру. Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 17.

⁴⁸⁶ Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., p. 212.

⁴⁸⁷ Вилсон у том смислу назива Крим “источном испоставом Евроазије”. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 117. О стратешком значају Крима и неприхватљивости за Русију да НАТО морнарица буде у Севастопољу, „граду руске војничке славе“, како га је назвао Путин у говору од 18. марта, говори и Рој Алисон: Roy Allison, “Russian ‘Deniable’ Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules”, *International Affairs*, Vol. 90, No. 6, 2014, pp. 1273–1274.

ограничено бораве и на целом Криму. Напокон, за анексију Крима Русија је могла да се послужи квазиправним аргументима, који би макар донекле ублажили осуду светског јавног мњења и тежину западних санкција: предају Крима Украјини 1954, кршење Меморандума из Будимпеште западном подршком неуставном преврату, косовски преседан, хуманитарну угроженост становништва Крима од екстремиста у редовима нових власти.⁴⁸⁸

Но, шта је са другим рускојезичним областима? У већини разлога да се узме Крим заправо лежи одговор зашто Русија није интервенисала с циљем даљег цепања Украјине одвајањем „Новорусије“, па чак ни дотле да макар обезбеди контролу над целим Донбасом. Прво, таква интервенција би технички била знатно тежа, јер би морала да буде изведена на много већој територији, без јасних природних граница, уз губитак чиниоца изненађења који је постојао на Криму и мање могућности за вођење „хибридног рата“ без отвореног ангажовања војне силе.⁴⁸⁹ Друго, проруско опредељење становништва није било ни изблиза неупитно као на Криму, а отворена оружана побуна избила је само у Донбасу (постоје назнаке да је Путин и размишљао о припајању Новорусије, али га је разочарао изостанак веће побуне).⁴⁹⁰ Треће, интервенцију ради одузимања Украјини половине територије било би знатно теже морално и правно оправдати. Четврто, могуће је да се Русија бојала озбиљнијих западних санкција и евентуалне ескалације ка сукобу са НАТО.⁴⁹¹ Пето, неки аутори тврде да је у Кремљу преовладала „партија мира“, чији је најзначајнији представник био Сурков, који ће бити и

⁴⁸⁸ О правним аргументима, видети: Paul D'Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 235–236; Roy Allison, “Russian ‘Deniable’ Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules”, op. cit., pp. 1258–1266.

⁴⁸⁹ Видети: Mark Galeotti, “‘Hybrid War’ and ‘Little Green Men’: How It Works, and How It Doesn’t”, op. cit., p. 162.

⁴⁹⁰ Roy Allison, “Russian ‘Deniable’ Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules”, op. cit., pp. 1287–1288.

⁴⁹¹ О утицају санкција на Путина, видети: Taras Kuzio and Paul D'Anieri, *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., p. 118; Peter Rutland, “The Impact of Sanctions on Russia”, in: *Russian Analytical Digest*, No. 157, 2014, p. 6. Један други аутор пак сумња да би Русија кренула у пуну инвазију и анексију источних украјинских области све и да није било санкција. Wan Wang, “Impact of Western Sanctions on Russia in the Ukraine Crisis”, *Journal of Politics and Law*, Vol. 8, No. 2, 2015, p. 4.

главни архитекта Минских споразума.⁴⁹² И шесто, осигурање контроле над само делом Донбаса било је сасвим довољно да, уз Крим, држи Украјину ван НАТО, а управо на основу Минских споразума Москва је могла да тражи привилегован статус за Донбас, који би овом дао право вета на спољнополитичке одлуке Украјине, укључујући и ону о чланству у западној алијанси.

На овом последњем ћемо се задржати још за тренутак. Проукрајински опредељени аутори истичу како Путин није одустао од отцепљења Новорусије зато што је био умерен, већ напротив, јер је имао већу амбицију – да преко привилегованог статуса Донбаса направи од Украјине „нову Босну“ и контролише је у целости.⁴⁹³ С таквим ставом бисмо одмах морали да изразимо неслагање, јер „федерализована“ Украјина не само да не би могла на Запад већ – ни на Исток. Односно, искрено залагање Русије за федерално решење, где би региони могли да блокирају политичке иницијативе које им нису у интересу (као што је решено у Дејтонској Босни), значило би да она одустаје како од идеје о империјалној контроли над целом Украјином (односно њеном претварању у „Белорусију 2“), тако и од њеног цепања и увлачења рускојезичних области у „Руски свет“, те се задовољава статусом Украјине као неутралне „тампон“ државе.⁴⁹⁴ Овакво

⁴⁹² Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Глава 17; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 232.

⁴⁹³ Видети: Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 185; Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 252; Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., pp. 341–342. Према Плохом, анексијом Крима Путин се дефинитивно определио за национализам, уместо за „евроазијско јединство“ Русије и Украјине, али је заправо настојао да спроведе оба, цитирајући предлог федерализације који је руско министарство спољних послова објавило на свом сајту дан пре Путиновог анексионог говора. Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 120–121. Плохи додаје и да је Путин дестабилизовао југоисток Украјине видевши да без тога не може да је задржи у орбити, да би затим пројекат Новорусије одбацио као „прескуп“. Serhii Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, op. cit., pp. 316–317, 320.

⁴⁹⁴ О федерализацији Украјине као бенигном циљу Русије, видети: Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., pp. 228–229, 264; Dmitri Trenin, *The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry*, Carnegie Moscow Center, July 2014, pp. 6–7. Чарап и Колтон цитирају захтев који је Русија упутила Западу непосредно након преврата – чврсте гаранције за неутрализацију,

решење било би у складу са суштином државничког начина размишљања, који ослобођен идеологије узима у обзир реалан однос снага, те би припомогло томе да Русија одбаци империјални цивилизационизам у корист великосилства и грађанског концепта националне државе. Да ли је Русија заиста била пригрлила такво решење, па ће седам година касније од њега одустати, или се радило само о Путиновој тактичкој паузи док не буде проценио да су се створили услови да настави са империјално-цивилизационистичким подухватом – тешко је рећи. Ако неки елементи Путиновог говора при анексији Крима говоре у прилог другог, смена на универзитету водећег руског цивилизационисте и националисте, Александра Дугина, могло би да се тумачи у корист прве опције.⁴⁹⁵ Засад ћемо констатовати следеће: ако је тачно да је Путин већ 2014. имао злокобан план да пре или касније заврши империјално-цивилизационистички пројекат који је наводно започео, морао је да зна да је својим акцијама – оправданим или неоправданим – заправо удаљио Русију од тог циља, те да је тешко замисливо како би услови за његову реализацију икада могли да буду бољи него што су били непосредно након фебруарског преврата.

федерализацију и несметане економске односе Украјине с Русијом – који је по њима био супротан „западном неоидеационом нагласку на право Украјине да бира“. Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., p. 131.

⁴⁹⁵ Вилсон издваја Путинову изјаву да је руска нација „једна од највећих, ако не и највећа нација на свету подељена границама“, те поређење уједињења „историјске Русије“ са уједињењем Немачке, као пример националистички заснованог ревизионизма. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 162. Такође, и део где Путин тврди да стратешка територија попут Крима мора да буде део стабилног суверенитета, а то по њему може да буде само руски – алудирајући на Украјину као „нестабилну“ и подложну страним утицајима. Ibid., p. 33. Додаћемо да Кузио цитира Ивана Крастева, који иза анексије Крима такође види националистичке мотиве: „Путин конзервативац, а не Путин реалиста, одлучио је да повреди украјински суверенитет. Његов марш на Крим није реалполитика, већ *културкампф*“. Наведено према: Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 165. Саква пак сматра супротно – за њега Путин није идеолог, већ националан и прагматичан, свестан да не сме да дозволи да Русија буде увучена у рат са Украјином (као СССР у Авганистан некад), јер би такав рат био „непобедив и катастрофалан“. Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 271. Управо он у прилог томе наводи отпуштање Дугина са места директора на депарتمانу Московског универзитета. Ibid., p. 270.

Резултат украјинске кризе 2013–2015. био је озбиљно померање „клацкалице“ унутар Украјине у правцу преовлађивања западноукрајинског монистичког национализма, док се у троуглу Русија – Украјина – политички Запад предвођен САД отишло ка новој конфронтацији налик хладноратовској, са Украјином на страни Запада. Исти чиниоци који су након Наранцасте револуције поново покренули клацкалицу, својим дотеривањем до екстрема утицаће да се она „преломи“ на западну страну. Негативни резултати спровођења „Агенде слободе“ изазваће реакцију у Вашингтону у виду Обаминог тактичког прагматизма и „ресетовања“ односа с Русијом, само да би „Арапско пролеће“ и новопронађено америчко самопоуздање у другом мандату 44. председника удахнули нови живот либералном хегемонизму. На то се надовезало и деловање у међувремену проширене ЕУ, уз све значајнију улогу русофобичних источноевропских чланица. У Украјини ће разочарање становништва у „нارانцасте“ власти, које ће од почетка бити ограничене плурализмом свог друштва, да се преокрене у још веће разочарање када њихов наследник Јанукович буде покушао да укине плурализам. У Русији ће разочарање бити још веће – али у Запад, односно у *западњачку* идеју и либерализам, што ће ићи у корист цивилизационистичког и конзервативног начина размишљања, уз све већу улогу Цркве. Жеља Русије да поврати пуну империјалну контролу над Украјином навешће је да натера Кијев да одбаци „најобичнији споразум о слободној трговини“ (како га назива Стивен Шестанович), те да изазове исте оне последице које је желела да избегне.⁴⁹⁶ Откинувши Крим и део Донбаса, а у исто време отуђивши од себе својим поступком део рускојезичног становништва који је остао у Украјини, Русија је пореметила дотадашњу регионалну равнотежу између монистичке и плуралистичке опције. Мајски председнички избори били су први на којима није било препознатљивог регионалног обрасца гласања, што се испољило кроз први случај победе једног кандидата у првом кругу.⁴⁹⁷ У јуну ће Украјина потписати тај фамозни Споразум о придруживању, због кога је све почело.⁴⁹⁸ Претварање Украјине у „анти-Русију“, које је Путин толико желео да заустави, убрзано је и довршено његовом заслугом.

⁴⁹⁶ “Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis?”, op. cit., p. 174.

⁴⁹⁷ Тај кандидат је, додуше, био Петро Порошенко, који је говорио за умеренију опцију од неких од својих радикално националистичких ривала, али и Тимошенкове. Видети: Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 151–153; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, op. cit., p. 163.

Окончање другог чина савремене руско-украјинске трагедије представљало је још једну битну прекретницу у историји руско-украјинског питања. Док је у 2005. постало јасно да су неспоразуми у троуглу Русија – Украјина – САД чињеница, у 2015. неспоразума више неће бити – стране ће бити јасно непријатељски опредељене једна према другој. Али, да ли је то значило да је постало неизбежно да ограничени сукоб Москве и Кијева у неком тренутку ескалира у тотални рат, уз опасност од нуклеарне конфронтације Русије и Запада? Морамо категорички да одговоримо да није.⁴⁹⁸ Нове украјинске власти тек је требало да се покажу пред својим грађанима – зашто не би било могуће неко ново разочарање и обнова регионалне равнотеже, овај пут без притисака са стране? Ако је Путин 2014. одустао од пуне инвазије – како смо већ нагостили – зар је било реално очекивати да ће је покренути касније, под много неповољнијим околностима? Ако су политички односи поремећени, културно јединство „Свете Рус“ – што због језика, што због религије – није нужно нестало, па зашто онда не би било простора за руску меку моћ у Украјини? *Државништво* је и даље имало предност над *цивилизационизмом*, а спровођење Минска 2 дало би оптималну заштиту безбедности Русије од америчког геополитичког продора, који је Путин прозвао још у Минхену – па и без тога, зар није већ и стратегија замрзнутих сукоба нешто што је „радило“ на неким другим подручјима? Коначно, ни тај геополитички продор није се смео узимати здраво за готово – ко каже да је немогуће да се у САД након тактички прагматичног Обаме појави неко ко ће одустати од либералне хегемоније у корист „офшор уравнивољивања“, нарочито у светлу наставка раста кинеске моћи? Да, на сва ова питања могло се позитивно одговорити; и да, до кобног расплета ове трагедије није случајно потрајало пуних седам година. Биће још прилика за другачији исход, а од актера је зависило хоће ли их искористити.

⁴⁹⁸ Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 160. Кадијер се противчињенично пита да ли би Русија на исти начин реаговала на Криму да је Јанукович потписао АА, и констатује да догађаји у Украјини сведоче о неуспеху руских економских и дипломатских потеза, јер је морала да прибегне класичним војним средствима. David Cadier, “Eastern Partnership vs Eurasian Union? The EU-Russian Competition in the Shared Neighbourhood and the Ukraine Crisis”, op. cit., p. 83.

⁴⁹⁹ Као што Д’Анијери, иако примењује системски приступ, каже исто и за рат 2014–2015. Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 262–263.

Чин трећи: пут у катастрофу

„Украјина не постоји. Постоји украјинство. То јест, специфично ментално растројство. Страст за етнографијом, изненађујуће доведена до крајњих граница... Односи с Украјином никада нису били једноставни, чак и кад је Украјина била у саставу Русије... Принуђивање силом на братске односе – то је једини историјски доказани метод према Украјини. Не верујем да ће бити пронађен неки други“.

(Владислав Сурков, из интервјуа након смене са функције Путиновог саветника, фебруар 2020)⁵⁰⁰

„Руска војна агресија против Украјине довела би до највеће кризе у односима Запада и Русије још од Кубанске ракетне кризе 1962. и имала би невиђене последице за Русију, Украјину, Евроазију и Средњоисточну Европу. Украјина није Молдавија или Грузија... Украјина је велика територија... Украјина има једну од највећих армија у Европи. Инвазија, а затим потчињавање Украјине били би практично немогући и захтевали би мобилизацију најмање половине руске армије, која би се суочила с организованим партизанским отпором у украјинским регионима, а не с ‘Малорусима’ који би понудили хлеб и со руским ‘ослободиоцима’“.

(Тарас Кузио, из књиге *Руски национализам и Руско-украјински рат*, 2022)⁵⁰¹

„Употреба војне силе против Украјине ће, најпре, довести у питање постојање саме Русије као државе... Друго, заувек ће учинити Русе и Украјинце смртним непријатељима. Треће, хиљаде (десетине хиљада) здравих младих људи на обе стране ће страдати, што ће неупитно утицати на будућу демографску ситуацију у нашим земљама, које изумиру“.

(Леонид Ивашов, генерал пуковник у пензији и председавајући Сверуског официрског сабора, у писму-апелу Путину уочи рата, фебруар 2022)⁵⁰²

⁵⁰⁰ «Сурков: мне интересно действовать против реальности», *Актуальные комментарии*, 26 февраля 2020. Интернет: <https://actualcomment.ru/surkov-mne-interesno-deystvovat-protiv-realnosti-2002260855.html>, 19/6/2023.

⁵⁰¹ Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 16–17.

⁵⁰² Наведено према: Serhii Plokhу, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 149.

„Бранићемо нашу земљу са или без подршке партнера. Било да нам дају стотине комада модерног наоружања или пет хиљада шлемова. Ценимо сваку помоћ, али сви треба да схвате да то нису добротворни прилози које Украјина треба да тражи или да подсећа на њих. То нису племенити гестови за које Украјина треба да моли. То је ваш допринос безбедности Европе и света, које Украјина поуздано штити осам година... Бранићемо нашу лепу земљу без обзира имамо ли 50, 150 хиљада или милион војника на граници. Ако ћете заиста помоћи Украјини, не треба да нам кажете колико војника и опреме се налази на граници, већ којим бројкама ћемо ми располагати. Ако ћете заиста помоћи Украјини, није неопходно да све време причате само о датумима могуће инвазије. Бранићемо нашу земљу 16. фебруара, 1. марта и 31. децембра. Много више нам требају други датуми, а сви савршено знају који“.

(Володимир Зеленски, из говора на Минхенској безбедносној конференцији, 19.2.2022)⁵⁰³

„Сви трикови повезани с пројектом ‘анти-Русија’ су нам јасни. И никада нећемо дозволити да наше историјске територије и нама блиске људе који тамо живе употребе против Русије. А онима који би тако нешто покушали желим да кажем да ће на тај начин уништити сопствену земљу... Русија је отворена за дијалог с Украјином и спремна да размотри и најсложенија питања. Но, нама је важно да разумемо да партнер остварује сопствене националне интересе уместо да служи туђима, да не представља оруђе у нечијим рукама ради борбе против нас... Убеђен сам да је истински суверенитет Украјине могућ управо у партнерству с Русијом... Заједно смо увек били и бићемо вишеструко моћнији и успешнији. Јер смо један народ... Русија никада није била и неће бити ‘анти-Украјина’. А шта ће Украјина бити – то треба да одлуче њени грађани“.

(Владимир Путин, у чланку „О историјском јединству Руса и Украјинаца“, 12.7.2021)⁵⁰⁴

Владислав Сурков (рођен као Асламбек Дудајев) је човек чији су лик и дело вероватно најнеизбежнији при анализи првих двеју деценија Путинове владавине Русијом. Овај „врховни политтехнолог“ и „сива еминенција“ Кремља, у току тог периода прошао је нимало лаган пут

⁵⁰³ “Zelensky’s full speech at Munich Security Conference”, *The Kyiv Independent*, February 19, 2022. Интернет: <https://kyivindependent.com/zelenskys-full-speech-at-munich-security-conference/>, 19/6/2023.

⁵⁰⁴ Владимир Путин, «Об историческом единстве русских и украинцев», *op. cit.*

опстанка у самом центру руског политичког одлучивања. Творац концепта „суверене демократије“ – у теорији демократије слободне од спољних утицаја, а у пракси еуфемизма за одржавање аутократије у име одбране суверенитета – умало је у време Медведевљеве администрације (када је заједно са америчким либералом Мајклом Мекфолом у оквиру Билатералне председничке администрације радио на успеху руско-америчког „ресетовања“) допринео настанку истинског плурализма у Русији, због чега накратко испада из политичког врха, само да би уочи прве украјинске кризе „васкрсао“ у улози личног Путиновог саветника за Украјину. Иронија ће хтети да идеју на основу које се изводи актуелна руска инвазија Украјине – о натеривању Украјинаца на „братство“ с Русијом – он изнесе непосредно након смене са тог места, услед чега у актуелним догађајима званично неће ни учествовати.⁵⁰⁵ Док је још био „у пуној снази“ на функцији, Сурков је пак изнео још две идеје битне за питања која разматрамо у овом одељку. Најпре је у једном чланку из 2018. констатовао да је са украјинском кризом завршено четворовековно „епско путовање Русије на Запад“, након кога овој предстоји најмање сто година „геополитичке самоће“ као посебне цивилизације, различите и од Истока и од Запада. Сопствени и руски цивилизационистички заокрет настојао је да оправда „кратком историјом“ разочарања Русије у њено третирање као „полусестре“ од стране западних држава.⁵⁰⁶ У другом

⁵⁰⁵ Незванични разлог његове смене у фебруару 2020. је незадовољство Путина „прекршеним обећањем“ Суркова да ће украјински председник Зеленски у Паризу, где се децембра 2019. срео с Путином, пристати на руске услове. Сумња се да је у истом тренутку када је отпустио Суркова Путин почео да размишља и о рату против Украјине. Видети: Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 140.

⁵⁰⁶ Према Суркову, пре четири века Лажни Дмитриј је „лакомислено“ започео позападњачење Русије, које ће наставити Петар Велики, а које се свело на „вишеструке и бесплодне покушаје да се постане део западне цивилизације, да се ороди с ‘добром породицом’ европских народа“. Како је Русија у току такође четири века пре тога испробала и пут на Исток, Сурков каже да је сада потребна „идеологија трећег пута, трећег типа цивилизације, трећег свега, *Трећег Пима...*“. Сурков, међутим, тврди и да геополитичка самоћа не би значила „пуну изолацију“, јер ће „Русија, без сумње, трговати, привлачити инвестиције, размењивати знања, *ратовати (рат је такође средство општења)*, учествовати у сарадњама, бити део организација, такмичити се и сарађивати, изазивати страх и мржњу, знатижељу, симпатију, усхићење. Само, без лажних циљева и самоодрицања“. Владислав Сурков, «Одиночество полукровки (14+)», *Россия в глобальной политике*, 9 апреля 2018. Интернет: <https://globalaffairs.ru/global-processes/Odinostvo-polukrovki-14-19477,19/6/2023> (купрзив В.Т.).

чланку (из 2019) Сурков брани Путинову Русију као посебан облик „дуге државе“ који ће надживети и самог Путина, и који тек треба да достигне своју пуну снагу.⁵⁰⁷

Идеја о неизбежности решења руско-украјинског питања силом, дефинитиван цивилизационистички заокрет Русије и учвршћивање Путиновог аутократског режима, свакако су чиниоци чији ћемо утицај на избијање катастрофе чији смо сведоци пратити у овом одељку. Ту су, међутим, и други чиниоци. Најпре системски – утицај уздизања Кине до економског пола моћи на политику САД, с једне стране, те нарушавања руско-украјинске асиметрије услед западне помоћи Кијеву на размишљање Кремља – али и појава „црног лабуда“ у виду пандемије вируса корона и њеног директног и индиректног утицаја на питање којим се бавимо. Наравно, ту је и развој политичке ситуације унутар Украјине, али и САД, који ће најпре изненада отворити, а затим исто тако и затворити левак избора у процесу разрешавања руско-украјинске трагедије. Шта ће пак пресудити да се она разреши прерастањем у потпуну катастрофу, одговор на то питање читаоци ће морати да сачекају до краја одељка.

Украјинска криза и рат 2013–2015. оставили су дубоке последице како по Украјину и Русију, те по њихове односе, тако и по односе Русије и

⁵⁰⁷ Путинова држава је по Суркову четврти модел руске државе у историји, након оних Ивана III (Московска Велика кнежевина и царство), Петра Великог (Руска империја) и Лењина (Совјетски Савез). Русија ће „још много година остати Путинова држава, налик томе што Француска до данас себе назива Петом републиком Де Гола, Турска... се ослања на идеологију ‘шест стрела’ Ататурка, а Сједињене Државе се и данас позивају на образце и вредности полубоготворних ‘Очева оснивача’“. За разлику од САД, где „дубока држава“ демократију претвара у илузију, у Русији постоји „дубоки народ“, чије жеље и потребе уме да слуша и разуме, према Суркову – управо Путинова држава, што је и њен „јединствени и главни квалитет“. Сурков закључује да ће се нова руска држава у новом веку „понашати по своме, остваривати и одржавати *водећа места у највишој лиги геополитичке борбе*“, с чиме „ће пре или касније морати да се помире сви који имају потребу да ‘Русија измени понашање’“. Владислав Сурков, «Долгое государство Путина», *Независимая газета*, 11.02.2019. Интернет: http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html, 19/6/2023. (курзив В.Т.).

Запада. Идентитетска слика у „крњој“ Украјини изменила се у корист јединственијег националног идентитета, интеграцијом дњепарске и галицијске Украјине, те прилажењем великог дела припадника плуралистичке визије (рускојезичних Украјинаца) монистичкој опцији, која подразумева антируску и прозападну оријентацију, фаворизовање украјинског језика и раскид са заједничком прошлошћу с Русијом (посебно са совјетском, виђеном као још један облик доминације Русије над Украјином – кроз „декомунизацију“).⁵⁰⁸ Битан део формирања новог, хомогенијег украјинског идентитета, у годинама које су следиле биће и црквено питање – године 2018. две украјинске цркве независне од Московске патријаршије уједињују се у Православну цркву Украјине, која почетком 2019. добија и аутокефалност од Васељенске патријаршије. Новој цркви након тога прилази део парохија ривалске Украјинске православне цркве лојалне Московској патријаршији.⁵⁰⁹ Ипак, јачање националног идентитета неће се аутоматски одразити и на политичку и економску стабилизацију Украјине. Сукоб „променљиве температуре“ у Донбасу биће рана која ће исцрпљивати националне ресурсе, проблем корупције показаће се као тешко решив, а наставак регионалног клановског ривалства изазивати сталне политичке турбуленције и на локалном и на националном нивоу.⁵¹⁰ Све то заједно учиниће могућим

⁵⁰⁸ Кузио наводи да је 2009. године 91 одсто Украјинаца имало позитивно мишљење о Русији, а на крају 2014. само 37 одсто. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 266. О идентитетским променама у Украјини под утицајем борбе против источног сепаратизма и руских потеза у кризи, видети: Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 149–150; Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., p. 207; Alexei I. Miller, “National Identity in Ukraine: History and Politics”, op. cit., pp. 109–110; Serhii Plokhyy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, op. cit., p. 345; Serhii Plokhyy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 132–133.

⁵⁰⁹ Ibid., pp. 133–134. Ово је наравно наишло на жестоко противљење Русије и Московске патријаршије. Кузио сматра да је руска црква имала изражен интерес у украјинском црквеном питању, између осталог и због тога што се на тлу Украјине налазило око половине њених парохија, чијим би губитком она престала да буде највећа православна црква. Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., pp. 206–208.

⁵¹⁰ О економским потешкоћама у Украјини, видети: Ханес Хофбауер, *Слика непријатеља – Русија: историја једне демонизације*, op. cit., стр. 306–312. Такође о унутрашњополитичким и економским изазовима с којима се Украјина

ново изненађење у политичком животу Украјине, већ на председничким изборима 2019.

За разлику од Украјине, Русија је у годинама које су уследиле након кризе успела да се стабилизује и економски и политички, а и да поврати део свог, анексијом Крима нарушеног, међународног угледа. Западне санкције против Русије остаће за почетак на „козметичком“ нивоу, усмерене углавном против појединаца из естаблишмента, те предузећа у одређеним секторима (наоружање, енергетика, финансије), а и Русија уводи своје контрасанкције (нпр. против увоза пољопривредних производа из ЕУ). Пад БДП-а који ће Русија претрпети 2014. и 2015. више ће бити последица пада цена нафте на светском тржишту него самих санкција, а и од њега ће већ 2016. њена економија кренути да се опоравља.⁵¹¹ Хапшењем и забраном кандидовања на изборима Алексеју Наваљном, који је 2013. остварио одличан резултат на изненађујуће слободним изборима за градоначелника Москве, нестала је и последња примеса политичког плурализма у Русији. Ефикасно изведена анексија Крима подићи ће Путинов рејтинг код бирача, те он 2018. лагано осваја четврти председнички мандат, већином од 77 одсто гласова. Реформа пензионог система, коју ће покренути након тога, довешће до таласа грађанских протеста и пада Путиновог рејтинга.⁵¹² Но, темељи

суочила: Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., pp. 148–151. Крајем 2015. једна анкета показала је да близу 80 одсто Украјинаца сматра да је ниво корупције у земљи исти или гори него пре револуције, а Порошенков рејтинг је пао на 17 одсто, мање него што је Јанукович имао уочи збацивања. Видети: Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., pp. 155–156. Један од примера политичког хаоса у постмајданској Украјини јесте случај бившег грузијског председника Михаила Сакашвилија. Он је након престанка функције напустио Грузију пре него што ће против њега тамо бити покренут кривични поступак, узео украјинско држављанство (аутоматски изгубивши грузијско), да би га 2015. Порошенко именовоа за гувернера Одесе. Ускоро ће Сакашвили ући у сукоб с Порошком и поднети оставку, да би му након тога било одузето и украјинско држављанство (чиме је постао апатрид), а он депортован и нашао уточиште у Холандији. У Украјину ће се привремено вратити 2019. када му нови председник Зеленски буде вратио држављанство, те ће ускоро добити и нову функцију. Касније се пак вратио у Грузију, где тренутно служи затворску казну.

⁵¹¹ О динамици увођења санкција, њиховом учинку и турбуленцијама на нафтном тржишту, видети: Ibid., стр. 313–361.

⁵¹² Stephen F. Cohen, *War with Russia? From Putin and Ukraine to Trump and Russiagate*, Hot Books, New York, 2019 (e-book), p. 188.

ауторитарне власти већ су били довољно учвршћени да би их тако нешто поткопало, а формалну потпору они ће добити уставним променама 2020. које ће Путину омогућити да се кандидује и на изборима 2024.

Украјинска криза довела је руско-америчке односе до најниже тачке након Хладног рата. Барак Обама, председник који је колико јуче лансирао „ресетовање“ односа с Москвом, у говору у Генералној скупштини септембра 2014. сврстао је Русију међу три највеће претње човечанству, уз Исламску државу (милитантну џихадистичку организацију која је заузела велике делове Ирака и Сирије) и вирус ебола (који се изнова појавио у Западној Африци).⁵¹³ Уз реторичко прозивање Русије и њеног председника, Запад је настојао да Москву што више и дипломатски изолује (нпр. избацио је из Г8), али и да ојача војне капацитете НАТО у источноевропским чланицама. Русију, међутим, то није поколебало. Интервенцијом у Сирији 2015. на позив њених власти (на челу са Башаром ал-Асадом), четири године откако је у тој блискоисточној земљи избио грађански рат, она је успешно прескочила „санитарни кордон“ – заузимањем Алепа до краја 2016. одагнала је сумње у одржавање Асада на власти, а до почетка 2020. му помогла да стави највећи део територије земље под контролу (доприневши успут и уништењу Исламске државе), након чега је драстично опао интензитет сукоба.⁵¹⁴ Намећући себе као новог озбиљног играча на Блиском истоку,

⁵¹³ “Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly”, The White House, September 24, 2014. Интернет: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly>, 23/6/2023.

⁵¹⁴ Вероватно највеће постигнуће Русије у Сирији јесте делимично извлачење Турске из америчке орбите. Турска је (уз Саудијску Арабију) од почетка грађанског рата у Сирији подржавала наоружану опозицију која се борила против Асада. Напредак опозиције на бојном пољу у току 2015, управо уз турско-саудијску подршку, ће и преломити Москву да крене у интервенцију. На њеном самом почетку догодиће се инцидент – руски војни ловац повредиће турски ваздушни простор и бити оборен, након чега долази до вишемесечног захлађења у турско-руским односима, све док Москва не буде пружила подршку турском лидеру Реџепу Тајипу Ердогану да савлада пуч који су одређени војни кругови против њега покренули у лето 2016. Од тада па до данас, односи Турске и Русије су више него блиски, а на конкретном примеру Сирије то се испољило успостављањем у Астани 2017. трилатералног турско-иранско-руског формата за решавање сукоба, као и поделом сфера утицаја на северу Сирије и успостављањем заједничких руско-турских патрола у граничном подручју 2019/20. О сиријском грађанском рату и интервенцији Русије, видети: Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999–2019*, op. cit., стр. 227–270.

Русија Сједињеним Државама, које су смањивале присуство у региону, није оставила избора – морале су да сарађују с њом, а резултат те сарадње ће, између осталог, бити и нуклеарни споразум с Ираном склопљен 2015, којим је Ирану гарантовано право на развој нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе, али су му постављена и ограничења тако да не може да направи нуклеарну бомбу. Кључни тренутак пак за руско-америчке односе одиграће се у новембру 2016.

На америчким председничким изборима доскорашња државна секретарка Хилари Клинтон потпуно неочекивано губи од републиканског кандидата, контроверзног бизнисмена Доналда Трампа, који је у предизборној кампањи износио, најблаже речено, неортодоксне ставове о спољној политици САД, заговарајући између осталог и поправљање односа с Русијом и хвалећи руског председника Путина. Иако је кључни узрок Трампове победе било дубоко незадовољство великих делова америчког друштва актуелним естаблишментом, које истраживања јавног мњења нису успела да забележе, чињеница да се и Русија на одређени начин умешала у изборни процес на његовој страни биће сасвим нови елемент у руско-америчким односима. Наиме, у финишу кампање дошло је до нечега што ће америчка елита назвати „нападом без преседана на америчку демократију“ – хаковања мејлова Демократског националног комитета и преплављивања друштвених мрежа садржајима у корист Трампа, иза чега је утврђено да је стајала Агенција за истраживање интернета Јевгенија Пригожина (иначе власника плаћеничке војне формације Вагнер).⁵¹⁵ Иако несумњиво успешна демонстрација моћи Русије за сајбер-ратовање, ова операција ће се дугорочно показати штетном за Москву. Трамп би највероватније победио и без руске подршке, а овако ће остати обележен као неко коме је Русија „помогла“ да победи и имати „везане руке“ у погледу поправљања односа с њом, чему ће допринети и контакти неких од његових сарадника с Москвом.⁵¹⁶ „Русијагејт“ – претња опозивом уколико

⁵¹⁵ Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., pp. 320–324.

⁵¹⁶ Прва „жртва“ међу Трамповим сарадницима биће саветник за националну безбедност, Мајкл Флин, кога ће Трамп после само месец дана од инаугурације бити принуђен да отпусти, услед процурелих Флинових разговора с руским амбасадором, у којима је овај обећавао скидање санкција Русији након ступања нове администрације на дужност. Ibid., pp. 318–324.

се буде усудио да крене путем приближавања с Русијом – висиће као „Дамоклов мач“ над Трампом до краја мандата.⁵¹⁷

Заправо, односи Русије и САД за време Трампа додатно су погоршани. Две силе су у току његовог мандата најмање трипут дошле у опасност од уласка у непосредни оружани сукоб: након двају америчких „казнених“ напада на сиријску војску због наводне употребе хемијског оружја (2017. и 2018) и у току председничке кризе у Венецуели (2019). САД су у неколико наврата проширивале листу санкција Русији, и то не због Украјине већ мешања у америчке изборе и наводног тровања бившег руског шпијуна, Сергеја Скрипаља (касније ће бити придодати и наводни руски сајбер напади као повод). Трампова администрација повукла се из нуклеарног споразума са Ираном, чији је један од потписника била и Русија, али и споразума INF из 1987, не показујући ентузијазам ни за обнављање Новог START-а (који је истицао 2021). У Трамповој Стратегији националне безбедности (2017) Русија се чак 24 пута помиње у различитим негативним конотацијама (много чешће него у својој претходници, Обаиној Стратегији из 2015, дакле из времена „ебола – Исламска држава – Русија“ тријаде).⁵¹⁸ Иако је дуго очекивани самит Путина и Трампа у Хелсинкију 2018. у начелу пратила позитивна атмосфера, он неће дати опипљиве резултате, а у самим САД биће дочекан „на нож“.⁵¹⁹ За нашу тему пак најзначајније је то што у време Трампа не само што није дошло до помака на плану испуњења одредби Минских споразума и решења руско-украјинског сукоба, већ је Трампова администрација – за разлику од Обаине, која је Украјини испоручивала само несмртоносну војну опрему – покренула опсежан програм финансирања, тренирања и снабдевања наоружањем украјинске војске.⁵²⁰

⁵¹⁷ Стивен Коен назива „Русијагејт“ „русофобичним неомакартизмом“. Stephen F. Cohen, *War with Russia? From Putin and Ukraine to Trump and Russiagate*, op. cit., p. 92.

⁵¹⁸ Видети: Владимир Трапара, „Виђење претњи у стратешким документима Трампове администрације“, у: *Контроверзе спољне политике САД и међународних односа у Трамповој ери*, Владимир Трапара и Александар Јазић (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019, стр. 54–67.

⁵¹⁹ Тако ће нпр. бивши шеф СИА, Џон Бренан, назвати Трампову конференцију за медије након самита „издајничком“. Ibid., p. 195.

⁵²⁰ Stephen M. Walt, *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*, op. cit., p. 225. О Трамповом наслеђу у руско-америчким односима, видети: Владимир Трапара, „Перспективе односа Русије и САД у светлу рата у Украјини: ‘обуздавање 2’“, *Међународни проблеми*, год. 74, бр. 4, 2022, стр. 509–511.

Долазак на чело САД некога попут Трампа, ко би настојао да преиспита актуелну америчку спољну политику у виду велике стратегије либералне хегемоније, разумљив је ако се узме у обзир структурни чинилац. У другој половини 2010-их тешко да се о међународном систему и даље могло говорити као о униполарном, имајући у виду да је Кина 2012. достигла половину америчког номиналног БДП-а, а 2014. чак и прстигла САД по БДП-у рачунатом на основу паритета куповне моћи. Било је само питање времена када ће кинеска економска моћ бити преточена и у војну, а претходна деценија је за почетак донела све веће напоре Кине да ојача морнарицу и на тај начин оствари доминацију у поморској моћи над САД у оближњим морима, с идејом да у перспективи обезбеди паритет и на отвореном мору.⁵²¹ Суочене с кинеским изазовом, било би рационално да САД напусте либерални хегемонизам и крену путем „офшор уравнотеживања“ источноазијског гиганта, те да покушају да поправе односе с Русијом која би им била драгоцен партнер у том подухвату. Доласком Трампа, међутим, до такве промене америчке спољне политике није дошло, из два основна разлога. Један је наставак верности естаблишмента идеји о америчкој изузетности и супериорности либералне идеологије, те посматрања кризе либерализма и америчког „вођства“ као привремене.⁵²² Уз либералну, ова политика имала је и реалистичку основу, која је произилазила из геополитике: наставак геополитичког продора на исток Европе на штету Русије имао је резона са становишта чињенице да би избацавањем Русије из редова великих сила и њеним претварањем у америчког вазала САД окружиле свог главног ривала – Кину – и са копна и са мора.⁵²³ Други разлог зашто се Трамп вероватно не би изборио са естаблишментом за алтернативну спољну политику – све и да није био под претњом „Русијагејта“ – јесте тај што се за њега не може рећи да је без остатка био присталица „офшор

⁵²¹ О кинеско-америчком поморском ривалству, видети: Владимир Трапара, „Улазак у ‘неомахановски’ свет: савремено поморско ривалство Кине и САД“, *Међународни проблеми*, год. 72, бр. 1, стр. 37–60.

⁵²² Видети: G. John Ikenberry, *A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*, op. cit., pp. 255–285.

⁵²³ При чему би, према Макиндреровој доктрини, успостављање контроле над Источном Европом, чији је Украјина средишњи део, послужило као пречица овладавању *Heartland*-ом, чији највећи део контролише Русија. Видети: Владимир Трапара, „Савремени значај Макиндреровог концепта Источне Европе: случај украјинске кризе“, *Међународна политика*, год. 65, бр. 1155–1156, 2014, стр. 26–43.

уравнотеживања“. Пре би се могло рећи да су његови спољнополитички ставови били међусобно противречни и да нису чинили кохерентну целину, а потези непредвидљиви, услед чега је исправније закључити да он није ни имао велику стратегију.⁵²⁴

Упркос неуспеху приближавања с Вашингтоном, за Русију је Трампова ера имала споредне позитивне ефекте у смислу враћања пољуљаног међународног угледа. То се, пре свега, огледало у „детанту“ Немачке и Русије, омогућеним Трамповим грубим третирањем Немачке и њене канцеларке Ангеле Меркел.⁵²⁵ Вероватно најјача потврда обновљеног руског угледа биће и домаћинство над Светским првенством у фудбалу 2018, уз присуство великог броја светских званичника. Међутим, у сенци тога одвијао се одлучан заокрет Русије ка конзервативној идеологији и цивилизационистичком начину размишљања о спољној политици. Он је свакако, како то произилази и из цитираног Сурковљевог текста, био мотивисан разочарањем у Запад, али није нужно морао да има ревизионистички карактер. Руска елита могла је да се определи за оно што ћемо назвати „цивилизационизмом тврђаве“ – дефанзивним дистанцирањем од Запада с циљем очувања посебности руске цивилизације.⁵²⁶ Комбинација цивилизационистичког заокрета са још увек непревазиђеним империјалним менталитетом, међутим, дала је *империјални цивилизационизам* – обнављање идеје о „Трећем Риму“, „Руском свету“, о томе да Русија треба да „арбитра“ европским пословима и, наравно, да за почетак поврати контролу над Украјином (било у целини, било само над јужним и источним деловима).⁵²⁷ Дакле,

⁵²⁴ Видети: Vladimir Trapara, “Does Trump Have a Grand Strategy?”, *Review of International Affairs*, Vol. 68, No. 1168, 2017, pp. 56–70.

⁵²⁵ Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., pp. 108–109.

⁵²⁶ Као представника „цивилизационизма тврђаве“ видимо Бориса Межујева, који у чланку након почетка актуелног Руско-украјинског рата означава као грешку империјално настојање Русије да се територијално прошири у западном правцу и да предузме „геокултурну офанзиву“, с циљем довођења на власт конзервативних снага у западним земљама. Видети: Boris V. Mezhuev, “Civilizational Indifference: Can Russia Keep Up Cultural Distancing in Relations with Europe?”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 4, 2022, pp. 10–27.

⁵²⁷ Према Суботићу, усвајањем концепта „државе-цивилизације“ решена је амбиваленција између лоше репутације која прати империје и „тесне коже“ националне државе. Милан Суботић, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, op. cit., стр. 281. Суботић наслућује

ако је ревизионизам САД настављен и за време Трампа, у измењеним структурним околностима, може се рећи да се и Путинова Русија након прве украјинске кризе приклонила ревизионистичкој политици.⁵²⁸ Но, остаје питање изводљивости ревизионизма у условима и даље изражене асиметрије моћи између САД и Русије, али и постепеног затварања руско-украјинске асиметрије услед америчке војне помоћи Украјини. Лидеру као што је Путин, који је у више наврата у својој дводеценијској владавини показао опрезност и уздржаност кад би се суочио с неповољним односом снага, очигледно се ни сада није журило да крене путем „фронталног“ изазивања *status quo*-а. У Украјини ће му се за тренутак ukazати прилика за нову „герилску“ акцију.

За пролеће 2019. у Украјини су били заказани председнички избори. Видели смо да им је актуелни председник Порошенко ишао у сусрет са драстично опалим рејтингом, услед изневерених очекивања друштва у погледу сузбијања корупције. Али, ко је од етаблираних политичара стајао боље? Чињеница да су се широки слојеви украјинског друштва, а посебно млади, разочарали у читаву политичку елиту, искористио је

унутрашњу противречност империјалног цивилизационизма када каже да Сурковљево наговештавање могућности ширења модела Путинове државе „обнавља напетост између полазне тезе о партикуларности ‘јединствених цивилизација’ и (прећутних или експлицитних) претензија тих цивилизација на ‘опште важење’“. Ibid., стр. 285. Стентова оцењује да је Путин у току владавине развио нову руску идеју, која подсећа на стару: Русија је посебна цивилизација, истовремено европска и азијска; западни индивидуализам је супротан руским органским и колективистичким вредностима. Angela Stent, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, op. cit., p. 37. Такође, она примећује и пораст национализма, односно чињеницу да је у току Путинове ере израз *русский* постао „мејнстрим“ у односу на *российский*, који су власти покушале да уведу деведесетих. Ibid., p. 25.

⁵²⁸ Односно, речима Александра Дугина, главног идеолога савременог руског цивилизационизма, „сунчани“ Путин који обнавља руску империју, почео је да односи превагу над „месечевим“, који је „издао“ побуњенике у Донбасу и уредио да Дугина отпусте са универзитета. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., p. 186. Менон и Румер истичу да, док се раније супротстављала америчком ревизионизму који је нарушавао суверенитет других држава и мешао се у њихове унутрашње послове, у Украјини је Русија и сама постала ревизионистичка сила. Rajan Menon and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, op. cit., p. 106. Ми пак процењујемо да је у односу на Украјину Русија све време након распада Совјетског Савеза била ревизионистичка сила, али ће због прве украјинске кризе то постати и на ширем плану.

потпуно нови играч – четрдесетогодишњи рускојезични Јеврејин из Кривог Рога (Дњепропетровска област), Володимир Зеленски, који је пар година раније постао познат јавности глумећи у сатиричној серији „Слуга народу“ (иначе претежно рускојезичној), и то фиктивног политичара Голобородка који управо добија изборе и постаје председник. Упркос Порошенковом настојању да заигра на националистичку карту и Зеленског прикаже као „проруског“ играча, овај ће у другом кругу однети убедљиву победу над њим – 73 одсто гласова, равномерно распоређених у скоро свим украјинским регионима (Порошенко је имао више гласова само у Лавовској области).⁵²⁹ Након ове победе, као и натполовичне већине коју његова новоформирана партија „Слуга народу“ буде освојила на јулским парламентарним изборима, Зеленски ће добити прилику да докаже да није само комичар већ и озбиљан политичар, који ће се латити посла исправљања оних аномалија украјинског друштва које је у серији критиковао.⁵³⁰

Једно од поља деловања новог украјинског председника биће и спољна политика, а пре свега односи с Русијом и решавање сукоба у Донбасу. Он је дошао на власт са обећањем да ће донети мир Украјини, у складу са споразумом из Минска, али да за њега неће мењати украјинску територију. У октобру месецу, Зеленски прихвата „Штајнмајерову формулу“ иза које су стале Немачка, Француска и Русија, по којој би Донбас требало да се реинтегрише у Украјину са широком аутономијом, након што се у њему одрже избори. Међутим, како је Донбас био фактички окупиран од Русије, било је јасно и да слободних и поштених

⁵²⁹ Напоменућемо да је први круг ових избора донекле подсетио на стари регионални образац гласања, с већином коју је Порошенко добио у Галицији, а Јуриј Бојко, који је важио за „стварног“ проруског кандидата, у Донбасу, тј. оним његовим деловима под контролом Украјине (укупно 12 одсто гласова, чиме је остварио четврто место од свих кандидата). На парламентарним изборима у јулу ће Бојкова листа – „Опозициона платформа – за живот“ – отићи корак даље и освојити друго место по броју гласова и мандата у Ради. Иако ће се у марту 2022. изјаснити против руске агресије на Украјину, то неће спасти ову партију најпре од распуштања парламентарне групе, а затим и забране, под оптужбом за наводне везе с Русијом. Петровић је уочио корелацију између приближавања Зеленског „интересима украјинских националиста“ и окретања бирачког тела на украјинском југоистоку „проруским“ политичким странкама. Драган Петровић, *Украјинска криза и украјинско-руски конфликт 2019–2022*, op. cit., стр. 44.

⁵³⁰ О изборној победи Зеленског, видети: Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 138–139.

избора тамо не може да буде без повлачења њених трупа.⁵³¹ Зеленски се суочио с таласом националистичких протеста који су пристајање на поменућу формулу посматрали као капитулацију, након чега Зеленски није имао избора осим да на децембарском састанку с Путином у Паризу одбије руске услове.⁵³² Када се ствари пажљивије анализирају, јасно је зашто је решење сукоба на основу Минских споразума било немогуће, упркос доласку на власт новог лидера, у чију кооперативност су се Руси уздали. С једне стране, било је јасно да Русија неће повући трупе пре избора, јер је желела да контролише њихове резултате и на тај начин преко аутономног Донбаса врши утицај на целу Украјину. С друге стране, није било реално ни да Украјина прихвати уставне промене које би Донбасу, у коме би Русија контролисала изборе, дале улогу „тројанског коња“ и нарушиле њен суверенитет – плус страх украјинских власти од „трећег Мајдана“ уколико ипак буду кренуле тим путем.⁵³³

⁵³¹ Односно, камен спотицања између Русије и Украјине био је редослед потеза – да ли да се прво руске снаге повуку, односно Украјина поврати контролу над државном границом, или да се прво организују избори. Ibid., pp. 130–131.

⁵³² О пропасти дипломатије на релацији Путин – Зеленски крајем 2019, видети: Ibid., pp. 139–140.

⁵³³ Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 253; Taras Kuzio and Paul D’Anieri, *The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, op. cit., pp. 108–110. Штавише, Стивен Пајфер је тврдио да је постојао ризик за Украјину да Русија испоштује свој део обавеза из Минских споразума и заиста повуче тешко наоружање из Донбаса и врати Украјини контролу над границама, јер би онда и Украјина била у обавези да промени устав и да већу аутономију областима, а ако то не би учинила, прекршила би споразум и Европа би могла да фаворизује Русију. Наведено према: Ibid., p. 136. С друге стране, Д’Анијери констатује да судбина Минских споразума зависи од циљева Русије – је ли она задовољна тренутним решењем и мотивисана да замрзне сукоб, или тражи још територије и спрема план и чека прилику за то. Paul D’Anieri, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, op. cit., pp. 268–269. Чарап и Колтон пак немају дилему да Русији замрзнути сукоб није одговарао, јер јој није значило ништа да добије Донбас а изгуби Украјину, услед чега се определила за „тињајући“ сукоб уместо замрзнутог. По њима, Украјини јесте одговарао замрзнути сукоб, јер је њиме фактички одсекла сепаратистичке области преваљујући на Москву трошкове њихове обнове, а без испуњавања политичких одредаба Минских споразума. Samuel Charap and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, op. cit., pp. 142–144. Бивша немачка канцеларка, Ангела Меркел, крајем 2022. рећи ће да је сврха Минских споразума била да Украјина „купи време“ како би се наоружала, из чега следи да озбиљна намера са украјинске и западне стране да се они спроведу није ни постојала.

Ако је тачна сумња коју Плохи износи да је Путин услед разочарања резултатима париског самита са Зеленским почео да размишља о војном решењу с Украјином – које ће и његов саветник Сурков навестити након смене, а сам Путин у ауторском чланку из 2021. поменути „изневерено обећање“ Зеленског – те ако прихватимо да је почетком 2020. постојао сплет системских и унутрашњих чинилаца који су указивали на могућу ескалацију донбаског сукоба, постављају се два питања. Прво – зашто ће до прве кризе која је представљала увод у ескалацију проћи више од годину дана, да би сама ескалација уследила након више од две године? Друго – и то је уједно и кључно питање ове књиге – зашто се Русија, упркос свакој рационалној процени (на шта су, како видимо у мотоу овог одељка, упозоравали не само украјински, већ и поједини руски националисти), определила за ескалацију у виду пуне инвазије, и тиме одустала од дотадашње „герилске геополитике“ у корист „фронталног“ уласка у сукоб у коме очигледно не може да однесе превагу? Могући одговор на прво питање јесте да је Путин испрва оклевао одредивши се за стратегију *хеџинга* – надао се победи Трампа на изборима 2020. и његовој већој независности у односу на естаблишмент, која би му омогућила да напоскон склопи „дил“ с Русијом око Украјине, а уколико се то ипак не деси припремао се за сукоб као опцију. Но, начин на који ће Трамп заиста и изгубити изборе захтева да се детаљније позабавимо неочекиваним чиниоцем који је томе допринео, а који би могао да нам помогне и у одговору на друго постављено питање, односно зашто ће се опција обнављања сукоба која је преостала испоставити као она крајња и погубна.

Марта 2020. једно сићушно створење успело је да буквално заустави цео свет. Односно, свет је зауставио сам себе реагујући на њега. Вирус корона (SARS-CoV-2), изазивач тешке респираторно-системске болести назване COVID-19, који се крајем 2019. појавио у Кини, већ у прва два месеца 2020. довео је до реакције кинеских власти у виду општег карантина – делимичне до потпуне забране кретања становништва (социјална дистанца), обустављања свих неесенцијалних активности (локдаун), уз обавезу заштитних мера (попут ношења маске за лице) на већини јавних простора. Колико још почетком марта, мало ко је помишљао да би то у најскорије време могло да постане „нова нормалност“ и у скоро свим осталим земљама, али управо то се догодило. Од тренутка када је Светска здравствена организација 11. марта 2020. прогласила пандемију вируса корона, њена секуритизација постала је глобална. И све је стало на пар месеци, што је случај без преседана у

целокупној историји, јер су претходне смртоносне пандемије – попут куге, колере и великих богиња у ранијим историјским епохама, или шпанског грипа крајем Првог светског рата – наилазиле на сличне мере више на локалном и регионалном нивоу. Стали су и међународни односи – дипломатија је прешла на онлајн модел, а и ратови су заћутали (Сирија као најбољи пример). Ако је некад постојао идеалан тренутак да ванземаљци нападну Земљу, то је било пролеће 2020, јер су скоро све светске војске и привреде биле паралисане локдауновима и социјалним дистанцирањем.⁵³⁴

Питање да ли је против вируса, чија смртност износи око једног процента заражених (напоследку ће број жртава свеједно бити вишемилионски), било неопходно уводити тако екстремне мере које су нанеле велику штету друштвима и појединцима, пре свега у економском и психолошком смислу, остаје контроверзно до данас. Оправдано је тврдити да су савремени друштвени системи показали нерезилијентност на екстерни шок какав је била пандемија, реагујући позитивном повратном спрегом – односно повећавајући штетан ефекат шока, уместо да га сузбију. Већина друштава (упадљиви изузетак представља поменута Кина), међутим, врло брзо је спознала штетност екстремних мера, и већ до краја пролећа прешла на фазу „компромиса“ с вирусом, делимично ублажавајући мере против њега како би живот могао како-тако да функционише, а да се обољевање и умирање од вируса сведе на „прихватљиву“ меру. Почетком 2021. почеће и вакцинација која је омогућила додатно отварање, али ће оно крајем године бити доведено у питање недовољном ефикасношћу вакцине услед мутација вируса, само да би почетком 2022. управо мутације вируса његовим ширењем кроз становништво довеле до драстичног опадања његове убојитости и последичне десекуритизације пандемије (последња ће је десекуритизовати Кина, тек крајем године). Већ у фази „компромиса“

⁵³⁴ Ендрју Бацевич, рецимо, наводи занимљиву епизоду из априла 2020, кад је амерички носач авиона Теодор Рузвелт „избачен из строја“ и стављен у карантин у бази Гуам након што је потврђено присуство вируса код неколико чланова његове посаде. То је био први случај да један амерички носач авиона – симбол америчке поморске и укупне војне моћи – буде учињен оперативно неупотребљивим, још од напада јапанских камиказа на Бункер Хил код Окинаве маја 1945. Видети: Andrew Bacevich, *After the Apocalypse: America's Role in a World Transformed*, Metropolitan Book, Henry Holt and Company, New York, 2021 (e-book), pp. 74–90.

почели су да се „враћају“ и међународни односи, да би се у освит десекуритизације то догодило „с каматом“.⁵³⁵

Као значајне за нашу тему издвојићемо три ситуације које можемо посматрати као битно условљене пандемијом. Прва је пораз Трампа на председничким изборима у новембру 2020, и то од потпредседника у Обаминој администрацији, Џозефа Бајдена. Избијање пандемије на три начина утицало је на ово. У почетној фази пандемије Трамп је умањивао опасност од вируса и навукао на себе осуду јавности због жртава које ће САД због тога претрпети у току године. Пандемија је убрзала примарне изборе у Демократској партији, који су окончани повлачењем ривалских кандидата у Бајденову корист (иако је овај у почетку трке заузимао тек треће место). Због пандемије ће несразмерни део гласова пристићи поштом, где ће Бајден однети више него убедљиву превагу, што ће изазвати сумње у регуларност избора и кулминирати кризом у јануару 2021, када радикалне Трампове присталице насилно упадају у Капитол с намером да осујете Бајденову инаугурацију (што им наравно неће поћи за руком). Друга ситуација је председничка криза у Белорусији, где ће председник Лукашенко, захваљујући чињеници да је један од ретких светских лидера који није дозволио да се у његовој земљи уведу екстремне мере против короне, изазвати сличан гнев становништва против себе. Упркос томе што је монтираним судским процесима елиминисао главне противкандидате (од којих су најмање двојица имала снажне везе с Русијом), он ће на изборима бити убедљиво поражен од супруге једног од њих, Светлане Тихановске, само да би лажирањем званичних резултата то преокренуо у своју убедљиву победу. Уследиће вишемесечни грађански протести, који неће уродити плодом. Лукашенко ће опстати на власти уз подршку Владимира Путина, али ће цена за то бити потпуни губитак самосталности како Белорусије тако и њега лично, што ће уједно бити крај његове политике „лавирања“ између западних држава и Русије, која је трајала најмање од украјинске кризе, а кулминирала посетом америчког државног секретара, Мајка Помпеа, Минску фебруара 2020.⁵³⁶

⁵³⁵ О непосредном и посредном утицају пандемије короне на међународне односе, те нерезилијентности система коју је разоткрила, видети: Владимир Трапара, „Међународни односи у доба короне: преиспитивање концепта ентропије“, *Међународни проблеми*, год. 73, бр. 1, 2021, стр. 39–57.

⁵³⁶ О Лукашенковом „лавирању“ и председничкој кризи у Белорусији 2020, видети: Vladimir Trapara, „The Belarusian Issue in European Affairs“, in: *Europe in*

Трампов пораз и усељење у Белу кућу доказаног либералног хегемонисте Бајдена, одузеће Путину наду да је „дил“ са Американцима око Украјине могућ и свакако утицати на то да се приклони војном решењу.⁵³⁷ Нарочито након што и ситуација у самој Украјини буде кренула да се развија негативно – што је коинцидирало управо с Бајденовом инаугурацијом. Фебруара 2021. Зеленски, који је након пропалог самита с Путином већ био дубоко забраздио у оријентацију Украјине ка чланству

Changes: The Old Continent at a New Crossroads, Katarina Zakić and Birgul Demirtas (eds.), Institute of International Politics and Economics, 2021, pp. 316–319. Да је Путин спасао Лукашенка пада са власти, сматра и Плохи: Serhii Plokhу, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 297. Додаћемо и да се на белоруску председничку кризу надовезала и серија других криза на постсовјетском простору, међу којима ћемо издвојити две – рат Јерменије и Азербејџана у Нагорно-Карабаху новембра 2020. и немире у Казахстану јануара 2022. – у чијем разрешењу ће одлучујућу улогу одиграти Русија (у првом случају посредовањем и слањем мировних трупа у део Нагорно-Карабаха који Азербејџан није повратио, а у другом покретањем прве интервенције војног савеза ОДКБ у некој земљи), и тако након Лукашенка „дисциплиновати“ још два савезничка лидера упитне лојалности, Пашињана у Јерменији и Токајева у Казхстану.

⁵³⁷ Јасне либерално-хегемонистичке ставове, уз истицање да се свет налази на „преломној тачки“ у којој се сукобљавају демократија и аутократија, Бајден је кренуо да износи већ и пре него што је постао председнички кандидат – у ауторском чланку с почетка 2020 – а затим и када убрзо након ступања на дужност издаје Привремени водич за Стратегију националне безбедности, како би ставио ван снаге Трампову Стратегију пре него изда сопствену. Видети: Joseph R. Biden, “Why America Must Lead Again: Rescuing U.S. Foreign Policy after Trump”, *Foreign Affairs*, March/April 2020. Интернет: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again>, 25/6/2023; *Interim National Security Strategic Guidance*, The White House, April 13, 2021. Интернет: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>, 25/6/2023. Што се односа према Русији и њеном председнику тиче, Бајден је своју позицију експлицитно исказао у једном мартовском интервјуу, када је потврдио водитељеву оцену да је Путин „убица“ (поређења ради, четири године раније Трамп је одбио да потврди исту опаску једног другог водитеља друге телевизије, одговоривши да „има много убица“, те да ни САД „нису невинне“). Видети: “Biden talks Cuomo, Putin, migrants, vaccine in ABC News exclusive interview”, by Ben Gittleson, ABC News, March 17, 2021. Интернет: <https://abcnews.go.com/Politics/biden-talks-cuomo-putin-migrants-vaccine-abc-news/story?id=76490303>, 25/6/2023; “Trump asks ‘What do you think? Our country’s so innocent?’”, by Lissette Rodriguez, ABC News, February 5, 2017. Интернет: <https://abcnews.go.com/Politics/trump-respects-putin-fox-news-super-bowl-interview/story?id=45273810>, 25/6/2023.

у НАТО, на Савету за националну безбедност и одбрану забрањује неколико телевизијских канала власника Виктора Медведчука, под оптужбом за ширење руске пропаганде.⁵³⁸ С друге стране, „дисциплиновање“ Лукашенка ставиће Путину на располагање и белоруску територију за евентуални напад на Украјину. Но, на развој догађаја који ће уследити утицаће још једна последица пандемије короне, о којој говори Плохи. За разлику од Лукашенка, Путин је озбиљно схватио опасност од короне, што ће се видети у предвечерје актуелног рата, када буде примао стране државнике у Москви „на другом крају смешно дугачког стола“.⁵³⁹ У току пандемијских локдаунова интензивираће се Путиново читање историје, које ће у једном тренутку произвести и писање – тако ће настати и чланак из јула 2021, који смо више пута цитирали. Путин је увек волео историју, наравно посебно руску, и проналазио у њој узоре за сопствено политичко деловање. Геди и Хилова зато су га, између осталог, својевремено прозвали и „историјским човеком“, указујући на његово угледање у неким ранијим периодима на државнике попут Горчакова и Столипина.⁵⁴⁰ У условима када су сви чиниоци говорили у прилог ескалације сукоба с Украјином, један Горчаков или Столипин и јесу били преко потребни Русији да, схватајући неповољан однос снага, покажу уздржаност. Из догађаја који су уследили, међутим, очигледно је да је Путин из пандемијског читања историје извукао другачије закључке и пронашао друге узоре.⁵⁴¹ Но, у оном

⁵³⁸ Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 140–141.

⁵³⁹ Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 148.

⁵⁴⁰ Видети: Fiona Hill and Clifford G. Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, op. cit., pp. 63–77.

⁵⁴¹ Тамо где говори о Путиновом читању и писању историје за време пандемије, Плохи наводи речи новинара Алексеја Венедиктова, кога је Путин двапут питао на основу чега мисли да ће овај ући у уџбенике историје. Први пут 2008, када се Путин разочарао Венедиктовљевим одговором да је то уједињење Московске патријаршије са Руском православном црквом у емиграцији; други пут 2015, када је било јасно да постоји само један одговор, који ће много више задовољити Путина: „Хрушчов је предао Крим, Путин га је вратио“. Путин се, према Плохом, није упоређивао само с Хрушчовим, већ и градио узоре у Петру Великом, Катарини Великој и Александру II. Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 135–136. Оснивач његовог родног града, Петар Велики, посебно ће бити значајан, па Плохи истиче аналогију коју је Путин у јуну 2022. (дакле неколико месеци од почетка инвазије Украјине) направио на обележавању 350-годишњице од Петровог рођења. Говорећи о Петровим освајањима, он их је интерпретирао као „враћање“ отетих територија у рату

тренутку надолазећа катастрофа још увек није деловала очигледном, а пут у њу и даље неће ићи линеарном путањом – између два фебруара (2021. и 2022) биће још прилика да се она избегне.

У марту 2021, након завршене војне вежбе, долази до гомилања руских трупа на украјинској граници у размерама какве нису виђене још од окончања претходног сукоба. Томе је претходила једна од жешћих артиљеријских размена на линији контакта украјинске војске и донбаских сепаратиста, у којој гину четири украјинска војника, али и – на шта Плохи скреће пажњу – распитивање Зеленског код Бајдена о могућности да Украјина добије MAP за НАТО.⁵⁴² Усред кризе, док је било нејасно да ли Путин само „звезка оружјем“ или се припрема да интервенише у Донбасу/Украјини, Бајден је у априлу позвао Путина на билатерални самит, са сврхом успостављања „стабилних и предвидљивих односа“ између двеју земаља. Путин ће релативно ускоро прихватити позив, а конкретан термин и место – 16. јун у Женеви – дефинисаће министри спољних послова, Сергеј Лавров и Ентони Блинкен, на свом састанку у мају. Паралелно са том дипломатском иницијативом, Русија

против Шведске који је трајао 21 годину, након чега су европске земље и даље признавале те територије као део Шведске – што је очигледно требало да оправда и пролонгирање Путинове „специјалне војне операције“ против Украјине ради „враћања“ руских историјских територија, невезано за то хоће ли те анексије неко признати. Ibid., pp. 214–216. Но, када анализирамо оправданост поређења Путина било с Петром, било с Катаринином или Александром, треба имати у виду да су они – осим што су допринели ширењу и јачању Русије, те везивању Украјине за њу, на шта и Путин јасно циља – били и прозападни реформатори, али и цареви који су добијали ратове које су водили. Окренувши у потпуности леђа Западу и започевши рат који има мизерне шансе да добије (упркос јаловој нади у стрпљење какво је Петар имао са Шведском, али он није ратовао против читавог Запада, а и имао је већину украјинских козака на својој страни), Путин пре подсећа на једну другу личност из руске историје – Ивана Грозног, чија је катастрофална владавина, што смо и видели у једном од претходних поглавља, трасирала Русији пут у *Време смутњи* и умало довела до њеног нестанка са географске мапе (чему је битан допринос дао несрећни Ливонски рат, на који актуелна руска инвазија Русије много више личи него на Петров Велики северни рат). Зато ћемо се позвати и на Михаила Зигара, који такође истиче Путинову жељу да постане „део историје“, а поглавље у коме се бави периодом од Путиновог повратка у председничку фотељу 2012. насловљава са „Путин IV Грозни“ (након „I Лављег срца“, „II Великог“ и „III Лажног Дмитрија“ – што се односи на Медведева). Михаил Викторович Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, op. cit., Введение.

⁵⁴² Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 142.

ће повући део трупа са украјинске границе и тиме деескалирати кризу. Као „знак добре воље“ са своје стране, САД су престале са политиком блокирања завршетка изградње гасовода „Северни ток 2“ између Немачке и Русије, на којој је Трамп инсистирао пуне две године. На самиту у Женеви догодиће се и занимљив преседан – већ на отварању састанка, Бајден ће пред камерама назвати Русију и САД „двема великим силама“.⁵⁴³ Заправо, Бајден је тај израз употребио већ у априлу, сумирајући свој разговор с Путином, када је рекао да су САД и Русија „две велике силе са значајном одговорношћу за глобалну безбедност“.⁵⁴⁴

Бајденова идеја била је да ће овим симболичким потезом увести руско-америчку конфронтацију у „структуриран“ облик, односно подвести је под одређена правила (каким се, рецимо, одликовао Хладни рат), како она не би у некој кризи – каква је била она управо (привремено) окончана, с нагомилавањем руских трупа на украјинској граници – ескалирала ка отвореном сукобу двеју сила. Политички лидер који је својевремено лансирао идеју о руско-америчком „ресетовању“, сада је Путину нудио неку врсту „лаког ресетовања“ – у коме се овај пут не би ишло на приближавање Москве и Вашингтона, које није реално, већ би се признало постојање конфронтације и настојало да се она одржи под контролом, уз сарадњу у областима где је она могућа. За тренутак је изгледало да је Бајденов подухват успео, јер је ситуација на украјинској граници заиста деескалирана, а САД и Русија оформиле неколико радних група за разматрање различитих безбедносних питања (између осталог и за сајбер-безбедност, као једну од рак-рана међусобних односа и нови повод за санкције Вашингтона против Москве), а потписале су и Декларацију о стратешкој стабилности, у којој је одбачена и сама помисао на вођење нуклеарног рата.⁵⁴⁵ У Женеви је, међутим, постојала једна тема

⁵⁴³ Ово је било у контрасту са реториком свих америчких председника након Хладног рата а, поређења ради, Обама је истицао да је Русија само „регионална сила“, која „прети неким од својих непосредних суседа не из снаге, већ из слабости“. Наведено према: Andrei P. Tsygankov, *Russia and America: The Asymmetric Rivalry*, Polity Press, Cambridge and Medford, 2019, p. 13.

⁵⁴⁴ “Remarks by President Biden on Russia”, The White House, April 15. Интернет: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/04/15/remarks-by-president-biden-on-russia/>, 25/8/2023.

⁵⁴⁵ О деескалацији кризе на руско-украјинској граници, Женевском самиту Бајдена и Путина, његовим резултатима и „лаком ресетовању“, видети: Vladimir Трапара, “Biden’s Approach Towards Russia: A ‘Reset Light’?”, *Политика националне безбедности*, год. 12, бр. 2, 2021, стр. 115–137.

око које су се саговорници „слагали да се не слажу“, а то је перспектива решавања сукоба у Украјини. У јавности се узимало здраво за готово да ће се олакшање тензија између Русије и Америке позитивно одразити и на ту перспективу. Овакво мишљење заступао је, рецимо, војни стручњак по имену Роб Ли у чланку објављеном на лето, где је настојао да докаже да читава криза с нагомилавањем трупа нема везе с Украјином, већ је њен циљ био извлачење уступака од Запада – а први уступак у виду Бајденовог позива на самит Путин је „опортунистички“ прихватио и деескалирао кризу. Ипак, Ли је упозорио и на чињеницу да је већи део руских трупа и даље остао на украјинској граници, ради нове војне вежбе „Запад“ која би била одржана у септембру, и када би Русија – у случају да не буде задовољна Бајденовим уступцима – могла да понови ескалацију.⁵⁴⁶ Показаће се да је Ли био сасвим у праву у погледу овог упозорења, али не и у погледу општег закључка свог чланка – криза је ипак првенствено имала везе с Украјином.

У року од месец дана од самита са Бајденом, Путин објављује чланак о руско-украјинском јединству, што коинцидира с првим обавештајним подацима САД о томе да Русија планира пуну инвазију Украјине. До октобра месеца ти подаци – о предстојећем зимском нападу из више праваца, са војним циљем изазивања ефекта шока и обарања председника Зеленског као једним од политичких – бивају потврђени, а руско руководство у новембру упознато с тим да му (тада још увек наводни) планови нису више тајна.⁵⁴⁷ У том тренутку већ се увелико одвијала динамика позната из првог дела кризе – након окончања војне вежбе, Русија је поново кренула да гомила трупе на украјинским границама, чији број у року од пар месеци достиже 150–200 хиљада. На то се надовезује изненадни ултиматум Москве Западу у децембру, са захтевима без преседана: између осталог, да се НАТО правно обавезе да се неће даље ширити (а пре свега да неће примити Украјину у чланство), да се његове мултилатералне трупе повуку из источних чланица, као и

⁵⁴⁶ Лијеви аргументи да гомилање трупа није било усмерено ка припреми њене инвазије или изнуђивање уступака од ње, већ је првенствено циљало Запад, били су следећи: гомилање трупа било је исувише видљиво да би значило припрему инвазије; изостали су конкретни захтеви украјинском руководству; Русија је деескалирала кризу чим су САД одговориле позивом на самит. Видети: Rob Lee, *Russia's Coercive Diplomacy: Why Did Kremlin Mass Its Forces Near Ukraine?*, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, 2021.

⁵⁴⁷ Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 142–143.

да Американци повуку нуклеарно наоружање из Европе. У контексту гомилања руских трупа на украјинској граници, то је требало да значи: ако одбијете, нападамо Украјину.⁵⁴⁸

Суочена с ултиматумом, а поседујући и обавештајне податке да је претња Украјини реална, Бајденова администрација одлучиће се за својеврстан одговор „двоструког колосека“. С једне стране, креће у упорну кампању упозоравања светске јавности о томе да инвазија предстоји, наводећи чак и могуће датуме њеног почетка, како би Русији одузела чинилац изненађења, уједно и претећи Путину до тада невиђеним санкцијама уколико се усуди да своје планове о нападу реализује. С друге стране, свестан неприхватљивости ризика нуклеарне ескалације који би носио улазак у директан сукоб с Русијом, Вашингтон ће такође упорно понављати да војног одговора на евентуалну Путинову инвазију неће бити. У случају да овакав приступ не одврати Путина, САД су се – очигледно очекујући брз слом украјинских оружаних снага – припремале за подршку Украјини у виду подршке у наоружању њеном герилском отпору.⁵⁴⁹ Иако предногодишњи видео разговор Бајдена и Путина након ултиматума није уродио плодом, дипломатски напори неће престати – у прва два месеца 2022. они ће се водити у више формата (укључујући и разговоре под окриљем ОЕБС), Путин ће у Кремљу угостити званичнике свих главних западних држава, закључно са Емануелом Макроном, који је био последњи (две недеље пред рат). Суочене с неуспехом тих напора, САД почињу да саветују Украјину да „копа ровове“, а Зеленског да напусти Кијев, па и саму Украјину, закључно са саветом да се не враћа у Кијев са Минхенске безбедносне конференције, где ће свега пет дана пред рат одржати свој „черчиловски“ говор. Паралелна дипломатија Русије и Украјине такође неће уродити плодом, упркос томе што су Украјинци неформално покушали да увере представнике Москве да се ипак неће придружити НАТО.⁵⁵⁰

Док су Американци поуздано знали шта се спрема и саопштавали то јавности, занимљиво је да је заједничка карактеристика понашања руководства Украјине и Русије била негација предстојеће инвазије. Кијев је све време апеловао на Вашингтон да смири своја упозорења да не би ширио панику, уједно прозивајући Запад зашто, ако већ очекује руску

⁵⁴⁸ Ibid., p. 143.

⁵⁴⁹ Ibid., pp. 144–145.

⁵⁵⁰ Ibid., pp. 145–148.

инвазију, не наоружа Украјину да би је одвратила/одбранила се од ње. То ће бити аргумент који ће и Зеленски употребити у Минхену, истовремено одбацујући могућност да напусти земљу (његов останак у Кијеву када инвазија буде кренула ће одиграти битну улогу у очувању морала украјинских трупа и њиховом осујећењу руског „блицкрига“ на главни град). Путин је пак до последњег тренутка негирао да постоје планови о нападу, у чему су га пратили и други руски званичници, идући дотле да јавно исмевају западна саопштавања датума када би напад могао да почне.⁵⁵¹ Да је нови руско-украјински рат неизбежан пак, постаће јасно када Савет безбедности РФ на седници 21. фебруара одлучи да призна независност народних република Доњецк и Луганск, и то у изворним границама тих двеју области, те тиме дефинитивно одбаци Минске споразуме као основ за политичко решење сукоба. Русија је сада имала формални повод да интервенише – на позив ДНР и ЛНР да их „заштити“ од украјинског „геноцида“ и одбрани њихов „територијални интегритет“, што би подразумевало заузимање новог парчета украјинске територије. Према Плохом, на истом састанку Путин је донело формалну одлуку да крене у рат, и то самостално, затраживши од осталих чланова Савета само мишљење, које ће – судећи по снимцима са седнице – бити афирмативно (а и како је могло да буде другачије у систему који је Путин успоставио). Говор у коме је Путин образложио одлуку о признању садржаће и понављање идеје да је савремена Украјина Лењинова творевина, што је указивало на то да се неће задржати само на Донбасу. Други Путинов говор, снимљен истог дана, који ће бити емитован на дан инвазије, садржаће оптужбе о украјинском „геноциду“, заузимање целог Донбаса као циљ, али и „демилитаризацију“ и „денацификацију“ Украјине. Ако је пуна инвазија која ће уследити у праскозорје 24. фебруара 2022, а с којом завршавамо хронолошки део наше приче, оправдано била шок за многе који је до последњег тренутка нису очекивали, укључујући и Украјинце, први кога ће шокирати одлучност њиховог отпора и фијаско жељеног заузимања Кијева у року од неколико дана (иако ће и многи други, међу њима и они који су знали да ће бити рата, тиме такође бити изненађени), биће Владимир Путин.⁵⁵²

Сагледавајући сплет свих анализираних чинилаца, присутних након неуспеха париског самита Путина и Зеленског, а нарочито од доласка

⁵⁵¹ Ibid., pp. 146–150.

⁵⁵² О признању ДНР и ЛНР, Путиновој одлуци о покретању пуне инвазије Украјине и почетку саме инвазије, видети: Ibid., pp. 150–154.

Бајдена на место председника САД, јасно је да је нека од опција обнављања руско-украјинског сукоба – до нивоа ограниченог рата у Донбасу, евентуално настојања да Руси успоставе копнену везу са Кримом – била врло вероватна, ако не и неизбежна. Међутим, одлуку да крене у пуну инвазију и тиме „притисне дугме“ крунисања трагедије катастрофом, донео је лично Путин – након што је претходно, у току своје дводеценијске владавине, изградио политички и целокупан друштвени систем у коме је то могуће. И то је уједно и одговор на питање – ко је најодговорнији за рат. За руско-украјински сукоб јесу и сви, и нико (систем), али овај и овакав рат, који несумњиво представља засад највећу трагедију и катастрофу 21. века – избор је једног човека. Да ли су Бајденово називање Русије великом силом и безбедносни дијалог који је покренуо били нова „замка“ за Русију, попут некадашњег „ресетовања“, о томе се може дискутовати. Али чињенице да је Путин практично одмах након сусрета с Бајденом објавио претходно већ написан чланак у коме практично правда будући напад на Украјину, да је затим упутио Западу ултиматум који је очигледно био осмишљен тако да се мора одбити, те да је напослетку усред опсежних дипломатских напора на спречавању рата, а без претходних консултација са сарадницима (међу којима више није било Суркова, некадашњег представника „партије мира“, а касније човека који је Путину након смене у аманет оставио „карт бланш“ да проба да „принуди“ Украјину на братство), донео одлуке о признању ДНР и ЛНР и покретању инвазије – упркос упозорењима чак и од појединих припадника националистичких кругова (попут у мотоу цитираног Ивашова) да би таква одлука била погубна по било који постављени циљ – сугеришу да је кремаљски аутократа само чекао одговарајући тренутак за акцију, вођен ничим другим до необузданом амбицијом да остане упамћен у руској историји као највећи – макар и „негативац“.⁵⁵³ Стога

⁵⁵³ Журбу Путина да изведе замишљену акцију најбоље је изразио аналитичар и политтехнолог близак Кремљу, Сергеј Марков, кад је крајем 2021, у жеку гласина о Путиновом погоршаном здравственом стању и очигледној параноји због короне, констатовао да „Путин не може да одступи оставивши Украјину окупираном, с обзиром на то да се тамошњи Руси средствима терора претварају у анти-Русе“, те да је „Украјина у ствари део Рус“. Наведено према: *Ibid.*, pp. 149–150. Алексеј Милер оцењује да је Путинов говор који је претходио „специјалној војној операцији“ против Украјине „означио прелаз са спорења око историје ка практичној акцији да се измени њен ток“. Alexei I. Miller, “Talking Politics: Vladimir Putin’s Narrative on Contemporary History (2019–2022)”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 21, No. 2, 2023, p. 72.

бисмо се, закључујући анализу збивања која су непосредно претходила Руско-украјинском рату, сложили с Кузиом, који је констатовао како „само психијатар – не и политиколог – може да покуша да разуме како Руси бизарно верују да ће њихова подршка овим политикама (закључно с Путиновом инвазијом, прим. В.Т.) да произведе да Украјинци наставе да их виде као ‘браћу’“.⁵⁵⁴

Наш закључак да је само и једино Путин тај који је свесно изабрао катастрофу између мање лоших решења која су му, у условима сплета свих осталих системских и унутрашњих чинилаца, стајала на располагању, аналоган је Гедисовом „открићу“ да је за Хладни рат – упркос неспорном утицају међународног система на његово избијање – ипак најодговорнији Стаљин. Катастрофичност Путиновог избора пуне инвазије Украјине очигледна је са становишта свих руских школа спољнополитичког мишљења. *Државничке* свакако, јер је њој страна идеолошки вођена спољна политика која не узима у обзир реалан однос снага, те би се сходно томе задовољила одржавањем замрзнутог сукоба у Украјини (ограничени рат у Донбасу би повела само као реакцију на евентуални украјински напад), а и у најмању руку би размотрила „понуду“ САД да призна Русију за велику силу. Свакако и из угла „цивилизационизма тврђаве“, који, иако сматра поделу Украјине неизбежном, као кључно питање види како смањити тензије међу деловима, а не који ће од њих бити већи.⁵⁵⁵ Али, чак и ако ствари сагледамо из угла империјалног цивилизационизма, тренутак и начин на који се кренуло у рат против Украјине видљиво су погубни по његове циљеве (аналогно штетности које је Стаљиново послератно агресивно понашање дугорочно имало по идеолошке циљеве комунизма). Зато је исправније тврдити да су империјални цивилизационисти, пре него да су утицали на Путиново одлучивање, заправо преузели на себе улогу пуког идеолошког оправдавања његових одлука, што важи и за Александра Дугина – коме је Путин лако ставио до знања ко је у том односу „главни“, крећући се од његове смене на универзитету, па до његовог

⁵⁵⁴ Taras Kuzio, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, op. cit., p. 266.

⁵⁵⁵ Видети: Boris V. Mezhev, „Civilizational Indifference: Can Russia Keep Up Cultural Distancing in Relations with Europe?“, op. cit., p. 22.

хваљења као „филозофа“ у јеку инвазије.⁵⁵⁶ Нити би једногласност Путинових сарадника у подршци инвазији требало да нас завара, јер су сви они очигледно само „шрафови у машини“ Путинове државе.⁵⁵⁷

Трећи чин савремене руско-украјинске трагедије био је својеврсни *interregnum* између два рата – једног који је започео комадање Украјине, и другог, који би требало да га доврши, уколико не успе жељено „принуђивање Украјинаца на братство“. Циљ овог одељка био је да прикаже стицање чинилаца који ће условити наставак недовршеног сукоба, уз противречно деловање избора Трампа и Зеленског, те лоше последице пандемије короне. Једино што се не може са сигурношћу рећи је када је тачно Путин донео дефинитивну одлуку да своју историјску улогу потврди на начин на који ће то учинити 24. фебруара 2022. Чињеница да то није учинио још 2014, када су изгледи на успех такве акције, као и могућност њеног каквог-таквог оправдања, били неупоредиво већи, већ је чекао да услови постану такви да практично онемогуће остваривање било каквог сувислог циља који би она могла да има, могу да се објасне само на два начина. Један је да се 2014. једноставно није осећао довољно сигурним (укључујући и на унутрашњем плану, а можда пре свега ту) да крене у такву авантуру, можда и наивно верујући да ће жељени наум успети да реализује само узимајући Крим, а онда уцењујући остатак Украјине замрзнутим сукобом.⁵⁵⁸ Други је да је и 2014. и 2022. био „слеп“ за последице својих одлука, што, како смо видели у досадашњем току разматрања руско-украјинске историје, није усамљен случај када су у питању аутократски руски/совјетски владари.⁵⁵⁹ Чињеница да нико од његових претходника није против себе имао независну Украјину у њеним актуелним границама, као ни политички јединствен и од Русије свакако моћнији Запад на њеној страни, чини његову одлуку катастрофалнијом од свих.

⁵⁵⁶ Након што Дугинова ћерка под сумњивим околностима буде настрадала у експлозији аутомобила-бомбе, коју је наводно поставила украјинска агенткиња.

⁵⁵⁷ При чему побуна групе Вагнер, на челу с Јевгенијем Пригожином у јуну 2023. (сам Пригожин ће наводно погинути у сумњивој авионској несрећи два месеца касније) открива да би и у тој „машини“ могле да постоје озбиљне напрслине.

⁵⁵⁸ Плохи истиче да је и одлуку о анексији Крима Путин донео сам. Serhii Plokhy, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., pp. 105–106.

⁵⁵⁹ Ендрју Вилсон тако поставља питање да ли је Путин можда и сам почео да верује у своје митове, односно постао жртва сопствене пропаганде. Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, op. cit., pp. 193–195.

Закључак

У Србији је почетком 21. века била популарна паралела између распада бивше Југославије и Совјетског Савеза, у којој је оцењивано да су Русија и Руси били „паметни“ и дозволили да се њихова федерација распадне мирним путем, упркос томе што је двадесет милиона њих распадом „освануло“ на територијама бивших совјетских република, док су Србија и Срби ратовали за територије и национално уједињење. Годину и по од почетка највећег рата у Европи након Другог светског, који Русија тренутно води управо за територије и „ослобађање“ људи које види као сународнике, а крај му се не назире, прави је тренутак да се подсетимо ове бесмислене конструкције која занемарује суштинске разлике између два случаја. Ратови за „југословенско наслеђе“ избили су одмах по распаду Југославије, и завршени закључно са 2001. годином. Зашто то није био случај и са кључним ратом за „совјетско наслеђе“, између две најзначајније републике Совјетског Савеза, већ је он одложен за пар деценија? Главни чинилац који је условио одлагање није била ничија „памет“, већ напротив, неспоразум између актера који ће играти у ономе што ће се напослетку испоставити као трагедија – Русије, Украјине и политичког Запада на челу са САД. Као држава доминантна на постсовјетском простору у свим аспектима, Руска Федерација је очекивала да ће моћи да контролише Украјину (и остале суседе) све и ако је пусти да буде формално независна – на шта Србија није могла да рачуна, јер у оквиру Југославије није располагала тако асиметричном предношћу. Благонаклоно понашање Запада, пре свега САД, у раној постхладноратовској фази учврстило је веровање руске елите да јој је дато право на сферу утицаја на подручју бивше империје, што би укључило и Украјину – благонаклоност какву Србија у процесу распада Југославије тешко да је добила од „победника“ у Хладном рату. С друге стране, Украјина је видела своју независност, а Запад одустајање Русије од империјалног понашања, као нешто дефинитивно, чему је (барем у случају САД) кумовало и идеолошко размишљање, јер је на чело Русије дошла либерална и прозападна елита, док је сасвим другачији однос заузет према још увек полукомунистичком и ауторитарном руководству Србије.

Чим је неспоразум изашао на видело (руско-украјински практично одмах, а руско-западни после неколико година), чиниоци који су деловали у прилог томе да Русија и Украјина онакве какве су изашле из Совјетског Савеза једноставно не могу мирно да живе једна поред друге, били су неумољиви. Двострука асиметрија моћи – између Русије и Украјине, с једне стране, и САД и Русије, с друге, омогућавала је моћнијем актеру у свакој од дијада, али га и стављала у искушење да своје циљеве реализује принудом. Русија никада, све и док је њоме владала *западњачка* елита, а нарочито касније – кад се *западњаштво* повлачи најпре пред *државништвом*, а затим *цивилизационизмом* – није учинила напор да „одвеже“ свој национални идентитет од јединства трију источнословенских народа и превазиђе империјални менталитет који је подразумевао императив контроле над Украјином (или макар њеном рускојезичном половином). У Украјини су, упркос њеној идентитетској подељености и регионалном плурализму, политичке елите на власти једна за другом давале приоритет „изградњи нације“ и тиме повлађивале монистичкој интерпретацији украјинства, које је захтевало не само одвајање од Русије већ и „национализирање“ још увек недовољно „национално свесног“ становништва југа и истока земље. САД је њихова вера у сопствену изузетност и супериорност либералне идеологије чијом победом долази „крај историје“, подстицала на хегемонистичко понашање и нетрпељивост према постојању других независних великих сила (поготово ако их води другачија идеологија), укључујући и Русију, а највећу подршку за такву политику међу европским савезницима добиле су од бивших руских источноевропских сателита, а сада суседа с чије територије се може угрозити безбедност Русије.

Еволуција међуигре ових чинилаца ка потпуном затварању левка избора и неизбежности сукоба повремено је преокретана његовим отварањем, под дејством неких нових чинилаца, каткад и неочекиваних, који би изнова одлагали сукоб. Притисак САД на Украјину да се одрекне нуклеарног оружја и избор Кучме привремено су релаксирани ситуацију средином деведесетих. Након што се због почетка ширења НАТО, агресије на Југославију и Кучминог прозападног заокрета ствари поново буду закомпликовале, слабост Русије и рат у Чеченији, долазак новог председника, а затим и прилика за ново руско-америчко приближавање коју је отворио 11. септембар, омогућиће ново смиривање. Када „Наранцаста револуција“ буде „прелила чашу“, сукоб ће бити одложен несугласицама унутар нових украјинских власти и повратком Јануковича, скретањем руске пажње другде (Грузија) и „рокадом“ у Кремљу, али и

исцрпљивањем САД у Ираку и Авганистану, доласком Обаме и лансирањем „ресетовања“. Када и ови последњи чиниоци буду исцрпели потенцијал, а стране подигле улоге, сукоб ће 2014. напoкoн избити, али ће и даље остати ограничен. Његову ескалацију одложиће избор Трампа у САД и Зеленског у Украјини, да би је утицаји пандемије короне на међународне односе убрзали, али ни тада она још није била неизбежна. „Рубикон“ између ограниченoг и тoтaлнoг ратa за решавање руско-украјинског питања биће пређен захваљујући идеолошкој и психолошкој еволуцији једног човека – руског председника Владимира Путина, као и еволуцији политичког система који је успоставио. Нека с тим у вези, а за крај поглавља, последње противчињенично питање за размишљање читалаца гласи: како би се руско-украјинска трагедија разрешила да је на челу Русије био „урачунљивији“ лидер него што су то били Иван Грозни из времена Ливонског, Стаљин са почетка Хладног ратa и Путин у освит Руско-украјинског?

ЗАКЉУЧАК

Где, дакле, лежи порекло актуелне руско-украјинске трагедије? Сумирајмо чиниоце које смо анализирали у досадашњем току књиге. Кренућемо најпре од *геополитичких* и *системских*. Украјина је, како јој и само име каже, *гранична земља*. Њена улога границе, коју је играла у највећем делу своје историје, свакако је имала утицаја на то да је њено тло било попреште бројних сукоба, а да она сама дуго није успевала да реализује независну државу и заокружи национални идентитет. Једини период када Украјина у геополитичком смислу није била граница био је Хладни рат, да би се то након 1991. још једном преокренуло. У постхладноратовском периоду, руским повлачењем и америчким геополитичким продором на исток Европе, линија поделе између политичког Запада, предвођеног Сједињеним Државама, и руске сфере утицаја знатно се померила у односу на Хладни рат на штету Русије, коју је погоршани безбедносни положај учинио „лаком на обарачу“. Украјина, после Русије територијално највећа држава Европе, нашла се на тој линији и постала „главна награда“ коју су прижељкивала оба ривала. На геополитичку асиметрију надовезала се и системска, односно *структурна*. Уместо хладноратовске равнотеже снага, распадом Совјетског Савеза наступила је двострука неравнотежа: САД као најмоћнија сила у униполарном поретку, са коалицијом држава која их прати, биле су значајно јаче од Русије, али је на другој страни Русија изашла из распада совјетске федерације као значајно јача од својих суседа, укључујући и Украјину. У асиметричном односу јачи актер има могућност, али и подстицај (искушење) да захтева доминацију над слабијим, те да, ако овај одбије да му се потчини, употреби и силу да га на то примора. Двострука асиметрија у троуглу САД – Украјина – Русија свакако је допринела развоју руско-украјинског сукоба у току последње три деценије и повећала *могућност* његове ескалације ка тоталном рату, али је није учинила *неизбежном*. Напротив, континентална (европска) и регионална (источноевропска) неравнотежа снага у свом збиру могу да дају и равнотежу, која не би дозволила ниједном од актера да наруши *status quo*. Таква равнотежа напослетку и јесте успостављена, али у рату, где тренутна пат позиција најбоље показује како су две асиметрије

понишtile једна другу – Русија, као јачи актер од Украјине, успела је да окупира делове њене територије, али САД, као јачи актер од Русије, својом оружаном подршком Украјини спречавају да та територија буде и већа. Као разлог против ескалације додаћемо и *процесну* страну међународног система. У ери Повеље УН више није тако једноставно извршити пуну инвазију неке државе с циљем територијалних анексија, јер се *легитимитет* изменио у односу на ранији период кад је рат био прихватљиво средство за решавање спорова, а територијалне промене њиме постигнуте биле уобичајене. Такође, данашња глобализована привреда и разорност савременог наоружања (закључно с нуклеарним) одвраћају државе од рата као средства општења и усредсређују их на економско такмичење.

Ако геополитички/системски чиниоци руско-украјинског сукоба нису одлучујуће утицали на његову трагичну ескалацију, како стоје ствари на државном нивоу анализе? Постоји плејада унутрашњих чинилаца код све три сукобљене стране који су у постхладноратовском периоду водили ка заоштравању сукоба, при чему неки од њих корене имају у ближој или даљој историји. Најпре да се надовежемо на системски чинилац и видимо шта је уопште мотивисало амерички геополитички продор на исток Европе, и зашто га је Русија видела као претњу – а, рецимо, Украјина и друге источноевропске земље нису. Са наступањем униполарности, САД су могле да бирају: хоће ли се задовољити положајем најмоћније силе и спречавати да га нека друга сила изазове успостављањем регионалне хегемоније у Европи или Источној Азији, што би била дефанзивна стратегија „офшор уравнотеживања“; или ће се одредити за офанзиву у правцу наметања глобалне хегемоније преосталим независним великим силама и претварања светског поретка из анархичног у хијерархијски. Захваљујући вери у „изузетност“ сопствене нације и супериорност либералне идеологије, чијом победом наводно долази „крај историје“, америчка елита одредила се за другу опцију. Како је Русија била једна од две (уз Кину) преостале велике силе, и то не само по својим (пре свега војним) капацитетима, већ и идеји *великосилства*, око које су се слагале све школе руског спољнополитичког мишљења, њен сукоб са америчким хегемонизмом постао је неминован. То, међутим, и даље не значи да су копља морала да се слома на Украјини, јер је она само једна од „држава између“, па се тиме ни руско-украјински сукоб не може свести само на руско-амерички.

Нужно је, дакле, за тренутак оставити по страни САД и политички Запад, и уочити да руско-украјински сукоб има корене који сежу много даље у

прошлост у односу на тренутак ступања САД на светску сцену и формирања политичког Запада какав данас постоји. У његовој сржи лежи чињеница да Руси и Украјинци некада, у време постојања средњовековне Рус као њихове заједничке претече, нису били етнички диференцирани. Њихови одвојени национални идентитети формираће се тек касније, али ће и један и други, стицајем бројних спољних и унутрашњих околности, остати недовршени. Код руског националног идентитета та недовршеност се испољава у томе што он није успео да превазиђе свој *империјални* карактер. Тај карактер се огледа у два вида: унутрашњи, где Русија себе види као мултиетничку евроазијску државу за чије становнике користи општи термин *россияне*; спољашњи, где се руска нација не мири са габаритима Руске Федерације, већ као своје припаднике види и етничке Русе (*русские*) ван њених граница, на простору бивше империје. Но, проблем с другим видом наступа када се постави питање дефиниције Руса, и онда се испостави да руска елита под њима не подразумева само оне који се изјашњавају као Руси, већ и све оне којима је руски језик матерњи, а у најширем смислу и све Белорусе и Украјинце (Малорусе) – који заједно са етничким Русима (Великорусима) наводно чине историјску општеруску нацију. Проблем нарочито отежава то што све руске школе спољнополитичког мишљења оспоравају националну посебност Украјинаца.

Недовршеност украјинског националног идентитета пак огледа се у поделама које су настале у току његовог формирања, најпре оне између дњепарског и галицијског центра, а затим и друге, за нас још важније, између *монистичке* и *плуралистичке* визије украјинства. Монистичка визија сматра опстанак украјинског националног идентитета немогућим уколико се овај строго не раздвоји од руског, форсирањем украјинског језика, самосталне украјинске цркве, те сопствене „политике историје“ која путању украјинске државности види потпуно одвојеном од руске, штавише углавном у сукобу с њом, што би уједно подразумевало и жељу да се припада негде другде (данас би то било сврставање на политички Запад). Плуралистичка визија пак допушта да Украјинци могу да говоре руски језик, припадају Руској православној цркви, те да посматрају руско-украјинску историју као много испреплетенију, уопште да дозвољавају могућност да Русија и Украјина буду блиске и братске земље. Ова подела достигла је врхунац у независној Украјини, услед максималистичких граница с којима је напустила Совјетски Савез. То ће резултирати изборном „клацкалицом“, односно смењивањем на власти политичких снага које црпу подршку из једне или друге половине земље. Па ипак, како који украјински председник буде изабран на функцију, временом ће

се (сем Јануковича) приклонити монистичкој опцији, видевши је као једини одговор на руски империјализам, а добивши за то и подршку Запада. Сукоб таквих украјинских власти и Москве јесте био неминован, али његова ескалација ка тоталном рату и даље није – Русија је у овом случају та која је имала избор.

Наиме, руска премоћ над Украјином (аналогно америчкој над Русијом) дала је Москви могућност да бира између две опције: да настоји да Украјину у потпуности стави под контролу, односно припоји је својој сфери утицаја (офанзивна стратегија); да Украјину посматра као „тампон“ државу, коју у потпуности не контролишу ни Русија, ни Запад (дефанзивна стратегија). Друга опција била би у складу с *државничком* школом спољнополитичког мишљења, која је у Русији била доминантна у већем делу постхладноратовске ере, након што је *западњаштво* напуштено услед разочарања у неспремност Запада да Русију посматра као равноправног партнера. Наиме, за *државништво* је карактеристично да ставља национални интерес на прво место, водећи рачуна о реалном односу снага при његовом остваривању, те не дозвољавајући идеолошким и другим обзирима да поремете рационалност при одлучивању. Рационална процена односа снага наговештава да би се руско настојање да у потпуности контролише Украјину суочило са огромном препреком у виду отпора припадника монистичке визије украјинства (чију је жилавост Русија кроз историју у више наврата искусила), али и готово немогућим задатком сузбијања западног утицаја. Инстистирање на Украјини као „тампон“ држави било би много одрживија стратегија, јер би управо играло на карту равнотеже међу монистичком и плуралистичком опцијом унутар земље, као и на „отупљивање“ оштрице америчког утицаја у непосредној близини руских граница. Тек уколико би монисти (са или без помоћи Запада) насилно покушали да наметну своју визију плуралистима, имало би смисла ограничено војно интервенисати да би се равнотежа повратила (што ће се у некој варијанти и догодити 2014). У Русији, међутим, почев од Наранџасте револуције, а нарочито након Путиновог повратка на место председника 2012, постепено јача трећа школа мишљења – *цивилизационистичка*, која до данас постаје и доминантна. Ова школа посматра Русију као посебну цивилизацију, чије су вредности супериорне и непомирљиво сукобљене са западним, док Украјину види као историјски неодвојиви део те цивилизације. Но, постоје две врсте цивилизационизма. Цивилизационизам „тврђаве“ је дефанзиван и инстистира на дистанцирању од Запада и окретању руске цивилизације

себи. Империјални цивилизационизам пак тежи офанзиви против Запада, с идејом да идеолошки преобрати његов европски део (повратком „хришћанским“ вредностима) и интегрише га у Евроазију „од Лисабона до Владивостока“ с центром у Москви, као савремену инкарнацију идеје о „трећем Риму“. Док би се цивилизационизам „тврђаве“ помирио с (евентуално „окрњеном“) Украјином као „тампон“ државом која би раздвојила Русију од Запада, империјални цивилизационизам би тежио не само контроли над читавом Украјином већ и њеним коришћењем као одскочне даске за даљи геополитички продор на запад. Утицај империјалног цивилизационизма одговоран је за тежњу Русије да Украјину укључи у Евроазијску унију, која ће довести до прве украјинске кризе, након које ће ова школа мишљења још више ојачати. Али, пуна инвазија Украјине не може се објаснити чак ни њеном доминацијом, јер је она заправо удаљава од циља, компромитујући Русију код западних савезника на које ова школа рачуна – десничарских популиста широм Европе, од којих су скоро сви осудили руску агресију.

Упорност америчког либералног хегемонизма, доказана спутавањем Трампа од стране спољнополитичког естаблишмента, а затим избором Бајдена за председника, приклањање умереног политичара какав је Зеленски монистичкој визији украјинства, те јачање империјалног цивилизационизма у Русији, деловали су у прилог перпетуирању руско-украјинског сукоба и могуће његовој ескалацији ка неком новом ограниченом рату у Донбасу, али и даље не само што нису чинили пуну руску инвазију Украјине неизбежном, већ смо видели да су у доброј мери говорили против те опције. Стога, једино објашњење зашто је руско-украјински сукоб кулминирао овим и оваквим ратом, трагичним за све уплетене стране и за било чији политички циљ, видимо на појединачном нивоу анализе – у самосталној одлуци руског председника, Владимира Путина, да га започне. Када је он тачно ту одлуку донео, тешко је рећи, али је јасно да му је еволуција руског политичког система последњих година омогућила да то учини без значајнијег отпора те да, између осталог, инструментализује и идеју империјалног цивилизационизма да би оправдао свој избор. Зашто је тачно он то учинио, такође је тешко рећи, барем са становишта науке о међународним односима.⁵⁶⁰ Вероватна

⁵⁶⁰ Евентуална опција може да буде чинилац *части* у поступању политичких лидера, као дела „тукидидовске“ тријаде (страх, част, интерес), ако се претпостави да је Путин проценио да му систематско повређивање његове личне и части Русије понашањем Запада и Украјине не оставља други избор

опција да је направио погрешну процену, односно да је очекивао брз и лак пад Кијева и устоличење новог украјинског режима који би прихватио његове услове, не може ни да објасни ни да оправда његову одлуку, из два разлога. Прво – погрешна процена лидера једне велике силе сама по себи је лоша (то што није једини направио погрешну процену – рецимо, и Американци су очекивали да ће Украјина брзо да поклекне, након чега би уследио герилски рат – и даље га не оправдава, јер је он тај који је „повукао обарач“).⁵⁶¹ Друго – све и да је Кијев брзо пао и Украјина поражена у конвенционалном рату, Путин је морао да зна да би се након тога суочио са герилским отпором какав је у блиској историји на другим местима био погубан за Русију (Авганистан, Чеченија), али и да би Запад учинио све и да тај отпор подржи, и да на све могуће начине изолује Русију и ослаби је у новом хладном рату који би неизбежно уследио. На ово су Путина упозоравали и Американци (који су му чак понудили и „шаргарепу“ у виду признања Русије за велику силу, што је Путин очигледно видео као знак слабости и подигао улог),⁵⁶² и украјински као и неки руски националисти, али је он на крају Рубикон прешао сам. Ако је све ово само због тога да би га историја запамтила, успео је у томе, али ће га запамтити као негативца, и то по свој прилици можда и највећег након Другог светског рата.

Како даље? Може ли се превазићи ова трагедија? Здраворазумски, свакако теже него да рат није избио. Истина је да ово није први руско-украјински оружани сукоб, те да су Руси и Украјинци знали да наставе даље након претходних, али јесте први овог обима и то између Русије и Украјине као две независне државе, уз приличан степен националног јединства Украјинаца и никад јачи (релативно у односу на Русију) и уједињенији политички Запад на њеној страни. Историја нас, међутим,

већ да ту част брани, па макар и уласком у „самоубилачку“ авантуру. О части као покретачу доношења одлука код руских владалаца у модерној историји, закључно с Путином, видети: Andrei P. Tsygankov, *Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, op. cit.

⁵⁶¹ О томе да су и Руси и Украјинци и Американци очекивали другачији рат од оног какав је уследио, видети: Михајло Кобања, „Ненамеран сукоб: овакав рат (заправо) нико није планирао“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кобања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 97–111.

⁵⁶² Врло је могуће да је знак слабости САД видео и у њиховом хаотичном повлачењу из Авганистана у лето 2021., које ће резултирати брзим повратком Талибана на власт.

учи да су управо овакви ратови често омогућавали прекретнице и свеж старт „од нуле“. Или ће и сада бити тако, или ће се две православне и словенске земље заглавити у трајном непријатељству. Да сумирамо, за почетак, чему нас је историја научила кад су у питању различити модели руско-украјинских односа. Један модел је *јединствена држава*, и он је постојао у два наврата: у време Кијевске Рус (882–1240), када није било етничке и политичке диференцијације каква сада постоји, већ само кнежевских и племенских разлика; у време Руске империје, а након Катарининог укидања Хетманата (1764–1917) када је Украјина била у саставу унитарног царства, али уз одржавање свести о националној посебности, што долази до изражаја развојем украјинског националног покрета, закључно са сломом империје. Други модел је *украјинска аутономија* у оквиру Русије, што је био случај с Хетманатом на левој обали Дњепра (1667–1764), чије су надлежности постепено смањиване до укидања, да би се кратко поновио с аутономијом УНР 1917. и нашао у Стаљиновој идеји о Руској Федерацији из 1922. Трећи модел је *вазални статус Украјине* у односу на Русију, што је био случај с Хетманатом 1654–1667. Четврти модел је *федерација*, и он се најпре нашао у идеји украјинског националног покрета из 19. века, који је центар те федерације видео у Кијеву, да би се идеја реализовала тек са Совјетским Савезом (1922–1991), чији је центар био у Москви, док је Украјина на папиру имала равноправни статус (који се у пракси кретао од положаја готово „унутрашњег непријатеља“ за време Стаљина, до привилегованог, у време Хрушчова и Брежњева). Пети модел је савез, односно *унија двеју независних држава*, што је најпре покушано са ЗНД 1991, а онда са ЕАЕУ 2013, с тим што би у оба случаја, да је прихватила унију, Украјина фактички постала вазал Москве. Шести модел је *процес редеофинисања односа* међу независним актерима, и он се јавио у више наврата: између доласка Монгола и окупљања источних земаља Рус (1240–1492), када нису постојале Русија и Украјина, али јесу њихове претече (Новгород, Владимир-Суздаљ, Москва, Галиција-Волињ); за време Великог револта, између Московске Русије и Хетманата (1649–1654); након Брест-Литовског мира, када Совјетска Русија накратко пушта Украјину „на миру“ (1918); у савремено доба, између распада Совјетског Савеза и прве украјинске кризе (1991–2014). Коначно, ту је модел у коме се Руси и Украјинци налазе на различитим странама, односно у *ривалству, сукобу и рату*: док су се украјинске земље налазиле у саставу Пољске-Литваније, која се сукобљавала с Московском Русијом, уз повремено учешће украјинских козака у борбама против Москве (1492–1649); у време

побуне Виховског (1659); у време Мазепине побуне и Полтавске битке (1709); сукоб УНР и бољшевика (1917–1918, 1918–1920); сукоб УПА и Црвене армије (1943–1959); од Евромајдана, анексије Крима и побуне у Донбасу, па закључно с актуелним Руско-украјинским ратом (2014–?).

Из датог прегледа закључујемо да су сви конструктивни модели руско-украјинских односа пропали, неки и више пута, да би све напослетку завршило у деструктивном моделу отвореног оружаног сукоба, који је и жешћи и траје дуже него икад раније (ако не рачунамо период док је Украјина била у саставу Пољско-литванске државе). Једини модел који никада није реализован, заправо ни искрено покушан (најближе њему дошло се Споразумом о пријатељству из 1997), јесу *добросуседски односи* двеју независних и равноправних држава. Како га сада реализовати? Из наше анализе јасно следи да док је Путин на челу Русије неће бити могуће изаћи из тренутног модела, а камоли кренути ка добросуседским односима, али далеко од тога да би Путиновим одласком било шта било решено. Најпре морамо да будемо свесни тренутно јако опречних наратива двеју сукобљених страна, креираних како на основу размотрених чињеница из „стварне“ историје, тако и „политиком историје“ којом се актери служе, па онда њиховом деконструкцијом установити шта од њих мора и на који начин може да се преиначи или потпуно „размонтира“ да би се кренуло правим путем.

У најкраћем, савремени руски наратив полази од тога да је Кијевска Рус заправо „прва Русија“, те да је Кијев „мајка руских градова“, а да се средиште „руске државе“ накнадно померило ка Москви. Украјинци и Белоруси су историјски један народ с Русима, део већег „Руског света“, који је доласком Монгола и припајањем западних крајева Пољској и Литванији силом раздвојен. Козачки устанак у 17. веку овај наратив види као израз тежње православних Украјинаца да се врате у Русију, као што поделе Пољске крајем 18. века доносе поновно уједињење руских земаља (совјетски наратив ће то преиначити у поновно уједињење Русије и Украјине – савремени наратив је амалгам империјалног и совјетског). Русија, тј. Руска империја, Совјетски Савез и Руска Федерација, политичка је заједница изворног легитимитета, „Велика Русија“, коју Украјина као „Малорусија“ треба да следи. Украјинци који не желе с Русијом су „издајници“ свог народа и заједничке историје, као и слуге вредносно „декадентних“ западних сила које желе да раздвоје Украјину од Русије, не би ли подјармили и саму Русију. Коначно, према овом наративу, Украјина пре Совјетског Савеза није ни постојала као држава, при чему јој је совјетско руководство још поклонило „историјске руске територије“ на

којима живи рускојезично становништво, заправо Руси који су тренутно угњетени од „неонацистичког“ режима ослоњеног на Запад и које Русија не може да остави на цедилу.

Насупрот руском, савремени украјински наратив види Украјину као јединог правог наследника Кијевске Рус, с којом модерну Украјину спајају кнежевина Галиција-Волињ и козачки Хетманат, док Русија води порекло од потпуно одвојених политичких заједница – Новгорода и Владимир-Суздаља, касније Москве. Распад Рус раздвојио је и етницитете, те ће послужити као основ формирања одвојених нација – руске, белоруске и украјинске – као што је, рецимо, распад Франачке омогућио настанак Немаца и Француза. Дњепарски козаци су дигли устанак зарад слободе и аутономије, које ће им Московска Русија ускратити, укинувши им права и привилегије, затим и Хетманат, те их користећи као „топовско месо“ у ратовима, што је представљало издају Перејаславског уговора, иначе споразума равноправних партнера о савезу (слична „издаја“ и лош третман Украјинаца од стране различитих инкарнација Русије понављаће се и касније). Овај наратив даље тврди да је Украјина увек желела само државну независност и посебан идентитет, везујући то са оријентацијом ка Европи, за разлику од „располућене“ Русије која тежи империји и посматра политички Запад као непријатеља. Украјински национални идентитет је грађански и укључује и рускојезичне Украјинце, док је руски империјални и „присваја“ и друге народе. Совјетски период је још једна епизода руске (и антизападне) доминације над Украјином, а Холодомор геноцид. Украјина је демократска „по дифолту“ и блиска „европској“ традицији мирног решавања спорова, док Русија агресијом настоји да јој наметне свој ауторитаризам. Закључно, за поправљање руско-украјинских односа, према овом наративу, неопходно је да Русија прихвати независност, националну посебност, територијални интегритет, европску и западну оријентацију и демократски карактер Украјине, а затим да изгради постимперијални национални (етнички или грађански) идентитет који ће „дићи руке“ од аспирација на територију и идентитет суседних народа, те престати да посматра исте као експоненте Запада против Русије.

Да би се кренуло ка измени ових наратива у правцу њихове компатибилности, морају да се стекну одређени услови. У књизи *Како непријатељи постају пријатељи*, Чарлс Капчан, у еклектичком маниру, установљава реалистичке, либералне и конструктивистичке услове за успех приближавања међу дојучерашњим противницима, односно успостављање стабилног мира међу њима. Прва од фаза које

идентификује за то јесте *унилатерално прилагођавање*, односно одлука једне од страна да једностраним уступцима сигнализира спремност да напусти непријатељство (Капчан то илуструје кроз пример избегавања сукоба америчке и совјетске подморнице у филму *Лов на Црвени октобар*, да би затим приказао и на неколико историјских примера). Код Капчана је то обично јача страна у сукобу, јер су веће шансе да учини то уз мањи ризик од последица уколико приближавање буде одбијено, а и слабија страна ће то лакше схватити као доброћудну намеру, уместо као очајање и предају. Након једностраног прилагођавања, следили би реципрочно уздржавање, социјетална интеграција и промена идентитета/наратива.⁵⁶³ Џон Дејвид Луис пак у књизи *Победа, или ништа*, нуди сасвим другачији (такође еклектички) модел успостављања стабилног мира међу сукобљеним странама – апсолутну, односно недвосмислену победу у рату против агресора. До ове победе долази се тако што се нападне и уништи оно што Клаузевец зове „гравитационим центром“ непријатеља, из кога извире експанзионистичка идеологија која покреће агресивну силу. Једино недвосмислена победа омогућава да непријатељ напусти агресивну идеологију, чиме би нестала и његова воља да обнови сукоб када би се за то стекли услови, што Луис илуструје примерима: победе Грка над Персијанцима, Тебе над Спартом, Рима над Картагином (у Другом пунском рату), Аурелијанових кампања, Америчког грађанског рата и пораза Немачке и Јапана у Другом светском рату.⁵⁶⁴

Како је Русија јача страна у сукобу са Украјином, а и агресор у текућем рату, логично је да би у оба изнета модела трајно превазилажење сукоба захтевало да она прекине сукоб. С тим што би у Капчановом моделу он подразумевао једнострано повлачење из рата, а у Луисовом признање пораза на бојном пољу. Луисову опцију, односно недвосмислену победу Украјине над Русијом, осим што сматрамо нереалном, видимо и као веома

⁵⁶³ О Капчановом концепту стабилног мира и приближавања као једног од његових облика, који смо користили у књизи *Време „ресетовања“*, видети: Charles A. Kupchan, *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010.

⁵⁶⁴ О Луисовом концепту недвосмислене победе као средства постизања стабилног мира, који смо користили у књизи *Ратови Русије*, видети: John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010; Владимир Трапара, „Концепт недвосмислене победе Џона Дејвида Луиса“, *Међународна политика*, год. 70, бр. 1176, 2019, стр. 5–21.

опасну у постојећој расподели моћи у међународном систему. Неко ново *Време смутњи* које би такав пораз могао да изазове, створило би вакуум моћи (или „црну рупу“, како је Бжежински још 90-их звао Русију) који би „усисао“ Кину и САД као две преостале велике силе и повећао шансе за њихов сукоб око контроле руске територије и ресурса. Зато као више обећавајући модел видимо Капчанов. Он би као први корак захтевао *руско једнострано обустављање рата у Украјини*, виђено као мање зло од последица наставка рата изнуривања. Преседани за то постоје – у 20. веку Русија се, иако је стање на бојном пољу није недвосмислено терало на то, из три рата једнострано повукла (Лењинови бољшевици из Првог светског, а Горбачов из Авганистанског и Хладног рата). Сада би обустављање рата подразумевало да Русија поништи анексије украјинских области (и претходно признање ДНР и ЛНР), те повуче трупе на линију разграничења од пре 24. фебруара 2022, уз један једини услов – да и украјинске трупе стану на тој линији, односно прихвате стабилан прекид ватре дуж ње, након чега би се отворили преговори о статусу Крима, Донбаса и другим спорним питањима. За Донбас би решење требало потражити враћањем у оквире Минских споразума, односно реинтеграцију области у Украјину уз широку аутономију, након одржавања слободних и поштених избора уз међународно посматрање. Кримско питање било би решено референдумом, такође слободним и поштеним уз међународно посматрање, што би био обострани уступак: Русије да понови референдум, а Украјине да га прихвати као модел одлучивања о статусу њене међународно признате територије. Украјина би се вратила на понуду с почетка рата да се обавезе на војну неутралност, али уз чврсте међународне безбедносне гаранције. Уместо плаћања ратне одштете, Русија би организовала фондацију за обнову пострадалих подручја. Одговорност за ратне злочине била би колико год је могуће индивидуализована.

Након прекида рата, Русија би морала званично да напусти идеју о империјалној контроли над Украјином и одбаци наратив који ту идеју оправдава. То би значило прихватање да су Руси и Украјинци (укључујући и рускојезичне) одвојени народи, а Руска Федерација и Украјина две независне и међународно признате државе. Москва би требало да одустане од тумачења историје које „опуномоћује“ Москву на туторство над Кијевом, посматра Украјинце као „млађу браћу“, отписујући им притом капацитет да сами одлучују о својој судбини, односно проглашавајући их „заведеним“ од стране западних сила и „издајника“ на власти. Русија би требало да одустане од територијалних претензија према Украјини (осим уколико се

Кримљани слободно не определе другачије), а посебно од њиховог правдања большевичком „пљачком“ Русије у корист Украјине, јер је то питање стављено *ad acta* постхладноратовским постојањем Украјине као независне државе, чије границе је и сама Русија признала у више међународних уговора. Руске власти не би смеле да подривају демократски карактер Украјине подршком аутократским тенденцијама, као што су чиниле у време Јануковича. Коначно, требало би да престану и са оспоравањем воље украјинске елите и народа да се оријентишу ка Западу и европским интеграцијама, са изузетком НАТО, односно уз украјински статус војне неутралности као ограничење.

Предуслов да Русија напусти штетан наратив у односу на Украјину јесте да прође и кроз неке унутрашње промене општијег типа. Размонтирање Путиновог режима се подразумева, али долазак неке демократскије власти не би по аутоматизму решио ништа, ако узмемо у обзир историјски биланс који каже да су готово сви руски *западњаци*, либерали и реформисти, били неспремни да прихвате украјинску националну посебност. Заправо, за промену наратива није ни неопходно да власт у Русији постане демократска, мада би то дугорочно могло да помогне у отклањању „демократског“ чиниоца у руско-украјинском сукобу, односно нетрпељивости руске елите према украјинској „демократији по дифолту“. Није случајно да је јака држава, што је у пракси најчешће значило ауторитарна, била гарант стабилности Русије кроз различите историјске епохе, тако да се може разумети ако након Путина буде постојала потреба за неком прелазном аутократијом како земља не би завршила у хаосу.⁵⁶⁵ Но, грешка је тврдити да је руско друштво неспособно за демократију, јер осим што је она у више наврата у новијој историји озбиљно покушана, даља историја нуди и врло развијену демократску традицију Новгорода као једне од претеча данашње Русије и, свакако, много боље опције за историјско утемељење руске државности него што су то било Кијев било Москва. Није неопходно ни да нова власт буде *западњачка* – штавише ни пожељно, уколико постоје константни елементи западног понашања који су супротни руском националном интересу. Штетан наратив може се превазићи и у оквиру *државничке* школе мишљења, па чак и *цивилизационизма* „тврђаве“. Кључно је да се уложи напор у довршавање националног идентитета тако да он изгуби

⁵⁶⁵ О руском типу „јаке“ аутократске државе, као не нужно негативном појму, видети: Andrei P. Tsygankov, *The Strong State in Russia: Development and Crisis*, Oxford University Press, Oxford and New York, 2014.

империјални карактер. Свест о коначном историјском поразу империјалне идеје у Украјини могла би да буде први корак ка томе – рат може да, поред украјинског, убрза довршавање и руског националног идентитета.⁵⁶⁶ Одбацавање империјалног не би значило и раскид с мултиетничким карактером – свођење руске нације само на етничке Русе, не само што би угрозило опстанак Руске Федерације већ не би решило ни питање односа према Русима ван Русије. С друге стране, нова грађанска руска нација не би морала да се формира ни према америчком *melting pot* моделу, који би вероватно такође одбиле неруске нације (а можда делом и Руси). Изворно руски модел „грађанско-мултиетничке“ руске нације (*россиянство*) сасвим је одговарајући. Коначно, одбацавање империје не значи да Русија треба да одбаци и *великосилство*. Напротив, излазак из рата с Украјином и редефинисање наратива према њој су једини начин да Русија сачува статус велике силе, док је очување тог статуса (уз претходно напуштање империје) неопходно за успех реформи у правцу демократије и стабилизацију новог националног идентитета.

Да би пак руско-украјински сукоб био до краја превазиђен, неопходно је да дође до оног што Капчан назива *реципрочним уздржавањем*, односно да и украјинска страна узврати на руске уступке како би и код ње дошло до одговарајуће измене наратива (при чему гаранција да ће се то десити, односно да ће Украјина реципрочно одговорити на руско повлачење и да га неће злоупотребити, не постоји, али наше је да кажемо шта је потребно да се сукоб оконча). Најпре, украјинска страна такође би морала да „олабави“ своју „политику историје“, прихватањем да је Кијевска Рус претеча и савремене Украјине и савремене Русије, али да су оне данас потпуно друге државе, те да ниједна нема право да је својата. Из тога би следило и да антиколонијални наратив који данашња Украјина настоји да наметне, доводећи свој отпор руској агресији у исту раван са устанцима колонизованих и других поробљених народа против некадашњих империја, пати од озбиљног недостатка, јер Русија није „нека тамо“ империја чија је војска дошла однекуд и поробила Украјину, већ је Украјина и њена историјска колевка.⁵⁶⁷ Такође, украјинска елита

⁵⁶⁶ На ту могућност указује и Милер, када каже да би рат могао да утиче и на руски идентитет тако што ће довести у питање непосредна Украјинаца као туђина. Alexei I. Miller, “National Identity in Ukraine: History and Politics”, op. cit., p. 111.

⁵⁶⁷ Антиколонијални наратив, између осталих, заступа Плохи, оценом да је Руско-украјински рат „најновији оружани сукоб у дугој историји ратова за национално ослобођење, која се може пратити уназад до Америчке револуције“. Serhii Plokyh, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, op. cit., p. 293.

требало би да призна себи да је изворна одлука дњепарских козака да се оријентишу ка Русији била сасвим природна, с обзиром на постојање Пољске као заједничког католичког непријатеља, те да ће се сличан образац понављати и убудуће, закључно са русофилским покретом у Галицији (да није било Стаљина и његове одлуке да размени становништво, вероватно ни данас не би постојао неупитан савез Пољске и Украјине против Русије). Даље, требало би да стекне увид и у то да су украјинске елите повремено доносиле одлуке пре на основу свог материјалног интереса, него услед неке континуиране жеље за националним ослобођењем – нпр. кад су козаци и Хмељницки дигли устанак јер им је Комонвелт ускратио земљишне привилегије, као и кад се конзервативно руководство Шчербицког одупрло Горбачовљевим реформама само зато што је он почео да смењује њихове кадрове у Москви (ништа друкчији није мотив украјинских олигарха да се одупру евентуалном уласку Украјине у ЕАЕУ).

Тешко је отети се и утиску о извесној дози „себичности“ украјинског национализма (од које иначе често пате националисти „малих народа“), који не разуме потребу Русије да задржи статус велике силе и одупре се америчком хегемонизму. Некритично служење туђим хегемонистичким амбицијама више пута се у историји Украјинцима „обило о главу“, па би морали и сада да мало преиспитају своју лојалност САД, колико год им оне бенигно деловале (за почетак би требало да им постане јасно да их САД користе као „топовско месо“ против Русије, да су константно споре са слањем одговарајућег оружја, те да немају намеру да се директно укључе у рат). Себичност се види и у монополизацији Холодомора као искључиво украјинске трагедије, те његовом повезивању са данашњом Русијом (иако је извршилац Холодомора режим од кога су Руси и Украјинци подједнако пропатили). Коначно, украјинска елита би требало да схвати и део одговорности коју сноси за сукоб услед свог приклањања монистичкој варијанти украјинства. Украјина, свакако, неће пропасти ако изађе у сусрет свом рускојезичном становништву и призна руски као службени језик (као што нису пропале ни САД или Ирска што су задржале енглески, нити латиноамеричке државе у којима се говори шпански, нити бројне афричке и азијске нације које данас говоре језике својих колонијалних господара). Напротив, рускојезично становништво као носилац плуралистичке визије украјинства могло би да буде мост ка помирењу с Русијом, уместо да се константно посматра као потенцијална „пета колона“, а само декларативно и инструментално истиче његов патриотизам.

Иако смо видели да се руско-украјински сукоб не може свести на руско-западни, јер има аутохтоне корене који сежу много даље у прошлост од настанка данашњег политичког Запада предвођеног САД, па и од инструментализације украјинског питања од стране ранијих западних сила за сопствене интересе, руско-западни сукоб јесте битна компонента руско-украјинског, који данас сигурно не би био овако жесток и у актуелном облику да нема ривалства Москве и Вашингтона. Зато остаје да размотримо и шта би Запад требало да уради да би помогао превазилажењу руско-украјинског сукоба, уместо да га потпирује. Најпре, изнели бисмо сумњу у то да би Запад одмах реципрочно одговорио на руско настојање да се измири са Украјином. Он је већ увелико спреман на дуготрајни нови хладни рат с Москвом, који би надживео актуелни Руско-украјински рат, и у коме се, вођен непољуљаном вером у сопствену идеолошку беспрекорност, нада победи по моделу како је она наводно остварена у претходном Хладном рату. На дужи рок ће се, међутим, то испоставити као јалово очекивање, из два разлога. Прво – јер идеологија која данас доминира Западом једноставно није беспрекорна, што због својих урођених мана (од нерешеног питања где су границе слободе појединца и интервенције државе у друштво, до везаности за капитализам као економски систем инхерентних противречности), што због претварања у сопствену супротност кроз наметање другима и свепреплављујућу „политичку коректност“. Друго – јер су успон Кине, нови биполарни светски поредак и неизбежност кинеско-америчког ривалства такође чињенице.⁵⁶⁸ Вашингтонска елита мораће да схвати да поред Кине глобалну хегемонију не само да не може да реализује, већ ће бити добро ако буде сачувала и актуелну позицију за САД. С тим у вези, у погледу Русије мораће да бира између две опције – или ће Москву имати на својој страни, као корисног савезника за потенцијално обуздавање Кине, или ће је имати против себе, а на страни Кине. Ниједан председник који брине о националном интересу Сједињених Држава не би смео да има дилему којој ће се опцији приклонити. Наравно, америчка елита се тренутно нада да ће Русију на својој страни добити на други начин, али чим буде схватила да тај начин није остварив и да не може да је покори – а то ће се десити убрзо након што Русија аналогно схвати да не може да

⁵⁶⁸ О (не)избежном ривалству САД и Кине, видети у књизи која је и у ширем смислу корисна за разумевање узрока и динамике избијања међународних сукоба: Graham Allison, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, Scribe, Melbourne and London, 2017.

покори Украјину и устолочи нови режим који ће повести рачуна о националном интересу и консолидовати земљу као велику силу – очекујемо да према Москви заузме реалистичкији став (исто очекивање би помогло Русији да се слободно упусти у реформе и прва пружи руку, без страха да ће то бити злоупотребљено као што се догодило након Хладног рата, док је униполарни поредак још увек био неупитан).

Руско-украјинска трагедија је и глобална трагедија. Превазилажење ове трагедије, сходно томе, требало би да буде и глобални приоритет, уместо да се предност даје потезима који би „доливали уље на ватру“. У свету који је једва превазишао једну пандемију, а свестан је да ће их бити још, који још увек не зна шта ће с климатским променама, који је затечен вртоглавом брзином напретка „вештачке интелигенције“, потребна је сарадња држава, пре свега великих сила које носе и највећу одговорност за одржавање светског поретка, пре него њихово долажење на руб нуклеарног сукоба и бахато понашање према мањима од себе. Наравно да је Русија та која је неконтролисано амбицијом свог председника довела себе у ситуацију да сада мора прва да крене ка излазу из овог „живог блата“, немајући никакву гаранцију да ће је други следити. Али, баш зато јој је потребно охрабрење, а њени противници га засад не показују, ничим не наговештавајући да „путинофобију“ не изједначавају с „русофобијом“, односно да неће злоупотребити евентуалну промену руског става. С друге стране, и Украјини треба охрабрење да и сама у нечему попусти да би опстала, а оно се сигурно не може чути у јастребовским изјавама некада умерених припадника Путиновог режима (попут Медведева или Лаврова, односно његове портпаролке). У погледу превазилажења руско-украјинске трагедије на дужи рок смо оптимисти, јер контекст у коме се она дешава једноставно ће пре или касније одвести ка њему. Но, имајући у виду тренутни развој ситуације у рату, свесни смо и да ће се то тешко десити без потпуног исцрпљивања страна уплетених у њу. И то свакако није први пут у историји: да би се окончао Први светски рат, морао је да се деси Други; да би се Америка консолидовала и добила Хладни рат, морала је да прође кроз вијетнамску кланицу. Нажалост, неки пожари се гасе тек кад шума потпуно изгори.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Allison, Graham, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, Scribe, Melbourne and London, 2017.
- Allison, Roy, "Russian 'Deniable' Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules", *International Affairs*, Vol. 90, No. 6, 2014, pp. 1255–1297.
- Bacevich, Andrew, *After the Apocalypse: America's Role in a World Transformed*, Metropolitan Book, Henry Holt and Company, New York, 2021 (e-book)
- Biden, Joseph R., "Why America Must Lead Again: Rescuing U.S. Foreign Policy after Trump", *Foreign Affairs*, March/April 2020. Интернет: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again>, 25/6/2023.
- Bordachev, Timofei V., "On Early History and Geography of Russian Foreign Policy", *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 3, pp. 71–93.
- Buzan, Barry, Ole Waever, Jap de Wilde, *Security: A New Framework of Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 1998.
- Бжежински, Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2001 (1997).
- Cadier, David, "Eastern Partnership vs Eurasian Union? The EU-Russian Competition in the Shared Neighbourhood and the Ukraine Crisis", *Global Policy*, Vol. 5, Sup. 1, 2014, pp. 76–85.
- Campbell, David, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998 (1992).
- Charap, Samuel and Timothy J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, The International Institute for Strategic Studies, London, 2017.
- Christensen, Thomas J., Jack Snyder: "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity", *International Organization*, Vol. 44, No. 2, 1990, pp. 137–168.
- Cohen, Stephen F., *War with Russia? From Putin and Ukraine to Trump and Russiagate*, Hot Books, New York, 2019 (e-book).
- D'Anieri, Paul, *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.

- “Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis?”, *Foreign Affairs*, November/December 2014, pp. 167–178.
- Фукујама, Френсис, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2002 (1992).
- Galeotti, Mark, *A Short History of Russia: How the World’s Largest Country Invented Itself, From Pagans to Putin*, Hanover Square Press, 2020 (e-book).
- Galeotti, Mark, “‘Hybrid War’ and ‘Little Green Men’: How It Works, and How It Doesn’t”, in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 156–164.
- Гедис, Џон Л., *Хладни рат: ми данас знамо*, СЛЮ, Београд, 2003 (1997).
- Хантингтон, Семјуел П., *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000 (1996).
- Hendrickson, David C., *Republic in Peril: American Empire and the Liberal Tradition*, Oxford University Press, New York, 2018.
- Hill, Fiona and Clifford G. Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, The Brookings Institution, Washington D.C., 2013.
- Хофбауер, Ханес, *Слика непријатеља – Русија: историја једне демонизације*, Албатрос плус, Београд, 2017.
- Ikenberry, G. John, *A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*, Yale University Press, New Haven and London, 2020.
- Ioffe, Grigory, *Reassessing Lukashenka: Belarus in Cultural and Geopolitical Context*, Palgrave Macmillan, 2014.
- Јанковић, Слободан, *Англоамеричка обмана*, Catena Mundi, Београд, 2017.
- Јовић Лазих, Ана, *Односи између Европске уније и Руске Федерације – крај XIX и почетак XXI века*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015.
- Karagiannis, Emmanuel, “The Russian Interventions in South Ossetia and Crimea Compared: Military Performance, Legitimacy and Goals”, *Contemporary Security Policy*, Vol. 35, No. 3, 2013, pp. 400–420.
- Katchanovski, Ivan, “Crimea: People and Territory Before and After Annexation”, in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 80–89.
- Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Simon and Schuster Paperbacks, 1994.

- Kissinger, Henry, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, Penguin Books, 2015 (2014).
- Кобања, Михајло, „Ненамеран сукоб: овакав рат (заправо) нико није планирао“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кобања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 97–111.
- Костић Шулејић, Марина, „Нормативни аспекти употребе нуклеарног оружја Руске Федерације у контексту рата у Украјини од 2022. године“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кобања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 195–210.
- Kupchan, Charles A., *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010.
- Kuzio, Taras, *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*, Routledge, London and New York, 2022.
- Kuzio, Taras, “The Origins of Peace, Non-Violence, and Conflict in Ukraine”, in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 109–122.
- Kuzio, Taras and Paul D’Anieri, *The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*, E-International Relations Publishing, Bristol, 2018.
- Lake, David A., *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, New York, 2009.
- Layne, Christopher, *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2006.
- Lee, Rob, *Russia’s Coercive Diplomacy: Why Did Kremlin Mass Its Forces Near Ukraine?*, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, 2021.
- Lewis, John David, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010.
- Mackinder, Halford J., *Democratic Ideals and Reality*, Faber and Faber, 2009 (1919).
- Mankoff, Jeffrey, *Russian Foreign Policy: The Return of the Great Power Politics*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2011.
- Marples, David R., *Belarus: A Denationalized Nation*, Routledge, London and New York, 2012 (1999) (e-book).

- Marples, David, "Ethnic and Social Composition of Ukraine's Regions and Voting Patterns", in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 9–18.
- Mearsheimer, John J., *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*, Yale University Press, New Haven and London, 2018.
- Mearsheimer, John J., *The Tragedy of the Great Power Politics*, W.W. Norton and Company, New York and London, 2001.
- Mearsheimer, John J., "Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin", *Foreign Affairs*, September–October 2014, pp. 1–12.
- Menon, Rajan and Eugene Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, Massachusetts Institute of Technology, Boston, 2015.
- Меттан, Ги, *Запад – Россия: тысячелетняя война – История русофобии от Карла Великого до украинского кризиса*, Paulsen, Москва, 2016.
- Mezhuev, Boris V., "Civilizational Indifference: Can Russia Keep Up Cultural Distancing in Relations with Europe?", *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 4, 2022, pp. 10–27.
- Miller, Alexei, "National Identity in Ukraine: History and Politics", *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 3, 2022, pp. 94–114.
- Miller, Alexei I., "Talking Politics: Vladimir Putin's Narrative on Contemporary History (2019–2022)", *Russia in Global Affairs*, Vol. 21, No. 2, 2023, pp. 58–75.
- Molchanov, Mikhail A., "Russia as Ukraine's 'Other': Identity and Geopolitics", in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 206–221.
- Morgenthau, Hans J., "The Mainsprings of American Foreign Policy: The National Interest vs. Moral Abstractions", *The American Political Science Review*, Vol. 44, No. 4, 1950, pp. 833–854.
- Morgenthau, Hans J., "What Is the National Interest of the United States?", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 282, 1952, pp. 1–7.
- Недић, Павле и Небојша Вуковић, „Пливање против струје: аргументи Џона Миршајмера о одговорности за рат у Украјини“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло

- Копања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 249–262.
- Nye, Joseph S., *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 2003 (fourth edition).
- Obama, Barack, “Renewing American Leadership”, *Foreign Affairs*, July/August 2007, pp. 2–16.
- Petro, Nicolai N., “Understanding the Other Ukraine: Identity and Allegiance in Russophone Ukraine”, in: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa (eds.), E-International Relations, Bristol, 2015, pp. 19–35.
- Петровић, Драган, *Русија и Европа*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.
- Петровић, Драган, *Украјинска криза и украјинско-руски конфликт 2019–2022*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2022.
- Plokyh, Serhii, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*, Penguin Books, 2017 (e-book).
- Plokyh, Serhii, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, Basic Books, New York, 2015.
- Plokyh, Serhii, *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, W. W. Allen Lane, 2023.
- Ponsard, Lionel, *Russia, NATO and Cooperative Security: Bridging the Gap*, Routledge, 2007.
- Posen, Barry R., *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014.
- Путин, Владимир, «Об историческом единстве русских и украинцев», Президент России, 12 июля 2021 года. Интернет: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>, 27/1/2023.
- Rose, Gideon, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, Vol. 51, No. 1, 1998, pp. 144–172.
- Rutland, Peter, “The Impact of Sanctions on Russia”, in: *Russian Analytical Digest*, No. 157, 2014, pp. 2–7.
- Sakwa, Richard, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I. B. Taurus, 2014 (e-book).
- Schweller, Randall L., *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler’s Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York, 1998

- Smith, Hanna, *Russian Greatpowerness: Foreign Policy, the Two Chechen Wars and International Organizations*, University of Helsinki, Helsinki, 2014.
- Spykman, Nicholas J., *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2007 (1942).
- Стекић, Ненад, „Дрони у рату у Украјини: ново поље шаховске табле глобалног надметања“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кобања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 233–246.
- Stent, Angela, *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*, Twelve, New York, Boston, 2019.
- Stent, Angela E., *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty First Century*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2014.
- Стојановић, Богдан, „Употреба тактичког нуклеарног оружја у рату у Украјини: изгледи и перспективе“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кобања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 181–194.
- Суботић, Милан, *Напред, у прошлост: студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији*, Фабрика књига, Пешчаник, Београд, 2019.
- Сурков, Владислав, «Долгое государство Путина», *Независимая газета*, 11.02.2019. Интернет: http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html, 19/6/2023.
- Сурков, Владислав, «Одиночество полукровки (14+)», *Россия в глобальной политике*, 9 апреля 2018. Интернет: <https://globalaffairs.ru/global-processes/Odinochestvo-polukrovki-14-19477>, 19/6/2023.
- Трапара, Vladimir, “Biden’s Approach Towards Russia: A ‘Reset Light’?”, *Политика националне безбедности*, год. 12, бр. 2, 2021, стр. 115–137.
- Трапара, Vladimir, “Critique of the Critique: Why Realist Opponents of Liberal Hegemony Miss the Target?”, *The Review of International Affairs*, Vol. 73, No. 1185, 2022, pp. 5–25.
- Трапара, Vladimir, “Does Trump Have a Grand Strategy?”, *Review of International Affairs*, Vol. 68, No. 1168, 2017, pp. 56–70.
- Трапара, Владимир, „Концепт недвосмислене победе Џона Дејвида Луиса“, *Међународна политика*, год. 70, бр. 1176, 2019, стр. 5–21.

- Трапара, Владимир, „Међународни односи у доба короне: преиспитивање концепта ентропије“, *Међународни проблеми*, год. 73, бр. 1, 2021, стр. 39–57.
- Трапара, Владимир, „Офанзивни реализам и мале државе: случај Балкана у Првом светском рату“, *Политика*, год. 4, бр. 8, 2014, стр. 235–250.
- Трапара, Владимир, „Перспективе односа Русије и САД у светлу рата у Украјини: ‘обуздавање 2’“, *Међународни проблеми*, год. 74, бр. 4, 2022, стр. 505–529.
- Трапара, Владимир, „Политика САД према руско-украјинском сукобу: између геополитике и идеологије“, у: *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, Небојша Вуковић и Михајло Кобања (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2023, стр. 53–67.
- Трапара, Владимир, „Проблем противракетне одбране у односима Русије и Сједињених Држава“, *Међународни проблеми*, год. 66, бр. 1–2, 2014, стр. 101–136.
- Трапара, Владимир, *Ратови Русије 1999–2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2020.
- Трапара, Владимир, „Савремени значај Макиндеровог концепта Источне Европе: случај украјинске кризе“, *Међународна политика*, год. 65, бр. 1155–1156, 2014, стр. 26–43.
- Трапара, Vladimir, “The Belarusian Issue in European Affairs”, in: *Europe in Changes: The Old Continent at a New Crossroads*, Katarina Zakić and Birgul Demirtas (eds.), Institute of International Politics and Economics, 2021, pp. 307–322.
- Трапара, Владимир, „Улазак у ‘неомахановски’ свет: савремено поморско ривалство Кине и САД“, *Међународни проблеми*, год. 72, бр. 1, стр. 37–60.
- Трапара, Владимир, „Виђење претњи у стратешким документима Трампове администрације“, у: *Контроверзе спољне политике САД и међународних односа у Трамповој ери*, Владимир Трапара и Александар Јазић (урс.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019, стр. 54–67.
- Трапара, Владимир, *Време „ресетовања“: односи Русије и Сједињених Држава у периоду од 2009. до 2012. године*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2017.

- Трапара, Владимир и Милош Јончић, „Пут за решавање сукоба – упоредна анализа замрзнутих сукоба на простору ОЕБС“, *Међународни проблеми*, год. 64, бр. 3, 2012, стр. 275–302.
- Trenin, Dmitri, *Should We Fear Russia?*, Polity Press, Cambridge and Malden, 2016 (e-book).
- Trenin, Dmitri, *The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry*, Carnegie Moscow Center, July 2014.
- Tsygankov, Andrei P., *Russia and America: The Assymetric Rivalry*, Polity Press, Cambridge and Medford, 2019.
- Tsygankov, Andrei P., *Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, Cambridge University Press, New York, 2012.
- Tsygankov, Andrei P., *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., Plimouth, 2010.
- Tsygankov, Andrei P., “The Harvest of Globalism: How Russia Can Move from Confrontation to Construction”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 20, No. 3, 2022, pp. 60–70.
- Tsygankov, Andrei P., *The Strong State in Russia: Development and Crisis*, Oxford University Press, Oxford and New York, 2014.
- Walt, Stephen M., *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2018.
- Wang, Wan, “Impact of Western Sanctions on Russia in the Ukraine Crisis”, *Journal of Politics and Law*, Vol. 8, No. 2, 2015, pp. 1–6.
- Wilson, Andrew, *Belarus: The Last European Dictatorship*, Yale University Press, New Haven, London, 2011.
- Wilson, Andrew, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, Yale University Press, New Haven and London, 2014.
- Зыгарь, Михаил Викторович, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, Альпина Диджитал (электронное издание), 2016.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(470:477)"20"
355.48(470:477)" /20"

ТРАПАРА, Владимир, 1982-

Русија и Украјина : порекло једне трагедије / Владимир Трапара. -
Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2023
(Београд : Бирограф комп). - 308 стр. ; 24 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 301-308.

ISBN 978-86-7067-319-9

а) Русија -- Спољна политика -- Украјина -- 21в б) Русија -- Војна
историја -- Украјина -- 21в

COBISS.SR-ID 128370441

Др Владимир Трапара (1982) је политиколог и истраживач међународних односа из Београда. Тренутно поседује звање вишег научног сарадника и обавља функцију начелника Центра за евроатлантске студије при Институту за међународну политику и привреду. У фокусу истраживачких интересовања су му спољне политике и односи великих сила у међународном поретку. *Русија и Украјина: порекло једне трагедије* његова је трећа научна монографија, а објавио је и више десетина научних чланака.

ISBN 978-86-7067-319-9